

**PEDAGOGICAL SCIENCES
AND TEACHING METHODS
INTERNATIONAL
CONFERENCE**

2022

ISBN 978-955-3605-86-4

© Sp. z o. o. "CAN", 2022

© Authors, 2022

PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS: a collection scientific works of the International scientific conference (17 December, 2022) - Copenhagen:2022. Part 18 – 241 p.

Editorial board:

Tone Roald, PhD Associate Professor of Psychology University of Copenhagen

Elin Eriksen Ødegaard, Professor, Western Norway University of Applied Sciences

Mariane Hedegaard, Professor Emerita, Copenhagen University, Denmark

Magnus Englander, PhD Associate Professor of Psychology Malmö University, Sweden

Paul Sullivan, PhD University of Bradford Bradford, United Kingdom

Mathias Traczyk Søren, PhD

Thiesen Amanda, PhD

Nybroe Röhde, PhD

Languages of publication: dansk, English, русский, беларуская, limba română, uzbek,

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference "PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS". Which took place in COPENHAGEN on 17-December, 2022.

Konferencehandlinger anbefales til videnskabsmænd og lærere i højere læreanstalter. De kan bruges i uddannelse, herunder undervisning i postgraduate studier, forberedelse til opnåelse af bachelor- og kandidatgrad. Gennemgangen af alle artikler blev udført af eksperter, materialer er i henhold til forfattere copyright. Forfatterne er ansvarlige for indhold, undersøger resultater og fejl.

C A N

Conference Alerts

NETWORK

PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS

Part 18
December 2022

Collection of Scientific Works

Copenhagen "Science Edition" 17 December 2022

TABLE OF CONTENTS

ФАЙЗУЛЛАЕВА ГУЛМИРА БАХОДИР КИЗИ ХАЙИТОВА ГУЛХАЁ РАЖАБОВНА <i>ВНЕМАТОЧНАЯ БЕРЕМЕННОСТЬ</i>	10
ODINAYEV ABBOSBEK <i>«BASIC TECHNIQUES AND TECHNOLOGIES USED IN DISTANCE EDUCATION»</i>	13
УТЕРОВ МАКHMUD DAVRKHANOVICH <i>ATHLETICS AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT</i>	17
BARNAYEVA NARGIZA BAXRAMOVNA <i>MUSIQA ADABIYOTI DARSLARIDA OG'ZAKI AN'ANADAGI KASBIY MUSIQA NAMUNALARI BILAN TANISHISHNING USULLARI</i>	20
ABDIG'APPAROV SAYFIDDIN MAMATMO'MIN O'G'LI ХО'JAQULOV ASILBEK NIZOMJON O'G'LI <i>TEMURIYLAR DAVRIDA BUNYODKORLIK ISHLARI</i>	26
ХАТАМОВ AVAZBEK SOBIR O'G'LI ТО'RAYEV O'LMASBEK SAFARALI O'G'LI БОБОYEV ALI O'TKIR O'G'LI <i>BUYUK IPAK YO'LI</i>	29
ХАТАМОВ AVAZBEK SOBIR O'G'LI ТО'RAYEV O'LMASBEK SAFARALI O'G'LI TURSUMURODOV OTABEK SHUXRAT O'G'LI <i>O'RTA OSIYO DAVLATLARINING XVIII-XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLAR</i>	33
USMONOVA MAXFIRAT MURODULLO QIZI <i>TEMURIYLAR DAVRIDA IKKINCHI RENESSANS VUJUDGA KELISHIDA YARATILGAN SHART- SHAROITLAR</i>	37
ABDULLAYEV AFZALBEK OTABEK O'G'LI TURSUMURODOV OTABEK SHUXRAT O'G'LI JUMAYEV HUMOYIDDIN SHUXRAT O'G'LI <i>“BUYUK IPAK YO'LI-MULOQAT YO'LI”</i>	41
SAFAROV BOBOMUROD BOZOR O'G'LI ABDURAXMONOV RAVSHAN SHERALI O'G'LI ABDULLAYEV AFZALBEK OTABEK O'G'LI <i>O'RTA OSIYO DAVLATLARINING XVIII-XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLAR</i>	46
МЕЛИКУЛОВ ГАЙРАТ АБДУГАФФАРОВИЧ <i>ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТ ПО ОЗЕЛЕНЕНИЮ НА ТЕРРИТОРИЯХ, ПОДВЕРЖЕННЫХ ЭРОЗИИ</i>	49
ШОИСОЕВ ИЗАТУЛЛО КЕНЖАЕВИЧ <i>СТРУКТУРА ГОРОДОВ И ТИПОЛОГИЯ ПАМЯТНИКОВ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ</i>	53
ЯХЯЕВ АБДУЛЛА АБДУЖАББОРОВИЧ САБИРОВ ОРИФЖОН ИКРОМОВИЧ <i>ПРИМЕНЕНИЕ РЕГУЛЯРНОГО СТИЛЯ В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ</i>	58
СЕРЕЕВА ГУЛЖАЗИРА АДИБАЕВНА <i>ФОРМИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ МАХАЛЛЯ ТАШКЕНТА</i>	64
XOLBOYEVA FERUZA ABDUKARIM QIZI SAFAROVA MANZURA SALIMJON QIZI MAMATALIYEVA MOHIDIL O'ROL QIZI <i>JALOLIDDIN MANGUBERDI JASORATLARI</i>	69

USMONQULOV ZAFAR ABDULLO O'G'LI VOHIDOV ULUG'BEK ODILJON O'G'LI ISMATOV SAMANDAR ASATULLO O'G'LI DONIYOROV HASAN ALISHER O'G'LI <i>BUYUK IPAK YO'LI- MULOQOT YO'LI</i>	73
SITORA SHOISLOMOVA <i>EXPERIENCE OF THE CIS COUNTRIES IN REGULATING THE USE OF REMOTE PERSONNEL LABOR</i>	77
ABDURAXMONOV RAVSHAN SHERALI O'G'LI TURDIYEV SANJARBEK SOBIR O'G'LI QODIROV NODIRBEK BEKZOD O'G'LI <i>BUYUK IPAK YO'LI – MULOQOT YO'LI</i>	85
SHERNAZAROV ISKANDAR ERGASHOVICH <i>TASKS AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EVALUATION STUDIES IN UZBEKISTAN</i>	91
ОЛЛОҚОВА ЎФИЛЖОН МАМАНАЗАРОВА ТУРСУНОВА МАФТУНА РАСУЛ ҚИЗИ <i>ФОРМИРОВАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ГРУППАМ СЛОВ НА РОДИНОМ ЯЗЫКЕ И НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ</i>	96
NAZAROVA DILNOZA G'ULOMOVNA <i>ONA TILI TA'LIMIDA EVFEMIZMLARDAN FOYDALANISH – SAMARADORLIK OMILI</i>	101
ТОЖИБОЕВ ЛОЧИНБЕК РАУШАНОВИЧ ЖЎРАЕВ ҚОДИР МУХАММАДИЕВИЧ <i>ПОИСКОВЫЕ КРИТЕРИИ И ПРИЗНАКИ ЗОЛОТО-СЕРЕБРЯННОГО ОРУДЕНЕНИЯ ХАНДИЗИНСКОГО РУДНОГО ПОЛЯ</i>	106
УТЕРОВ МАХМУД DAWRXANOVICH <i>ATHLETICS AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT</i>	109
XODJAYEV SARDOR <i>SHAXS NAZARIYALARIDA O'Z- O'ZINI BOSHQARISH MUAMMOSI</i>	112
ХУЛКАР УСМОНОВА УМИДЖОН РАХИМЖОНОВ <i>ОБОСНУЙТЕ РАЗНИЦУ МЕЖДУ ВЕРИФИКАЦИЕЙ И ВАЛИДАЦИЕЙ</i>	116
SAYPIDINOVA MEKMONOV <i>ULUG'BEK HAMDAM SHE'RLARIDA SHAXSNING SOMATIZMLAR VOSITASIDA SIFATLANISHI</i>	119
АДЖЕМИНОВА ЭЛЬВИНА РИФАТОВНА ДЖАГАСПАНЯН РАФИК НИКОЛАЕВИЧ ИСМАИЛОВ РУСТАМ САИТОВИЧ <i>ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ ЯЗЫКА</i>	122
КОСИМОВ А.А КАРИМОВА К.Р <i>СВОЕОБРАЗИЕ РУССКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРИАЛА</i>	126
M.R. JUMAYEV B.V. MAMATOV N.A. MUHAMMADIYEV <i>NANOSTRUKTURALI YARIM O'TKAZGICHLAR FIZIKASINING AYRIM MUAMMOLARI</i>	130
АРЗИЕВ ХИДИР ЮЛДАШОВИЧ ТОГ'АЙМУРАДОВ MANSUR SALOMATOVICH <i>САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИ НУРОБОД ТУМАНИДА ИТЛАРНИНГ</i>	132

<p><i>ГЕЛЬМИНТЛАР БИЛАН ЗАРАРЛАНИШИ</i> ESHQORAYEV HUSANBEK ISKANDAR O'G'LI TOSHTEMIROV BOTIR RUSTAM O'G'LI SHOYDULLAYEV JASUR SHERALIYEVICH <i>KOMPTON EFFEKTI</i></p>	137
<p>MUHAMMADIYEV XOLBEKJON ABDURASHID O'G'LI XOLIQBERDIYEV SHOHJAHON O'KTAM O'G'LI <i>AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOYIY-SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY HAYOT</i></p>	141
<p>O'.YU.QALANDAROVA G'.D.SHOKIROVA D. RAJANOVA <i>O'QITUVCHILARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIM MUHITINING O'RNI</i></p>	150
<p>EGAMOVA ANBARJON QURBONOV MUNIS <i>TEXNIK IJODKORLIK VA DIZAYIN FANINI O'QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH</i></p>	155
<p>RADJABOV RASHID FARXADOVICH MATNAZAROVA SHODIYA IKROMOVNA <i>FANLARARO BOG'LANISHLARDAN FOYDALANISH ORQALI TA'LIMYIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH</i></p>	160
<p>SATTOROVA SHOKHZODA SHAHRIYOR QIZI MAXMUDOVA BIBIRAYXON BEGBUTA QIZI <i>TRANSLATING UZBEK IDIOMS TO ENGLISH LANGUAGE IN LITERARY TRANSLATION</i></p>	165
<p>JUMABOYEVA NILUFAR SOYIBJON QIZI BO'RILQULOVA MADINABONU BAXRIDDIN QIZI HIKMATOV ULUG'BEK TOYIRJONOVICH <i>1917-1941 YILLARDA BXSARNING TASHKIL TOPISHI VA SURXON VOHASIDAGI MILLIY-OZODLIK HARAKATLARI</i></p>	173
<p>DJURAEVA MEKHRANGIZ <i>LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF POLITENESS IN ENGLISH AND UZBEK TEXTS</i></p>	176
<p>ЮСУПОВ С.К ЁДГОРОВ Н БАЙМАТОВА Г.А <i>МЕТАЛЛОНОСНЫЕ УГЛИ И ИХ СПОСОБЫ ИЗВЛЕЧЕНИЯ</i></p>	180
<p>НАСРЕТДИНОВА НАРГИЗА АСЛЕТДИНОВНА <i>РАБОТА НАД ЭТЮДАМИ К. ЧЕРНИ</i></p>	183
<p>ДАВЛЯТОВА ГУЛЬЧЕХРА НАСЫРОВНА АКРАМОВА НАРГИС АЛИШЕР КИЗИ ДЖАГАСПАНЯН РАФИК НИКОЛАЕВИЧ <i>АВТОБИОГРАФИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ И ТВОРЧЕСКИЕ ПОИСКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.В. ГОГОЛЯ</i></p>	187
<p>ЯЗДОНОВ УЛУҒБЕК ТОШМУРОТОВИЧ <i>ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИНГ ЎЗГАРУВЧАНЛИК ДИНАМИКАСИ ВА УНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИ</i></p>	192
<p>ТАНИКУЛОВ ЖАНИБЕК АШИРКУЛОВИЧ <i>МЕДИА АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ТАЪСИРИДА – ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ, БОШҚАРИШ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ</i></p>	198

RAUPOVA MEHRINIGOR HAYDAROVNA <i>FORMS OF QUASI-PROFESSIONAL ACTIVITY AND THEIR CLASSIFICATION</i>	201
QURBONOVA NASIBA BOTIROVA MUHLISA DILSHOD QIZI <i>INGLIZ TILINI O'RGANUVCHILARDA FONETIK XATOLARNI TUZATISH UCHUN MASHQLAR</i>	205
JABBOROVA MALOHAT <i>O'ZBEK SHE'RIYATIDA ILOHIY ISTILOHLAR VA KOSMOGONIK TIMSOLLAR MUSHTARAKLIGI</i>	208
YAXSHIBOYEVA ZARNIGOR ASLIDDIN QIZI SAYIDOV SHAXZODJON ASLANBOY O'G'LI ASLIDDINOV HUSANJON ERKIN O'G'LI <i>I'MOM AL-BUXORIY HADISLARNI TADQIQ ETISHGA QARASHLARI</i>	211
MUTALLIYEVA DIYORA NODIRBEK QIZI <i>XALQ PEDAGOGIKASIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING AKS ETISHI</i>	215
МУСАЕВ ЗИКИР ЗОКИРОВИЧ <i>ЎЗБЕКИСТОНДА ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ РЕЖИМИГА ЎТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ</i>	217
УЗАКОВА САЛТАНАТ ПАРАХАТОВНА <i>“ҚИРҚ ҚИЗ” ДОСТОНИНИ ЎҚИТИШДА ЗИНАМА-ЗИНА МЕТОДИДАН ФОЙДАЛАНИШ</i>	223
UMAROVA SEVARA RAVSHANJAN'S DAUGHTER SABRINA ABDIMANNONOVA IBRAHIM'S DAUGHTER <i>FORMING QUALITIES OF PATIENCE WITH THE HELP OF HADITHS</i>	232
XUDAYBERGANOV OTABEK ERKINOVICH MURATOV SANJAR JUMANAZAROVICH <i>KURASHCHILARNING MASHG'ULOT YUKLAMLARINI ME'YORLASH USLUBLARI</i>	236
MOHINUR FARMONOVA <i>SHE'RIYAT – RUHIYAT KO'ZGUSI</i>	240
ABDISAMADOVA GULJAHON <i>ONA TILI FANIDAN BIR SOATLIK DARS ISHLANMASI</i>	244
МУХИДДИНОВ АКБАР МУХИДДИН ЎҒЛИ <i>ТЕМУР САЛТАНАТИНИНГ ТАЯНЧ УСТУНИ</i>	249
KUCHIMOVA SEVINCH HAYDAROV BAHROM SAITOV SIROJIDDIN <i>THEORY OF SUPPLY AND DEMAND. MARKET EQUILIBRIUM</i>	252
TILABOLDI O'G'LI ILYOSBEK <i>WINDOWS OPERATSION TIZIMI YANGI VERSIYALARINI O'QITISHNING MODULINI YARATISH</i>	257
MUSLIHIDDINOV ZUHURIDDIN MASTAKOVICH <i>BERUNINING FIZIKADA O'ZIGA XOS OG'IRLIKLARNI ANIQLASH BO'YICHA ISHLARI</i>	260
YULDASHOV SHUKURJON ANVARJON O'G'LI <i>O'ZBEKISTON XALQINING IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRIDA KO'RSATGAN JASORATI</i>	270
XUDAYOROVA S.I <i>LIMON (CITRUS L.) KO'CHATINI KO'CHIRIB O'TQAZISH</i>	274
NOROVA LAYLO KAMOL QIZI PARMONOVA GULJAHON RAXMON QIZI	276

XOLOVA AZIZA AVAZOVNA <i>FIZIKA ASTRONOMIYA O'QITISHDA O'QUVCHILARNING GURUHLARGA AJRATIB O'QITISHNING SAMARALI NATIJALARI</i>	
MARJONA QUDRATOVNA G'ULOMOVA MARJONA QUDRATOVNA MUHIDOV ASQAR RAXMATOVICH <i>MATEMATIKA DARSLARINI AKTDAN FOYDALANGAN HOLDA SAMARALI TASHKIL ETISH</i>	280
FERUZ RAJABOV UMARQULOVICH <i>OMONIMIYAGA OID TADQIQOTLAR TALQINI</i>	283
СВЕТЛИЧНАЯ НАИЛЯ КАМИЛЕВНА <i>ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ СРЕДСТВАМИ АДАПТИВНОГО ФИТНЕСА</i>	293
JONIYEVA TURSUNOY BABAXON QIZI <i>THE ROLE OF MORAL AND SPIRITUAL EDUCATION FOR PRESCHOOL CHILDREN</i>	298
JO`RAQULOVA SEVINCH OTABEKOVNA <i>SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI FAOLIYATIDA AYOLLAR VA BOLALAR MASALASI</i>	303
DAVLATBOYEVA SOJIDA HAYDAROV BAHROM NIZAMETDINOV ALI <i>THE ROLE OF THE ECONOMY IN SOCIETY</i>	307
XOLIQOVA NODIRA RUSTAMOVNA TO'XTAYEVA FERUZA HUSNIDDINOVNA TO'XTAYEV QUVONCH HAMROQULOVICH <i>MAKTABLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI</i>	314
XABILOV N. L SAFAROV M. T RASHIDOV R KIM V SHARIPOV S.S <i>TIBBIYODDA MUSTAQIL TA'LIMNING AHAMIYATI</i>	318
ШАРИПОВ С.С ХАБИЛОВ Н. Л КИМ В РАШИДОВ Р АЛИМОВ Ў <i>ОБЗОР ОРТОПЕДИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ПАЦИЕНТОВ ПЕРЕНЕСШИХ COVID-19 С АДЕНТИЕЙ.</i>	325
XABILOV N. L SAFAROV M. T RASHIDOV R KIM V SHARIPOV SALIM <i>TA'LIMNING TO'GRILIGI INSONNI KOMILLIKKA YETAKLAYDI</i>	332
SULTONOV ABDULLAZIZ JAMSHID O'G'LI SATTOROV FIRDAVS ULUG'BEK O'G'LI <i>ALI QUSHCHI</i>	339

ВНЕМАТОЧНАЯ БЕРЕМЕННОСТЬ**Файзуллаева Гулмира Баходир кизи****Хайитова Гулхаё Ражабовна***Ферганский медицинский институт**общественного здравоохранения**Студент лечебного факультета*

Аннотация: *Внематочная беременность – серьезная гинекологическая патология с высокой вероятностью развития тяжелых осложнений, которая характеризуется прикреплением плодного яйца за пределами полости матки. Встречается у женщин любого репродуктивного возраста.*

Ключевые слова: *беременность, матка, гинекология, яйцеклетка, женщины, репродуктивная функция.*

EKTOPIK HOMILADORLIK**Fayzullaeva Gulmira Baxodir qizi****Xayitova Gulxayo Rajabovna***Farg'ona Jamoat salomatligi tibbiyot instituti**Davolash ishi fakulteti talabasi*

Annotatsiya: *Ektopik homiladorlik - bu og'ir asoratlarni rivojlanish ehtimoli yuqori bo'lgan jiddiy ginekologik patologiya, bu xomilalik tuxumning bachadon bo'shlig'idan tashqarida biriktirilishi bilan tavsiflanadi. Bu har qanday reproduktiv yoshdagi ayollarda uchraydi.*

Kalit soʻzlar: *homiladorlik, bachadon, ginekologiya, tuxum xujayra, ayollar, reproduktiv.*

Внематочная беременность- непроходимость фаллопиевых труб, которая возникает вследствие: Аномального строения маточных труб. Воспалительных процессов. Дисбаланса женских половых гормонов. Оперативных вмешательств в анамнезе. Нарушения иннервации тканей фаллопиевых труб (недостаток нервных волокон негативно сказывается на транспортной функции трубы). Причиной внематочной беременности также могут быть хронические воспалительные заболевания малого таза, матки или яичников, включая:

Длительное использование внутриматочной спирали;

Наличие спаек, синехий;

Частое спринцевание влагалища;

Проведение ЭКО;

Наличие внематочной беременности в анамнезе.

Реже возникают другие провоцирующие факторы, как например рак придатков, матки, поликистоз яичников и т.д.

Внематочная беременность (эктопическая беременность) — осложнение беременности, при котором прикрепление оплодотворённой яйцеклетки происходит вне полости матки. За редким исключением, внематочная беременность нежизнеспособна и нередко опасна для здоровья матери из-за внутреннего кровотечения. Внематочную беременность относят к состояниям, требующим неотложной медицинской помощи, так как без лечения она может привести к смертельному исходу. Напоминать менструацию, но в большинстве случаев кровянистые выделения бывают скудными и продолжаются длительно. Обильное маточное кровотечение встречается крайне редко. Шок. При большой кровопотере могут наблюдаться потеря сознания, бледность кожных покровов, падение артериального давления, частый слабый пульс. Клиника трубной беременности
Правильно
Первая степень: Прогрессирующая внематочная беременность — оплодотворённое яйцо по мере роста внедряется в мышечную стенку трубы и разрушает её. Характеризуется вероятными признаками беременности и незначительными мажущими кровянистыми выделениями из половых путей.
Вторая степень: Прервавшаяся внематочная беременность. Протекает по двум типам: по типу трубного аборта — полная или частичная отслойка эмбриона от стенки маточной трубы и выход яйцеклетки в брюшную полость. Клиническая картина трубного аборта зависит от интенсивности кровотечения. Боли внизу живота, наличие выделений из половых путей в виде кровянистых сгустков. При исследовании матка увеличена и не соответствует сроку беременности, увеличены придатки, возникает болезненность заднего свода влагалища - Крик Дугласа. по типу разрыва маточной трубы — как правило, возникает с 6 по 10 неделю беременности. Характеризуется развитием угрожающего для жизни внутреннего кровотечения в маточно-прямокишечное углубление (Дугласов карман). Резкая кинжальная боль внизу живота слева или справа. При исследовании задний свод влагалища выпирает, матка «плавает» — симптом Банки. Характерен симптом Ваньки-Встаньки.

ДИАГНОСТИКИ

Во всех случаях задержки месячных, болей и кровянистых выделений должна быть заподозрена внематочная беременность. При симптомах шока, положительном тесте на беременность, отсутствии плодного яйца в матке и большом количестве жидкости в брюшной полости по УЗИ диагноз внематочной беременности не представляет трудностей. В остальных случаях определяющее значение имеет концентрация ХГЧ в крови и трансвагинальное УЗИ. Если уровень ХГЧ превышает 1500 мМЕ\мл, а плодное яйцо в полости матки не определяется, это может говорить о внематочной беременности. Если уровень ХГЧ ниже 1500 мМЕ\мл, то целесообразно повторение анализа через 48 часов. Прирост менее чем в 1,6

раза, отсутствие роста или падение уровня ХГЧ свидетельствуют в пользу внематочной беременности. Обнаружение плодного яйца вне матки по УЗИ случается довольно редко, в большинстве случаев ориентируются на такие признаки, как отсутствие плодного яйца в матке, наличие свободной жидкости за маткой и неоднородного объёмного образования в области придатков на одной стороне.

Химиотерапия. Лечение метотрексатом эффективно на ранних сроках беременности; оно приводит к прекращению развития и рассасыванию плодного яйца. После приёма метотрексата может возникнуть боль в животе, в этом случае можно принять парацетамол, но других НПВС следует избегать из-за возможного взаимодействия их с метотрексатом. После приёма метотрексата необходим контроль уровня В-ХГЧ до тех пор, пока он не перестанет определяться. Если уровень В-ХГЧ не падает, необходим повторный приём. После лечения необходимо минимум на 6 месяца воздержаться от попыток забеременеть.

Хирургическое. К операции прибегают во всех случаях неотложного состояния с признаками внутреннего кровотечения. В большинстве случаев проводят лапароскопическую операцию, при которой удаляют только плодное яйцо или маточную трубу при её разрыве.

Внематочная беременность может в дальнейшем приводить к бесплодию и повторной внематочной беременности. Вероятность нормальной беременности и родов составляет около 50 %, повторной внематочной беременности — около 20 %, бесплодия — около 30 %. При лечении метотрексатом в сравнении с хирургическим, или при сохранении маточной трубы в сравнении с её удалением вероятность бесплодия и повторной внематочной беременности меньше. Более гладкому протеканию послеоперационного периода, улучшению состояния маточных труб способствуют медикаментозное лечение. В некоторых случаях женщине может понадобиться помощь психолога или психотерапевта. Даже при трубэктомии маточная труба с противоположной стороны нуждается в терапии, особенно если было сильное внутрибрюшное кровотечение. После внематочной беременности нужно очень внимательно относиться к вопросу контрацепции. Не рекомендуется беременеть в течение, как минимум, шести месяцев после операции. Все это поможет благополучному зачатию и вынашиванию ребёнка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Внематочная беременность // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
2. И. Ищенко, А. Л. Унанян, И. С. Сидорова, Н. А. Никитина, Ю. В. Чушков. Акушерство и гинекология.. — МИА, 2019. — ISBN 978-5-9986-0381-5.

«BASIC TECHNIQUES AND TECHNOLOGIES USED IN DISTANCE EDUCATION»**Odinayev Abbosbek***Uzbekistan State world languages university*

Abstract: *In the developed period of our society, it is desirable to make the educational process more interesting and meaningful for listeners, not limited to previous methodological manuals, but using it with the help of scientific and technical innovations, the Internet and high technology. Today in our country great attention is paid to the development of computer technology and the Internet. Accordingly, along with computer science and new information technologies, the teaching of subjects related to vocational education in educational institutions remains a requirement of the time.*

Key words: *Distance learning, information technologies, teaching aids, internet, programs.*

The introduction of new technologies in education has led to the emergence of new educational technologies and forms of teaching based on electronic means of information transmission and processing. The following technical means and technologies are used in distance learning: trainer, tester and means of communication. Teaching aids include glossaries, search tools, e-textbooks, video lectures and more. Test tools include test questions, self-tests. The means of communication are forums, mail, audio and video cassettes. The traditional course of lectures in traditional teaching involves: lectures, comments (interpretation of the study material by the speaker), assessment in the oral, final exam. In distance education, the function of the teacher is performed by teaching and testing tools (fully automated, complete software products), as well as video and electronically published teaching materials that create an automated learning environment. The possibilities of the electronic textbook can be expanded with the use of modern means of animation and video equipment. These can be video lectures on the course, demonstrations of production processes, speeches of famous scientists, etc. When creating an electronic textbook, you need to create a database and enter data into it. In this case, there are some ways to access the database and perform actions on the materials contained in it. Didactic programs for modern computers (electronic textbooks, computer assignments, multimedia electronic textbooks, hypertext information systems, electronic archives, electronic catalogs, reference books, encyclopedias, test and formative training programs) multimedia teaching aids.

Today, it is important to create an information environment for the educational institution. If it is not possible to connect all computer classrooms of higher education institutions to the Internet and at the same time use the information

available on the Internet, including electronic textbooks, it is possible to create an Internet space of a higher education institution operating in a local area network. The Internet to be created consists of a set of information, such as a didactic portfolio of space sciences, an individual portfolio of teachers. We will focus on the introduction of a new information-based educational system in higher education, the introduction of the Internet - the space of higher education, the placement of electronic textbooks in it and the scientific and theoretical basis of distance learning forms and methods.

The development of new teaching technologies aimed at improving the quality of fundamental training of students is also a key direction in the modernization of modern higher education in a rapidly changing information society. Recently, there has been a widespread belief that computer technology can be used primarily in organizations, banks or research institutes. At present, there are different views and suggestions on the concept of "information education system". Based on the materials of the Federation of Internet Education, it can be defined as follows: Information environment in an educational institution is a set of specially organized components that ensure the integration of information technology systems aimed at improving the efficiency of the educational process. The Internet Space Coordination Center consists of a repository of software for use in various services of the higher education institution. It will be necessary to create a set of special software technologies to automate the work of the management process, information analysis and reporting.

The methodological support of science lessons is given schematically below. Methodical support of science lessons. The control unit is designed for various control tests on methodical support. The educational block or didactic portfolio on a subject consists of:

- curricula and programs;
- textbooks and manuals;
- traditional printed teaching aids;
- codograms;
- slides;
- educational films;
- tables;
- didactic materials for teaching;
- training equipment;
- multimedia lesson plans;
- training and control software;
- virtual laboratories;
- Electronic encyclopedias and dictionaries.

The didactic portfolio of disciplines should be constantly updated and replenished. It can be done in electronic form with a finished product or by creating a custom product. It should be noted that in addition to the finished product in

electronic form, it is important to replenish the didactic portfolio with educational products made in the educational institution. This, in turn, opens up the possibilities of the educational institution in the first place and allows students to take a differentiated approach.

The use of modern Internet technology in this project is very important. While working on the project, some students learn the language of hypertext HTML, so the result of the project is created in the form of a Web page. On the basis of these software, the educational institution prepares electronic textbooks, virtual laboratory work in certain disciplines. The program should be written in such a way that users on adjacent computers do not get the same result. In addition, the created software product should allow the teacher to monitor every activity of the student. In the process of practical work, a control file containing the results of the experiment is created. After the lesson, the teacher should be able to review these files and compare them with the relevant results.

Another practical aspect of this type of software is that it is suitable for distance learning. In addition to replenishing the didactic portfolio with the necessary materials in the field of science, general information about the teachers of the educational institution, pedagogical experience, information, information on professional development, achievements, published information. it is also important to include methodological materials. Another important aspect of creating an Internet environment in higher education is the psychological and pedagogical support of students. Informed resources allow students to study the characteristics of their character not only with questionnaires or psychological tests, but also with students and parents. It should also help to organize psychological counseling services for mothers. This type of service involves students and parents who, for some unknown reason, do not ask questions directly to the psychologist. They can communicate directly with the computer and get answers to their questions.

So, the process of distance learning should be organized on the basis of such pedagogical technologies that students should have the following opportunities:

To acquire the necessary fundamental knowledge that can be applied to the solution of specific scientific or practical problems;

To solve problems with friends in the process of learning;

To work with additional sources of information necessary to address the issues;

Overcoming all existing problems, applying the acquired knowledge in practice;

Carrying out independent observations using Internet technologies;

To be able to assess their level of knowledge, achievements, to adjust their activities.

In conclusion, the development of information and communication technologies has led to the emergence of a new direction in distance education. At present, great attention is paid to the current work of distance learning in

educational institutions and universities of the Republic. At the same time, the development of science and technology, the change in the composition of knowledge, skills, qualifications and the constant increase in the volume are characterized by the high demands on today's specialists. Distance learning is the implementation of the relationship between teacher and student in the learning process on the basis of the use of modern information and communication technologies.

REFERENCES:

1. AA Abdukodirov, AH Pardaev "Theory and practice of distance learning" Tashkent 2009;
2. AA Abdukodirov Technology of distance learning in higher education // "Scientific and pedagogical bases of the introduction of modern technologies and best practices in the educational process of higher education" res. scientific-practical conference (November 28-29, 2008), T., 2008 pages 11-14;
3. AA Abdukodirov. One of the main forms of education of the XXI century // Education Management, 2006. 64-p.
4. Andersen, J. C. (2013). Learner satisfaction in online learning: An analysis of the perceived impact of learner-social media and learner–instructor interaction. Doctoral dissertation. East Tennessee State University, Tennessee.
5. Jalolov J. Methods of teaching English. Tashkent —Teacher. P 71-85.
6. Narimanova J.Y. The Role of Teachers' Cultural Awareness in Preparing to Work with Multicultural Students. The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN – 2689-100x) Published: September 18, 2020. P: 172-181.
7. Narimanova J.Y. Raising EFL Students" Intercultural Communication through Short Stories. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9603 Vol. 4, Issue 7, July – 2020, Pages: 24-32.

ATHLETICS AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT**Utepov Makhmud Davrkhanovich***Teacher of Karakalpak State University*

Athletics is the general name for a set of sports events in which athletes run, throw, walk and jump. The sport has its roots in history, when ancient teams competed in running, jumping and throwing. The sport became popular in ancient Greece at the Olympic Games, starting with running and eventually incorporating running, jumping and throwing. To this day, success in the Olympics is considered the pinnacle of athletics, although world championships and various national and continental competitions are also organized indoors and outdoors.

Athletics is one of the most popular sports. Running at different distances, athletic walking, jumping (high, long, triple, javelin), throwing (javelin, javelin, javelin), nuclear throwing, all-around (squatting, heptathlon) includes. There are more than 50 exercises in athletics, 49 of which are included in the program of the Olympic Games (at the 2000 Sydney Olympics, men competed in 22 types of Athletics, and women competed in 20). In addition, athletics is an exercise of modern pentathlon and triathlon sports, training of all sports, training, military training, health exercises of educational institutions, "Alpomish" and "Barchinoy" sports tests of students and youth. took place in the program. Homer's "Iliad", Ibn Sina's "Laws of Medicine" and other books contain information about athletics exercises.

Historical evidence of the first Olympic Games held in ancient Greece shows very similar events to today's events. Among them was the cross-country event, which was basically a run of about 190 meters from one end of the stadium to the other. They also included races over two distances. There were endurance races ranging from 7km to 24km. Over the years, the appeal of sporting events grew worldwide, and in 1850 the Wenlock Agricultural Reading Society (WARS) created what it considered the forerunner of the modern Olympic Games. Wenlock's games were a mixture of athletics and traditional country sports, mixing competitive events with exciting displays.

In 1896, the first modern Olympic Games were held in Athens. They achieved remarkable success, and in 1912 the International Amateur Athletics Federation (IAAF) was founded. In recent years, some events have disappeared, others have been changed, and new ones have been added. Although the Summer Olympics are still considered the pinnacle of an athlete's career, professional athletes today compete in IAAF competitions around the world, often competing for huge prize money .

In the ancient Olympic Games (from 776 BC to 394 AD), competitions were mainly organized in Athletics. In the development of modern athletics in the 19th century, competitions in England (since 1837), All-Greek games held in Athens

(since 1859) and revival of the Olympics (since 1896) were of great importance. In 1912, the International Amateur Athletics Federation (IAAF) was formed, 200 countries are members of it (2001; Uzbekistan Athletics Federation has been a member since 1993). The IAAF has been holding the World Cup (now Grand Prix competitions) since 1977, and the World Championship since 1983.

Interest in athletics in Uzbekistan increased in 1885 after the establishment of a playground adapted to this type in Margilon. Athletics competitions were held in Tashkent in 1902, national championships in 1919, spartakia in 1927. In Uzbekistan, more than 135,000 people are engaged in athletics under the supervision of more than 140 coaches, 3 of the coaches have the title of honored athlete of Uzbekistan, 10 of them have the title of honored sports teacher of Uzbekistan (2001) . Track and field athletes from Uzbekistan have been participating in the Olympic Games since 1952.

Interest in athletics in Uzbekistan increased in 1885 after the establishment of a playground adapted to this type in Margilon. Athletics competitions were held in Tashkent in 1902, national championships in 1919, spartakia in 1927. In Uzbekistan, more than 135,000 people are engaged in athletics under the supervision of more than 140 coaches, 3 of the coaches have the title of honored athlete of Uzbekistan, 10 of them have the title of honored sports teacher of Uzbekistan (2001) . Track and field athletes from Uzbekistan have been participating in the Olympic Games since 1952.

The goal of all types of athletics is to win the competition: to run or walk faster than the competitors, throw farther and jump higher. In the multi-sport decathlon and heptathlon, the goal is to score as many points as possible by performing at maximum efficiency in each individual event.

Basic equipment for athletics consists of a vest, shorts and trainers. For certain events, certain equipment is required: pole, core, disk, hammer, spear. Athletics is a set of sports events consisting of three main directions: running, jumping and throwing. Running events include sprints, middle and long distance races and hurdles. Jumping consists of the long jump, high jump, triple jump and pole vault, and the discus, hammer throw, javelin and shot put events.

There are also combined events such as the men's decathlon, which consists of ten events, and the women's heptathlon, which consists of seven events. Success in athletics is not measured by points or goals, but by time and distance.

These competitions start with shooting from an electronic pistol. In short-distance races, officials use a digital dash camera to cross the finish line to take pictures of the finish line. The clock stops when the athlete crosses the finish line.

Jumps are measured from the front edge of the starting board to the athlete's first mark on the sand. The distance is always measured to the nearest centimeter and athletes are always given at least three jumps.

In conclusion, it can be said that the preparation of athletes in the current period processes are developing and perfecting. The introduction of new

technologies brought great changes in sports. The modern sport is from ancient Greece very different from sports. The results shown by athletes are only physical it no longer depends on preparation. Inventions made in the last hundred years in the field of sports left new modern lines. That's all there is to such devices at the moment. We are used to devices that count millimeters and milliseconds in sports we consider its use as a simple case. It's just TV or sports not only to show competitions, but also sports for athletes and coaches for effective training management and good mastering of exercise techniques created computer programs are actively developing.

LITERATURE:

1. <http://sport.ziyonet.uz/uzc/kinds/14>
2. <https://olamsport.com/uz/?type=13>
3. Azimovna F. M. Formation of spiritual and moral values of pupils in physical education lessons //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. –№. 11. – C. 99-103.
4. Sharifovich U. A. Athletics-The queen of sports impact athletics on the functional and physical state of man //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. –T. 9. – №. 11. – C. 112-11

MUSIQA ADABIYOTI DARSLARIDA OG`ZAKI AN`ANADAGI KASBIY MUSIQA NAMUNALARI BILAN TANISHISHNING USULLARI

Barnayeva Nargiza Baxramovna

*(Buxoro viloyati Buxoro shahar ixtisoslashtirilgan san'at maktabi
musiqiy-nazariy fanlar o'qituvchisi)*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada musiqa adabiyoti darslarida og`zaki an`anadagi kasbiy musiqa namunalari bilan tanishishning usullari haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Kasbiy musiqa, ustoz-shogird, Alisher Navoiy, ko`rgazmali qurollar, ritmik harakatlar, musiqiy-pedagogik tahlil, eshitish orqali asarni tushunish, musiqiy qobiliyat, g`oyaviy-estetik zavq, ma`naviy barkamollik, audio yozuv, Abu Nasr al-Forobiy, Shayx Sa`diy, maqomot.*

Og`zaki an`anadagi kasbiy musiqani musiqashunoslik nuqtai nazaridan o`rganishga kirish taxminan 1960 - yillardan boshlangan bo`lsa, bu musiqa janrlarini musiqa maktabi faoliyatiga olib kirish g`oyalari 80 - yillarda boshlangan edi. 1980 - yil bahorida Xivada o`tkazilgan fol'klorchi musiqashunoslar seminarida ko`pgina o`zbek musiqashunos, kompozitor va musiqa oliy o`quv yurtlari pedagoglari maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlarining zo`r tarbiyaviy ahamiyatini qayd qilib, ularni o`rganishni musiqa maktabidan boshlash lozimligini aytib o`tgan edilar.

Jumladan, O`zbekiston Davlat madhiyasining muallifi, kompozitor Mutal Burxonov Buxoroda mumtoz musiqa janrlaridan bo`lgan maqomlarni o`rganish qadimdan beri ustoz-shogird yo`li bilan bolalikdan boshlanishi, shogirdga dastlab tanbur chalish va undan keyin boshqa sozlar va ashula o`rgatilgani haqida gapirgan edi. Ana shu davrlardan beri kasbiy musiqa janrlarini o`rganish va maktab musiqa faoliyatiga jalb etish amaliyoti davom etib kelayapti. Shu bilan birga bu mumtoz asarlarni musiqa maktabda o`rganish uslubiyoti borasida ham anchagina ishlar amalga oshirilgan.

Bunday asarlarda lirika, qahramonlik va boshqa insoniy sifatlar o`quvchilarga so`z va musiqa uyg`unligida zo`r ta`sir ko`rsatib, ularni o`ziga rom qiladi. Bunda o`qituvchining kasbiy saviyasi, nutqi, ovozi, his-tuyg`ulari ham muhim rol o`ynaydi.

Darslarning qiziqarli va samarali o`tilishi ko`rgazmali qurollar, texnika vositalaridan unumli foydalanish hamda fanlararo aloqa imkoniyatlaridan foydalanishi beqiyos ahamiyatga ega.

O`tiladigan mavzularga murojaat qilish, tarixiy voqealar o`z aksini topishi adabiy asarlar, mumtoz she`riyatimizning sultoni Alisher Navoiy va boshqa shoirlar ijodi bilan bog`liq.

Dars mavzusining qiziqarli bo`lishi va ta`lim samaradorligini oshirish maqsadida raqs va musiqani ritmik harakatlar, chapak va bolalar o`yinchoq musiqa asboblari - shiqildoq, doyracha, qoshiq va boshqa ritmik asboblari orqali musiqaga

bo`lish hamda musiqa ijodkorligi kabi yangi musiqa faoliyatlari qo`llaniladiki, bu faoliyatlar o`quvchilarni murakkab mumtoz musiqa materiallarini o`zlashtirishlari uchun yordam beradi.

Ushbu musiqiy faoliyatlarda faol ishtirok va ijrochilik xususiyatlari mavjudligi orqali ular o`quvchilarda katta qiziqish uyg`otadi. Mashg`ulotlarda qo`llaniladigan barcha faoliyat turlari dars mavzusining ajralmas qismi sifatida amal qiladi. Musiqa idroki dars mashg`ulotlarida yetakchi faoliyat sifatida muhim rol o`ynaydi. U ikki holatda amalga oshadi. Birinchi holatda maqom va ashula, kuy yoki doston qo`shig`i, tinglanib idrok etiladi va uning badiiy tavsiyalari dars mavzuiga doir oddiy musiqiy-pedagogik tahlil etiladi; eshitish orqali asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari/ janri, tuzilishi, ifoda vositalari, badiiy mazmuni/ haqida ma`lumotlarga ega bo`ladi.

Ko`pgina mumtoz kuy va ashula bir necha faoliyat uyg`unligida o`rganiladi, bunday mashg`ulot usuli asarni puxta o`rganishga, aks holda kompleks malakalarning rivojlanishi uchun imkon yaratadi.

Musiqa nazariyasi barcha faoliyatlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg`uloti /tinglash, kuylash, raqs va boshqa/ qo`llanmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o`rganiladi, uning xususiyatlari /janri, tuzilishi, ijrochiligi va hokazo/ haqida yangi tushunchalar hosil bo`ladi.

Shu bois, musiqa nazariyasi faqatgina nota savodi uslublaridan iborat bo`lib qolmay, balki o`quvchilarning umumiy musiqiy bilim doirasini tarkib toptiruvchi, umumiy bilim tushunchalari majmuasini kasbiy ustozona musiqa shakllari, janrlari; cholg`uchilar, xalq va bastakorlik musiqasi, milliy musiqaning mahalliy uslublari, mumtoz musiqa, nota savodi va boshqalarni singdirib borishdan iborat.

Musiqa adabiyoti darsining muhim vazifalaridan biri - o`quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Musiqa idroki /tinglash/ va musiqa savodi faoliyati o`zaro uzviy bog`lanish bilan qolgan barcha faoliyatlarga yetakchilik qiladi. O`quvchilarning tabiiy musiqa asboblari - bu ularning ovozlaridir. Dasturda berilgan ayrim mumtoz ashulalarni kuylash uchun moslatilgan parchalari milliy musiqiy an`analar uslubini o`zlashtirib olish, musiqiy merosga xos usul /ritm/ hissini shakllantirish, o`quvchilarning musiqa o`quv faoliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo`lib kuylash jarayonida o`quvchi o`z ovozi ijrosini boshqa o`rtoqlari ijrolarini eshitib kuzatadi, ular bilan birga jo`r bo`lib kuylashga intiladi. Ammo u xususiyat mumtoz ashula namunalaridan parchalar kuylashda o`z-o`zidan to`g`ri yo`lga kirib qolmaydi.

Musiqa xilma-xil tovushlar vositasida hayot va davrni aks ettiradi. Ammo unda hayotning badiiy aksini ko`ra bilish, undan g`oyaviy-estetik zavqlana olish va ma`naviy boyib borish uchun badiiy ta`lim olmoq zarur.

O`quvchilar oilada va boshqa jamoat joylarida ommaviy axborot vositalari orqali doimo musiqa tinglab, turli musiqa namunalari bilan oshno bo`ladilar. Ammo ular tinglaydigan musq?a asarlarining hammasi ham o`quvchilar yoshiga mos

emasligi va ular musiqaning badiiy-g`oyaviy jihatdan hamma vaqt ham maqsadga muvofiq idrok eta olmasligini hisobga olishimiz lozim. Shuning uchun ham musiqa madaniyati darslari o`quvchilarning hayotiy musiqiy faoliyatida badiiy ta`lim beruvchi, boshqaruvchi va tarbiyaviy maqsadga muvofiq yo`naltiruvchi vosita sifatida muxim ahamiyatga egadir.

Yangi dastur va darsliklarda tinglash va kuylash uchun tavsiya etilgan kuy va qo`shiqlar zamirida baxtli bolalik, vatanparvarlik, ma`naviy barkamollik, insonparvarlik, mehnat va kasbga qiziqish, tabiatni sevish va uni ardoqlab asrash, do`stlik, uyushqoqlik kabi yorqin g`oyalar yotadi.

Barcha musiqiy faoliyatlarda bo`lganidek, o`quvchilarni musiqa tinglash qoidalari (sinfda jimlik barqaror etish, boshqalarga xalaqit bermasdan musiqani diqqat-e`tibor bilan tinglash)ga ham o`rgatib borish mumkin. Bu ularda onglilik va faollikni kuchaytiradi va musiqa madaniyatini tarkib toptirishda muhim rol o`ynaydi.

Musiqa tinglashni tashkil etishda asosan quyidagi to`rtta uslubni qo`llash muhimdir.

1. Musiqa tinglashga o`quvchilar diqqatini qaratish va asar haqida o`qituvchining kirish so`zi.

2. Audio yozuvda yoki o`qituvchi ijrosida asarni tinglash.

3. Tinglangan musiqa asarini suhbat yo`li bilan musiqiy va badiiy-g`oyaviy jihatdan oddiy tahlil etish.

4. Asarni qayta tinglash va o`quvchilarning umumiy taassurotlari yuzasidan yakuniy suhbat o`tkazish.

O`quvchilarning musiqa asarini tinglab, undan ma`naviy ozuqa olishlari ko`p jihatdan musiqa asarining ijrosiga bog`liq.

O`zbek musiqa madaniyati qadimiy va boy merosga ega. Uning mazmunida xalqimizning milliy ruhiyati, oliy insoniy fazilatlari, badiiy ma`naviyati, istiqlol uchun kurashi hamda orzu-umidlari in`ikos etiladi. Bu buyuk ma`naviyatimiz yosh avlodning madaniyati va milliy tafakkurini shakllantirishda benazir vositadir.

O`tmishda asosan og`zaki usulda o`rganilgan, madaniy hayotda keng o`rin tutgan mumtoz musiqa merosimiz borasida qomusiy olimlarimizdan biri Abu Nasr al-Forobiy "Kimning fe`lu-atvori muvozanatini yo`qotgan bo`lsa, uni tartibga keltiradigan, kamol topmaganlarni kamolga yetkazadigan va muvozanatda bo`lganlarning muvozanatini saqlaydigan vosita sifatida musiqa - inson tanasi va sog`ligi uchun foydalidir", - degan.

Shayx Sa`diy aytganidek, - "Musiqa inson ruhining yo`ldoshidir". U kishining emotsional estetik hissiyotini faol rivojlantiradi va uning axloqiy qiyofasining shakllanishida muhim rol o`ynaydi. Xiva shahrida o`tkazilgan musiqashunoslar seminarida ko`pgina o`zbek va boshqa qardosh respublikalardan kelgan musiqashunos, kompozitor hamda musiqa oliy o`quv yurtlari pedagoglari "klassik", "xalq klassik", "og`zaki klassik" deb atalib kelingan maqom, mumtoz kuy va ashula, katta ashula, shuningdek dostonlarga nisbatan "Og`zaki an`anadagi kasbiy musiqa" atamasini ishlatishga qaror qildilar.

Maqom iborasi arabchadan joy, o`rin, daraja kabi tushunchalarni anglatib, musiqada asarning bosh pardasi joyini ko`rsatadi.

Maqomot keng ma`nodagi turli maqomlar va ularga o`xshash musiqiy janrlarning umumlashdir. Bunda O`zbekiston hududidagi maqom turkumlari (Buxoro shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg`ona-Toshkent maqom yo`llari)dan tashqari Ozarbayjon mug`omlari, Uyg`ur mug`omlari, hind ragalari, Eron dastgohlari va boshqa turkumli asarlar nazarda tutiladi.

Buxoro shashmaqomi va respublikamizdagi boshqa maqom ko`rinishlari sobiq ittifoq davrida norasmiy tarzda kamsitilib, ular asosan saroy musiqasi, binobarin, maqomlar saroy ahli g`oyalarini aks ettiradi, ularning keng mehnatkashlar ommasi bilan aloqasi yo`q, degan uydirmalar tarqatilgan edi.

Saroydagi rikobi (musiqachilar uyushmasi)da faoliyat ko`rsatib kelgan mashhur sozanda va xonandalar el nazariga tushganlariga qadar qishloq va shahar aholisiga musiqiy xizmat ko`rsatib, ularning ijodiy tamoyillari shu oddiy xalq musiqasi asosida shakllandi. Binobarin, maqomlarni yaratishda ham ustoz ajdodlarimiz xalq musiqasining yorqin namunalaridan unumli foydalanganlar.

Mustaqillik sharofati bilan barcha milliy qadriyatlarimiz qatorida maqomlarning ham maqomini (darajasini, o`rnini) tiklash, ularning nazariy asoslari va amaliy ijrosini keng ko`lamda o`rganish nazarda tutilmoqda.

Maqomlardek murakkab va mukammal musiqiy janrlarni o`zlashtirish va kasb qilib olish uchun esa avvalo yetuk ustozlardan ta`lim olish va qo`shimcha vosita sifatida nota yozuvi hamda turli ijrochilarning audio yozuvlarini taqqoslab eshitishdan foydalanish zarur.

Maqomlar ijrosi bo`yicha ixtisoslashgan o`quv dargohlarida o`qiyotgan o`quvchi - yoshlar maqomlar ijrosini o`rganish uchun turli usullar (yetuk maqomxon ustozlarning ijrolarini eshitish, ustozlarning ijro ko`rsatishlari, imkoni boricha takomillashgan nota yozuvlaridan foydalanish, o`z ijrosini magnit tasmasiga yozib, qaytib tinglash va shu yo`l bilan ijrosini takomillashtirish va boshqa)dan foydalanadilar.

Xullas, ustozona yoki kasbiy musiqa janrlarini yoshlarga o`rgatishda quyidagi usullardan foydalanish zarur, deb o`ylaymiz:

- maqomlar va kasbiy musiqaning boshqa janrlari (mumtoz kuy va ashula, katta ashula, doston, nomalari)ga xos nazariy ma`lumotlar va amaliy ijro xususiyatlari bilan tanishish;

- kasbiy musiaaning yetuk ijrochilari hamda ularning ijro yo`llarini taqqoslab, tahlil qilish;

- xususan, maqomlarning turkumliligi, tuzilish xususiyatlari (cholg`uda xona, bozgo`y, ashulada daromad, miyonxat, dunasr, namud, avj, furovard va ohanglar)ni ijro davomida bir-biridan ajrata olishni o`rganish;

- maqomlarning nota yozuvlarini o`rganish va notada o`z aksini topa olmagan ijrodagi nozik nuqtalarini topib, ularni jonli ijrodagi holatini ta`minlash;

- audio va video yozuvlardagi maqom namunalarini tinglash;

- maqom va boshqa kasbiy musiqa janrlaridan ayrim asarlarni muntazam ravishda yuqorida ko`rsatilgan usullar asosida o`rganib borish va o`z ijrosini takomillashtirishga intilish;

- ayrim tadbir va kontsertlarda ijro chiqishlarini amalga oshirish.

Ushbu asosiy shartlarni bajarishga yetarli e`tibor berib, yoshlar hurmatli Prezidentimizning yoshlargà musiqiy ta`lim va tarbiya berishni yanada yaxshilash chora - tadbirlari to`g`risidagi farmoyishlariga amal qilsak, o`quvchilarimizni yuksak maqomlarimiz musiqasi namunalarini o`zlashtirib olishlarida ulkan muvaffaqiyatlariga erishamiz, deb o`ylaymiz.

Xalqimizning bunday qadimiy, avloddan-avlodga, og`izdan - og`izga o`tib, takomillashib kelayotgan badiiy musiqiy merosi xalqning ma`naviy dunyosini boyitishda xizmat qilib kelmoqda. Mashhur bastakor, akademik Yu.Rajabiyning sa`yi - harakatlari hamda katta mehnati tufayli meros namunalarining aksariyat hozirgi zamonaviy musiqa (nota) yozuviga olinib, "O`zbek xalq musiqasi" turkumidan nashr etilgan to`qqiz jildlik kitobiga kiritildi.

Respublikamiz mustaqillikka erishganiga qadar musiqa darslari faoliyatlarga mo`ljallangan materiallar asosan rus va g`arb musiqasi namunalaridan tuzilgan edi. O`zbek kompozitorlari va bastakorlarning asarlari ko`pincha kuylash materiali sifatida tavsiya etilgan edi. Keyingi mustaqillik davrida musiqa merosimizni o`rganishga keng yo`l ochilib, uning eng yuksak namunalari musiqa maktabi dasturlarini o`zlashgirishtirishga katta imkoniyat yaratildi.

Keyingi yillarda o`zbek xalq musiqasi, musiqiy meros maqomlar, maqomlar tipidagi rivojlangan mumtoz kuy va ashulalar, katta ashulalar, dostonlar va musiqiy fol'klor namunalaridan keng foydalanish va shu yo`l bilan qadimiy madaniy musiqiy qadriyatlarimizni tiklash nazarda tutilgan, shuning bilan birga nazariy darslarining mazmuni ham keskin o`zgardi, rus va Yevropa musiqasini birmuncha qisqartirish yo`li bilan bir qancha milliy musiqani o`rganishga qo`l keladigan yangi fanlar kiritildi. Buning natijasida darslarning tarkibiy qismi mavzulari va uslubiyotda ham o`zgarishlar bo`ldi.

Ko`rgazmali qurollar, video va audio materiallar bo`lmasa, bu murakkab musiqa namunalarini talab darajasida o`zlashtirishni ta`minlab bo`lmaydi. Biz yuqorida qayd etib o`tgan barcha o`quv materiallari, darslik va qo`llanmalari, ko`rgazma materiallar, musiqa asboblari va boshqa o`quv jihozlari dars samaradorligini oshirishda yarim shart-sharoit hisoblansa, qolgan yarmini o`qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlari, ishonch va sadoqat bilan qarashi, izlanuvchan va tashabbuskorligi, topqirligi va dadilligi, o`z kasbini puxta bilishi, pedagogika va psixologiyaga oid bilim va ko`nikmalarga ega bo`lishi tashkil etadi, o`qituvchi atrofidagi /respublika, shahar, viloyat/ dagi ilg`or tajribali o`qituvchilar bilan muloqotda bo`lishi, tajriba almashtirishi, o`z mahoratini oshirishi, davriy matbuotni kuzatib borishi orqali zamonaviy talablarga javob bera oladi.

U musiqa maktabida darslarni yuqori saviyada o`tkazishni ta`minlash uchun zarur bo`lgan shart-sharoitlarni yaratilishi uchun harakat qilishi zarur. Musiqa

maktabida maxsus musiqa xonasi /kabineti/ bo`lishi, dastur, darsliklar, tavsiyanomalar, ishlanmalar, uslubiy qo`llanmalar, ko`rgazmali qurollar, texnika vositalari, badiiy yuksak musiqa ijrolari yozuvlari, maxsus nota chiziqlari chizilgan taxta /doska/, milliy va umumbashariy musiqa san`ati namoyandalari portretlari va boshqa jihozlar muhayyo qilingandagina o`quvchilarning darsga qiziqishlari oshadi, ayniqsa sifatli musiqa asboblardan foydalanish dars samaradorligiga ijobiy ta`sir qiladi.

Hozirgi kunda aksariyat o`quvchilarning zamonaviy ijrochiligiga qiziqishlarini hisobga olib, musiqa tinglash jarayonida shu uslubda ijro etilgan mumtoz milliy musiqa namunalari bilan foydalanish orqali ham dars samaradorligini ma'lum darajada oshirishga erishish mumkin.

Xullas, musiqa maktabida og`zaki an`anadagi kasbiy /ustozona/ janrlarni o`rganish uchun barcha imkoniyatlar yaratilayapti, o`quvchilar barcha musiqa namunalari bilan bir qatorda an`anaviy mumtoz musiqa namunalari bilan tanishib, ularni o`rganib, o`zlashtirib borsalar, ma`naviy kamolotga yetadilar, deb o`ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maktabda musiqa tarbiyasi metodikasidan lektsiyalar kursi (tezislar) Tuzuvchi: D.Omonullayev, Toshkent. 1990.
2. Buxoro shashmaqomi va an`anaviy musiqa. Maqola muallifi O'lmas Rasulov. Ta'lim islohoti va uni takomillashtirishning ayrim muammolari (ilmiy to'plam) da 228-231 betlar. Toshkent, Ma'naviyat. 1999.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Toshkent., 1993.
4. M.M.Xayrullayev., Forobiy va uning falsafiy risolalari., T.,1963.
5. Yu. Rajabiy. Musiqa merosimizga bir mazar. Toshkent, 1978.
6. H.Nurmatov, N.Yo'ldosheva. O'zbek xalq musiqa ijodi. Toshkent, 2007.

TEMURIYLAR DAVRIDA BUNYODKORLIK ISHLARI

Abdig'apparov Sayfiddin Mamatmo'min o'g'li

Xo'jaqulov Asilbek Nizomjon o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari

Annotatsiya: *Maqolaning mazmuni XIV-XV asrlarda Movarounnahr va Xurosonda hukmronlik qilgan Amir Temur davrida amalga oshirilgan obodonchilik va bunyodkorlikning rivojlanishiga qaratilgan. Chunki aynan shu davr Sharqdagi "Uchinchi Renessans"ni boshlab bergan hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *temuriylar, Markaziy Osiyo, «Qubbat ul-ilm val-adab», Go'ri Amir, Gavharshodbegim, Oqsaroy, Bo'stonsaroy.*

Amir Temur va uning avlodlari hukm surgan tarixiy davrni nazardan o'tkazar ekanmiz, bunda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yuksak marralari sari ko'tarilgan Movarounnahr va Xurosonning butun yorqin manzarasi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Markaziy Osiyo xalqlari sivilizatsiyasi va madaniyati ravnaqining yuqori cho'qqisi hisoblangan Temuriylar davri nafaqat shu mintaqa doirasida, balki umumjahon miqyosida ham o'ziga xos yuksak bosqich bo'ldi. Uning qudratli akssadosi asrlar osha avlodlar qalbi va tafakkurini hamon nurlantirib kelmoqda. Ona tariximizning mana shu muhim bosqichida xalq dahosi, qudrati bilan betimsol moddiy va ma'naviy madaniyat namunalari, mislsiz osori atiqalari monumental me'moriy obidalar bunyod etildi. Ilm-fan yuksaldi. Bunday yuksalish Amir Temur va uning avlodlarining ilm-fan, ma'rifat ravnaqiga alohida rag'bat, katta sa'y-harakat bog'laganliklari natijasi bo'ldi. Xususan, Amir Temur siymosiga to'xtaladigan bo'lsak, uning o'zi yuksak ma'rifatparvar hukmdor sifatida xalq ichidan chiqqan qanchadan-qancha noyob iste'dodlar, ilmu urfon va din ahllari, me'moru hunarmandlarni parvarishlab o'stirish barobarida mamlakat obodonligi, ravnaqi uchun ham doimiy harakatda, izlanishda bo'ldi. Sohibqironning bunyodkorlik sohasidagi tarixiy xizmatlari beqiyosdir. Tarix bu ko'hna dunyoda o'tgan ko'p jahongirlarni biladi. Ularning aksariyati faqat buzgan. Amir Temurning ulardan farqi shundaki, u umr buyi bunyodkorlik bilan mashg'ul bo'lgan. Uning «Qay bir joydan bir g'isht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydim, bir daraxt kestirsam, o'rniga o'nta ko'chat ektirdim», degan so'zlari buning yorqin isbotidir. Amir Temurga har bir zafarli voqea va sevinchli hodisani muhtasham me'morlik obidasi barpo etish bilan nishonlash odat bo'lgan. Shu maqsadda Hindiston, Sheroz, Isfahon va Damashqning mashhur usta-hunarmandlari mamlakatda hashamdor imoratu inshootlar bino qilganlar. Amir Temur zabt etgan mamlakatlarning bir qator shaharlari (Bag'dod, Darband, Baylaqon)ni qayta tikladi. Amir Temur Tabrizda masjid, Sherozda saroy, Bag'dodda Madrasa, Turkistonda mashhur shayx Ahmad Yassaviy qabri ustiga maqbara qurdirgan bo'lsa-da, lekin asosiy e'tiborini ona shahri Kesh va poytaxti Samarqandga qaratdi. Keshda otasining qabri ustiga

maqbara, o'g'li Jahongirga maqbara bilan masjid qurdirdi. Amir Temur hukmronligining ilk davrida Kesh shahrini poytaxtga aylantirish niyatida bo'lib, uning obodonchiligiga katta ahamiyat berdi, bu yerda mashhur Oqsaroy qad ko'tardi. Amir Temur Keshni Movarounnahrning madaniy markaziga aylantirishga harakat qildi. Shu boisdan bu shahar «Qubbat ul-ilm val-adab» unvoniga ega bo'ldi. Saltanat poytaxti Samarqand Amir Temur davrida ayniqsa gullab-yashnadi. Shaharda Isfahon, Sheroz, Halab, Xorazm, Buxoro, Qarshi va Kesh shaharlarining me'moru binokorlari qo'li bilan saroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar quriladi. Shahar tashqarisida esa bog'-rog'lar va bo'stonlar barpo etiladi. Xususan Shohizinda me'moriy majmuasiga mansub Shodimulk og'o maqbarasi, Shirinbeka og'o maqbarasi va boshqalar quriladi. Sohibqiron Amir Temur Movarounnahrdagi mo'g'ul bosqinchilarining 150 yillik hukmronligiga barham berib, o'z zamonasining kuch-qudratda tengsiz markazlashgan saltanatiga asos solgan. Amir Temur o'zining 35 yillik hukmronligi davrida Hindiston hamda Xitoydan Qora dengizga qadar va Orol dengizidan Fors qo'ltig'iga qadar g'oyat katta hududni o'z ichiga olgan ulkan bir saltanatni vujudga keltirgan. Bundan tashqari, yana u Osiyoning janubiy-g'arbiy tomonlari, Kichik Osiyo, Suriya, Misr va shimoliy-g'arbda Quyi Volga, Don bo'ylari, shimoliy-sharqda Balxash ko'li va Ili daryosi bo'ylari hamda janubiy-sharqda Shimoliy Hindistongacha bo'lgan hududlarni o'ziga bo'ysundirishga muvaffaq bo'ldi. Temur zamonasining buyuk saltanatini barpo qilgan bo'lsa-da, ammo u umrining oxirigacha o'zini bu davlatning «qonuniy» xoni deb e'lon qila olmagan. Chunki, u nasl-nasabi jihatidan bevosita chingiziylar sulolasiga mansub emas edi. Shuning uchun ham chingiziylar tomonidan belgilangan an'anaga ko'ra, Temur avval o'z huzurida Movarounnahrning Chingizxon avlodidan bo'lgan o'ttizinchi xoni Suyurg'atmishni (1370-1388) uning vafotidan keyin esa Suyurg'atmishning o'g'li Sulton Mahmudxonni (1388-1402) rasmiy xon qilib ko'tarib, hatto umrining oxirigacha ularning nomidan yorliqlar chiqartirgan, pullar zarb ettirgandi. Ammo har ikki xon ham nomigagina «xon» bo'lib, davlatning siyosiy hayotiga va Temur bergan farmoyishlarga mutlaqo aralashmasdilar. Shunga qaramasdan, Temur mamlakatda o'zining bevosita hukmronligiga qonuniy tus berish va uni mustahkamlab olish maqsadida chingiziylar avlodidan bo'lgan Qozonxonning qizi Saroy Mulkxonimga uylandi. 1370 yilda Saroy Mulkxonim bilan bo'lgan nikoh tufayli Temur o'zining amirlik darajasiga «ko'ragon», ya'ni «xonning kuyovi» unvonini qo'shib oldi va rasmiy hujjatlarda «Amir Temur ko'ragoniy» nomi bilan yuritilishiga musharraf bo'ldi. Shaharda Bibixonim jome masjidi, Amir Temurning qarorgohi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi. Umuman olganda Samarqand shahri Amir Temur davrida o'zining qadimgi o'rni Afrosiyobdan birmuncha janubroqda butunlay yangidan qurildi. Shahar tevaragi mustahkam qal'a devori bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron va Feruza kabi nomlar bilan ataluvchi 6 ta darvoza o'rnatildi. Movarounnahrning dehqonchilik vohalarida, xususan Zarafshon vodiysida o'nlab sug'orish tarmoqlari chiqarilib, dehqonchilik maydonlari kengaytirildi. Yangi qishloqlar barpo etildi. Ibn

Arabshohning yozishicha, Amir Temur Samarqand atrofida qad ko'targan bir qancha yangi qishloqlarni Sharqning mashhur shaharlari Dimishq (Damashq), Misr, Bag'dod, Sultoniya va Sheroz nomlari bilan atadi. Amir Temurning fikricha, Samarqand kattaligi, go'zalligi hamda tevarak-atrofining obod etilganligi jihatidan dunyodagi eng yirik shaharlardan ham ustunroq turmog'i lozim edi. Hofizi Abro'ning yozishicha, Amir Temur turk, arab va eronliklar tarixini chuqur bilgan. U davlat ahamiyatiga ega bo'lgan har bir masalani hal etishda, shu sohaning bilimdonlari va ulamolari bilan maslahatlashardi.

Xulosa: Odatda u tibbiyot, riyoziyot, falakiyot, tarix, adabiyot, tilshunoslik ilmi namoyandalari, shuningdek ilohiyot va din sohasidagi mashhur ulamolar bilan suhbatlar o'tkazardi. Amir Temur saroyida ulamolardan mavlono Abdujabbor Xorazmiy, mavlono Shamsuddin Munshiy, mavlono Abdullo Lison, mavlono Bahruddin Ahmad, mavlono Nu'monuddin Xorazmiy, Xo'ja Afzal, mavlono Alouddin Koshiy, Jalol Xokiy va boshqalar xizmat qilardi. Alisher Navoiyga Amir Temurning ilm va ma'naviyat aqliga ko'rsatgan g'amxo'rliqi juda yoqar edi. Bu haqda Navoiy shunday degandi: «Agar Temur qayerda fan, madaniyat va san'at ahlini uchratsa, ularni o'z homiyligiga olar, ularga izzat-ikrom ko'rsatar, ularning tarbiyasiga ahamiyat berar hamda bu zotlardan o'z oliy majlisida nadim (maslahatchi) sifatida va boshqa lavozimlardan foydalanardi». Ulug' ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyatning yuksak namunalari, dur-u javohirlari mana necha asrlardirki, jahon ahlini hayratga solib, minnatdor avlodlar ardog'ida e'zozlanib kelmoqda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Temur tuzuklari [fors tilidan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimasini], T., 1991,
2. Temur tuzuklari [fors tilidan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimasini], T., 1991
3. Ahmedov B., Tarixdan saboqlar, Toshkent "O'qituvchi" 1994,
4. Temur tuzuklari [fors tilidan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimasini], T., 1991,
5. Ahmedov B., Tarixdan saboqlar, Toshkent "O'qituvchi", 1994,
6. Ahmedov B., Tarixdan saboqlar, Toshkent "O'qituvchi", 1994,

BUYUK IPAK YO'LI

Xatamov Avazbek Sobir o'g'li
To'rayev O'lmasbek Safarali o'g'li
Boboyev Ali O'tkir o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari

Annotatsiya: Agar geografik xaritaga e'tibor beradigan bo'lsak, O'rta Osiyoni qadimgi sivilizatsiyalar o'zaro aloqalar tizimining markazida joylashganligini kuzatishimiz mumkin. Aynan mana shunday geografik joylashuv tufayli qadimgi O'rta Osiyoda muhim etnik jarayonlar (hindevrova, hind-eroniy, turklarning ko'chishi, ko'chmanchilar migratsiyasi) bo'lib o'tishiga, madaniyatlarning o'zaro ta'sir doirasi faollashuviga keng imkoniyatlar yaratildi. Buyuk Ipak yo'li bo'ylab keng miqyosdagi savdo-sotiq jarayonlari bo'lib o'tdi, diplomatik shartnomalar hamda harbiy ittifoqlar tuzildi.

Kalit so'zlar: Kalitso'zlar:Ipak,Buyuk, Xan, Chjan Syan, Dovon, Xitoy, Rixtgofen, tranzit, U-Di, Tangiy Ganfu, Kurona, xunlar, Qang'kiya, gazlama, Sian, Zarias, O'rtaOsiyo, Jahon savdo yo'li.

BUYUK IPAK YO'LI — qadimda va o'rta asrlarda Sharq va G'arb mamlakatlarini ilk bor o'zaro bog'lagan qit'alararo karvon yo'li (mil. av. 2-a.— mil. 15-a.).[1: 814-b.] Buyk ipak yo'li atamasi ushbu yo'ldan tashilgan qimmatbaho tovar — Xitoy ipagi bilan bog'liq.[1: 814-b.] G'arb mamlakatlari uzoq vaqtgacha ipakchilik sir-asrorlaridan bexabar bo'lishgan. Tadqiqotchilaming fikrlariga qaraganda, mil. avv. III asrning oxiri-II asrlarda xalqaro ahamiyatga va aniq yo'nalishga ega bo'lgan savdo tranzit yo'li shakllana boshlaydi. Bu yo' l XIX asrning ikkinchi yarmida (1877) nemis olimi Ferdinand Paul Vilgelm Rixtgofen tomonidan dastlabki marta —Ipak yo'li" degan nom oldi va keyinchalik butun dunyo tadqiqotchilari tomonidan —Buyuk ipak yo'lill deb e'tirof etildi.[2:96-b.]Ushbu yo'lning vujudga kelishi Xan imperiyasi elchisi Chjan Syan sababchidir.Chjan Syan – xitoylik diplomat va sayyoh bo'lib, Xitoy uchun uzoq davrlar davomida yopiq bo'lgan O'rta Osiyoga birinch marta borib,ushbu mintaqadagi yo'llar, mamlakatlar va xalqlar haqida ma'lumot to'plab kelgan birinchi davlat elchisidir[3: 146-b.].Manbalarda keltirilishicha mil.avv.140-yilda Xan sulolasi taxtiga Lyu Che[mil.avv.156-87]o'tiradi shu munosabat bilan unga,xitoyliklar ananasiga ko'ra U-Di [jangovor xoqon]deb nom beriladi[4: 17-bob.54-b.].Azaliy dushmanlari xunnlarga qarshi ittifoqchi topish uchun elchi Chjan Syanni mil.avv.138-yil asli kelib chiqishi xunnlardan bo'lgan,serg'ayrat tarjimon Tangiy Ganfu xamrohligida sharqqa jo'natadi.Ammo ular ko'p yurmasdan Kurona mamlakatida xunlar qo'lga tushib qoladi.[4: 17-bob,54-b.].Oradan 10 yil o'tgandan so'ng u yerdan qochib,Farg'onaga yetib boradi.Chjan Syanning shaxssan o'zi Farg'ona, Da-Yueji, Baqtriya, Qang'kiya kabi davlatlarga borgan.[5: 67-bob.67-75-

b.] Ularning atrofidagi 5-6 davlat haqida boshqalar orqali surishtirib bilib, ularning hududi, boyligi va iqtisodiy ahvoli to'g'risida o'z hukmdori U-Di ga axborot bergan.[5: 67- bob.67-75-b.]Elchi Chjan Syanning bosgan qadami va yurgan yo'li orqali keyinchalik "Buyuk ipak yo'li"nomini olgan savdo yo'li vujudga keldi. Xitoy manbalarining ma'lumot berishicha, bu davrda Davan davlatida 70 dan ortiq shaharlar mavjud bo'lib, ular Buyuk Ipak yo'li yo'nalishlarida joylashgan edi, ular bilan mahalliy ahamiyatga molik yo'llar orqali bog'langan edi. Bu shaharlar Buyuk Ipak yo'li shakllangan dastlabki davrlardan boshlab Farg'ona vodiysining muhim iqtisodiy va madaniy markazlari, ayrimlari (Ershi, Sho'rabashat) esa siyosiy-ma'muriy markazlar sifatida mintaqaning ichki va tashqi aloqalarida faol ishtirok etib kelgan.[9]. Buyuk Ipak yo'lining Farg'ona vodiysi shaharlari orqali o'tgan asosiy yo'nalishlari Asht dashtlari orqali Xo'jandga ,Eski Chotqol tog'laridagi Qamchiq va Rezak dovonlari orqali Choch vohasiga olib kelgan. Bu yo'llar Ohangaron va Chirchiq daryosi vodiylaridagi shaharlar va makonlar orqali Sirdaryodagi muhim kechuvlar tomonga yo'nalgan. Tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, mil.avv. III—II asrlarda Toshkent vohasida keyingi davrlar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bo'lib o'tadi va bu jarayonda aloqa yo'llarining ahamiyati ulkan bo'ldi. Bu holat birinchi galda, vohaning qudrati Qang' davlati shakllangan hudud sifatidagi o'rni bilan hamda qadimgi shaharlarning paydo bo'lishi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy-siyosiy ahamiyati oshib borishi bilan izohlanadi.[10: 54-b.] Toshkent vohasidagi qadimgi shaharlarning Sirdaryoning o'ng qirg'oq hududlarida, Ohangaron va Chirchiqning quyi oqimlarida O'z navbatida O'rta Osiyoning bu ikki tarixiy-madaniy viloyatlari o'rtasidagi qizg'in iqtisodiy-madaniy munosabatlar xamda vohani Sug'diyona bilan bog'lovchi aloqa yo'llari jadal faoliyat ko'rsatganligi ta'kidlanadi.[11: 122- b.] Ustrushona va Toshkent vohasidan Zomin va Jizzax orqali kelgan savdo yo'li Sug'diyonaning poytaxti Afrosiyob (Samarqand)ga olib kelgan. Bu shaharning o'sha davr O'rta Osiyoning ichki va tashqi iqtisodiy va madaniy aloqalarida muhim o'rin tutgan yirik savdo yo'llari chorraxasida joylashganligini alohida ta'kidlash lozimdir. Afrosiyobdan Amudaryo kechuvlariga tomon ketuvchi yo'llar bu davrda Janubiy So'g'd, hozirgi Qashqadaryo viloyati hududlari orqali o'tgan. Kesh (Uzunqir), Nikshapa (Yerqo'rg'on), Naxshab kabi yirik shaharlar vohaning ichki va tashqi iqtisodiy-madaniy aloqalarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan.[12: 512-b.] Sug'diyonadagi yo'llar Buyuk Ipak yo'li shakllanib, mintaqaning tashqi iqtisodiy aloqalari rivojlanib borishiga mos ravishda kengayib boradi. Samarqanddan quyi Qashqadaryo vohasi orqali Amudaryoning o'rta oqimidagi kechuvlarga olib chiquvchi yo'llar Sug'diyonaning mintaqaviy ahamiyatga ega karvon yo'llari edi. IIk o'rta asrlarda so'g'dlar, rivojlangan o'rta asrlarda Movarounnahr va xorazmliklar, so'nggi o'rta asrlarda buxoroliklar va xivaliklar xalqaro aloqalarda katta o'rin tutib, turli hududlar xalqlarini o'zaro bog'lashda asosiy vositachi bo'lgan edilar.[16] Milodning III asrning ikkinchi yarmi - IV asrda O'rta Osiyoning o'troq dehqonchilik vohalariga ko'chmanchi xalqlar - kidariylar, xioniylar va eftaliylar bostirib kiradilar. Buning

natijasida ko'chmanchi va o'troq xalqlar o'rtasida qonli urushlar boshlanib etnik hududlar o'zgaradi, eski sulolalar inqirozga uchrab yangilari paydo bo'ladi, madaniyatlar o'zgarib, yangi ijtimoiy-iqtisodiy tuzum paydo bo'ladi. Yuzaga kelgan vaziyat, geosiyosiy o'zgarishlar Buyuk Ipak yo'lidagi savdo jarayonlariga, G'arb va Yaqin hamda Uzoq Sharq mamlakatlari o'rtasidagi madaniy va diplomatik munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. O'z ahamiyatini yo'qota boshlagan yo'llar o'rniga mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyatga bog'liq holda xalqaro tranzit aloqa yo'llarining yangi tarmoqlari vujudga kela boshlaydi. Ma'lumki, XV asrning oxirlarida yuz bergan buyuk geografik kashfiyotlar natijasida xalqaro dengiz yo'llarining ochilishi tufayli Yevropa va Osiyo davlatlarining ko'pchiligi hayotida, xalqaro aloqalar va savdo yo'llari tizimida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshladi.

XULOSA Xulosa qilib, shuni aytishimiz mumkinki, Mil. avv.1 ming yillikning oxiri-milodiy I ming yillikning boshlariga kelib Tinch okeanidan Atlantika okeaniga qadar cho'zilgan ulkan geografik hudud madaniyati yuksak rivojlangan sivilizatsiyalarning yagona tizimiga birlashadi. Bu hududda joylashgan davlatlar Xitoydagi Xan saltanati, Kushon podsholigi, Qang' davlati, Parfiya davlati, Rim saltanatining chegaralari bir-biriga tutash edi. Ushbu zabardast saltanatlar va sivilizatsiyalar markazlari insoniyat tarixidan birinchi bo'lib —Buyuk ipak yo'l deb nomlanuvchi bir yo'l bilan bog'landilar. Umumiy uzunligi 12 ming km bolib, Xitoydan O'rta Yer dengizining shimoliy qirg'oqlariga qadar cho'zilgan bu yo'l orqali ko'pgina xalqlar va elatlar turli tomonlama munosabatlar o'rnatdilar. Podsholarning o'zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg'alar in'om etishlari an'anaga aylandi. Sharq bilan G'arb madaniyatining bir-biriga ta'siri kuchaydi. O'sha davrdagi ko'plab madaniy o'xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi. Buyuk ipak yo'li orqali nafaqat savdo karvonlari, balki xalqlarning erishgan madaniy yutuqlari, ma'naviy qadriyatlari, diniy g'oyalari ham jahonga tarqalib borar edi. Buddizm Kushan davlatidagi boshqa dinlar bilan birga hukm surgan bo'lib, bu yerdan to Xitoygacha tarqalgan. Eramizning birinchi asrlarida Kichik Osiyodan bu yerga xristianlik dini kelib yetgan. Arab xalifaligining qattiqqo'l harbiy navkarlari VII asrda islom ta'limotini olib kelganlar. Savdogarlar va targ'ibotchilarning o'tkazgan yo'llari bo'ylab mo'g'ullar sahrolaridan Yevropa tekisliklarigacha Chingizxon sahroyi bosqinchilari quyundek o'tgan. Buyuk Ipak yo'lining qoq yuragi bo'lgan Samarqand shahridan o'rta asrlardagi Sharqning buyuk sarkardasi Amir Temur o'z yurishlarini boshlab, zafar quchar edi

REFEENCES :

- 1.O'zbekiston Milliy Enskklopediyasi I jild.Toshkent 2005.814-bet
- 2.O'zbekiston tarixi-R.H.Murtozoyev.Toshkent.2005.96-101-bet.
- 3.Buyuk ipak yo'li-A.Xo'jayev.Toshkent.2007/146-bet
- 4.Shi-Ji{Tarixiy xotiralar}-Sima Yan,Sima Chyan.130 bob/17-bob;54-bet.
- 5.Xan-Shu{Xan sulolasi tarixi}-Ban Gu.200 bob/67-bob;67-75-bet.
- 6.Qadimgidavr{Iqism}B.Boymenov,U.Shoimov,F.Bozorboyev,F.Sultonov,Sh.Yodgorov,Toshkent/2006. 149-150-bet.
- 7.Vatan tarixi-R.Shamsuddinov,Sh.Karimov,Toshkent;2010./89-90-bet.
8. O'zbekiston tarixi:I jild{eng qadimgi davr-XIX asr o'rtalarigacha} Toshkent:20014./163-bet.
- 9.Tangday sichou chjilu yuy Chjungya lishi dili yanjyu{Qadimgi ipak yo'li va Markaziy Osiyo Tarixiy geografiyasiga doir tadqiqotlar}-Shyuy Shyuan .Sian:2000./129-bet
- 10.Buyukipakyo'lidagiFarg'onashaharlariB.X.Matboboyev,R.T.Shamsuddinov,A.Mamajonov.Andijon:Meros:1994./54-bet
- 11.Farg'ona tarixiga oid ma'lumotlar-A.Xo'jayev.;Farg'ona:2013./122-bet
- 12.O'zbekistonda moziy e'tiqodlari tarixi-X.Karomatov;Toshkent.2008./512-bet.
- 13.Sog'diyona tarixidan lavxalar-B.Eshov.Toshkent.2002.
- 14.O'zbekistonning tarixiy o'tmishi-E.Rtveladze.Toshkent/2009.
- 15.Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari:shakllanishi va rivojlanishi bosqichlariO'.Mavlonov.Toshkent./ Akademiya.2008.
- 16.Velikiy shelkoviy put{Buyuk ipak yo'li}-E.Rtveladze.Toshkent/Sharq.1999

O'RTA OSIYO DAVLATLARINING XVIII-XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLAR

Xatamov Avazbek Sobir o'g'li
To'rayev O'lmasbek Safarali o'g'li
Tursunmurodov Otabek Shuxrat o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari

Annotatsiya: *XIX asrga kelib. Buxoro amirligining hududi qariyb 200 ming kv. km.ni tashkil etdi. Uning chegaralari janubda Amudaryoning soT qirg'og'idan boshlanib, Sirdaryogacha cho'zilib, qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Amirlik sharqda Pomir tog'laridan, g'arbda Xiva xonligi chegaralarigacha boTgan hududni egallab turardi. Buxoro va Samarqand kabi yirik shaharlar joylashgan Zarafshon vodiysi amirlikning markaziy qismi hisoblanardi.*

Kalit so'zlar: *O'rta Osiyo, geografik chegara, tarixiy geografiya, Shimoliy Baqtriya, Katta Xorazm, Marg'iyona, So'g'diyona.*

Hozirgi kunda aynan O'rta Osiyo hududida joylashgan tarixiy viloyatlar, davlatlar, arxeologik komplekslar va arxeologik madaniy yodgorliklarning joylashgan o'rnini, chegaralarini o'rganilish masalasi dolzarb muammo bo'lib kelmoqda. O'rta Osiyo sivilizatsiya o'chog'i hisoblangan Baqtriya hududida davlatlarning paydo bo'la boshlashi, uning hududiy chegaralari, So'g'diyonaning tarixiy geografik chegaralarini aniqlash, Katta Xorazm masalalari va Xorazm sivilizatsiyasining ilk kurtaklari qachondan paydo bo'lganligi hozirgi kunda aniq ravshan dalillar asnosida hech bir olim, arxeolog aniq fikrlarni ayta olmayapti. Arxeologik tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, Baqtriya, Marg'iyona va So'g'diyonaning qadimgi tarixiy geografiyasi, madaniyati o'zining xilma-xilligi, har bir davr va ularning tarixiy ketma-ketlikda intensive rivoj topgan bosqichlari bilan insoniyat tarixida katta madaniy meros qoldirgan. Biroq bu juda boy va rang-barang madaniy meros hozirgacha umumlashtirilmagan va aniq bir ilmiy tizimga solib, maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida tadqiq qilinmagan. XX asrning 50-yillaridan esa M.M.Dyakonov tomonidan «Shimoliy Baqtriya» tushunchasini ilmiy muomalaga kiritildi[1]. Bu hududga shimoldan Hisor tog' tizmalari, g'arbdan Ko'hitang tizmasi, janubdan Amudaryo, sharqdan Pomir tizmalarigacha bo'lgan keng hududlarni qamrab olgan. Bu atamadan kelib chiqib, shimoli-sharqiy va Shimoli-G'arbiy Baqtriya atamalari ham paydo bo'ldi. ShimoliG'arbiy Baqtriya atamasining kelib chikishi Shimoliy Baqtriya hududiy chegaralarining ancha kengayishiga va uning tarkibiga Turkmanistonning Kelifdan Kerkigacha bo'lgan janubi-sharqiy hududi va hatto Chorjuyning ham kiritilishiga sabab bo'ldi[2]. B.Ya.Staviskiy Baqtriyaning shimoliy chegaralari masalasining yechimiga arxeologiya va epigrafikaga oid yangi ma'lumotlarni keng jalb qildi hamda kushonlar davrida janubga va shimolga Amudaryodan boshlab Hisor tizmalariga qadar bo'lgan hudud etnik va madaniy

munosabatlarda yagona tarixiy-madaniy viloyatni o'zida aks ettirganligini ko'rsatib berdi. Amerikalik olim R.Frayning fikriga ko'ra, Baqtriya keng qamrovli viloyatning madaniy markazi bo'lib, uni shimoldan, sharqdan va janubdan tog'lar o'rab to'rgan, uning erlarini sug'oruvchi Amudaryo uni ikki qismga: janubiy, ya'ni Afg'on Turkistoniga va Shimoliy, o'ng qirg'oq, ya'ni Tojikistonga ajratib turgan. Bir qator olimlar bu fikrga qo'shilmaydilar. Ular antik davr manbalariga tayanib yuqorida ko'rsatilgan viloyat So'g'diyonaga qarashli bo'lgan va Baqtriyaning shimoliy chegarasi Amudaryo-Oks orqali o'tgan deb hisoblaydilar[3]. Har bir beklikni amir tomonidan tayinlab qo'yiladigan hokimlar beklar idora qilgan. Hokim quzurida yuzlab mahalliy ma'murlar xizmat qilgan. Manbalar, amiriikda mahalliy ma'muriar shtati 30 ming kishini tashkii etganligidan guvohiik beradi. Hokim va uning xizmatkorlariga maosh davlat xazinasidan berilmas edi, ular mahalliy aholidan olinadigan turli-tuman soliq va to'lovlar hisobiga tirikchilik qilishganlar. Xiva xonligi janubda Eron, sharqda Buxoro amirligi, g'arbda Kaspiy dengizi, shimolda qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Suvsiz va poyonsiz Qoraqum, Qizilqum sahrolari Xiva xonligini geografik jihatdan boshqa mamlakatlardan ajratib qo'ygan edi. Amudaryo sohillarida joylashgan Xiva, Urganch, Kat, Ko'qna Urganch, Xazorasp, Qo'ng'irot, Xo'jayli, Kurdar (hozirgi Chimboy) shaharlari xonlikning yirik shaharlari hisoblanar edi. O'rta Osiyoning eng boy savdo markazlaridan biri bo'Mgan Xiva shahri 1598-yildan boshlab xoniikning poytaxti bo'lgan. Shahar ikki qism -Ichan qal'a (shahaming ichki qismi) va Dishon qal'a (shaharning tashqi qismi)dan iborat edi. Ichan qafada xon qarorgohi va harami, 17 ta masjid, 22 ta madrasa, karvonsaroy va bozor joylashgan. 1842-yilda Dishan qal'a qurilib, devor bilan o'rab olingan. Dishan qal'ada hunannandlar, savdogarlar, mardikorlar, qisman dehqonlar istiqomat qilganlar. Ma'muriy-hududiy jihatdan Xiva xonligi Xazorasp, Gurlan, Xonqa, Ko'hna-Urganch, Qo'shko'prik, Pitnak, G'azovot, Kat, Shohabbos, Shovot, Toshhovuz, Ambor-manoq, Urganch, Xo'jayli, Shumanay, Qo'ng'irot kabi beklik va viloyatlarga bo'lingan. Xonlik tarkibida Beshariq va Qiyotqo'ng'irot noibliklari ham bo'Mgan. Bekliklami xon tomonidan tayinlangan beklar, noibliklarni noiblar idora qilgan. Bek va noiblar quzurida ularga xizmat qiluvchi ko'pdan-ko'p mansabdorlar bo'lgan. XIX asming birinchi yarmida Qo'qon xonligi hududiy jihatdan O'rta Osiyodagi yirik davlat edi. Xonlik sharqda Sharqiy Turkiston, g'arbda Buxoro amirligi va Xiva xonligi bilan chegaradosh bo'lgan. Qo'qon xonligi bilan Rossiya o'rtasida Mirzacho'l va Muyunqul cho'llari yastanib yotgan. Xonlikning janubiy chegaralari Qorategin, Ko'lob, Darvoz, Sho'g'non singari tog'li o'lkalarni o'z ichiga olib, bu hududlar uchun Buxoro amirligi bilan tez-tez to'qnashuvlar bo'Tib turgan. Qo'qon xonligining hududi Buxoro amirligi va Xiva xonligidan farqli o'laroq, sersuv daryolar, soTnn vodiylar, serhosil yerlarga boy edi. Xonlikning markaziy shaharlari Qo'qon, Marg'ilon, O'zgan, Andijon, Namangan Farg'ona vodiysida joylashgan edi. Toshkent, Chimkent, Turkiston, Avliyoota, Pishpak, Suzak, Oqmachit kabi yirik shaharlar ham Qo'qon xonligi tasarrufida edi. Qo'qon xonligi 15 beklik, ya'ni harbiy okrugga bo'Tingan bo'Tib, ularning yarmidan ko'piga xonning o'g'illari yoki yaqin

qarindoshlari hokimlik qilganlar. Hokimlar o'z hududidagi harbiy kuchlar qo'mondoni hamda fuqaro boshqaruvining boshlig'i edi. Ular o'z tasarrufidagi qo'shinni o'zlari moddiy jihatdan ta'minlaganlar. Hokimlar harbiy yurishlar oldidan xonning birinchi da'vati bilan o'z qo'shinlari bilan belgilangan joyga etib kelishlari shart edi. Qo'qon xoni zaruriyat tug'ilganda oziq-ovqat ortilgan 12 ming aravaga ega bo'lgan 60 mingtacha sipohni yig'a olardi. XLX asrning birinchi yarmida Buxoro amirligida 2 million atrofida aholi istiqomat qilardi. Aholining katta qismi amirlikning sersuv vohalarida yashar, jazirama issiq, suvsizlik hukmronlik qiluvchi Qizilqum sahrolari va cho'lari deyarli kimsasiz yastanib yotardi. Zarafshon vodiysida 300-350 ming, Qashqadaryo vohasida 500 ming, Surxondaryo vohasida 200 ming, Sharqiy Buxoroda 500 ming aholi yashar edi. Amirlikning yirik shaharlari - Buxoroda 60 ming, Samarqandda 50 mingga yaqin kishi istiqomat qilardi. Aholi etnik jihatdan ko'pgina qavm-urug'lardan iborat bo'lib, ularning qariyb 57 foizi o'zbeklar edi. O'zbeklar bir qancha elatlardan tashkil topgan bo'lib, ular orasida mang'it, saroy, qo'ng'iroq, jabg'u, qarluq, qalmoq, nayman, qipchoq, ming, yuz qabilalari ko'pchilikni tashkil etardi. Ular asosan, Zarafshon, Qashqadaryo va Surxondaryo vohalaridagi shahar va qishloqlarda istiqomat qilardi. Qo'qon xonligida aholi nisbatan zich joylashgan bo'lib, unda taxminan 3 millioncha kishi istiqomat qilgan. Xonlikning poytaxti Qo'qonda 80 ming, Toshkent shahrida 60 ming aholi yashagan. Qo'qon xonligi aholisining ko'pchilik qismi o'zbeklar, shuningdek, tojiklar, qirg'izlar, qozoqlar, uyg'urlar, qoraqalpoqlardan iborat edi. Bular bilan yonma-yon yahudiylar, tatarlar, hindlar va boshqa elatlarning vakillari ham istiqomat qilganlar Xiva xonligida aholining ko'pchilik qismini o'zbeklar tashkil qilib, ulardan eng kuchli va ko'p sonlilari qo'ng'iroq, nayman, qiyot, uyg'ur, nukuz, qang'it, xitoy, qipchoq qabilalari edi. O'zbek qabilalari, asosan, Amudaryo tarmoq yoygan qismida, kanal bo'ylarida joylashgan. Aholining anchagina qismini (taxminan to'rtinchi birini) turkmanlar tashkil etgan. Turkmanlar qadimgi o'g'izlarning avlodlari bo'lib, forscha so'zlashuvchi mahalliy xalqlar va o'zbeklar bilan qorishib ketgan edi. Qoraqalpoqlar yashaydigan Amudaryoning quyi havzasi va Orol dengizining janubiy qirg'oqlari ham Xiva xonligi tasarrufida edi. Dehqonchilik, chorvachilik, baliqchilik, ovchilik qoraqalpoqlarning asosiy mashg'uloti edi. Buxoro amirligida aholining aksariyat qismi dehqonchilik chorvachilik bilan shug'ullangan. Sug'oriladigan yerlarda paxta, bu'doy, sholi, jo'xori ekilib, boq va poliz mahsulotlari ham yetishtirilgan. Chorvachilikda qo'ychilik, qorako'l yetishtirish; hunarmandchilikda gilamdo'zlik, o'ymakorlik, zardo'zlik, teginnonchilik, ko'nchilik, to'quvchilik, temirchilik, kulolchilik, beshikchilik, sandiqchilik, etikdo'zlik, moyjuvozlik, sovungarlik keng rivojlangan. Amirlikning iqtisodiy hayotida qoloqlik, turg'unlik hollari mavjud edi, aholining tunnushi past darajada edi. Yerga egalik shakli ming yillar davomida o'zgarib kelmoqda edi. Shuningdek, aholiga solinadigan soliq va jarimalar haddan tashqari ko'p edi. Aholining sotib olish qobiliyati pastligi hunarmandchilikning rivojlanishiga to'siq qilardi. Hunarmandlar o'zgina daromadga ham qanoat qilardi, ustaxonalarni kengaytirishga mablag' topolmasdi. Qo'qon xonligida 1803-yilda bunyod etilgan

Xon va Zarbak, 1819-yildagi Yangiariq kanallari vodiya sug'orish ishlarining unumini ancha oshirdi. Xiva xonligida Muhammad Rahimxon I hukmronligi davrida o'tkazilgan soliq islohoti, bojxonaning joriy etilishi, oltin pul chiqarilishi xo'jalik ishlariga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. O'z vaqtida yig'ib olingan soliqlar xonlik xazinasi, daromadini oshirdi. Xonlikda sun'iy sug'orish borasida oldingi asrlarga qaraganda ko'p ish qilingan. Xonliklarning savdo munosabatlarida hamon ayirboshlash usuli davom etardi. O'rta Osiyo jahon bozorida ajralib qolgan, bu yerda yagona ichki bozor ham tashkil topmagan edi.

XULOSA

XX asrning o'rtalaridan boshlab «Shimoliy Baqtriya» atamasi ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, bu hudud shimoldan Hisor tog' tizimi, g'arbdan Kuhitang tizmasi, janubdan Amudaryo, sharqdan Pomir tog'lari bilan chegaralanuvchi qadimgi tarixiy-madaniy viloyatni o'z ichiga oladi. Ushbu masala yuzasidan tadqiqotchilar orasida ko'pgina bahslar bo'lib o'tganligiga qaramasdan, arxeologik ma'lumotlar natijalarini yozma manbalar bilan solishtirish natijasida masalaga ko'pgina aniqliklar kiritildi. Shimoliy Baqtriyadan o'tuvchi qadimgi yo'llar va ularning yo'nalishlari (Balxdan Amudaryo kechuvi orqali Temir darvozadan G'uzor yo'nalishi bilan Keshgacha), viloyatlar va qal'alarning joylashuvi (Paretaka, Bubakena, Sizimitr, Gabaza, Branxiylar shahri va boshqalar) masalalari mumkin qadar o'z yechimini topdi deyish mumkin. Ushbu ma'lumotlarga asoslanadigan bo'lsak, mil.avv. IV asr o'rtalarida Amudaryo yuqori oqimining o'ng qirg'og'idagi yerlar - Surxon vohasi va qisman Janubiy Tojikiston yerlari Baqtriyaning tarkibiga kirgan. Ammo, o'sha davrda bu hududlar qanday umumiy nom bilan nomlanganligi hozircha ma'lum emas. Buning sababi esa bu davrga doir yozma manbalar yoqligida

ADABIYOTLAR VA MANBALAR:

1. Aminov O. XVI - XX asrlarda O'rta Osiyoning Rossiya bilan tarixiy va iqtisodiy aloqalari. -T., 1958.
2. Ziyayev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash (XVIII-XX asr boshlari). - T.: Sharq, 1998.
3. Yo'ldoshyev M. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. — T., 1959.
4. KopoiceneecKuu H.JI. K wcTOpwn pa3BHTW5i KapTorpa^wn h reorpa^miecKHx npejiCTaBJieHHH o TeppHTopHH Cpe^new Ashh h YsbeKHCTaHa b XVIII BeKe // AH CCCP. 1949, I.
5. JlymiH E.B. PlcTopnfl ysbeKHCTaHa b HCTOWHHKax. Hsbccthh nyTeinecTBeH-HHKOB, reorpa

TEMURIYLAR DAVRIDA IKKINCHI RENESSANS VUJUDGA KELISHIDA YARATILGAN SHART- SHAROITLAR

Usmonova Maxfirat Murodullo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annontatsiya : *Amir Temur va Temuriylar davrida iqtisodiyot rivojlangani, ilm-fan, san'at-madaniyat gullab-yashnaganini bugungi sinchilar ham tasdiqlaydilar va bu davr chinakamiga insoniyat tamaddunidagi ikkinchi Renessans deb baholangan. O'shanda san'at va adabiyotda, xususan, me'morchilikda yetti yuz yildan keyin ham yetib bo'lmaydigan yutuqlar qo'lga kiritilgandi. Natija shunchalik betimsolki, sirini ochmagan, ya'ni hozirgi taraqqiyot bosqichida kashf qilina olmayotgan mo'jizalar (olaylik, buyoqlarning tarkibi) hamon mavjud. Ha, bu silsila bir shaxs faoliyatidan yuksalib, jahonshumul ko'lam kasb etdi.*

Kalit so'zlar : *"Ziji Ko'ragoniy" , Ibn Xaldun , Ibn Arabshoh , Samarqand , O'rta Osiyo, ikkinchi renessans, ilm fan*

Tarixdan ma'lumki O'rta Osiyo hududi qadimdan turli xil bosqinchilar uchun juda yaxshi makon bo'lib kelgan. Miloddan avvalgi VI-V asrlar Ahamoniylar, Mil. Avv. IV asr Aleksandr Makedonski, milodiy VII-VIII asrlarda arablar bosqini va XII-XIII asrlarda Mo'g'ullar bosqinlarini aytish mumkin. Har bir bosqinchilik yurishlari o'zining salbiy oqibatlarini qoldirdi. VII-VIII asrlarda arablar bosqini O'rta Osiyo hududiga o'zining salbiy jihatlari bilan birgalikda ijobiy tomonlarini ham ko'rsatdi. Arablar bosqinidan so'ng sharqda ilk uyg'onish davri aynan O'rta Osiyo hududida ro'y berdi. Bu davrda ko'plab buyuk zotlar allomalar yetishib chiqdiki ularning ma'naviy dunyosi hali hamon oramizda yashayotganligini xis etishimiz mumkin. Ikkinchi ana shunday uyg'onish davri ham aynan sharqda vujudga keldi bu Amir Temur va Temuriylar davriga to'g'ri keldi va bu davr tarixga ikkinchi uyg'onish davri bo'lib kirdi.[1]

Amir Temurning o'zi o'qimishliligi zukkoligi adabiyot va san'atga qiziqishi shuning bilan birgalikda o'z ona tilidan tashqari boshqa bir nechta tillarni ham yaxshi bilishi, shuning asosida turli xil davlatlardan olib kelingan olimu fuzalolar, allomalar bilan ko'plab suhbatlar uyushtirib turardi, keyinchalik Amir Temurning bunday olib borgan oqilona siyosati zamirida XIV-XV asrlarda sharq musulmon olamida IX- XII

asrdan so'ng yana bir uyg'onish davrini renessansni vujudga kelishida juda katta omil bo'lib xizmat qildi desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Amir Temur har bir sohaga alohida e'tibor qaratdi shu jumladan ta'lim, ilm-fan sohasiga asosiy e'tiborini qaratdi. Ayniqsa mo'g'ullardan so'ng ezilgan xalqning o'tmishini ajdodlarining qanday buyuk shaxslar ekanligini bilishi uchun tarix sohasini rivojlantirdi. Temurning o'zi ham tarixiy adabiyotlarni mutoala qilib borar edi. Bu haqda Amir Temur saroyida 12 yoshida keltirilgan tarixchilik bilan shug'ullangan Ibn Arabshoh o'zining Amir

Temur tarixi kitobida shunday keltiradi: "Temur tarix (kitob) lari, Xudoning rahmati va salomi bo'lg'ur anbiyolar «Qissalarni podshohlar siyratlari va o'tgan salafklar haqidagi hikoyalarni doimo-saafarda, ham xadarda ham o'qutib, qunt bilan tinglar edi».¹ Ko'rinib turibdiki Amir Temurning tarixga, o'tmishga, ajdodlari merosiga befarq qaramasligi uning ezilgan xalqni qaytadan ma'naviy jihatdan birlashtirishiga katta yordam berdi. Amir Temur davlatida ilm- fan bilan shug'ullanish uchun juda katta imkonoyatlar yaratishi bilan birgalikda olimlarni har jihatdan qo'llab quvvatlagan. Amir Temur yurishlari vaqtida qaysi davlatga bormasin birinchi navbatda ilm ahllarini, olimlarni va yozuvchilarni alohida e'tibor bilan ulug'lagan, izzat-ikrom ko'rsatib ularni o'z davlatiga olib kelgan va ilm bilan shug'ullanish uchun barcha sharoitlarni yaratib bergan. Shunday Amir Temurdan ro'shnolik ko'rgan o'zi sevgan ilmi bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lgan o'z davrining buyuk shaxslaridan biri Ibn Xaldun: "Tangriga xamd bo'lsinki, qimmatimni biladigan, xizmatimni qadrlaydigan va hurmatimni o'rniga qo'yadigan kishini menga ato qildi" deb yozadi. Keyinchalik Ibn Xaldun Amir Temur bilan tanishgandan so'ng ungacha bo'lgan davrini besamar ketganligini anglaydi va afsus chekadi. Amir Temur olimlar bilan suhbat va bahslar uyushtirishni yaxshi ko'rgan, g'oliblarga qimmatbaho tuhfa bergan. Amir Temur o'qimishli, dono kishilar davrasini, ular bilan suhbat qilishni yoqtirgan, davlat ishlarini yo'lga qoyishda ular bilan maslahatlashib ish ko'rgan. Shuning uchun ham u o'zining "Tuzuklari"da qayd etilgan 12 toifa va tabaqaning ikkinchisiga aqlli kishilar va kengash sohiblarlarni kiritdi va ularni e'tiborli shaxslar deb bildi.[2]

Madrasalar, kutubxonalar, maktablar barpo etildi. Buning natijasi o'laroq, Temuriylar davrida ilm-fan ravnaq topib, bu jahon tarixida "ikkinchi renessans" nomi bilan tilga olindi. Tarixdan ma'lumki, qayerda tinchlik osoyishtalik va barqarorlik hukm sursa o'sha davlatda yuksalish jamiyat hayotida yangilanish ro'y beradi va davlat har tomonlama rivojlanadi. Amir temur davlatida shunday barqarorlik va tinchlik asosiysi ilm - fan bilan shug'ullanuvchilar uchun juda yaxshi sharoit yaratilgan edi. Qayerda tinchlik va qulay sharoit bo'lsa azaldan olimlar ilm ahli va hunarmandlar o'sha yerga talpinganlar. Amir Temur va Temuriylar davlatining poytaxti Samarqanda ko'plab ijodkor aholi yig'ilgan edi. Ularning orasida hunarmandlar, jahonning turli joylaridan olimu fuzalolar, muhandisalar va hunarmandalar, to'langan edilar. Tarixchi muarrir Hofiz Abro'ning yozishicha "...xazrat Amir Temurning humoyun va saodatli ayyomida Movarounnaxr er yuzi mamlakatlarning poytaxtiga aylandi. Jahonning turli joylaridan olimu fuzalolar, muxandislar va hunarmandlar bu erga oqib kelib, yashab ijod eta boshladi." Bunday yaratilgan shart sharoitlar natijasida XIV-XV asrlarda turkiy davlatlar tarixida ikkinchi maratoba uyg'onish davri yuzaga kelishida va uni keyinchalik kurtak yoyishiga bizgacha yetib kelgan juda katta ma'naviy olamni yaratilishiga imkon tug'dirdi.[3]

Umuman ilm-fan, madaniyat, ma'naviyat, san'at sohasiga homiyliigi g'amxo'rlik qilgani musatqillik davri adabiyotlarida alohida ta'kidlanadi, xususan "Amir Temur jahon tarixida" kitobida XIV-XV asrlardagi ikkinchi renessansni Amir Temurning

fidoyiligi bunyodkorligining natijasi ekanligi ta'kidlab o'tiladi. Temur va temuriylar davrida rivojlangan ayrim fanlar xususan matematika, geografiya, gemetriya, astronomiya, tarix, falsafa, tibbiyot va adabiyot sohalarida shunday ajiyib asarlar yaratildiki bu asarlar nafaqat sharq renessansi rivojida balki yevropada ham uyg'onish davrining vujudga kelishida va keyinchalik Evropa fan yaraqqiyotining rivojlanishiga katta ahamiyat kasb etdi. Amir Temurdan keyin uning bu ishlarini uning avlodlari nabiralari davom ettirdi. Amir Temurning sevimli nabiralaridan biri buyuk olim Mirzo Ulug'bek davrida ilm-fan, ma'naviyat, madaniyat va san'at bobosi davridagidek rivojlandi. Ulug'bekning Samarqanda qurdirgan observatoriyasida Astronomik jadval tuzdi u yerda olib borilgan astronomik kuzatishlar yordamida 1018 ta qo'zg'almas yulduzlarning joylashuvini aniqladi. Bu observatoriyada olib borilgan astronomik kuzatishlar va astronomik jadval XVII asrga kelib yevropada astronomiya sohasidagi yutuqlarga asosiy qo'llanmalardan biri bo'lib qoldi. Bundan tashqari Ulug'bekning astronomiya faniga doir "Ziji Ko'ragoniy" asarining yaratilishi astronomiya fani uchun katta kashfiyot bo'ldi. Ulug'bek bobosi kabi ilm-fan sohasiga ham homiylik qildi, uning o'zi qurdirgan madrasalardan " biriga ilm olish har bir musulmon yigit va qiz uchun farzdir" degan o'giti ilm ma'rifat uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ulug'bekning o'zi ham adabiyot san'at sohasi bilan shug'ullanib turgan. Xususan Alisher Navoiy o'zining "Majolisun Nafosi" da Ulug'bek adiblarning homiysigina emas, balki sheryatning qadriga etuvchi edi, o'zi ham sher yozar edi, deb ko'rsatgan" Shundan ko'rinib turibdiki Ulug'bek har tomonlama ilm-fan, madaniyat va san'atning rivojla nishiga katta xissa qo'shgan.[4]

Temuriylar davrida bundan tashqari juda ko'plab olimlar, yozuvchilar, tarixchilar, mashoyiqlar, hunarmand ustalar, xattotlar yetishib chiqdiki ular ham ikkinchi uyg'onish davrining vujudga kelishi rivojlanishi va taraqqiy topishida alohida rol o'ynaganlar desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davrida vujudga kelgan ikkinchi uyg'onish davri ilm-fani, ma'rifati, ma'naviyat va madaniyati jahon sivilizatsiyasi rivojiga ulkan hissa bo'lib qo'shildi. Bunda ulug' bobomiz, davlat arbobi, sarkarda sohibqiron Amir Temurning xizmatlari beqiyos va benazirdir. Buni hammamiz to'g'ri anglamog'imiz lozim, ul ulug' zot ila faxrlanishimiz barchamizning burchimizdir. Milliy mustaqillik tufayli jahon ma'naviyati va ma'rifati sahnida o'z o'rinlariga ega bo'lgan piru komil ajdodlarimizni va ular qoldirgan boy ma'naviy-ma'rifiy merosni teran anglash, o'rganish va ulug'lash imkoniyati yuzaga keldi. Muhtaram prezidentimiz Sh. M. Miromonovich ta'kidlab o'tgan yangi O'zbekiston va yangi renessans ostonasida ekanmiz ajdodlarimizning ikkinchi uyg'onish davrida amalga oshirgan ilm-fan sohasidagi islohotlarni chuqur o'rganmog'imiz va uni hayotga tadbiq etmog'imiz darkor bo'ladi. Ikinchidan, o'sha davrda yaratilgan ulkan ma'naviy olamni yoshlarimiz, jamiyatimiz ongiga singdirishimiz va renessans nima ekanligini va unga qanday o'z hissalarini qo'sha olishlarini uqtirish shuningdek qiziqtirish orqali yangi O'zbekistonni birgalikda qurishga da'vat etmog'imiz zarur bo'ladi. [5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 2-kitob.
2. Бурибой Ахмедов. Амир Темур сабоклари 2-Том. Гафур Гулом номидаги Адабийот ва санъат нашрийоти. Тошкент. 1999й.
3. K. Sulstonov. Amir Temur siyosiy, huquqiy, va ma'naviy - ma'rifiy qarashlarining milliy o'zlikni anglashdagi ahamiyati. Toshkent. " Ma'naviyat" 2019.
4. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniyat va san'at. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adbiyot va san'at nashriyoti. 1996-yil.
5. Амир Темур Жахон тарихида. Шарк нашрийоти. Тошкент. 1996.

“BUYUK IPAK YO’LI-MULOQAT YO’LI”

Abdullayev Afzalbek Otabek o’g’li
Tursunmurodov Otabek Shuxrat o’g’li
Jumayev Humoyiddin Shuxrat o’g’li

Denov tadbirkorlik va pedagogika insituti talabalari

Anotatsiya: *Ushbu maqolada Qadimgi davrlarda vujudga kelgan, Qadimgi Sharq va ‘arbni bog’lashga va G’arb va sharq o’rtasida savdo aloqalariga kata hissa qo’shgan”Buyuk ipak’yo’li haqida so’z boradi. Bu borada Buyuk ipak yo’lining kelib chiqishi haqida qsqacha ma’lumot berilib,”Buyuk ipak” yo’linig hozirgi zamondagi o’rni, Hozirgi zamon uchun Tarixiy axamiyati, tarixni o;rganishdagi rolihaqida fikr yuritiladi shuningdek “Buyuk ipak” yo’li doirasida amalga oshiriladigan Ishlarning axamiyati haqda va shu bilan birga “TRASEKA” loyxasning axamiyati va Islom Karimovning bu boradagi izoxlari haqida ma’lumot beriladi.*

Kalit so’zlar: *“TRASEKA”, “shoh yo’li”, “Lazurit yo’li”, Evropa –Kavkaz-Osiyo transport yo’lagi, Toshkent-Andijon-O’sh-Irkeshtom-Qashqar yo’li, “G’arbiy meridional yo’l”.*

Abstract: *This article talks about the Great Silk Road, which was created in ancient times, and which greatly contributed to the connection of the Ancient East and the West and trade relations between the West and the East. In this regard, brief information about the origin of the Great Silk Road, the place of the "Great Silk" road in the present time, its historical significance for the present time, the role in the study of history and the "Great Silk" road are discussed. the importance of the work to be carried out within the framework of the project, as well as the importance of the "TRASEKA" project and Islam Karimov's comments on this matter.*

Key words: *"TRACEKA", "Royal Road", "Lazurite Road", Europe-Caucasus-Asia transport corridor, Tashkent-Andijan-Osh-Irkeshtom-Kashkar road, "West Meridian Road".*

Аннотация: *В данной статье рассказывается о Великом Шелковом Пути, который был создан в древности, и который во многом способствовал соединению Древнего Востока и Запада и торговым отношениям между Западом и Востоком. В связи с этим краткие сведения о происхождении Великого шелкового пути, месте «Великого шелкового пути» в настоящее время, его историческом значении для настоящего времени, роли в изучении истории и «Великого шелкового пути». дорога, обсуждаются важность работ, которые будут проведены в рамках проекта, а также важность проекта «TRASEKA» и комментарии Ислама Каримова по этому поводу.*

Ключевые слова: «ТРАСЕКА», «Королевская дорога», «Лазуритовая дорога», транспортный коридор Европа-Кавказ-Азия, дорога Ташкент-Андижан-Ош-Иркештом-Кашкар, «Западно-Меридианная дорога».

Biz qadimgi davr tariximizga nazar tashlar ekanmiz, kishilik jamiyatining bronza davridan e'tiboran, ba'zi joylarda undan ham ancha avval, ma'lum ixtisoslashgan yo'llar paydo bo'lganligini bilamiz. Ularning paydo bo'lishida qabilalar, xalqlar va davlatlararo aloqalardan kelib chiqqan iqtisodiy, etnik, siyosiy va madaniy ehtiyojlar sabab bo'ldi. Tarixda miloddan avvalgi VI-IV asrlarda Eron ahmoniylari saltanati davrida uning hududi bo'ylab "shoh yo'li" tarkib topganligini bilamiz. Lekin unga qadar O'rta va Yaqin SHarqda Badaxshon lazuritiga bo'lgan ehtiyoj "Lazurit yo'li"ning vujudga kelishiga olib kelgan. Ana shunday qadimgi yo'llardan biri, G'arb bilan SHarqni bir necha ming yillar davomida bir-biriga bog'lab kelgan "Buyuk ipak yo'li" edi. Bu yo'l orqali SHarqdan (Xitoydan) G'arbg(Vizantiyaga) oqib borgan savdo mollari, asosan, Xitoy ipagi bo'lsa-da, bu yo'l fanga atigi XIX asrning 70 yillarida nemis olimi K.Rixtgofen tomonidan "Ipak yo'li" nomi bilan kiritildi. Unga qadar "Ipak yo'li" "G'arbiy meridional yo'l" deb kelinardi. "Buyuk Ipak yo'li" haqidagi ilk yozma ma'lumotlar miloddan avvalgi 138 yilga to'g'ri keladi

SSSRning inqirozga yo'l tutib parokanda bo'lib ketishi natijasida, ilgari sobiq SSSR tarkibidagi respublikalar mustaqil davlatga aylanadi. Hozirgi kunda mustaqillikni o'z qo'liga kiritgan davlatlar xalqaro miqyosda jahon xo'jalik tarkibida faol qatnashib, dunyoning barcha mamlakatlari bilan iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalarni olib bormoqdalar. Markaziy Osiyo hududida joylashgan O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston davlatlari ham hozirgi kunda jahon xo'jalik tarkibiga asta-sekinlik bilan kirib bormoqda. Jahon xo'jalik tarkibiga kirib borishda Markaziy Osiyo davlatlari uchun "Buyuk ipak yo'li"ning roli benihoyat kattadir. Har bir davlatning iqtisodiyotida avtomobil, temir yo'l, dengiz va havo yo'llarining ahamiyati qanchalik ekanligini yaxshi bilamiz. Davlatning geografik joylashishiga bog'liq holda turli xildagi yo'llarning ahamiyati turlicha dengizlardan uzoq, berk havzada joylashgan Markaziy Osiyo respublikalarida yuk tashishda asosan avtomobil va temir yo'l transportlaridan foydalaniladi. Hozirgi texnik taraqqiyot va jadal iqtisodiy rivojlanish davrida faqat qo'shni davlatlar bilan bo'ladigan iqtisodiy aloqalar bizni kanoatlantirmaydi.[1] Biz tovarlarimizni dunyo bozorlariga olib chiqishimiz zarur, tovarlarni ichki bozorlarimizga olib kirishimiz zarur. Buning uchun esa avtomobil va temir yo'l transportlaridan tashqari dengiz transportlaridan ham foydalanishimiz kerak. Markaziy Osiyo davlatlariga masofa jihatidan eng yaqin dengiz yo'li Qora dengiz hisoblanadi. 1993 yil may oyida Bryusselda Evropa Komissiyasi Markaziy Osiyo hamda Kavkaz mamlakatlari, shuningdek, Evropa Ittifoqi davlatlari vakillari uchrashuvi bo'lib o'tdi. Unda Evropa va Osiyoni bir-biriga bog'laydigan Evropa-Kavkaz-Osiyo transport yo'lagi "TRASEKA"ni barpo etish masalasi ko'rib chiqildi. Aytish mumkinki, ayni shu

uchrashuv «Buyuk ipak yo'li»ni tiklash borasida dastlabki amaliy qadam bo'ldi. Hozirga qadar jahonning 50 mamlakatlari TRASEKA yo'llari orqali o'z yuklarini manzillarga yetkazmoqda.[2] Mazkur yo'llardan Sharq ham, G'arb ham birday manfaat topadi. Markaziy Osiyo va Kavkaz uchun jahon bozoriga keng yo'l ochiladi. Evropa va Osiyoni tutashtiradigan ana shu yo'lning asosiy bo'g'inida O'zbekiston joylashgan. Markaziy Osiyo va Qozog'iston davlatlarining ham markazida davlatimizning joylashishi qadimdan "Ipak yo'li"ning eng serqatnov trassalari o'tishiga sababchi bo'lgan. Hozir ham Markaziy Osiyoni Evropa va Osiyo bilan bog'lab turuvchi avtomobil va temir yo'llarning asosiy qismi davlatimiz hududidan o'tadi. Hozirgi paytda jadal sur'atlar bilan Toshkent-Andijon-O'sh-Irkeshtom-Qashqar yo'li qurilmoqda. Bu yo'lning asosiy qismi O'zbekiston hududiga to'g'ri keladi. Ana shu yo'l Evropa va Osiyoning eng katta shaharlarini, ya'ni Parij va Shanxayni bir-biri bilan bog'laydi. Qadimdan davlatlar o'rtasida yo'llar har jihatdan qulay joylarda o'rnatilgan. "Buyuk ipak yo'li" ham qumli cho'llar, baland tog'lar, bepoyon dashtlar orqali o'tib, shaharlar va qishloqlarni birlashtirgan. Hozirgi serqatnov katta avtomobil yo'llarining ko'pchiligi "Ipak yo'li"ga to'g'ri keladi. 1998 yil sentyabr oyida Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida Evropa –Kavkaz-Osiyo transport yo'lagini (TRASEKA) rivojlantirish bo'yicha xalqaro anjuman bo'lib o'tdi.[3] Una 32 davlatning rahbari, 10dan ortiq xalqaro tashkilot vakillari ishtirok etishdi. Respublikamizning birinchi Prezidenti I.A.Karimov TRASEKA loyihasining ahamiyatini quyidagicha izohlagan edi:

TRASEKA loyihasining amalga oshirilishi bizni ham G'arb, ham Sharq dengiz yo'llariga chiqishimizga imkon yaratdi va eksport, import tovarlarimiz ancha arzonga tushadi.

Kavkazorti va Markaziy Osiyo bozorlariga Evropa va Osiyo davlatlarining kirib kelishiga yo'l ochiladi.

TRASEKA loyihasining kuchga kirishiga shunga o'xshash boshqa loyihalarning amalga oshishiga imkoniyat beradi. Bu esa Evropa bilan Osiyoning Tinch okean hududlaridagi davlatlar bilan savdo aloqalarini yanada kuchayishiga sharoit yaratadi. Loyhalar bo'yicha quriladigan yo'llar aksariyati "Buyuk ipak yo'li"ning tiklanishi deb atasak, xato qilmaymiz.

Evropa-Kavkaz-Markaziy Osiyo yo'lagining ochilishi Markaziy Osiyo davlatlari va bir davlat ichidagi turli hududlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarini yaxshilaydi.[4]

Shuningdek, Islom Karimov Evropa-Kavkaz-Osiy transport yo'lagi mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik aloqalarini kengaytirish, mazkur yo'nalishda joylashgan mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirish, qolaversa, millatlararo hamda davlatlararo muammolarni echishda katta samara beradiganini ta'kidlagan edi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil hayot va taraqqiyot yo'lidek eng buyuk yo'lni tanlab, "Buyuk ipak yo'li"ni ham qayta tiklash g'oyasini birinchilar qatori ilgari surgan va ushbu g'oyani ro'yobga chiqarish uchun tinimsiz harakat qilayotgan davlatdir. SH"uning uchun ham O'zbekiston qadimiy "Buyuk ipak yo'li"ning yuk ortilgan ot va tuyalardan iborat karvonlarga moslangan "Ipak yo'li"ning o'ta

zamonaviy mazmun va darajalarda, eng yangi texnika va texnologiyalar bilan qurollangan ilg'or, murakkab transport va aloqa kommunikasiyalari sistemasi sifatida qayta tiklanish uchun ko'p tadbirlarni ko'rmoqda. Bu tadbirlarga ham mamlakatlarni iqtisodiy rivojlantirish, ham "Buyuk ipak yo'li"ni tiklash vositalari deb qaramoqda.[5]

"Buyuk ipak yo'li"ning yangi mazmunda va sifatlarda to'la-to'kis tiklanishi bilan Evropa va Osiyo mamlakatlari xalqlari uchun butunlay yangi taraqqiyot manbalari, omillari va imkoniyatlari vujudga keladi. Ular yanada kengaya borib, ekologik muammolarning eng og'iri – Orol dengizi muammosini echishga ham yordam berishi mumkin. "Buyuk ipak yo'li" tiklanishining asosiy samaralari xususida quyidagilarni aytish mumkin.

"Buyuk ipak yo'li"ning to'la tiklanishi bilan eng avvalo mamlakatlar o'rtasidagi savdo-sotiq munosabatlari kuchayadi, savdo hajmi oshadi va ular iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadi.

Yangi korxonalar, zamonaviy texnik stansiyalari va xizmat ko'rsatish shahobchalari vujudga klib, mamlakatlarning ishlab chiqaruvchi kuchlari rivojlanadi. Ilmiy-texnik aloqalar hamda yangi texnika va texnologiyalar keltirilishi natijasida fan-texnika taraqqiyoti tezlashadi, xo'jaliklar va tovarlarning raqobatqobilligi kuchayadi.

Ko'plab yangi ish joylari tashkil qilinadi va ular ko'payib boradi, ishsizlarning ko'pchiligi o'z ish joylariga ega bo'ladi.

Har bir mamlakat ichida va xalqaro ko'lamda mehnat taqsimoti chuqurlashadi va kengayadi, mehnatning yangi turlari va yangi kasblar vujudga keladi. Milliy va xalqaro munosabatlar yanada o'zgaradi va takomillashadi. Ekologik muhitni yaxshilash, tovarlar sifatini oshirish imkoniyatlari kengayadi.

Mahsulot ishlab chiqarish, sotish va xarid qilishning eksport va import ishlarining arzonlashuviga, iqtisodning o'sishiga ta'sir etuvchi shart-sharoitlar, omillar yanada kengayadi. Bular natijasida kishilar moddiy hayoti yaxshilanadi, moddiy farovonligi oshadi.

Xalqlar o'rtasidagi madaniy, ma'naviy va ma'rifiy munosabatlar, aloqalar, shu jumladan, ma'rifiy turizm yanada rivojlanadi va takomillashadi. Barcha xalqlarning har tomonlama rivojlanishi kuchayadi.

Iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy va boshqa munosabatlarning o'sishi, mamlakatlar va xalqlar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarga, xalqaro vaziyatga ijobiy ta'sir etadi, xalqaro tinchlik va hamkorlik kuchayadi

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki "Buyuk ipak" yo'li qadimgidavrlarda vujudga kelgan, o'rta asrlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan bo'lsada lekin o'rta Osiyoga Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati tufayli o'z ahamiyatini qisman o'qotgan edi lekin bugungi kunda ham "Buyuk ipak" yo'lining tarixni o'rganishda shuningdek transport yo'llari borsida ahamiyati kata ekanligini ko'rishimiz mumkin bunga misol qilib esa TRASEKA loyxasini ko'rishimiz mumkin. Albatta har bir davlatning iqtisodiyotida boj masalalari yotar ekan bunda transport

yo'li kata axamyatga ega hisoblanadi bu borada esa biz albatta "Buyuk ipak yo'lidan Andoza olishimiz Mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Vatan tarixi-R.Shamsuddinov,Sh.Karimov,Toshkent;2010./89-90-bet.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q.-T.:Sharq, 1998 y.
3. Buyuk Ipak yo'li: geografiya, turizm va ekologiya (xalqaro konferensiya ma'ruzalari to'plami). – Samarqand, 1998
- 4.Sulaymonova F. SHarq va G'arb. – T., O'zbekiston, 1997.
5. Karimov I.A. Savdo uyidan Ipak yo'lini tiklash sari. Asarlar, P-jild. – T., O'zbekiston, 1996.

O'RTA OSIYO DAVLATLARINING XVIII-XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI TARIXIY GEOGRAFIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLAR

Safarov Bobomurod Bozor o'g'li
Abduraxmonov Ravshan Sherali o'g'li
Abdullayev Afzalbek Otabek o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari

Annotatsiya: *Xiva mulklarini Kaspiy dengizi tomonidan turkmanlar bilan Eron hududlari, keyin Buxoro va qisman jung'or mulklari qoraqalpoqlar, orolliklar va qiig'iz-qaysoqlar bilan chegaiadosh yerlar o'rab turadi. Buxoro, Babe va Badaxshondan Orenburgga yo'1 olgan savdo karvonlari Xiva mulklarini chetlab o'tolmaydilar. Shuning uchun ham Orenburg tijoratida Xiva shahri asosiy markaz hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *Shahrisabz, Hisor, Badaxshon, Toshkent, Chimkent, Sayram beklklari*

Buxoro taxtiga mang'it urug'idan bo'lgan Muhammad Rahim otaliq o'tiigan (1753 yil)dan keyin ham feodal tarqoqlik tugamadi. Xiva xoni o'zini mustaqil deb e'lon qildi. XVIII asr boshlarida o'zbeklarning ming urug' boshliqlari Qo'qon xonligini tashkil etdilar. Shahrisabz, Hisor, Badaxshon hokimlari Buxoro amiriga b o 'y s u n m a y qo'ydilar. Faqat amir Shomurod davrida (1785-1800 yillar) hokimiyat bir muncha mustahkamlandi. Amir Nasrullo davrida (1826-1860 yillar) amirlik hududiga Amudaryo bo'ylari, janubijsharqida Surxondaryogacha bo'lgan yerlar, Marv va Balx kirar edi. 1842 yili Qo'qon xonligi ham qisqa muddatda zabt etildi. 1512-yili Xiva xonligiga o'zbeklar xoni Elbarsxon tomonidan asos solingan edi. Xonlikning poytaxti dastlab Vazir, keyinchalik Urganch va Xiva bo'lgan. Buxoro amirligi tomonidan bir necha bor bosib olingan Xiva xonligi XVIII asr o 'rtalarida yana mustaqillikni qo'lga kiritdi. 1763 yilgi taxt uchun davom etgan kurashlardan so'ng o'zbek urug'laridan bo'lgan qo 'ng'irot inoqlari taxtni egalladilar. Muhammad Rahimxon I davrida (1806-1825 yillar) Xiva xonligi to'la birlashtirildi, qo'shni mayda beklklar, Orol bo'yi qabilalari qo'shib olindi. Qo'qon xonligiga ming urug 'idan chiqqan Shohruhbiy 1710 yili asos solgan bo'lib, Norbo'tabiy davrida (1769-1800 yillar) Chust, Namangan, Xo'jand beklklari bo'ysundirildi. Olimxon davrida (1800-1809 yillar) Toshkent, Chimkent, Sayram beklklari bosib olindi. Muhammad Alixon (1822-1842 yillar) 1826 yili xitoylarga qarshi qo'zg'olon ko'targan Sharqiy Turkiston aholisiga yordam berib, Oqsuv, Qoshg'ar, Yorkent va Xo'tan viloyatlarini qo'lga kiritdi. 1842 yili Qo'qonga bostirib kelgan Buxoro amiri Nasrullo Muhammad Alixon va uning qarindoshlarini qatl ettirdi. Shundan keyin Qo'qon xonligida taxt uchun kurashlar boshlandi. 1845 yili taxtga o'tirgan Xudoyorxon ruslar bostirib kelgandan keyin, ular bilan bitim tuzib, Rossiya vassaliga aylandi. Bunga qarshi Farg'ona vodiysi aholisi qo'zg'olon ko'tardi. 1876 yili chor Rossiyasi harbiylari qo'zg'olonni bostirdilar va bahonada Qo'qon

xonligi tugatilib, Turkiston general-gubernatorligiga qo'shib yuborildi. XIX asrga kelib, Buxoro amirligining hududi qariyb 200 ming kvadrat kilometrni tashkil etdi. Uning chegaralari janubda Amudaryoning so'l qirg'og'idan boshlanib, Sirdaryogacha cho'zilib, qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Amirlik sharqda Pomir tog'laridan, g'arbda Xiva xonligi chegaralarigacha bo'lgan hududni egallab turardi. Buxoro va Samarqand kabi yirik shaharlar joylashgan Zarafshon vodiysi amirlikning markaziy qismi hisoblanardi. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari, hozirgi Tojikiston hududidagi Vaxsh, Kofimilion, Panj daryolari vodiysida joylashgan shahar va qishloqlar, shuningdek, Turkmaniston hududiga kirgan Murg'ob daryosi vohalaridagi yerlar ham Buxoro amirligiga qarar edi. Buxoro amirligining poytaxti Sharqda eng mashhur shahar sifatida e'tirof etilgan Buxoroi sharif edi. Yirik shaharlardan Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Termiz, Sherobod, Hisor, Dushanbe, Ko'lob va boshqalar amirlik tasarrufida edi. Marv va Choijuy shaharlari uchun Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasida, Jizzax, O'ratepa va Xo'jand shaharlari uchun Buxoro amirligi bilan Qo'qon xonligi o'rtasida tez-tez urushlar bo'lar, bu shaharlar qo'ldan-qo'lga o'tib turardi. Buxoro amirligi 27 beklik: Karmana, Xatirchi, Ziyovuddin, Nurota, Qarshi, Kitob, Shahrisabz, Chiroqchi, Yakkabog', G'uzor, Boysun, Sherobod, Denov, Karki, Choijoy, Hisor, Ko'lob, Qorategin, Darvoz, Baljuvon, Sho'g'on-Ro'shon, Qo'rg'on-tepa, Qabodiyon Kalif, Bo'rdalik, Qobog'li va Xorazm bekliklaridan iborat edi. Bekliklar mahalliy qabila boshtiqdari, katta mulk egalari tomonidan boshqarilgan. Har bir beklikni amir tomonidan tayinlab qo'yiladigan hokimlar - beklar idora qilgan. Hokim huzurida yuzlab mahalliy ma'murlar xizmat qilgan. Manbalar, amirlikda mahalliy ma'murlar soni 30 ming kishini tashkil etganligidan guvohlik beradi. Hokim va uning xizmatkorlariga maosh davlat xazinasidan berilmas edi, ular mahalliy aholidan olinadigan turli-tuman soliq va to'lovlar hisobiga tirikchilik qilganlar. Xiva xonligi janubda Eron, sharqda Buxoro amirligi, g'arbda Kaspiy dengizi, shimolda qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Suvsiz va poyonsiz Qoraqum, Qizilqum sahrolari Xiva xonligini geografik jihatdan boshqa mamlakatlardan ajratib qo'ygan edi. Amudaryo sohillarida joylashgan Xiva, Urganch, Kat, Ko'hna Urganch, Xazorasp, Qo'ng'iro't, Xo'jayli, Kurdar (hozirgi Chimboy) shaharlari xonlikning yirik shaharlari hisoblanar edi. O'rta Osiyoning eng boy savdo markazlaridan biri bo'lgan Xiva shahri 1598 yildan boshlab xonlikning poytaxti bo'lgan. Shahar ikki qism - Ichan qal'a (shaharning ichki qismi) va Dishon qal'a (shaharning tashqi qismi)dan iborat edi. Ichan qal'ada xon qarorgohi va harami, 17 ta masjid, 22 ta madrasa, karvonsaroy va bozor joylashgan. 1842 yilda Dishon qal'a qurilib, devor bilan o'rab olingan. Dishon qal'ada hunarmandlar, savdogarlar, mardikorlar, qisman dehqonlar istiqomat qilganlar. Mahalliy-hududiy jihatdan Xiva xonligi Xazorasp, Gurlan, Xonqa, Ko'hna-Urganch, Qo'shko'prik, Pitnak, G'azovot, Kat, Shohabbos, Shovot, Toshhovuz, Ambor-manoq, Urganch, Xo'jayli, Shumanay, Qo'ng'iro't kabi beklik va viloyatlarga bo'lingan. Xonlik tarkibida Beshariq va Qiyotqo'ng'iro't noibliklari ham bo'lgan. Bekliklarni xon tomonidan tayinlangan beklar, noibliklarni

noiblar idora qilgan. Bek va noiblar huzurida ularga xizmat qiluvchi ko'pdan-ko'p mansabdorlar bo'lgan. XIX asming birinchi yarmida Qo'qon xonligi hududiy jihatdan O'rta Osiyodagi yirik davlat edi. Xonlik sharqda Sharqiy Turkiston, g'arbda Buxoro amirligi va Xiva xonligi bilan chegaradosh bo'lgan. Qo'qon xonligi bilan Rossiya o'rtasida Mirzacho'1 va Muyunqul cho'llari yastanib yotgan. Xonlikning janubiy chegaralari Qorategin, Ko'lob, Darvoz, Sho'g'onon singari tog'li o'lkalami o'z ichiga olib, bu hududlar uchun Buxoro amirligi bilan tez-tez to'qnashuvlar bo'lib turgan. Qo'qon xonligining hududi Buxoro amirligi va Xiva xonligidan farqli o'laroq, sersuv daryolar, so'lim vodiylar, serhosil yerlaiga boy edi. Xonlikning markaziy shaharlari Qo'qon, Marg'ilon, O'zgan, Andijon, Namangan Farg'ona vodiysida joylashgan edi. Toshkent, Chimkent, Turkiston, Avliyoota, Pishpak, Suzak, Oqmachit kabi yirik shaharlar ham Qo'qon xonligi tasarrufida edi. Qo'qon xonligi 15 beklilik, ya'ni harbiy okrugga bo'lingan bo'lib, ularning yarmidan ko'piga xonning o'g'illari yoki yaqin "indoshlari hokimlik qilganlar. Hokimlar o'z hududidagi harbiy kuchlar qo'mondoni hamda fuqaro boshqaruvining boshlig'i ham edilar. Ular o'z tasarrufidagi qo'shinni o'zlari moddiy jihatdan ta'minlaganlar. Hokimlar harbiy yurishlar oldidan xonning birinchi da'vati bilan o'z qo'shinlari bilan belgilangan joyga yetib kelishlari shart edi. Qo'qon xoni zaruriyat tug'ilganda oziq-ovqat ortilgan 12 ming aravaga ega bo'lgan 60 mingtacha sipohni yig'a olardi..

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Ахмедов Б. Государство кочевых узбеков.-М., 1965. Ахмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVII вв. (письменные памятники). — Т.: Фан. 1985.
2. Ахмедов Б. Буюк Амир Темур. - Т., 1996.
3. Багров Л.С. Карты Азиатской России. Исторические заметки.- Петроград., 1914.
4. Баранский Н.Н. Экономическая картография. Вып. 3. - М., 1940.
5. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. 1. - М., 1963.

ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТ ПО ОЗЕЛЕНЕНИЮ НА ТЕРРИТОРИЯХ, ПОДВЕРЖЕННЫХ ЭРОЗИИ

Меликулов Гайрат Абдугаффарович

Ташкентский архитектурно-строительный институт.

Ташкент, Узбекистан

Аннотация: *В данной статье представлены результаты научных исследований по благоустройству территории с использованием местных и акклиматизированных декоративных растений при разработке решений придорожного ландшафта с учетом природно-климатических условий эродированных территорий.*

Ключевые слова: *обочины дорог, ландшафтные решения, композиция растений, эстетические и функциональные качества, однолетние и многолетние цветочные растения, регулярный и ландшафтный стили, агротехническое достижение.*

В Узбекистане большое количество природных родников и в то же время много пыли. Важно правильно и на основе нормативов организовать зеленые насаждения, чтобы исключить такую неблагоприятную среду. Горные и предгорные районы Ферганской долины, города Ташкента, Ташкентской, Джизакской, Самаркандской, Кашкадарьинской областей нашей республики считаются наиболее благоприятными местами для произрастания растений, и организовать там ландшафты достаточно просто. Остальные регионы считаются полупустынными, пустынными и засушливыми, и при создании ландшафта необходимо выбирать растения, устойчивые к климату региона.

Экологические, социально-экономические и гуманитарные последствия проблемы Аральского моря, одной из крупнейших глобальных проблем современности, которая особенно волнует страны Центральной Азии, ведут к устойчивому развитию региона, здоровому образу жизни будущих поколений, и экологическое ухудшение окружающей среды. Целью ландшафтного дизайна и архитектуры при решении этих задач является совершенствование организации ландшафта островных районов, гармонизация экологических, эстетических и функциональных качеств среды обитания за счет использования современных достижений агротехники, новых технических и технологических возможностей, проведения работ по озеленению на научной основе.

К нашему столетию в современном ландшафтном дизайне и садово-парковом искусстве сформировалось движение за гармонизацию природы и экологии человека, и в соответствии с этой идеей и направлением был создан

ряд новых парков, получивших название «Современные экологические парки»:

- Сады, созданные как часть природы запланированного места;
- огороды, образованные как часть инженерной системы планируемого здания;
- Сады созданы в стиле «зеленой архитектуры», т.е. в общем здании и саду.

Нам целесообразно использовать проверенные опытом достижения современного садово-паркового искусства в организации ландшафта островных районов. При оформлении больших площадей пригодится опыт «садов, созданных как часть природы запланированного места».

В парках, входящих в эту группу, решающую силу будет иметь красота природы проектируемого места, главным образом типичный для этого места ландшафт из местных растений. В таких садах не используются растения, за которыми сложно ухаживать, которые требуют дополнительных сил и энергии и не подходят для данной местности. Используя этот опыт, следует использовать местные декоративные растения, подходящие для климатических условий острова [1].

К таким растениям относятся: ольха (*Ulmus campestris*), ульм узбекистанский, саксофон черный (*Haloxylon aphyllum* Jjin.), тутовые виды - семейство тутовые (*Morus*), семейства соляковые - черкез (*Salsola Richteri* Karel.), карачеркез (*Salsola Paletziana* Litw.), Боялич (*Salsola arbuscula*), боялич, юлгун (*Tamarix*) семейства, а также кандим или джужгун семейства (*Calligonum*), боярышник, мыльнянка, кроме того, на песчаных участках с низким засолением: виды акации, жииды, шумтола, из глидихии, гибискус, укусное дерево, хвойные и кустарниковые растения: сосна крымская, выносливые сорта пихты виргинской, биота восточная, камелия западная и другие входят.

Мы можем составить композиции из подходящих для таких климатических условий растений и организовать различные парки и парки отдыха, скверы, аллеи. В организации этих парков целесообразно использование смешанного стиля садово-паркового искусства, причем входная часть парка, общественные посещения, спортивные и подобные зоны должны быть оформлены в регулярном стиле, а зона тихого отдыха парка, тематическая зоны, участки, предназначенные для велосипедного движения, следует оформлять в ландшафтном стиле.

Очень мало подходящих видов растений, которые мы можем использовать для создания садов в районах с повышенной засоленностью почвы в прибрежных районах острова.

В такой ситуации очень сложно иметь высокий уровень эстетического вида зеленых насаждений. Выходом из этой ситуации являются «огороды,

образованные как часть инженерной системы проектируемого здания» и крытые теплицы.

Такой сад призван выполнять не только эстетическую функцию, но и выполнять другие функции: устройство, сохраняющее тепло, участвующее в процессе очистки сточных вод, улучшающее систему вентиляции помещений, улучшающее микроклимат в здании. Нам целесообразно использовать такие парки на территории административных и общественных зданий, учебных заведений, детских садов и больниц в городских и районных центрах. Особенно в школах и детских садах мы организуем крытые сады или крытые оранжереи, наряду с очисткой воздуха, поддержанием умеренной температуры, созданием эстетичного вида, высаженные здесь растения, характерные для разных регионов, выступают в роли ботанических садов для школьников, и важны в знакомство их с природой [1].

Как известно, засоление почв Приаралья высокое. В этом случае наряду с солеустойчивыми растениями мы можем высаживать соль редуцирующие растения [6].

Мы используем сезонные однолетние и многолетние цветы, помимо местных, интродукционных декоративных деревьев и кустарников, для создания парков в районах острова, для создания красивой композиции и красочного ландшафта во входных и общественных зонах парка. Эти декоративные травянистые растения высаживают на больших площадях, и за ними нужно постоянно ухаживать и поливать. В этом случае целесообразно использовать технологию «умных садов», позволяющую эффективно и экономно использовать трудовые и водные ресурсы. То есть полив растений, освещение парка, работа насосов в фонтанах, система пожарной безопасности и тому подобное — все автоматизировано, компьютеризировано и управляется с главного сервера. Например, возьмем ежедневный полив декоративных цветочных растений, у нас есть автоматизированная система, которая каждое утро капает воду через специальные шланги, расположенные вдоль рядов растений. При этом очень маломощные мини-насосы работают в одно и то же время каждый день с помощью автоматизированного сервера [2].

Одним словом, реализация предусмотренных мер поможет нам добиться эффективных результатов в благоустройстве и озеленении территорий вдоль острова. При реализации этих проектов с учетом географических и климатических условий регионов нашей страны следует использовать местные и интродуцированные растения с подходящим для данной среды ландшафтом. Разработка ландшафтно-дизайнерских решений районов вдоль острова за счет типа растений, устойчивых к засолению, засухе, различным ядовитым техногенным газам, особенности модернизации его материально-технической базы, строительство различных парков, парков культуры и отдыха, бульваров, парков с использованием энергоресурсов. экономия техники и технологий, создание комфортного микроклимата, помогает

населению оздоровить экологическую среду, весело и с пользой провести отдых и выходные. Создание зеленых насаждений, окружающих и защищающих ветровой путь, поможет не только улучшить экологическую обстановку островного региона, но и смягчить экологическую ситуацию нашей страны, региона и всего мира.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Уралов А.С., Адилова Л.А. Ландшафтная архитектура. Издательство имени Чолпона. Ташкент – 2014. – 382 с.
2. Рахимов К.Д. Современные тенденции в парковом дизайне. Методическое пособие. Ташкент «Машхур-пресс», 2017.-267 с.
3. Крияновская Н.Я. Базовый ландшафтный дизайн. Ростов-на-Дону "Феникс", 2005. -205 стр.
4. Исакова Д. Э. Умные парки и их внедрение в Узбекистане. Диссертация написана для получения академической степени магистра. Самарканд. 2016. - 97 с.
5. Досахметов А. О. Озеленение жилых массивов. Текст лекций. Ташкент, ТошДАУ, 2001. __

СТРУКТУРА ГОРОДОВ И ТИПОЛОГИЯ ПАМЯТНИКОВ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Шоисоев Изатулло Кенжаевич

кан. арх. наук. доцент зав. каф. «Истории и теории архитектуры»

Ташкентский архитектурно-строительный институт.

Ташкент, Узбекистан

Аннотация: *В данной статье рассказывается о строительстве полуподвальных помещений из соломенных стен в поселениях и городах Древней Уструшены, типах зданий и дворцов, где размещалась оборона и войска.*

Ключевые слова: *зодчества, династия Самони, памятник Нуртепа, типы дворцов, оросительная система, кол, компас.*

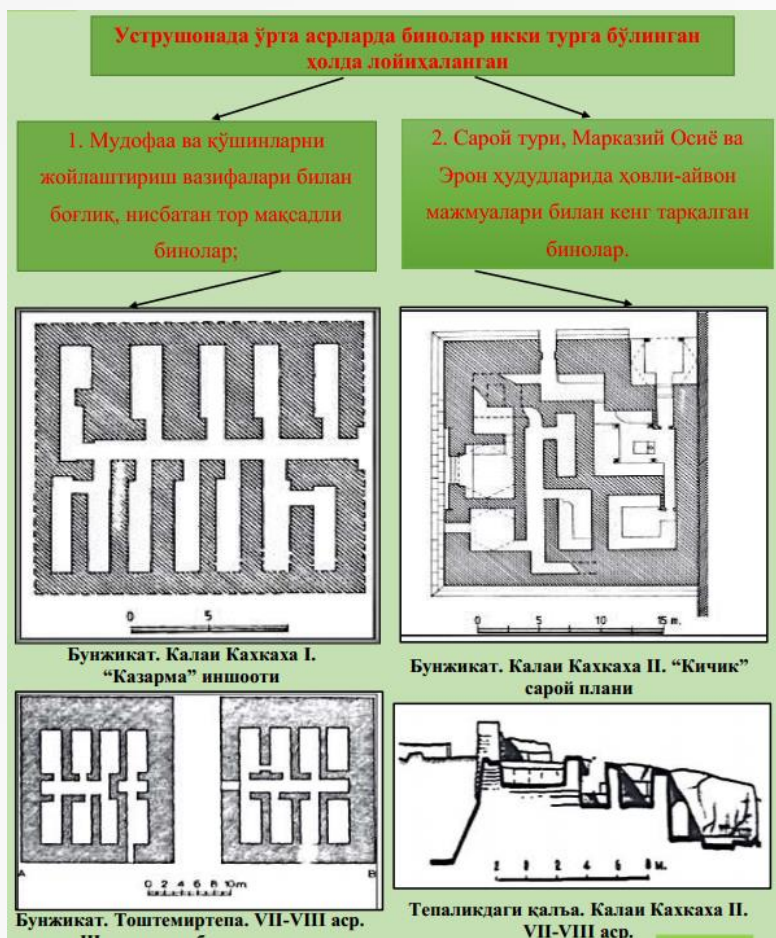
Территориализацию памятников материальной культуры страны правильно было бы начать с бассейна Сырдарьи, считавшегося крупнейшим водным источником древней Уструшоны.

Обращение к зодчеству VI-X веков не напрасно, ведь архитектурные произведения отражают развитие творчества уструшанских мастеров-строителей. Не будет преувеличением сказать, что Уструшана — один из самых высоких культурных регионов, сыгравший важную роль в исторических судьбах Средней Азии. Изучение материальной культуры, в том числе архитектурных памятников Уструшаны, началось в основном во второй половине прошлого века, то есть после присоединения Средней Азии к Российской империи.

В начале 20 века гражданская архитектура, и особенно жилищная архитектура, находилась вне сферы общественного интереса и не представляла интереса. В изучении строения архитектурных сооружений и уникальных конструктивно-строительных приемов зодчества проделана небольшая работа. Основное внимание было уделено памятникам мусульманского культового зодчества, изучены культовые сооружения Самарканда. По мнению современных ученых, конец 19 века и начало 20 века позволили заметить Уструшану как высококультурный регион, сыгравший важную роль в исторической судьбе Средней Азии.

Согласно исследованиям ученых, постройки в Уструшене были спроектированы в средние века и разделены на два типа:

Рис. 1. Проектирование зданий в районе Уструшена. Авторская разработка.

1. Здания относительно узкого назначения, связанные с задачами обороны и развертывания войск;

2. Дворцового типа, постройки с дворово-папертными комплексами, распространенные в районах Средней Азии и Ирана.

На основании изучения трех средневековых памятников в Уструшене выделено два типа построек: коридорно-гребенчатого (Калаи Кахках I и Тирмизактепа) и дворцового типа (Калаи Кахках II).

По результатам археологических исследований, в

приграничном районе Уструшены, примыкающем к Фергане, при впадении Ходжабакиргансыя в Сырдарью, на месте нынешнего города Ходжента. ср. Здесь находилось древнее село поселения VI-V вв. Мил. ср. К концу IV века здесь было построено укрепленное поселение городского типа общей площадью 10 га, окруженное естественным валом и крытыми соломой стенами. Н.Н. В 1955 году Негматов выделил слои первого века памятника. Исследователи Н.Н. Негматов и Т.В. Беляевым поставили памятник. ср. Они полностью исследовали стратиграфические слои с 6 по 20 век нашей эры. Они доказали, что этому памятнику более 2500 лет.

Следующий памятник находится в небольшом оазисе Аксув и представляет собой поселение Каллахана. Памятник Каллахана расположен в 2 км к югу от дороги Ходжент-Оратепа. Памятник был впервые построен О.И. Смирнова и А.И. Записал Билалов. В этом памятнике, расположенном вдоль берега реки, общая площадь которого составляет 4 га, сохранились остатки западной стены длиной около 70 метров и одной башни. Высота башни 12 м, диаметр 16-18 метров. В верхней части башни сохранились остатки кирпичной стены высотой 60x30x10-11 см. Хотя в Средние века в Уструшене постоянно совершенствовалась технология строительства, материалы использовались

традиционно местные, а их выбор был предопределен природными условиями. В результате исследований отсутствие леса, ограниченность камня и широкое распространение лесов в равнинных и степных районах Уструшаны выявили, что в древности его производные - солома и сырцовые кирпичи широко применялись как в массовом, так и в монументальном строительстве.

Следующий крупный, древний памятник в Сырдарьинском ирригационном бассейне – Мунчагтепа. В 1943-1944 годах В.Ф. Жизнь в этом памятнике, изученном Гайдуковичем, началась в первые века нашей эры. Памятник окружен оборонительными стенами из сырцового кирпича. Город Мунчоктепа представляет собой высокий прямоугольный холм размером 200x180 метров, одна сторона которого примыкает к высокому крутому берегу Сырдарьи, а остальные три стороны состоят из крутых склонов. В северо-восточной части города общей площадью около 4 га на холме высотой 24 метра над уровнем реки возвышается свод города размерами 70x40 метров. Этот памятник, расположенный в районе, примыкающем к пустыне, имел, по-видимому, военное значение, сильный оборонительный пункт и экономический «пункт контакта» с кочевниками-скотоводами.

Древние слои обнаружены и в памятнике Мугтепа (Оратепа), расположенном в чудесном оазисе под контролем оросительной системы Каттасой. Общая площадь мемориальной арки Мугтепа, расположенной на месте города Оратепа, составляет 6 га. Памятник окружен высокой и толстой стеной из земляного вала и соломы. В 1950 г. О.И. Смирновой к I в., в 1959-1960 гг. Е.Д. БК на Салтовской. Выявлены слои, относящиеся к IV-II векам н.э.

Старый Ховос – еще один древний памятник, входящий в Шахристонсойскую оросительную систему. Памятник был впервые установлен в 1935 году М.С. Массон, позже в 1980 г. А.И. Отзыв Билалова. В 1984, 1988-1989 гг. А.А. Грицина, М.Х. Его изучала сырдарьинская группа во главе с Пардаевыми.

В этой котловине также находится памятник Нуртепа, считающийся самым большим в районе древней Уструшаны. Памятник расположен на холме посреди невысокого горного хребта, протянувшегося с юга на север, площадью 18 га. Он имеет полуовальную форму и состоит из двух частей – арки и квадрата. Выявлен в 1979 г., научно-исследовательские работы проводились в течение 1980-1986 гг. Этот памятник датируется тысячелетием до нашей эры. Датируется VII-I веками.

Изучая памятники Средневековья, мы видим, что расширились наши представления о строительстве и строительной технике среднеазиатских зодчих. В результате исследования мы сможем увидеть сведения о высокой строительной культуре древних мастеров, архитектурном замысле, расчетах по возведению куполов, финансово-строительном контроле, в результате анализа конструкций памятника и письменные источники того периода. «В

начале Средневековья архитекторы, не обладавшие глубокими математическими познаниями, использовали простейшие приемы работы с веревкой, колом и циркулем, чтобы воспроизвести трехмерную структуру здания в трех измерениях», — говорили они.

В заключение можно оценить развитие архитектуры Уструшонского района и системы благоустройства города по материалам раскопок других городских поселений Средней Азии. Из истории известно, что керамические трубы применялись в местной канализации в X-XI веках.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Hofizi Tanish Ibn Mirmuhammad Bukhoriy. Abdullaknoma II .Т.: Publishing Fan. 1969.
2. Masson M. The problem of studying cistern-sardoba. 9-10 p. Т .: 1935.
4. Mamatmusayev T.Sh., Shoisoev I.K. Problems of building architecture centers in village settlements (in Syrdarya region) // Architecture. Construction Design, Tashkent, 2018. - Special edition, 51-54 p.
6. Shoisoev I.K. Mirzachol is at the crossroads of the Great Silk Road. Architecture. Construction Design, 51-54 p.Т.: 2019. - Special edition.
7. Shoisoev I.K. Further development of tourism in Uzbekistan (in Syrdarya region). Architecture. Construction Design. 52-56 p.Т.: 2019.
8. Karavayev K. General view of the postal station. Agachli Chinaz-Jizzakh tract. 17-18 p. 1871.
9. Kostenko L. Journey to Bukhara, Russian mission in 1870. SPb. 16-18 p. 1871.
10. Грицина А.А., Мамаджанова С.Д., Мукимов Р.С. Археология, история и архитектура средневековой Уструшаны. Самарқанд. 2013. –стр. 130.
11. Негматов Н.Н. Уструшанский компонент среднеазиатской культуры //Раннесредневековая культура Средней Азии и Казахстана. Тез. докл. Всесоюзной научной конференции в г. Пенджикенте. Душанбе, 1977. стр. 38.
12. Тўйчибоев Б.Б. Уструшона қадимда ва илк ўрта асрларда (янги археологик материаллар асосида). Мавзусидаги номзодлик диссертацияси. Самарқанд. 2004. 129-б.
13. Смирнова О.И. Археологические разветки в Уструшане 1950 г. // МИА. Т.37. –М. –Л. 1953. –стр. 189-230.; Ранов В.А., Салтовская Е.Д. О работах Уратюбинского отряда в 1959 г. // ТИИ АН Тадж. ССР. Т. 34. –Душанбе. 1961. –стр. 108-128.;
14. Негматов Н.Н., Беляева Т.В. Общий отчет об исследованиях Нуртепе в 1980-1985 гг. и продолжения работ по дальнейшему изучению и сохранению памятника. // АРТ. (1985). Вып. XXV. Душанбе. Дониш. 1994. –стр. 23-27; Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый Путь. // Энциклопедический

справочник. // Древность и раннее средневековье. Т. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» 1999. –стр. 241.

15. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т. 1. Москва-Ленинград, 1945, - стр. 225-226.

16. Пугаченкова Г.А., Массон М.Е. Архитектурная характеристика мавзолея Ишрат-хона // Мавзолей Ишратхона. Ташкент, 1958. –стр. 74.

17. Кабанов С.К. Раскопки жилого квартала X в. в западной части городища Варахша // Тр. ИИА АН Уз.ССР. Вып. VIII.Ташкент, 1956. –стр. 95-102.; Грицина А.А., Мамаджанова С.Д., Мукимов Р.С. Археология, история и архитектура средневековой Уструшаны. Самарқанд. 2013. –стр. 178.

ПРИМЕНЕНИЕ РЕГУЛЯРНОГО СТИЛЯ В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Яхяев Абдулла Абдужабборович

Кан. арх. наук, доцент Кафедры «Градостроительство и ландшафтная архитектура».

Сабиров Орифжон Икромович

Магистрант Ташкентского архитектурно-строительного института

Аннотация: *Создание гармоничного и высокого художественного объекта садово-паркового искусства возможно только с помощью опыта поколений, композиционных и технических приемов. В процессе проектирования ландшафтный архитектор должен предложить проект с оптимальным решением во всех аспектах, с глубоким пониманием поставленной перед ним задачи. Понятие стиля в ландшафтном дизайне – это определенная интерпретация основных правил и приемов дизайна, подбор видов растений и их композиционно правильное сочетание, малые архитектурные формы.*

Ключевые слова: *пейзаж, дизайн, стиль, дворец, Версаль, геометрический, форма, хозяйство, культура, украшение.*

В ландшафтном дизайне есть исторический и современный стили, каждый из них имеет свои особенности. До сих пор использование исторических стилей стало обычным явлением. Примером этого является обычный стиль. Развитие регулярного стиля происходило в период классического барокко со 2-й половины 15 до начала 18 вв. Регулярный стиль является примером симметричной ландшафтной структуры. Его основными особенностями являются создание композиции с фиксированной осью и разделение прямых линий и ландшафта на простые геометрические формы. Регулярный стиль достиг своего пика во Франции в 17 веке. Легенда гласит, что Людовик XIV сказал: «Государство — это я». Версаль — резиденция короля за городом — явился наиболее ярко отраженным примером централизации власти и прославления идеи «короля-солнца». Прямые проспекты, лучи направлены к центру (дворцу); символ власти, отражающийся в парадных клумбах; древние формы срезанных деревьев, зеркальная гладь искусственных водоемов — все это означало абсолютную власть монарха не только над людьми, но и над природой.

Сады регулярного стиля можно отличить по следующим характеристикам:

- Рельеф менее выражен, вся композиция выражена в пласте.

- Формирование среды идет по линиям, она следует линиям подчинения и геометрическим формам природы, которые контрастируют с мягкими свободными линиями полей, рек, лесов.

- Главная ось композиции четко выражена и является ядром всего регулярно спланированного пространства. В нем находится Центральный дом, водные каскады и лестницы. Радиальные и диагональные аллеи, ведущие из центра в нижнюю часть парка, занимают положение, подчиненное этому закону. Обустройство всего сада строится по законам симметрии.

- Территория украшена террасами, которые заканчиваются речными стенами. Террасы соединены лестницей, которая является одним из главных декоративных элементов сада.

- Главный вход расположен в нижней части сада, и уже при входе гости поражаются величию всей композиции.

Сад возле святилища Ментухотепа Парк королевы Хатшепсут в Египте (текущее состояние)

- Партерная часть сада создана с помощью цветного песка, гравия, скульптур и декоративных клумб.

- В саду лучше иметь растения, которые долго сохраняют форму и легко поддаются срезке.

Для этих целей подходят хвойные растения в условиях Средней Азии и России: кипарисовик, туя, ель голубая, ель колючая; лиственные: бирючина, береста, боярышник, кипарис, лапчатка, кизил, спирея, клен, декоративная слива и яблоня, липа мелколистная и др.

Говорят, что река Нил создала Египет в древние времена. Это верно. Без источника живительной воды в пустыне не смогла бы развиваться и процветать одна из древнейших цивилизаций мира! Но главное, что родилось в результате, — это сады Древнего Египта. Древнеегипетские сады были привилегией знати. Особенно большие и красивые сады принадлежали фараонам (сады фараонов). Фараоны, в свою очередь, украшали храмы богов садами. Их изображения сохранились на стенах гробниц, саркофагах и некоторых папирусах. Храмы богов обычно окружали роскошные сады, а средства на их создание часто получали от королей. Так, в папирусе Харриса

говорится, что Рамсес III приказал создать большие и роскошные сады для храмов гелиопольских богов.

В основу египетских садов был положен принцип геометрических построений: они имели прямоугольную форму и были спланированы симметрично. Такая конструкция объясняется тем, что для орошения была создана сеть прямоугольных каналов, вдоль которых росли прекрасные плодовые деревья: инжир; ловить; миндаль; виноград и другие.

Таким образом, земледельческая культура, основанная на высоком уровне ирригационных сооружений и устройств, существовавших в нашей стране с древнейших времен, с одной стороны, в результате негативного воздействия существующего жаркого климата на организм человека, для удовлетворения потребностей египтян искать прохладную тень, а с другой стороны, сад был создан в этой стране с древних времен, что положило начало формированию бедности. Делясь на верхнюю и нижнюю части, в Древнем Египте было 42 провинции, в каждой из которых были свои святыни. И у каждого эрама есть свой сад, где высажены в основном священные деревья. Среди самых древних садов – сад у гробницы Ментухотепа и парк царицы Египта Хатшепсут.

Виды египетских садов:

1. Сады возле дворцов правителей;
2. Сады во дворах богатых домов;
3. Сады возле храмов;
4. Сады, построенные на территории вилл за городом.

В Египте периода Нового царства, начавшегося в середине II тыс. до н.э., в узорах и украшениях, выполненных на стены храмов. С древних времен дерево считалось священным для египтян, и в каждом храме было свое священное дерево. Виноградники высажены рядом с каждым садом. Куполообразные беседки иногда строят для виноградных лоз. В новом королевстве недостаток лесов восполнялся большим количеством священных рощ. Согласно источникам, большие храмы имеют очень большие свойства. Среди самых известных – сады возле храма Ментухотепа (2160-200 гг. до н.э.) и сад царицы Хатшепсут (1520-1500 гг. до н.э.), а также сад, где царица Клеопатра У устраивала пышные вечеринки (1 век до н.э.). Известно, что сады Клеопатры послужили образцом для римских садов.

Для садов Древнего Египта были созданы плоские участки, в которых, помимо виноградников, были высажены водоемы и каналы, фруктовые и декоративные растения, овощи, соответствующие архитектуре зданий. Из-за отсутствия тени фруктовых деревьев в египетских садах были высажены клен, тамариск, грецкий орех, ива и другие декоративные деревья, дающие прохладную тень. По воображению египтян, пальмы приносили владельцу радость, смоковницы — богатство и тайные знания, эбеновое дерево — богатство и счастье. Эти деревья считались священными для египтян. Сад

разделен на четыре части. На открытых пространствах сада есть бассейн, окруженный невысокими растениями. Среднюю часть сада занимает виноградник.

Согласно археологическим данным, садоводство было широко распространено в Древнем Египте. В погребениях были обнаружены плоды, семена и части растений. Многие растения изображены на надгробиях. На рисунках видно, что у египтян было два типа садов: светские и храмовые. В храме Амона-Ра в Карнаке есть знаменитый сад, который восходит к 1500 г. до н.э. во время правления Тутмоса III. Этот террасный сад является еще одним подтверждением внедрения метода ландшафтного планирования из Месопотамии в Египет. Некоторые скульптуры в большом храме в Фивах изображают тамариск и двух человек, льющих на него воду. Древние скульпторы хотели сказать, что Осирис был поклонником деревьев. Согласно легендам, Осирис запретил вредить фруктовым деревьям и перекрывать источники воды, столь важные для орошения жарких южных земель. Есть свидетельства того, что у каждого храма было свое священное дерево и свои священные сады. Есть записи, которые ясно показывают, что редкие растения привозились из завоеванных стран в качестве ценной добычи. Корни растений тщательно укладывали в ящики с землей, а затем «чашечки» рассаживали вокруг храмов и дворцов.

Умиравший и воскресающий Осирис был, по мнению древних, богом плодородия и царем загробного мира. В Дендорахе хвойное дерево считалось деревом Осириса. Его тело и гроб изображены как бы внутри дерева. Сосновая шишка, часто встречающаяся на памятниках, интерпретируется как подношение Осирису. В рукописи, хранящейся сейчас в Лувре, говорится, что кедр был создан по воле бога плодородия. Платан и тамариск также считались деревьями Осириса. В истории говорится, что Осирис, бог плодородия, отдыхал под деревьями, а его мать, богиня неба Нут, часто изображалась на фоне платана.

В Древнем Египте были разные виды садов. Одним из самых простых видов садов были могильные сады. По религиозным представлениям египтян, если была нужна душа усопшего, на его теле делали специальные священные обряды, чтобы он мог покинуть могилу, отдохнуть в тени деревьев и насладиться запахом цветов. Об этом свидетельствуют надписи на надгробиях. Например, следующее: «Я буду вечно ходить по берегу моего пруда и освежаться под сенью моей смоковницы, и моя душа будет сидеть на ветвях уготованной мне гробницы». Дворцовые сады впервые появились в Египте незадолго до Среднего царства (2035-1668). Эти сады были очень большими и использовали геометрические узоры. Резервуары дворцовых садов были огромными и многочисленными. Во втором тысячелетии до нашей эры бассейн царского сада, Сноферу, был достаточно большим, чтобы вместить лодку с двадцатью веслами.

Древние египетские правители, такие как царица Хатшепсут (1503–1482 г. до н. э.) и Рамсес III (1198–1166 г. до н. э.), использовали корабли для доставки в Египет новых видов деревьев и цветов, обнаруженных во время их завоеваний. Ливия, Сирия и Кирения. Сады второго типа представляли собой частные сады квадратной или прямоугольной формы, высаженные возле дома. Деревья и кустарники выращивают ровными рядами. Отличительной чертой египетских садов было выращивание лотосов и папируса, пруд или искусственное озеро, в котором плавали птицы. Там разводили рыбу и даже плавали на лодках, а на берегу строили павильоны для домашних богов. Конечно, такое озеро можно было создать только в том случае, если рядом протекал живительный Нил.

История и характер садов в Древнем Египте, как и все аспекты жизни египтян, были связаны с Нилом и сетью каналов, по которым из него брали воду. Воду из Нила доставляли в сады в кожаных ведрах, переносимых на плечах, а позже, с IV века до н.э., из колодцев поднимали подъемники с противовесами. Ранние сады состояли из грядок, разделенных на квадраты земляными стенами, чтобы вода могла впитываться в почву, не теряясь, сады принадлежали храмам или жилым домам. Светские сады располагались вблизи рек или каналов и использовались в основном для выращивания овощей. Начиная с Нового царства, сады были пристроены к более роскошным резиденциям и иногда окружены стенами.

Таким образом, земледелие, основанное на системе и устройстве ирригационных сооружений в Древнем Египте, необходимость смягчения негативных последствий палящего жаркого климата страны, достижения тени обусловили формирование садоводческой культуры в этой стране с древнейших времен. В Древнем Египте садовое искусство формировалось на основе регулярного планировочного решения. Улицы и проспекты играли важную роль в формировании городского пейзажа. Широкие прямые улицы соединяют длинные дворцы и храмы. Композиции ландшафтной архитектуры чаще всего формируются на равнинных участках.

Типы древнеегипетских садов включали храмы, дворцы и сады, созданные во дворах горожан. Вдоль улиц проходили длинные бульвары, образованные сфинксами или пальмами. Улицы, ведущие к храмам, украшены рядами сфинксов. Среди используемых видов растений, помимо своих местных (например, виноград, грецкий орех, яблоки), широко использовались привозные экзотические растения: инжир, гранаты, розы, жасмин. Особенно высоко ценятся деревья, которые распространяют свой аромат и производят масло из своих плодов. Среди травянистых растений широко распространены гвоздика, утесник, мак. Клен, тамариск, грецкий орех, ива и другие деревья были посажены как живописные деревья.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. <https://trampic.com/>
2. А.С. Уралов, Л.А. Адилова «Ландшафтная архитектура».
3. Л.А. Адилова, Д.Ю. Исамухамедова «Основы градостроительства и ландшафтной архитектуры»
4. <https://optolov.ru/uz/dizajjn-gostinojj/osnovnye-stilevye-napravleniya-landshaftnogo-dizaina-legko.html>

ФОРМИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ МАХАЛЛЯ ТАШКЕНТА**Сереева Гулжазира Адилбаевна***Старший преподаватель кафедры «Градостроительства и ландшафтная архитектура»**Ташкентский архитектурно-строительный институт*

Аннотация: Данная статья посвящена ряду появления топонимы махалли на территории города Ташкента в разные исторические периоды и формировались в связи с его природой, прошлым, населением, политической, экономической, социальной, культурной и духовной жизнью. В частности, изучая номинацию ташкентских махалля, можно получить ценные исторические сведения о прошлом города.

Ключевые слова: город, махалля, топонимы, деятельность, расселения, названий окрестностей, ворота.

Особую роль в освещении истории города Ташкента играют топонимы. Ведь они появлялись на территории города в разные исторические периоды и формировались в связи с его природой, прошлым, населением, политической, экономической, социальной, культурной и духовной жизнью. В частности, изучая номинацию ташкентских махалля, можно получить ценные исторические сведения о прошлом города. Махалля – это небольшая часть населения города, которая связана правилами совместного проживания и традициями солидарности. Слово «махалля» происходит от слова «махал», что означает «населенный пункт».

В целом можно сказать, что махалля – это административное деление, состоящее из комплекса домов, содержащих определенное количество жителей в городе, и оно начало формироваться при создании города. Первоначально такие подразделения были связаны главным образом с социальным расслоением населения, но в дальнейшем они были организованы и по профессиональному признаку населения.

На формирование махалли (микрорайонов) повлияли и географические особенности места. Например, концентрация у воды, разделение территорий за счет оврагов. Наряду с увеличением населения города на возникновение микрорайонов влияли этнические процессы, а в связи с изменениями топографии - различные устройства, учреждения и т.п.

Развитие города отражалось в изменении состава его окрестностей. В частности, в конце XIX века - начале XX века в Ташкенте 50-150 домов в одном махалля; иногда был один общий центр для нескольких махалля – гузар (центр), в котором имелись ремесленные мастерские, чайхана, пекарня, бакалейная лавка, базар. Гузары располагаются на крупных улицах или

перекрестках. Махалли разделены на несколько частей или улиц - главная улица с улицами поменьше и несколько узких улиц. Границы махалли проходили по задним стенам большинства домов. Махалли в центре города достаточно старые, а на окраинах прибавились новые, и со временем некоторые из них развились и стали самостоятельными.

Этот процесс находит свое отражение в топонимах: 1-Эшонгузар, 2-Эшонгузар, махалля Верхний Окмасджид, Нижний Окмасджид, Катта Камолон, Кичик Камолон. Во многих случаях земли города находились на землях, принадлежавших махалля, и они назывались «мавзе». В 1876 г. Н. А. Маев писал, что в Ташкенте было 149 микрорайонов и записывал их названия по махалля; По заявлению, что 48 из этих махалля относятся к Шайхонтахурскому, 38 к Себзорскому, 31 к Кокчинскому и 32 к Бешогочскому району [1].

Но, по-видимому, число махалли было больше, так как в начале XX в., по списку Н. Г. Маллицкого, в старом городе числилось около 280 микрорайонов и более 170 наименований районов [2]. Из них 70 махалля и 31 махалля принадлежали Шайхонтохурскому, 79 микрорайонов и 64 махалля - Себзорскому, 56 махалля и 43 махалля - Кокчинскому, 76 махалля и 36 махалля - Бешогочскому району.

В целом названия кварталов Старого города в конце XIX - начале XX века можно разделить на восемь групп:

- 1) Топонимика, относящиеся к профессиям и социальным группам населения. Например, махалля Дегрез, Егарчи, Этикдоз, Темирчилик, Казикоча, Кулькоча, Ходжакоча и другие.
- 2) Топонимика, относящиеся к придороно-географическому объекту. Например, Каттаховуз, Алмазар и другие.
- 3) Имена, связанные с рельефом. Например, Коргонтёпа, Октепа и др.
- 4) Топонимика, названные в городских ворот. Например, Тахтапул, махалля Самаркандских ворот и др.
- 5) Топонимика, относящиеся к улице, мечети, кладбищу, рынку и т.п. по соседству. Например, махалля Эскижува, Чукуркоприк, Гульбазар и др.
- 6) Названные в честь исторического лица, т. е. антропотопонимы. Например, махалля Зангиота.
- 7) связанные с этническим единством, т. е. этнотопонимы. Например, махалля Кашкар, Чувалачи и т.д.
- 8) Топонимы, связанные с исторической действительностью. Например, кварталы Джангох, Шохнишинтепа и т.д.

Среди названий махалля относительно больше профессиональных топонимов, и такая ситуация связана с концентрацией лиц, занятых определенной профессией в том или ином махалля.

Например, в махалле Аторлик жили продавцы атторских товаров, в махалля Заргарлик - ювелиры, а в махалля Такачи - ремесленники. На следующем месте идут названия, данные в зависимости от принадлежности населения, проживающего по соседству, к определенному социальному

классу, племени или роду. Можно упомянуть такие топонимы, как Эшонгузар, Кулкуча, Таджикмахалла, Чувалачи.

Например, в округе Эшонгузар - эшаны, в Ходжамахалле - семьи, принадлежащие к классу собственников, жили сравнительно больше, Кулкуча - означает махалля, где проживало больше рабов. В дальнейшем, хотя социальная структура населения махалля изменилась, его первоначальное название, вошедшее в традицию, сохранилось.

Среди названий окрестностей также встречаются топонимы, связанные с природно-географическим объектом и рельефом. Исследователи отмечают, что такие топонимы относительно старше [1]. Например: Алмазор и Себзор - махалля со множеством яблоневых садов, Коргонтепа - означает, что здесь когда-то была крепость, Чукуркоприк - означает махалля вокруг моста, построенного ниже ручья Чукуркоприк.

Среди старых городских кварталов встречаются топонимы, названные в честь более крупного строения в квартале, хозяйственного объекта, городских ворот, а среди них относительно больше названий, связанных с религиозными учреждениями, памятниками, городскими воротами, рынками. Можно назвать квартал Кукмасджид – квартал с мечетью с голубым куполом, Самаркандские ворота – район, названный в честь ворот, построенных на городской стене, Гульбазар – район, где продают цветы и саженцы.

Среди названий кварталов антропотопонимы встречаются реже. Появлялись они в основном в связи с именами богатых, знатных, официальных, религиозных деятелей, живших по соседству. В том числе микрорайоны Болтабой, Бадалбой, Шайхонтахур, Зангиота, Мурад. В списке городских кварталов также встречаются топонимы, связанные с историческим событием или событием. История появления таких имен связана с определенным событием. Район Шопайзикулак - здесь говорится, что человек по имени Шопайзи прорыл канал от ручья Кукча [2].

Названия кварталов старого города различаются и лингвистически, так как возникали в разные периоды: сагдийские, тюркские, персидско-арабские, смешанные топонимы (Чочтепа, Кийот, Чигатой, Дархан, Регистан, Обиназир, Бодак, Себзор, Джартегирмон, Янгишахар Ганчтепа). Казикуча, Сандыкбазар, Субунбазар и др.). Ниже приводится анализ названий некоторых кварталов, входящих в эти группы: Гульбазарский махалля, основная часть которого находилась в Шайхонтахур дахе; этот район граничил с районами Хашоггилик Хадра и Себзор даха, рынком Чорсу и улицей Шейхонтахур.

Причина такого названия махалля в том, что здесь располагались прилавки рынка Чорсу, где продавались цветы и саженцы. Согласно археологическим данным, в IX-XII веках на месте этого махалля располагались арка Бинката и город. В конце XX века в Гульбазарском районе проживало около 200 дворов. Жители занимались торговлей, ремеслами (жестянное дело, ткачество), садоводством и земледелием в уездах

Назарбек, Карасув, Чопонота. По соседству было три мечети, несколько киосков, двухэтажная гостиница и магазины [3].

В начале XX века здесь продавались швейные машины немецкой фирмы «Зингер»¹. Махалля Дегрез, в Шейхонтахур дахе; Его также называют в формах Дероз и Дегрес. Он граничит с районами Гиштмасджид, Согалмасжид, Шортепа, Овузбог и Ходжарошной и делится на Нижний Дегрез и Верхний Дегрез.

Сейчас здесь расположены Национальный театр Узбекистана и здания цирка. Слово «дегрез» — топоним с двумя корнями («дег» и «рез»), персидское «дег» — горшок, «рез» — наливать; «рехтан» означает льющийся; «дегрез» означает гончар и обычно относится к сообществу мастеров по металлу. Махалля Дегрез - один из древних кварталов, в котором проживало 200 дворов. Жители занимались ремеслами и земледелием в регионах. Основной профессией были чугуны, латунь, абджоли (хафтджош) — «семь сплавов» — литейное дело. В округе было около 20 чугунолитейных мастерских (в них отливали зубья плуга, пескоструйки, известки), 2 мечети, медресе [3].

Махалля Самаркандских ворот, в Бешогочском районе; Он граничит с махалля Зангиота, Чакар, Захарик, Камалон, а одним концом примыкает к Чакарарику. Он все еще здесь. В махалля Самаркандских ворот в основном одноэтажные дома. Одни из 12 ворот Ташкента - Самаркандские ворота находятся по соседству. По словам Х. Гасанова, название квартала произошло от названия Самаркандских ворот. Формирование этого махалля относится к XV веку.

В конце XIX века по соседству проживало более 50 дворов. Жители занимались ремеслами (кожевенное, столярное, тележное и др.), земледелием в Новзинском, Чопонотском, Казираватском районах. По соседству была школа, мечеть, рынок и продуктовые магазины. В этом районе жил и работал А. Кадири махалля Чукуркоприк, Бешогочский район; Граничил с махалли Мирлар, Зангиота, Бадрбой, Эшонгузар. Чукуркоприк («глубокий» и «мост») и «мост, построенный в более глубоком, более низком месте». Вокруг него постепенно образовался махалля, названный в честь моста. Кстати, ручей, вытекающий из этого махалля, назывался Чукуркоприк, он протекал через Бешогоч и Шайхонтахурские ручья Старого города. В начале XX века в махалле Чукуркоприк проживало более 300 дворов [4].

Жители занимались ремеслами, садоводством и земледелием в регионах. По соседству находилась школа, ряд швейных мастерских, чайханы, 2 мечети, магазины¹. Микрорайон Чувалачи относится к дахе Себзор, граничит с махаллями Тешик Кафка, Чигитбоши, Кадувот, Хасанбой. По мнению С.Кораева, слово «чувалачи» является этнотопонимом и означает название узбекского племени.

Название Махалля связано с племенем Чувалачи. Сведений об этом в письменных источниках не обнаружено. Может быть, он назывался «Чувалачи» из-за того, что по соседству жили жители из племени чувалачи. Окрестности сформировались примерно в XV-XVI веках. В начале XX века здесь проживало более 100 дворов. Жители занимались ремеслами, в основном - кожевенным, земледелием в своих краях. В районе Чувалачи была мельница, несколько бакалейных лавок, чайхана, мечеть.

В заключение, поскольку названия махалля города Ташкента возникли в разные исторические периоды, они подразделяются на разные группы с точки зрения периода, лингвистики и содержания.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Маев Н.А. Азиатский Ташкент. // Туркестанский сборник. — СПб.: Типография В. С. Балашева., 1876. — Т.123. - Б. 260-271.
2. Маллицкий Н.Г. Окрестности и районы Ташкента // от русского переводчика У. Кочкарова. / - Т.: Литературно-художественное издательство. Г. Гулома. 1996 г. 112-121 стр.
3. Қораев С. Географик номлар маъносини биласизми? (Топонимик луғат). – Тошкент: Ўзбекистон, 1970. – 134 б.
4. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари. – Тошкент: Фан, 1965. – 41 б.

JALOLIDDIN MANGUBERDI JASORATLARI**Xolboyeva Feruza Abdukarim qizi****Safarova Manzura Salimjon qizi****Mamataliyeva Mohidil O'rol qizi***Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining talabalari*

Annotatsiya: *Buyuk bobomizning ulkan jasoratini bir so'z bilan ifodalash qiyin. U o'z yurtini himoya qilish barobarida, dushmanga qarshi mardonavor kurashdi, ona Vatanimizning tinch-osuda hayoti uchun jonini ayamadi. xalqiga bo'lgan cheksiz mehru muhabbatini amalda namoyon etib, o'z nomini tarix zarvaraqlariga mangu muhrladi. Biz, yoshlar millatimiz qahramonlarining ibratli hayotini chuqur o'rganib, hamisha faxr-iftixor tuyg'ularini tuyishimiz shart*

Kalit so'zlar: *Xorazmshoh, G'azna, Xuroson, Chingizxon, Parvonadagi jang, "milliy qahramon".*

Gurganj saroyida hurmatga sazovor bo'lgan baobro' buvisi, qipchoq malikasi Turkan xotunning qistovi bilan, mavjud an'analarga qaramay, taxtga Jaloliddinning kichik ukasi O'zloqxon o'tiradi. Jaloliddin harbiy muhitda ulg'ayadi va jang san'atini erta o'zlashtiradi. G'azna (hozirgi Afg'oniston) uning qaramog'ida bo'lishiga qaramay, otasi fitnalardan saqlanib, o'g'lini o'zini oldida Gurganjda ushlab turadi. Yosh Jaloliddin dushmanlar bilan tinimsiz janglar bo'lib o'tuvchi chegaraga chiqishga haraqat qiladi. Chingizxonning rejalashtirgan bosqinidan xabardor bo'lib, Jaloliddin otasidan qo'shinini Sirdaryoga qo'yib, dushmanni o'sha yerda kutib olishini so'raydi, lekin otasi himoya devorlari va qal'asi dushmanni mamlakatga qo'ymasligiga amin bo'ladi va qo'shinni to'plamaslikka qaror qiladi. Mo'g'ullar shaharni shiddat bilan bosib oladi. Avvaliga, 1220 yil Buxoro, keyin Samarqand o'rab olinadi. Jiddiy xastalangan Muhammad Kaspiyga qochadi. Uchta o'g'lini to'playdi, Jaloliddinning beliga o'z shamshirini osib, uni taxt vorisi etib tayinlaydi va boshqa ukalarini akasiga itoat qilishlarini undaydi. Muhammadning o'limidan so'ng Jaloliddin taxtga o'tiradi, lekin Gurganj aslzodalari yangi hukmdorni bepisand qilib, xalq madadidan chetda qoldirishadi. Jaloliddin uch yuz sodiq turkman jigitlaridan iborat qo'shin to'playdi va Xurosonga yo'l oladi. Niso atrofida ular yetti yuz kishilik mo'g'ul qo'shinini kutib olishadi va ularni osonlikcha yengishadi. Ushbu arzimas g'alaba Xuroson aholisini mo'g'ul istilochilariga qarshi g'ayratlantiradi, natijada, Chingizxon o'z qo'shinini Xorazm va Xurosonga yo'llaydi va Jaloliddinning kichik ukalarini qo'shini bilan yuzlanib, ularni ayovsiz tor-mor etadi. Jaloliddin vasiyat qilib qoldirilgan yeri tomon yo'l olarkan, Marv noibi Xon Malik va uning qirq ming kishilik lashkari, turkman xoni Sayf id-din va uning qirq ming kishilik lashkari bilan ittifoqdosh tutinadi. Qandahor yaqinida birlashgan lashkarlar qo'shini mo'g'ullarni yo'q qiladi va Jaloliddin G'aznagacha yetib boradi. Murg'ab yuqorisida unga Marvning sobiq noibi Xon Malik va turkman xoni Sayf id-din qo'shiladi. G'aznaga

keliboq, Jaloliddin tez orada, o'n ming kishilik qo'shin to'plab, Qandahorni qamal qilgan mo'g'ullarga qarshi yurib, uni tor-mor etadi. Bo'lingan xorazmlik lashkarlarning harbiy qo'mondonlari o'z hukmdorining muvaffaqiyati haqida eshitib, G'aznaga to'plana boshlaydi va tez orada, Jaloliddin boshchiligida 70 mingga yaqin askar yig'iladi. U bilan birga og'asi Amin al Mulk, sarkarda Timur Malik, qarluqlar xoni Azam Malik va afg'onlar muallimi Muzaffar Maliklar ham keladi. Chingizxon xali xorazmshoh kuchidan bexabar bo'lib, unga qarshi Shiki Xutuxu boshchiligidagi 30-minglik qo'shinini jo'natadi. Bahorda Jaloliddinning qo'shini G'ori daryosidagi Valian qishlog'ida Shiki Xutuxuning yetakchi lashkariga duch keladi. Mo'g'ul qo'shini, deyarli butunlay yakson etiladi: bor-yo'g'i yuzta askar jon saqlab qoladi. So'ngra, Jaloliddin dara tomon yo'l olib, u yerda jangni kutadi. Shiki Xutuxu o'zining bor qo'shinini shu yerga yo'naltiradi. Ikki qo'shin haybatli qoyalar orasidagi toshloq darada uchrashadi. Joy otliq lashkar uchun noqulay bo'lib, ikki tomon ham harakatdan tiyinishga majbur edi. Jaloliddin Temur Malikka piyoda kamonchilar bilan oldinga siljishlarini buyuradi. Xorazmliklar yovning kuchsiz tomonini sezganligiga qaramay, Shiki Xutuxu birinchi kun o'zini tiyadi, keyin qoyalarga ko'tariladi va mo'g'ullarga tepadan yoy otishni boshlab, mo'g'ul qo'shiniga jiddiy talofot yetkazadi. Ertasiga Jaloliddinning askarlari daraga bir nazar boqib, mo'g'ullar qo'shini soni ko'payganini payqashadi. Aslida, Shiki Xutuxu zahiradagi otlarga mato bilan o'ralgan poxol tulumlarni o'tkazib qo'yishni buyurgan bo'ladi. Dushman tarafning chap qanotiga uyushtirilgan hujum o'q-nayza do'li ostida qoladi. Shunda Shiki Xutuxu dushmanga aylanisiga hujum uyushtirishni buyuradi. Biroq, o'y-yoylar do'li va qoyatoshli yonatrof mo'g'ullar yutug'iga to'sqinlik qiladi. Jaloliddin o'z jangchilarini egarlatadi va qo'shimcha hujumga kirishadi. Qo'qqisdan uyushtirilgan hamladan mo'g'ullar qocha boshlaydi. Xorazmshoh jangchilari chekinadi va Shiki Xutuxu o'zining yarim qo'shinidan ayriladi. (Afg'oniston: Aleksandr Makedonskiy davridan Tolibonlargacha bo'lgan jangchilar tarixi. — M.: nashriyot Eksmo.) Ko'plab tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, Chingizxonning G'arbgga o'tishi davrida Parvonadagi mo'g'ul jangchilarining tor-mor etilishi ularning O'rta Osiyo, Eron va Afg'onistondagi janglari ichida yagona yirik mag'lubiyati bo'lgan. Jaloliddinga nafaqat jangchilari, balki aholisi ham odil va haqqoniy hukmdor o'rnida madad ko'rsatgan. Parvonadagi mag'lubiyatdan so'ng mo'g'ullar Afg'oniston hududini tark etadi. Ularga javoban, Chingizxon xorazmshohlarga qarshi yangi jangda ishtirok etishga qaror qiladi. Ammo, Jaloliddin endigina Chingizxon bilan hal qiluvchi jangga tayyorgarlik ko'rayotgan vaqt uni qo'llab-quvvatlovchi sarkardalar orasida nizo kelib chiqib, qipchoq, qarluq va afg'onlar Jaloliddinni tark etishadi. Parvonadagi mo'g'ullarning mag'lubiyatidan so'ng boshqa kuchlar boshida Chingizxonning o'zi Jaloliddinga qarshi yurish qiladi. Uni Sind daryosi qirg'og'ida 1221 yilning 9 dekabr kuni ushlaydi. Xorazmshoh qo'shinini yarim oy shaklida tizib, daryoni ikki tarafdan to'sib qo'yadi. Mo'g'ullar to'siqqa yopishadi va tez orada halok bo'lishadi. Markaziy qismi to'siqlarni yengib o'tishga harakat qiladi, ammo ko'plab askarlar nobud bo'ladi. Jaloliddin o'zining haromini butunlay suvga cho'ktirishni buyuradi, so'ngra,

asir tushmaslik uchun tulpori bilan o'zini Sind daryosining katta qoyasiga tashlaydi. 6 ming chavandozlik xorazmshoh Sind daryosining boshqa qirg'og'idan o'tib, hatto, mo'g'ullarni quroli bilan qo'rqitishga ham ulguradi. Jangda Jaloliddinning oilasi asir olinadi va o'ldirali, o'zi esa Sindga ketadi. Afsonaga ko'ra, Chingizxon yosh sultonning jasoratiga tan berib, o'zining ko'plab o'g'illariga: "Ota o'g'il mana shunday bo'lishi lozim", degan ekan. Chingizxonni ta'qib etish uchun Balo noyon va Burbon ismli tuman begilar boshchiligidagi lashkarni yuboradi. Biroq, Multan shahrigacha yetib borgach, mo'g'ullar sulton izini yo'qotishadi. U turkmanlardan iborat yangi qo'shin to'playdi va G'arbiy Eronga - Kavkazga yo'l oladi. 1225 yil Jaloliddin janubdan shimoliy Eronga bostirib kiradi. Jiddiy qarshiliksiz Marag'ani egallab, sulton Tabrizga yo'l oladi va shaharni zabt etadi. Otabek O'zbek Ganzakka qochadi, u yerdan mustahkam Alinjo qal'asiga ketib, o'sha yerda vafot etadi. Qisqa vaqt ichida Jaloliddin hukmronligini Ganj, Barda, Shamkir va Arranning boshqa shaharlari tan oladi. 1225 yil Jaloliddin qo'shini Gruziya va Armanistonni qisman egallaydi. 1225 yil 8 avgustda Sharqiy Armanistonning Dvin shahri yaqinida gruzinarmanlar va Jaloliddin qo'shini o'rtasida tarixga Garni Jangi deb kirgan jang bo'lib o'tadi. Unda xorazmshoh g'alaba qozonadi. Tinchlik sulhini tuzish va mo'g'ul qo'shinlariga qarshi yurish taklifi bilan o'z elchilarini gruzinlarga yuboradi, lekin malika Rusudandan rad javobini oladi. 1226 yil Gruziyani egallab, uning poytaxti Tbilisini vayron etadi, u yerdagi barcha cherkovlarni buzdirib tashlaydi. Tbilisida islom dinini qabul qilganlarga tirik qoladi. Jaloliddin sharqiy Kavkaz ortini zabt etishi jarayonida Ildegizidlar davlati qulaydi. Shervarshohlar ham o'zlarini Jaloliddinga tobeligini qabul qiladi. 1227 yil Rey yaqinida Jaloliddin mo'g'ullar qo'shinini tor-mor etadi. Shu yilning o'zida Isfaxon aholisi tomonidan yordamga chaqirilgan xorazmshoh Isfaxon shahri yaqinida mo'g'ullar ustidan g'alaba qozonadi. Jaloliddin bir varakayiga ikki jangovar harakatni tutadi: G'arbiy Eronda mo'g'ullarga qarshi hamda Kavkaz ortida arman va gruzinlarga qarshi. Ammo 1228 yil kilik-arman podshosi Getum I va misrlik sulton Ashraf bilan birlashgan rum sultoni Alouddin xorazmshohga qarshi jang boshlaydi. Xorazmshoh qo'shini ushbu hujumga bardosh bera olmay, mag'lubiyatga uchraydi. Jaloliddin qipchoq xonlariga mo'g'ul istilochilariga qarshi birlashish taklifi bilan maktub yo'llaydi va 1220 yil Chingizxonning o'g'li Jo'ji tomonidan qo'lga olingan va bir nafar farzandi bor singlisidan javob xatini oladi. Maktabda u Jaloliddinni mo'g'ullar bilan ittifoqdosh bo'lishga ko'ndiradi va unga Amudaryo yaqinidagi yerlarni taklif qiladi. Ammo mazkur xatga Jaloliddin javob yozmaydi. Jaloliddin Manguberdi "milliy qahramon" lardan biri. 1999 yili mamlakatimizda Jaloliddin tavalludining 800 yilligi keng nishonlangan. O'zbekistonda unga atab bir nechta haykallar o'rnatilgan, Xorazm viloyatida Jaloliddin Manguberdiga bag'ishlangan memorial majmua qurilgan. 1999 yil Jaloliddinning 800-yillik yubileyiga bag'ishlangan 25 so'mlik yubiley tangalar muomalaga kiritilgan. 2000 yilning 30 avgust kuni "Jaloliddin Manguberdi" ordeni ta'sis etilgan. Bu orden bilan mamlakat mustaqilligini, Vatan sarhadlarini, ona yurt tuprog'ini himoya qilishda hamda uni ko'z qorachig'iday asrashda yuksak harbiy

mahorat, qahramonlik va jasorat namunalarini ko'rsatgan, davlatning mudofaa qudratini mustahkamlashga ulkan hissa qo'shgan qo'mondonlik tarkibiga kiruvchi harbiy xizmatchilar mukofotlanadilar. 2003 yilning 22 avgust kuni ushbu orden bilan Xorazm viloyati mukofotlangan.

XULOSA Xulosa qilib aytish mumkunki Jaloliddin Manguberdi, shuningdek, Turkmanistonda ham hurmat qozongan bo'lib, uning mo'g'ullarga qarshi jasorati bugungi kunda ham tarannum etiladi.

REFERENCES:

1. Omonov, A. O. O., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA FRIGIYA PODSHOLIGINING O'RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(5).
2. Turg'Unboyeva, M., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA "O'TTIZ YILLIK URUSH" NING AHAMIYATI. Scientific progress, 1(5).
3. Ashirova, N. X. Q., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA QADIMGI HINDISTON MADANIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(5).
4. Yoriqulov, A. S. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA HIND SIVILIZATSIYASI O'RNI. Scientific progress, 1(5).
5. Rahimberdiyev, A. E. O. G. L., & Haydarov, S. A. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA ELAM DAVLATCHILIGINING O'RNI VA AHAMIYATI. Scientific progress, 1(5).
6. Nomozov, M. M. O., & Haydarov, S. A. (2021). OZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLAR. Scientific progress, 1(5).

BUYUK IPAK YO'LI- MULOQOT YO'LI

Usmonqulov Zafar Abdullo o'g'li
Vohidov Ulug'bek Odiljon o'g'li
Ismatov Samandar Asatullo o'g'li
Doniyorov Hasan Alisher o'g'li

Annotatsiya: Buyuk ipak yo'li —qadimda va o'rta asrlarda Sharq va G'arb mamlakatlarini ilk bor o'zaro bog'lagan qit'alararo karvon yo'li (mil. av. 2-a.—mil. 15-a.). Buyk ipak yo'li atamasi ushbu yo'ldan tashilgan qimmatbaho tovar —Xitoy ipagi bilan bog'liq. G'arb mamlakatlari uzoq vaqtgacha ipakchilik sir-asrorlaridan bexabar bo'lishgan. Maqolada shular haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Buyuk ipak yo'li, Sharqva G'arbmamlakatlari, Buxoro, Qarshi, G'uzor, Kesh, TermizTadqiqotchilaming fikrlariga qaraganda, mil. avv. III asrning oxiri-II asrlarda xalqaro ahamiyatga va aniq yo'nalishga ega bo'lgan savdo tranzit yo'li shakllana boshlaydi.*

Bu yo'l XIX asrning ikkinchi yarmida (1877) nemis olimi Ferdinand Paul Vilgelm Rixtgofer tomonidan dastlabki marta —"ipak yo'li" degan nom oldi va keyinchalik butun dunyo tadqiqotchilari tomonidan —Buyuk ipak yo'li deb e'tirof etildi. Ushbu yo'lning vujudga kelishi Xan imperiyasi elchisi Chjan Syan sababchidir. Chjan Syan —xitoylik diplomat va sayyoh bo'lib, Xitoy uchun uzoq davrlar davomida yopiq bo'lgan O'rta Osiyoga birinchi marta borib, ushbu mintaqadagi yo'llar, mamlakatlar va xalqlar haqida ma'lumot to'plab kelgan birinchi davlat elchisidir. Manbalarda keltirilishicha mil.avv.140-yilda Xan sulolasi taxtiga Lyu Che mil.avv.156-87o'tiradi shu munosabat bilan unga, xitoyliklar ananasiga ko'ra U-Di jangovor xoqon deb nom beriladi. Azaliy dushmanlari xunnlarga qarshi ittifoqchi topish uchun elchi Chjan Syanni mil.avv.138-yil asli kelib chiqishi xunnlardan bo'lgan, serg'ayrat tarjimon Tangiy Ganfu xamrohligida sharqqa jo'natadi. Ammo ular ko'p yurmasdan Kurona mamlakatida xunnlar qo'lga tushib qoladi. Oradan 10 yil o'tgandan so'ng u yerdan qochib, Farg'onaga yetib boradi. Chjan Syanning shaxssan o'zi Farg'ona, Da-Yueji, Baqtriya, Qang'kiya kabi davlatlarga brogan. Ularning atrofidagi 5-6 davlat haqida boshqalar orqali surishtirib bilib, ularning hududi, boyligi va iqtisodiy ahvoli to'g'risida o'z hukmdori U-Di ga axborot bergan. Elchi Chjan Syanning bosgan qadami va yurgan yo'li orqali keyinchalik "Buyuk ipak yo'li" nomini olgan savdo yo'li vujudga keldi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, mil. avv. III asrning oxiri-II asrlarda xalqaro ahamiyatga va aniq yo'nalishga ega bo'lgan savdo tranzit yo'li shakllana boshlaydi. Buyuk ipak yo'li orqali Xitoydan ipak, chinni idishlar, choy va boshqa mahsulotlar chet mamlakatlarga chiqarilgan. Bu yo'l orqali O'rta Osiyodan Xitoyga turli xil gazlamalar, qo'y terisi, qurol, qimmatli toshlar, otlar olib borilgan. Buyuk ipak yo'li Xitoyning

qadimgi markazi Siandan boshlanib, Lanchjou orqali Dunxuanga keladi. Bu yerda u ikkiga ajraladi. Ipak yo'lining janubi-g'arbiy tarmog'i Taklamakon sahrosi orqali Xotanga, undan Yorkentga kelib, Pomir to'g'i orqali Vaxonga, undan Baqtriyaning bosh shahri Zariaspa[Balx]ga kelgan. Balxda yo'l yana uch tarmoqqa ajraladi, G'arbiy tarmog'i Marvga, Janubiy tarmog'i Hindistonga, shimoliy tarmog'i Termiz orqali Darband, Nautak, Samarqandga qarab ketadi. Ipak yo'lining shimoli-g'arbiy tarmog'i esa Dunxuandan Bami, Kuchi, Turfan, orqali Tarim vohasiga-Qashqarga boradi. U yerdan Toshqo'rg'on orqali O'zgan, O'sh, Quva, Axsikent, Popga, undan Asht dashti orqali Xo'jand, Zomin, Jizzaxga, so'ngra Samarqandda Nautak yo'li bilan birlashadi. Yo'l Samarqanddan G'arbiga Dobusiyaga, Malik cho'l orqali Buxoro va Romitanga, undan Varaxsha orqali Boykent va Farg'onaga borib, Amul shahriga o'tadi. Amulda Marvdan Urganch tomon Amu bo'ylab ketayotgan yo'lga qo'shilgan. Buyuk Ipak yo'lining Xitoydan O'rta Osiyoga keluvchi yo'nalishida dastlabki hudud sifatida Farg'ona vodiysi muhim o'rin tutgan edi. Ushbu hudud orqali o'tgan tranzit savdo yo'llari yo'nalishlari bo'yicha keyingi yillarda ko'plab yangi ma'lumotlar paydo bo'ldiki, ularning tahlillariga asoslanib Farg'ona vodiysidagi yirik shaharlarning butransmintaqaviy aloqa yo'li yo'nalishlarida tutgan o'rni va ahamiyati hamda bu davr Farg'ona davlatchiligi rivoji haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Xitoy manbalarining ma'lumot berishicha, bu davrda Davan davlatida 70 dan ortiq shaharlar mavjud bo'lib, ular Buyuk Ipak yo'li yo'nalishlarida joylashgan edi, ular bilan mahalliy ahamiyatga molik yo'llar orqali bog'langan edi. Bu shaharlar Buyuk Ipak yo'li shakllangan dastlabki davrlardan boshlab Farg'ona vodiysining muhim iqtisodiy va madaniy markazlari, ayrimlari (Ershi, Sho'rabashat) esa siyosiy-ma'muriy markazlar sifatida mintaqaning ichki va tashqi aloqalarida faol ishtirok etib kelgan. Buyuk Ipak yo'lining Farg'ona vodiysi shaharlari orqali o'tgan asosiy yo'nalishlari Asht dashtlari orqali Xo'jandga, Eski Chotqol tog'laridagi Qamchiq va Rezak dovonlari orqali Choch vohasiga olib kelgan. Bu yo'llar Ohangaron va Chirchiq daryosi vodiylaridagi shaharlar va makonlar orqali Sirdaryodagi muhim kechuvlar tomonga yo'nalgan. Tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, mil.avv. III—II asrlarda Toshkent vohasida keyingi davrlar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bo'lib o'tadi va bu jarayonda aloqa yo'llarining ahamiyati ulkan bo'ldi. Bu holat birinchi galda, vohaning qudrati Qang' davlati shakllangan hudud sifatidagi o'rni bilan hamda qadimgi shaharlarning paydo bo'lishi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy-siyosiy ahamiyati oshib borishi bilan izohlanadi. Toshkent vohasidagi qadimgi shaharlarning Sirdaryoning o'ng qirg'oq hududlarida, Ohangaron va Chirchiqning quyi oqimlarida shakllanganligidan xulosa chiqargan ayrim tadqiqotchilar vohada urbanizatsiya jarayonlari boshlanishida qo'shni Sug'dning ta'siri katta bo'lgan deb hisoblaydilar. O'z navbatida O'rta Osiyoning bu ikki tarixiy-madaniy viloyatlari o'rtasidagi qizg'in iqtisodiy-madaniy munosabatlar xamda vohani Sug'diyona bilan bog'lovchi aloqa yo'llari jadal faoliyat ko'rsatganligi ta'kidlanadi. Ustrushona va

Toshkent vohasidan Zomin va Jizzax orqali kelgan savdo yo'li Sug'diyonaning poytaxti Afrosiyob (Samarqand)ga olib kelgan. Bu shaharning o'sha davr O'rta Osiyoning ichki va tashqi iqtisodiy va madaniy aloqalarida muhim o'rin tutgan yirik savdo yo'llari chorraxasida joylashganligini alohida ta'kidlash lozimdir. Afrosiyobdan Amudaryo kechuvlariga tomon ketuvchi yo'llar bu davrda Janubiy So'g'd, hozirgi Qashqadaryo viloyati hududlari orqali o'tgan. Kesh (Uzunqir), Nikshapa (Yerqo'rg'on), Naxshab kabi yirik shaharlar vohaning ichki va tashqi iqtisodiy-madaniy aloqalarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Sug'diyonadagi yo'llar Buyuk Ipak yo'li shakllanib, mintaqaning tashqi iqtisodiy aloqalari rivojlanib borishiga mos ravishda kengayib boradi. Samarqanddan quyi Qashqadaryo vohasi orqali Amudaryoning o'rta oqimidagi kechuvlarga olib chiquvchi yo'llar Sug'diyonaning mintaqaviy ahamiyatga ega karvon yo'llari edi. Bu davr Zarafshon daryosining quyi qismiga, Buxoro vohasiga chiquvchi yo'llarda ham qizg'in aloqalar davom etgan. Bu davr Xorazm vohasidagi asosiy punktlar –shaharlar, qal'alar, qo'rg'onlar Amudaryoning quyi oqimidan daryoning har ikkala qirg'og'iga chiqilgan yirik kanallar bo'ylab joylashgan edi. Surxon vohasida (Shimoliy Baqtriya) mintaqaviy ahamiyatga ega bo'lgan yo'llar bilan bog'langan Termiz shahri alohida ahamiyatga ega. Amudaryodan kechuv joyida joylashgan bu ko'hna shahar mintaqaning markaziy hududlarini Shimoliy Afg'oniston va Hindiston shaharlari bilan bog'laydigan muhim xalqaro savdo-tranzit yo'li ustida edi. Undan tashqari bu shahar Amudaryo suv yo'lidagi muhim punktlarga egaligi bilan ham boshqa shaharlardan ajralib turadi. Ipak yo'lining Buxoroga kelgan tarmog'i ikkiga bo'lingan. Bu tarmoqning janubiy yo'nalishi Buxoro-Qarshi-Guzor-Kesh-Termiz orqali Hindistonga o'tib ketgan. Nishopurdagi tarmoqlaridan biri Tehron-Qazvin-Hamadon-Bag'dod-Palmira yo'nalishi bo'ylab O'rta Yer dengizi bo'yidagi Tir shahrigacha cho'zilgan. Umuman olganda Buyuk Ipak yo'lining janubiy tarmog'i O'zgan orqali O'shga o'tib, Quva-Marg'ilon-Qo'qon orqali Xo'jand, Samarqand, Buxoroga o'tgan. Shimoliy yo'nalishi esa Xazar xoqonligi va Bulg'or davlati orqali Kiyev Rusi va Yevropa mamlakatlariga borib, bu tarmoq VI asrdan boshlab rivojlana boshlagan. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Ipak yo'lining asosiy karvon yo'llaridan tashqari ichki savdo yo'llari hammavjud edi. Agar geografik xaritaga e'tibor beradigan bo'lsak, O'rta Osiyoni qadimgi sivilizatsiyalar o'zaro aloqalar tizimining markazida joylashganligini kuzatishimiz mumkin. Aynan mana shunday geografik joylashuv tufayli qadimgi O'rta Osiyoda muhim etnik jarayonlar (hindevropa, hinderoniy, turklarning ko'chishi, ko'chmanchilar migratsiyasi) bo'lib o'tishiga, madaniyatlarning o'zaro ta'sir doirasi faollashuviga keng imkoniyatlar yaratildi. Buyuk Ipak yo'li bo'ylab keng miqyosdagi savdo-sotiq jarayonlari bo'lib o'tdi, diplomatik shartnomalar hamda harbiy ittifoqlar tuzildi. Osiyoning ichkarisiga va Uzoq Sharqqa harfiy yozuv va dunyo dinlarining (buddaviylik, xristianlik, zardushtiylik, moniy, islom) yoyilishida O'rta Osiyo xalqlari ulkan hissa qo'shdilar. Buyuk Ipak yo'li faqat karvon yo'li bo'libgina qolmasdan, Yevrosiyo xalqlari sivilizatsiyasida, jumladan, o'zbek xalqi davlatchiligi rivoji hamda

boshqaruv tizimining takomillashuvida, shaharlar va madaniyatlar taraqqiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan jarayondir. O'rta Osiyo hududlari orqali o'tgan qadimgi savdo karvon yo'llari o'rta asrlar davrida ham ichki va tashqi xalqaro iqtisodiy, madaniy va diplomatik aloqalarda muhim ahamiyatga ega bo'ldi

Xulosa qilib aytganimda ,m.avv II -asrda paydo bo'lib,milodiy XVI -asrga qadar mavjud bo'lgan Buyuk ipak yo'li shu davr ichida Sharq va G'arb xalqlarining keng miqyosdagi o'zaro madaniy va iqtisodiy aloqalari tarixida muhim ahamiyat kasb etadi.Bu yo'l orqali aloqalar qilgan qadimgi xalqlarning o'zaro hamkorlik va almashinuv madaniyatlarni boyib borishi kuzatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Mustabid tuzumning O'zbekiston milliy boyliklarini talash siyosati:tarix shohidligi va saboqlari // Mas'ul muharrir Alimova D-T,;Sharq,2000
- 2.Sodiqov H.Jo'rayev N.O'zbekiston tarixi.T.:Sharq 2011
- 3.Axunjonov E.Kutubxonashunoslik,arxivshunoslik kitobshunoslik:nazariyasi va tarixi-T:Tafakkur Bo'stoni,2011
4. Sobirov, J., & Yunusova, H. (2022). MA 'RIFATLI JAMIYAT YARATISHDA O 'ZBEK YOSHLARINING SALOHİYATI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 1(2), 11-14.

EXPERIENCE OF THE CIS COUNTRIES IN REGULATING THE USE OF REMOTE PERSONNEL LABOR

Sitora Shoislomova

*Lecturer of Tashkent State University of Law,
Tashkent, Uzbekistan*

Abstract: *The research focuses on the concepts of “remote work”, “remote worker”, the introduction of remote work, the features of the procedure for interaction between a remote worker and the employer, the regulation and organization of labor of remote workers devoted to the study of aspects. The study also examines the approaches to regulating the work of teleworkers in the legislation of foreign countries, and in this regard develops important proposals and recommendations for improving the legislation of the Republic of Uzbekistan.*

Key words: *remote work, remote worker, introduction of remote work, regulation, organization of labor.*

Russia. In the Russian scientific literature, the question of the need to regulate remote work has been raised more than once. As advantages of this form of employment for employers, Russian scientists emphasize the ability to save costs, attract workers from other regions and states¹. For employees, the remote form provides advantages such as a flexible work schedule, reduced time to go to work, the ability to independently plan and perform their tasks².

Chapter 49 of the Labor Code of the Russian Federation dated December 30, 2001 No. 197-FZ is devoted to the regulation of remote work. This chapter regulates the following:

- 1) the concept of remote labor;
- 2) the procedure for concluding an employment contract with remote employees, features of changing the terms of work and the exchange of documents;
- 3) features of the organization and labor protection of remote employees;
- 4) features of the working hours and rest time of a remote employee;
- 5) features of termination of an employment contract with a remote employee.

The concept of remote labor is contained in Article 312.1 of the Labor Code of the Russian Federation, the analysis of the text of which makes it possible to single out at least two distinguishing features of remote work. First of all, it is carried out by the employee outside the location of the employer (his branch, representative office, other separate structural unit from the stationary workplace, territory or

¹ Васильева Ю.В., Светлана В., Шуралева Е. А. 2016. Правовое регулирование дистанционной работы: проблемы теории и практики. Пермь: ПГНИУ.

² Надилова А.К. 2013. К вопросу об актуальных проблемах правового статуса субъектов трудового права. Российский ежегодник трудового права 8: 553–563.

object). This rule is due to the fact that Russian legislation distinguishes between remote labor and labor. A remote worker does not have to work from home, his activities can also have a Travel, Travel character. Secondly, in this form of employment, remote work is carried out using information and communication technologies³. Russian legislation, unlike American or European legislation, does not provide for the possibility of partial remote employment. However, in reality, many employees (for example, teachers) are partially involved in remote labor⁴. Apparently, one of the directions for improving Russian legislation could be the introduction of a concept of full and partial remote employment.

The main part of the norms of Chapter 49.1 of the Labor Code of the Russian Federation is devoted to the procedures for Electronic Document Management. The parties to the employment contract can exchange not only paper documents, but also electronic ones. To give them legal power, an electronic digital signature (EDS) is required. In practice, many Russian companies ignore these requirements, and most employees do not have the necessary software and technical capabilities to use their land. In addition, despite the conclusion of an electronic employment contract, the legislation establishes a requirement for the presence of a paper form of the contract. Therefore, in the conditions of the digital economy, it is necessary to significantly modernize the norms of the current labor legislation on the introduction of paperless exchange of documents both in the implementation of labor activities by the employee and in the interaction of the employer with the employee.

Kazakhstan. In the legislation of other countries that are members of the CIS, remote labor is partially regulated⁵. Separate norms of remote labor regulation are contained in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan⁶, in accordance with Article 138 of which the employer is obliged to provide a remote employee with means of communication, as well as cover the costs associated with their installation and maintenance. If the employee uses his own means of communication, the employer is obliged to cover the costs incurred. This approach complies with European standards. According to the agreement of the parties, other expenses (electricity, water and other expenses) related to the performance of work by the employer to the remote worker can be reimbursed.

The Kazakh Labor Code adequately covers the issues of controlling the working hours and working hours of a remote employee. According to him, employees can switch to a full or mixed mode of remote work. In this case, a strict accounting of working time for remote employees (tabel) is carried out in compliance

³ Кожевников О.А., Марина В. Чудиновских. 2020. Регулирование труда дистанционных работников в России и за рубежом. Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 3: 563–583. <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.303>

⁴ Лютов Н.Л. 2018. Дистанционный труд: опыт Европейского союза и проблемы правового регулирования в России. *Lex Russica* 10 (143): 30–36.

⁵ Чудиновских М.В. 2018. Регулирование дистанционного труда в странах Евразийского экономического союза. *Евразийская адвокатура* 4: 109–111

⁶ Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 № 414-Vб. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832

with restrictions on the daily duration of working hours, the features of control over which are established in the employment contract or at the employer's command.

The ground must be created for the remote employee to communicate with the employer during working hours, that is, in order for the employer to communicate with the employee during working hours, his service number must be in contact, timely reply to messages arriving online.

When working remotely, when the performance of work cannot be determined by the employer for a certain period of time, the Working Time is controlled by the level of fulfillment of the volume of work established by the employment contract and is indicated in the document on accounting for working time (tabel)⁷.

Also, the labor legislation of Kazakhstan covers the procedure for transferring employees to the remote mode of operation at the initiative of the employer when emergency situations and martial law are introduced, in which the situation is regulated by the document(order) adopted by the employer. The employer's order should reflect:

- 1) the basis for the transition to a full or mixed mode of remote labor;
- 2) list of employees temporarily transferred to the full or mixed mode of remote labor;
- 3) period of work for a period not exceeding the date of elimination of the situation that caused the temporary establishment of a full or mixed mode of remote labor;
- 4) the procedure for the provision of equipment, information objects necessary for the employee to fulfill labor obligations by the employer in accordance with the law of the Republic of Kazakhstan “on Informatization, communication services and other means”. In this case, the employer will bear the costs of equipment, installation and maintenance of the necessary equipment.

Tajikistan. In the Republic of Tajikistan, the concept of remote labor is also regulated by the legislative Labor Code of Chapter 23(articles 255-257)⁸ dedicated to remote labor. The definition of remote labor is given:

A separate form of implementation of the labor process outside the employer's location using information and communication technologies in the process of work is remote work.

With this state Labor Code, the issue of equipment and expenses for them, which must be provided to the employee by the employer, is regulated. The employer provides the employee with means of communication (means of communication) and assumes the costs of their installation and maintenance. If the employee constantly uses his means of communication, the employer will pay compensation. The amount and procedure for their payment are determined in agreement with the employee.

⁷ Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 № 414-V6.

https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832

⁸ Трудовой кодекс Республики Таджикистан https://andoz.tj/docs/drugie_kodeksi/Code_%E2%84%968_Labor_code_RT_ru.pdf

It is noteworthy that the working time and rest time are equally applied to the employee who works remotely with the employee who works from the stationary workplace. Based on the experience of developed countries, there is no legal choice regarding the regulation of working hours and rest time according to the desire and choice of a remote employee.

Labor legislation in Tajikistan has a number of gaps in the regulation of remote labor, in which the issues of concluding, amending and terminating an employment contract with a remote employee are not covered. Also, the permanent or temporary order of the employee to work remotely, as well as the procedures related to the transition of remote labor to a full or mixed mode, remained open.

Belarus. In the Labor Code of the Republic of Belarus, remote work is allocated as a separate category. Belarusian lawyers consider it one of the forms of home work. At the same time, Belarusian legislation establishes the right to conclude such an agreement on a preferential basis with women with children under 16 years of age, disabled people, pensioners, persons with Labor disabilities, persons caring for disabled people or family members who have been ill for a long time with caring persons and persons who, for objective reasons, cannot directly get a job⁹.

The amended edition of the Labor Code of the Republic of Belarus, which comes into force from January 2020, provides for the provision and implementation of conditions that ensure the legality of remote Labor Relations, the specifics of concluding and terminating an employment contract with remote workers, guarantees for the protection of the rights of such workers (ensuring the safety of working conditions¹⁰).

According to the legislation of Belarus, the conditions for the exchange of electronic documents or electronic form messages (including SMS messages, files and records) between the employer and the remote employee in remote work, which include written assignments, other information for the performance of labor obligations, the results of the work performed; statements and explanations of the employee, notifications, orders and other documents¹¹.

In this state, in the regulation of remote labor, there is a need for a wider expression, illumination of the norms regarding working hours, rest time and labor protection.

Ukraine. On February 4, 2021, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Ukrainian law “on amendments to certain legislative acts to improve the legal regulation of remote work.” This law is intended to regulate all legal aspects of the

⁹ Чудиновских М.В. 2018. Регулирование дистанционного труда в странах Евразийского экономического союза. Евразийская адвокатура 4: 109–111.

¹⁰ Языков Н.В. (2020). Особенности режима и учета рабочего времени в отношении дистанционных работников (Doctoral dissertation, Белорусский государственный экономический университет)

¹¹ Трудовой кодекс Республики Беларусь https://kodeksy-by.com/trudovoj_kodeks_rb.htm

use of remote work in Ukraine¹². According to the law, now, when concluding an employment contract for remote work, the employer transfers all the necessary briefings in a remote format.

The Code of labor laws of Ukraine is supplemented by articles 601 and 602, which regulate in detail the issues of Labor and remote labor. In the previous edition of the labor code, remote work and home employment were defined as the same concept.

Article 602 of the code of labor laws notes that in the case of the introduction of remote work, the employee independently determines the place of work and is himself responsible for ensuring safe and harmless working conditions there. Unlike the labor legislation of other countries, in Ukraine, a remote employee is the person responsible for labor protection himself.

In the Ukrainian state, employees can switch to remote work for the following reasons:

When there is a risk of spreading an epidemic, a pandemic, when there is a need for self-isolation of an employee in cases established by law, and (or) the threat of armed aggression, when emergency situations occur. Implemented, natural or of a different nature, can be introduced with the order (instruction) of the owner of remote work or the body authorized by him “without the condition of concluding an employment contract for remote work in writing.” The employee gets acquainted with such an order (instruction) within two days from the date of its receipt, but before the introduction of remote work.

Pregnant women, workers who have a child under the age of three or are caring for a child by medical certificate until the child is six years old, workers with two or more children under the age of 15 or children with disabilities, as well as persons under the guardianship of a person with disabilities from Group I childhood can work remotely.

An employee may require a transition to temporary, remote work for a period of up to two months if actions are committed that contain signs of discrimination against him at an Enterprise, Institution, Organization, workplace. The owner of the Enterprise, Institution, Organization or the body authorized by him may refuse such a transfer to the employee if it is not possible to carry out remote work, taking into account the Labor function of the employee.

Moldova. The Parliament of the Republic of Moldova adopted amendments to the Labor Code of the Republic of Moldova on May 21, 2020 by Law No. 69, and these changes came into force from the date of May 26¹³. Chapter 73 of the labor code "Labor" was supplemented by Part 2, in which, if the employee does not have the opportunity to work at the workplace organized by the employer, the employer can temporarily transfer employees to work from home or remotely with an order

¹² Новости трудового законодательства: удаленная работа <https://www.legalalliance.com.ua/rus/novosti/novosti-trudovogo-zakonodatelstva-udalennaa-rabota/>

¹³ Работа с соблюдением дистанции <https://noi.md/ru/analitika/rabota-s-soblyudeniem-distancii>

(instruction, decision) substantiated taking into account the specifics of the work “in order to ensure health and safety” in.

At the same time, it is allowed not to make appropriate changes to the individual employment contract. The order is delivered to the employee on time, including through electronic means.

According to Moldovan labor legislation, remote workers conclude an additional agreement to an existing document containing an individual employment contract or regulations on remote work. The remote worker uses all the rights and guarantees provided for in the law, collective agreement, employment contract or other regulatory documents. If there are any innovations or specific features in the remote work, they will be reflected in the document drawn up by both parties¹⁴.

Signing or amending an individual employment contract for remote work is carried out on the basis of the conditions provided for by the Labor Code, including the exchange of electronic documents using an electronic signature. In addition to the generally accepted conditions in an individual employment contract for remote work, the following points should also be indicated:

- 1) conditions for remote work;
- 2) the mode of work and the method of monitoring, in which the employer has the right to check the activities of the employee;
- 3) procedure for accounting for hours worked,
- 4) conditions for reimbursement of expenses related to remote work and other provisions agreed by the parties.

As for the organization of the health and safety of a remote worker, the employer carries out the labor protection of the employee in accordance with the Moldovan Labor Code, Law No. 186/2008 on Occupational Safety and other regulatory documents in the field of Health and labor protection¹⁵.

And in some other CIS member states, it should be recognized that work aimed at Legal Regulation of remote work has become much more alive after the coronavirus pandemic. In particular, on May 4, 2020 in the Kyrgyz Republic, the Ministry of Labor and social development included in parliament a draft law “on amendments to the Labor Code of the Kyrgyz Republic”, which provides for the legal regulation of remote personnel labor¹⁶. Also, the draft resolution of the Government of the Kyrgyz Republic on the draft law of the Kyrgyz Republic “on amendments to the Labor Code of the Kyrgyz Republic” was included in the public discussion¹⁷. However, despite the importance and necessity of this law, the bill remains “in standby mode”.

¹⁴ Трудовой кодекс Республики Молдова http://continentonline.com/Document/?doc_id=30398053#pos=2228;-42

¹⁵ Работа с соблюдением дистанции <https://noi.md/ru/analitika/rabota-s-soblyudeniem-distancii>

¹⁶ Минсоцтруда выносит на общественное обсуждение законопроект, регулирующий деятельность дистанционных работников http://www.abc.kg/ru/news/legislation/5044_pravovoi_obzor_za_410_2020

¹⁷ Дистанционная работа в Кыргызстане (включая дистанционную работу иностранных работников) <https://gratanet.com/ru/publications/distantsionnaya-rabota-v-kyrgyzstane>

The draft law was developed in order to regulate the remote work of an employee outside the workplace. First of all, the project provided a definition of the place of work.

According to the project, the remote mode of work is determined by the employment contract and the order of the employer. To establish a remote mode of operation, the consent or application of the employee is not required in the following cases:

- 1) introduction of a state of emergency;
- 2) martial law,
- 3) occurrence of force majeure circumstances.

The Ministry of Labor and social affairs of the Republic of Armenia also developed in March 2020 a draft law on additions to the Labor Code, which provides for the introduction of a remote method of work to regulate the interaction of the employer and employees in an emergency¹⁸. In Azerbaijan, too, many articles began to be published on social networks that the inclusion of the basic rules about remote work and remote work in the labor code became relevant during the coronavirus pandemic¹⁹.

Based on the above, it can be concluded that the results of the analysis indicate that the legislation of the CIS countries, including the Russian Federation, is significantly lagging behind the legislation of foreign countries (USA, EU). Taking into account the fact that in some foreign countries more successful experience has been gained in the organization of remote jobs, the legislation on remote labor in the CIS countries should be carefully considered, the reason is that at present the issues of remote work are not fully regulated in the science and practice of these countries. At the same time, blind copying from foreign norms is also unacceptable. Remote employment regulation is more effective if it is carried out taking into account foreign experience and the peculiarities of the national mentality, established legal traditions and institutions.

REFERENCES:

1. Васильева Ю.В., Светлана В., Шуралева Е. А. 2016. Правовое регулирование дистанционной работы: проблемы теории и практики. Пермь: ПГНИУ.

2. Надирова А.К. 2013. К вопросу об актуальных проблемах правового статуса субъектов трудового права. Российский ежегодник трудового права 8: 553–563.

3. Кожевников О.А., Марина В. Чудиновских. 2020. Регулирование труда дистанционных работников в России и за рубежом. Вестник Санкт-

¹⁸<https://newsarmenia.am/news/analytics/kakie-prava-mogut-poluchit-rabotniki-v-armenii-v-usloviyakh-chrezvychaynogo-polozheniya-predstavleny>

¹⁹<https://bsc.az/news/koronavirus-i-distancionnye-rabotniki-novaa-kategorija-otnosenij-v-trudovom-prave-2>

Петербургского университета. Право 3: 563–583.
<https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.303>

4. Лютов Н.Л. 2018. Дистанционный труд: опыт Европейского союза и проблемы правового регулирования в России. Lex Russica 10 (143): 30–36.

5. Чудиновских М.В. 2018. Регулирование дистанционного труда в странах Евразийского экономического союза. Евразийская адвокатура 4: 109–111

6. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 № 414-VБ.

7. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832

8. Трудовой кодекс Республики Таджикистан <https://andoz.tj/docs/drugie>

9. [kodeksi/Code %E2%84%968 Labor code RT ru.pdf](https://kodeksi.kz/Code_%E2%84%968_Labor_code_RT_ru.pdf)

10. Чудиновских М.В. 2018. Регулирование дистанционного труда в странах Евразийского экономического союза. Евразийская адвокатура 4: 109–111.

11. Языков Н.В. (2020). Особенности режима и учета рабочего времени в отношении дистанционных работников (Doctoral dissertation, Белорусский государственный экономический университет)

12. Трудовой кодекс Республики Беларусь https://kodeksy-by.com/trudovoj_kodeks_rb.htm

13. Новости трудового законодательства: удаленная работа <https://www.legalalliance.com.ua/rus/novosti/novosti-trudovogo-zakonodatelstva-udalenna-rabota/>

14. Работа с соблюдением дистанции <https://noi.md/ru/analitika/rabota-s-soblyudeniem-distancii>

15. Трудовой кодекс Республики Молдова http://continentonline.com/Document/?doc_id=30398053#pos=2228;-42

16. Минсоцтруда выносит на общественное обсуждение законопроект, регулирующий деятельность дистанционных работников http://www.ibc.kg/ru/news/legislation/5044_pravovoi_obzor_za_410_2020

17. Дистанционная работа в Кыргызстане (включая дистанционную работу иностранных работников) <https://gratanet.com/ru/publications/distantsionnaya-rabota-v-kyrgyzstane>

18. <https://newsarmenia.am/news/analytics/kakie-prava-mogut-poluchit-rabotniki-v-armenii-v-usloviyakh-chrezvychaynogo-polozheniya-predstavleny>

19. <https://bsc.az/news/koronavirus-i-distancionnye-rabotniki-novaa-kategoria-otnosenij-v-trudovom-prave-2>

BUYUK IPAK YO'LI – MULOQOT YO'LI

Abduraxmonov Ravshan Sherali o'g'li
Turdiyev Sanjarbek Sobir o'g'li
Qodirov Nodirbek Bekzod o'g'li

Annotatsiya: *Ayrim tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, Yaqin va O'rta Sharqdagi turli o'lkalar va tarixiy-madaniy viloyatlarni bog'lab turuvchi ma'lum ma'nodagi karvon yo'llari tartibi hamda madaniy, siyosiy, mafkuraviy va iqtisodiy aloqalari ildizi neolit davri (mil. avv. VI-IV ming yilliklar) bilan bog'lanadi. Chunki aynan mana shu davrda O'rta Osiyoda ilk dehqonchilik madaniyati paydo bo'lib yangi yerlar aholi tomonidan jadallik bilan o'zlashtirib boriladi. Bu jarayon bronza davriga kelib yanada kuchayadi.*

Kalitso'zlar: *Ipak, Buyuk, Xan, Chjan Syan, Dovon, Xitoy, Rixtgofen, tranzit, U-Di, Tangiy Ganfu, Kurona, xunlar, Qang'kiya, gazlama, Sian, Zariasp, O'rta Osiyo, Jahon savdo yo'li.*

Bu davrga kelib O'rta Osiyoda ko'p sonli qabilalar va etnik guruhlar joylashgan bo'lib, Qoraqum va Qizilqum cho'llarining ichki hududlari hamda Pomir va Oloyning yuqori mintaqalaridan tashqari barcha hududlar o'zlashtirib bo'lingan edi. Bu hududlardagi moddiy madaniyat umumiy holatda ikki guruhga-chorvachilik xo'jaligi sohiblari bo'lgan Andronovo tarixiy-madaniy jamoalari (shimoliy mintaqqa) va dehqonchilik xo'jaligi yuritgan Namozgoh tarixiy madaniy jamoalariga (janubiy mintaqqa) bo'linadi. Ular va ularga qo'shni bo'lgan hududlar o'rtasida turli aloqalar mavjud edi. Ushbu aloqalar chorvador va o'troq dehqonchilik aholisi o'rtasida almashinuv-savdo munosabatlarining jadallashuviga imkoniyat yaratdi. Ma'lum hududlarda tayyorlangan mahsulotlar yoki xom ashyoning boshqa bir hududlardan topilishi shu jarayondan dalolat beradi. Misol uchun, Andronovo madaniyatiga xos idishlar Marg'iyona, Baqtriya, So'g'diyona hududlaridan topilgan bo'lsa, Xorazmda tayyorlangan sopol va metall buyumlar shimoliy hududlarda ko'plab uchraydi. Zamonbobo va Gujayli yodgorliklaridan Badaxshon lojuvardidan tayyorlangan mahsulotlar topilgan.

Yuqoridagilardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, qadimgi savdo-tranzit yo'llari bronza davridayoq paydo bo'ladi. Ko'pchilik tadqiqotlar bu yo'lni "Lojuvard yo'li" deb ataydilar. Bronza davridagi O'rta Osiyoning savdo yo'llaridan biri Baqtriya va Marg'iyonani qadimgi Xorazm, So'g'diyona, Markaziy Qozog'iston va Ural bilan bog'langan. Mil. avv. III ming yillikda Mesopotamiyada Badaxshon lojuvardi mashhur bo'lgan. Tadqiqotchilarning fikricha, bronza davridagi yana bir yo'l Badaxshondan janubi-sharqqa tomon Afg'oniston orqali O'rta Osiyoning qadimgi xalqlarini Mesopotamiyaning shaharlari-Ur, Uruk, Kish, Lagash va boshqalar bilan bog'lagan. Bronza davrining uchinchi yo'li O'rta Osiyoning janubidagi Baqtriya va Marg'iyonani Hindistondagi Xarappa va Erondagi Mohinjo Daro madaniyat

markazlari bilan bog'langan. Mil. avv. II ming yillikka kelib Farg'ona va Choch hududlari ham Qadimgi Sharq bilan aloqalar o'rnatadi. Arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra bu davrda Mesopotamiya shaharlaridan chiqqan savdo yo'llari Eron va Janubiy Turkmaniston orqali Baqtriya va So'g'diyonadan o'tib Farg'onaga kelgan. Bu yo'lning bir tarmog'i Farg'onadan g'arbga Qozog'iston cho'llari orqali Ural va Volga bo'yiga ketgan. Yana bir tarmog'i esa Farg'onadan sharqqa Dovon orqali Sinszyan, Shimoliy Xitoyga ketgan.

Bronza davri yo'llarida qatnagan ot, eshak va tuya karvonlari orqali qimmatbaho toshlar, fil suyagi, metall va undan ishlangan buyumlar, taqinchoqlar, ba'zi hollarda mayda chorva va g'alla tashilgan. Turli hududlardan topilgan arxeologik topilmalar shu jarayonlardan dalolat beradi.

Mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmiga kelib, Gretsiya va Misrdan O'rta Osiyo va Hindistonga qadar ulkan hududlarda tashkil topgan Ahmoniyalar davlati ko'pgina davlatlar, xalqlar va elatlarning turli tomonlama munosabatlarida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu o'rinda ayniqsa, bu davrda paydo bo'lgan va tarixiy adabiyotlarda "Shoh yo'li" deb ataluvchi yo'lning ahamiyatini ham ta'kidlash joizdir. Bu yo'lning bir tarmog'i mil. avv. VI-IV asrlarda Kichik Osiyo shaharlarini hamda O'rta Yer dengizi bo'yidagi Efes, Sardi shaharlarini Eronning markazlaridan biri Suza bilan bog'lagan bo'lsa, yana bir tarmog'i Erondan Baqtriya orqali So'g'diyona, Toshkent vohasi va Qozog'iston hududlaridan o'tib Oltoygacha borgan.

Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, mil. avv. III asrning oxiri-II asrlarda xalqaro ahamiyatga va aniq yo'nalishga ega bo'lgan savdo-tranzit yo'li shakllana boshlaydi. Bu yo'l XIX asrning ikkinchi yarmida (1877) nemis olimi Ferdinand Paul Vilgelm Rixtgofer tomonidan dastlabki marta "Ipak yo'li" degan nom oldi va keyinchalik butun dunyo tadqiqotchilari tomonidan "Buyuk ipak yo'li" deb e'tirof etildi.

Buyuk ipak yo'lining qisqacha tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Xan imperiyasining U-di hukmronligi davrida (mil. avv. 140-86 yy.) mamlakatning g'arbiy hududlariga bo'lgan qiziqish kuchayadi. Xitoyliklar bu hududlarda o'sha davrda ancha xavfli bo'lgan harbiy kuchlar-xunlar bilan to'qnashadilar. Xunlarga qarshi kurashda ittifoqchilar topish va ular bilan harbiy ittifoq tuzish maqsadida imperator U-di mil. avv. 138 yilda diplomat, sayohatchi va savdogar Chjan Syanni O'rta Osiyoga jo'natadi. Chjan Syan bir necha yil xunlar qo'lida asirlikda bo'ladi va mil. avv. 128-126 yillarda Farg'ona (Dovon)ga keladi. Dovon hukmdorlari bilan harbiy ittifoq tuzishda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Chjan Syan ko'p qiyinchiliklardan so'ng yurtiga yetib keladi. Chjan Syan missiyasi Xitoy uchun G'arbiy o'lkalarga chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Keyinchalik Xitoy imperatori bilan Dovon hukmdorlari o'rtasida qonli urushlar bo'lib o'tdi. Bu urushlarga asosiy sabab xitoyliklarni hayratga solgan Dovon "samoviy otlari" edi.

Mil. avv. 111-105 yillarda imperator U-di Parfiya (Xitoy manbalarida Ansi deb eslatiladi) podshohlariga, Qang' hukmdorlariga, keyinroq esa Baqtriya yerlariga (Kushonlar) o'z elchilarini jo'natib ular bilan diplomatik-savdo aloqalarini o'rnatadi.

Shu tariqa, mil. avv. II-I asrlarda Sharq bilan G'arbni bog'lovchi Buyuk ipak yo'liga asos solinadi. O'z davrida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'lgan bu yo'lining dastlabki tarmog'i Xitoydagi Sian shahridan boshlanib, Sharqiy Turkiston, O'rta Osiyo, Eron, Mesopotamiya orqali O'rta Yer dengizigacha cho'zilgan.

Xitoyning Anosi shahriga kelib, Ipak yo'li bir necha tarmoqlarga bo'linib ketgan. Xususan bir tarmoq Anosi-Xami-Qoshg'ar orqali Qo'qonga, undan esa Toshkentga o'tgan. Bu yerdan Jizzax va Samarqand orqali Buxoroga kelgan yo'l Urganch orqali Guryevga, u yerdan Oqsaroy orqali Qora dengiz bo'ylariga chiqqan. Yana bir tarmoq esa Dunxuan orqali Xo'tanga, undan Lohurga o'tib ketgan.

Undan tashqari, Buxoroga kelgan tarmoq ikkiga bo'lingan. Bu tarmoqning janubiy yo'nalishi Buxoro-Qarshi-G'uzor-Kesh-Termiz orqali Nishopurga o'tgan va Hirot orqali Hindistonga o'tib ketgan. Nishopurdagi tarmoqlardan biri Tehron-Qazvin-Hamadon-Bog'dod-Palmira yo'nalishi bo'ylab O'rta Yer dengizi bo'yidagi Tir shahrigacha cho'zilgan. Umuman olganda Ipak yo'lining janubiy tarmog'i O'zgan orqali O'shga o'tib, Quva-Marg'ilon-Qo'qon orqali Xo'jand, Samarqand, Buxoroga o'tgan. Shimoliy yo'nalishi esa Xazar xoqonligi va Bulg'or davlati orqali Kiyev Rusi va Yevropa mamlakatlariga borib, bu tarmoq VI asrdan boshlab rivojlana boshlagan. Ipak yo'lining asosiy karvon yo'llaridan tashqari ichki savdo yo'llari ham mavjud edi.

Mil. avv. I ming yillikning oxiri-milodiy I ming yillikning boshlariga kelib Tinch okeanidan Atlantika okeaniga qadar cho'zilgan ulkan geografik hudud madaniyati yuksak rivojlangan sivilizatsiyalarning yagona tizimiga birlashadi. Bu hududda joylashgan davlatlar-Xitoydagi Xan saltanati, Kushon podsholigi, Qang' davlati, Parfiya davlati, Rim saltanatining chegaralari bir-biriga tutash edi. Ushbu zabardast saltanatlar va sivilizatsiyalar markazlari insoniyat tarixidan birinchi bo'lib "Buyuk ipak yo'li" deb nomlanuvchi bir yo'l bilan bog'landilar. Umumiy uzunligi 12 ming km bo'lib, Xitoydan O'rta Yer dengizining shimoliy qirg'oqlariga qadar cho'zilgan bu yo'l orqali ko'pgina xalqlar va elatlar turli tomonlama munosabatlar o'rnatdilar. Podsholarning o'zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg'alar in'om etishlari an'anaga aylandi. Sharq bilan G'arb madaniyatining bir-biriga ta'siri kuchaydi. O'sha davrdagi ko'plab madaniy o'xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi.

Agar geografik xaritaga e'tibor beradigan bo'lsak O'rta Osiyoni qadimgi sivilizatsiyalar o'zaro aloqalar tizimining markazida joylashganligini kuzatishimiz mumkin. Aynan mana shu geografik joylashuv tufayli O'rta Osiyoda muhim etnik jarayonlar (hind-evropa, hind-eroniy, turklarning ko'chishi) bo'lib o'tishiga, madaniyatlarning o'zaro ta'sir doirasi faollashuviga keng imkoniyatlar yaratildi. Buyuk ipak yo'li bo'ylab keng miqyosdagi savdo-sotiq jarayonlari bo'lib o'tdi, diplomatik shartnomalar hamda harbiy ittifoqlar tuzildi. Osiyoning ichkarisiga va Uzoq Sharqqa harfiy yozuv va dunyo dinlarining (buddaviylik, xristianlik, zardo'shtiylik, moniy, islom) yoyilishida O'rta Osiyo xalqlari ulkan hissa qo'shdilar. Buyuk Ipak yo'li faqat karvon yo'li bo'libgina qolmasdan, Yevrosiyo xalqlari sivilizatsiyasi tarixida o'chmas iz qoldirgan, uning har tomonlama taraqqiy etishida

ulkan omil bo'lib xizmat qilgan jarayondir. 1987-yilda YUNESKO BMTning butunjahon dekadasi doirasida madaniy rivojlanish bo'yicha "Buyuk ipak yo'limuloqot yo'li" dasturini qabul qildi. Ushbu dasturda O'rta Osiyo sivilizatsiyasi tarixini har tomonlama va chuqur o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Undan tashqari, bu dasturning asosiy maqsadi-Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni yanada chuqurlashtirib mustahkamlash, bu ulkan mintaqalarda yashayotgan ko'p sonli xalqlarning o'zaro munosabatlarini yanada yaxshilashdan iborat edi. 2000-yilga qadar mo'ljallangan ushbu dastur asosida ko'pgina ekspeditsiyalar ("Marko Polo izidan", 1987, Istanbul-Pekin; "Dengiz" ekspeditsiyasi, 23.X.90y.-23.II.91; Xivada yakunlangan "Markaziy Osiyo respublikalari bo'ylab", 1991; "Ko'chmanchi madaniyatlar yo'nalishi bo'ylab ekspeditsiya", iyun-avgust, 1992; "Yevropa ipak yo'li", 1995, Istanbul-Leon) ko'plab ilmiy-amaliy xalqaro anjumanlar (Samarqand, 1990; Turku, Finlandiya, 1993; Kipr, 1994; Buxoro, 1996; Boku, 1998) o'tkazildi.

Buyuk ipak yo'lini o'rganish va qayta tiklashda O'zbekiston rahbariyati ham alohida e'tibor qaratmoqda. Chunonchi, respublikamiz hududlarida uyushtirilgan ekspeditsiyalar natijasida ko'pgina tarixiy-madaniy obidalar o'rganildi. Qadimgi yo'llar va yo'nalishlar aniqlandi, milliy-ma'naviy boyligimiz hamda an'analarimiz o'rganildi. Samarqandda Markaziy Osiyo tadqiqotlari Xalqaro Instituti ochilgan bo'lib, uning asosiy yo'nalishlaridan biri Buyuk ipak yo'li va uning bo'ylarida joylashgan shaharlarni o'rganishdir. 1997-yilning mayida O'zbekiston ham o'z hissasini qo'shgan Mashhad-Saraxs, Saraxs-Mashhad temir yo'li ochildi. Bu bilan O'rta Osiyo mamlakatlari Fors qo'ltig'iga, Yevropa xalqlari esa O'rta Osiyoga temir yo'l orqali chiqish imkoniyatiga ega bo'ldilar. 1998 yil Boku shahridagi Buyuk ipak yo'lini quruqlikda Yevropadan Yaponiyagacha qayta tiklash masalalariga bag'ishlangan xalqaro anjuman bo'lib o'tdi. Yevropa-Kavkaz-Osiyoni bog'laydigan ushbu transport yo'li (TRASEKA) qurilishida O'zbekiston ham ishtirok etmoqda va bu yo'l butun dunyo iqtisodiyotini yuksaltirishiga xizmat qilishi shubhasizdir. Antik davr O'rta Osiyo tarixida madaniy hayotning turli tomonlama taraqqiy etganligi bilan izohlanadi. Butun dunyo xalqlari tarixiy-madaniy rivojlanishida bo'lgani kabi bu davr O'rta Osiyo jamiyatining ijtimoiy va ma'naviy hayotida diniy mafkura katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu davrda O'rta Osiyoning asosiy hududlarida zardushtiylik va buddaviylik dinlari ustunlik qilishiga qaramasdan ular bilan bir qator yunon dinlari, moniylik ham yoyilgan edi. Makedoniyalik Iskandar yurishlari davri va uning vorislari (Salavkiylar, Yunon-Baqtriya) davrida O'rta Osiyo hududlariga Ellinizm madaniyati kirib keldi. Yunon dinlarining keng yoyilishi Yunon-Baqtriya davriga to'g'ri kelsa, Budda dinining keng yoyilib davlat dini darajasiga ko'tarilishi Kushonlar davriga to'g'ri keladi. Kushon davri oxirlariga kelib esa Moniy dini yoyiladi. O'rta Osiyoda mil. avv. II-I asrlarga kelib yunon-makedonlar hukmronligi tugagan bo'lishiga qaramay ellinizm madaniyati moddiy va badiiy madaniyatda o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Yellin xudolari-Gerakl, Gefest, Dionis, Afina kabilarga sig'inish kuchliligicha qolaveradi. Bu xudolar tasvirlari Kushon podsholari tangalari

va haykallarda o'z aksini topgan. Undan tashqari, yunon alifbosi asosida tashkil topgan baqtriya yozuvi ham saqlanib qoldi. Kushon davri ellinizm madaniyatiga oid topilmalar O'rta Osiyoning ko'pgina hududlaridan topib o'rganilgan.

O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi va ilk o'rta asrlar davri ma'naviy hayotida buddaviylik muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Dunyo xalqlari orasida keng yoyilgan bu din mil. avv. VI asrda Hindistonda paydo bo'ladi. Mil. avv. III asrga kelib podsho Ashoki davrida buddaviylik keng hududlarni o'z ichiga olgan hind podsholigi Mauryaning davlat diniga aylanadi. Keyinroq esa Baqtriya, So'g'diyona hududlariga yoyiladi. Ayritom, Dalvarzintepa, Qoratepa, Fayoztepa kabi yodgorliklardan topilgan topilmalar buddaviylik dastlab Shimoliy Baqtriya hududlariga yoyilganidan dalolat bersa, Xitoy yozma manbalari O'rta Osiyoning Parfiya, Baqtriya, So'g'd viloyatlarida ham buddaviylik yoyilganligini tasdiqlaydi. Antik davr oxirlarida keng tarqalgan dinlardan yana biri Moniylik dinidir. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, bu dinning asoschisi va payg'ambari bo'lgan Moniy milodiy 216 yilda Janubiy Bobilda tug'iladi. Moniy e'tiqod faoliyatini Ardasher hukmronligi (227-241 yy.) davrida boshlaydi. Keyinroq esa Shopur I davrida Sosoniylarning markaziy shaharlaridan biri Ktesifon shahrida o'z ta'limotini targ'ib qilish huquqini oladi. Moniylik dini aholining kambag'al va o'rta tabaqalarini keng jalb etgan "kim boy bo'lsa, o'sha qashshoq bo'ladi, sadaqa so'raydi va katta g'am-alamni boshidan o'tkazadi" degan ijtimoiy shiorni ilgari surdi.

Zo'r berib tashviqot qilinishi natijasida Moniylik dini hali Moniy hayotlik vaqtidayoq nafaqat Eron, balki, Mesopotamiya, Kichik Osiyo, Rim, Sharqqa va O'rta Osiyo hududlariga yoyildi. Moniyning o'zi shunday ta'kidlar edi: "Mening dinim har bir davlatga va har qanday tilda tushunarli bo'ladi va uzoq o'lkalarga yoyiladi".

Moniy ta'limoti Erondagi hukmron doiralar va zardo'shtiylik koinlar orasida qattiq noroziliklarga sabab bo'lganligi tufayli podsho Varaxron I davrida (273-276 yy.) Moniy zindonband qilib qatl ettiriladi. Uning tarafdorlari quvg'in ostiga olinganidan so'ng, katta qismi O'rta Osiyo hududlariga ko'chib o'tadi. Bu haqda arab tarixchisi An-Nadim ma'lumotlar beradi. Keyinroq Moniylik ta'limoti O'rta Osiyoga ancha keng yoyiladi. Uning markazlari Marv, Samarqand va Chag'aniyon edi.

Xulosa:Yuqorida eslatib o'tganimizdek, antik davr o'lkamiz hududlaridan ko'plab ibodatxonalar ochib o'rganilgan. Asosan kushon davriga oid bo'lgan bu ibodatxonalar rejaviy tuzilishi jihatdan turlicha bo'lib, ulardagi topilmalar orasida turli kattalikdagi haykallar ko'pchilikni tashkil etadi. Ushbu haykal va haykalchalar turli dinlarning turli-tuman xudolari, ma'budalari va sig'inishlari bilan bog'liqdir. Bu davr O'rta Osiyo xalqlarining madaniy hayotdagi eng katta yutuqlaridan biri mil. avv. VI-II asrlarda Oromiy yozuvi asosida Xorazm, Parfiya, So'g'd keyinroq esa Kushon (Baqtriya) yozuvining ajralib chiqishidir.

REFEENCES :

- 1.O'zbekiston Milliy Enskklopediyasi I jild.Toshkent 2005.814-bet
- 2.O'zbekiston tarixi-R.H.Murtozoyev.Toshkent.2005.96-101-bet.
- 3.Buyuk ipak yo'li-A.Xo'jayev.Toshkent.2007/146-bet
- 4.Shi-Ji{Tarixiy xotiralar}-Sima Yan,Sima Chyan.130 bob/17-bob;54-bet.
- 5.Xan-Shu{Xan sulolasi tarixi}-Ban Gu.200 bob/67-bob;67-75-bet.
- 6.Qadimgidavr{Iqism}B.Boymenov,U.Shoimov,F.Bozorboyev,F.Sultonov,Sh.Yodgorov,Toshkent/2006. 149-150-bet.
- 7.Vatan tarixi-R.Shamsuddinov,Sh.Karimov,Toshkent;2010./89-90-bet.
8. O'zbekiston tarixi:I jild{eng qadimgi davr-XIX asr o'rtalarigacha} Toshkent:20014./163-bet.
- 9.Tangday sichou chjilu yuy Chjungya lishi dili yanjyu{Qadimgi ipak yo'li va Markaziy Osiyo Tarixiy geografiyasiga doir tadqiqotlar}-Shyuy Shyuan .Sian:2000./129-bet
- 10.Buyukipakyo'lidagiFarg'onashaharlariB.X.Matboboyev,R.T.Shamsuddinov,A.Mamajonov.Andijon:Meros:1994./54-bet
- 11.Farg'ona tarixiga oid ma'lumotlar-A.Xo'jayev.;Farg'ona:2013./122-bet
- 12.O'zbekistonda moziy e'tiqodlari tarixi-X.Karomatov;Toshkent.2008./512-bet.
- 13.Sog'diyona tarixidan lavxalar-B.Eshov.Toshkent.2002.
- 14.O'zbekistonning tarixiy o'tmishi-E.Rtveladze.Toshkent/2009. 15.Markaziy Osiyoning qadimgi yo'llari:shakllanishi va rivojlanishi bosqichlariO'.Mavlonov.Toshkent./ Akademiya.2008. 16.Velikiy shelkoviy put{Buyuk ipak yo'li}-E.Rtveladze.Toshkent/Sharq.1999.

TASKS AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EVALUATION STUDIES IN UZBEKISTAN

Shernazarov Iskandar Ergashovich

*Nizami TSPU Department of "Chemistry and methods of its teaching"
Associate Professor. PhD*

Since today education is an important and main link of state policy, many reforms are being carried out in order to transform the education system, as well as to turn Uzbekistan into a literally competitive state.

For our country, which wants to firmly take its position in the international arena, it certainly needs qualified, fully meeting the requirements of the global labor market, potential personnel in all sectors. Thus, the main task of educational institutions is to educate patriotic citizens, competitive personnel with deep knowledge, deep thinking and a broad outlook. After all, as our president said, salvation is education, and the fate of our country and people is in the hands of educated, intelligent, creative and creative youth [1].

The tasks of creating a national system for assessing the quality of education aimed at assessing the level of literacy of students in reading, mathematics and natural sciences based on the organization of international research in the field of assessing the quality of education in the public education system and the achievement by the Republic of Uzbekistan by 2030 in the ranking of the International PISA Program in the top 30 advanced countries of the world.

For countries reforming the education system, it is important to study, analyze and use international experience, as well as establish cooperation with reputable international educational organizations [2].

In order to organize international research in the field of assessing the quality of education in the public education system of the Republic, establishing international relations, comprehensive support and stimulation of research and innovation activities of students and youth, primarily creative ideas and creativity of the younger generation, the Cabinet of Ministers decides:

To determine the main tasks and activities of the National Center:

conducting scientific research aimed at developing and implementing innovative methods to improve the level of literacy in reading, mathematics and natural sciences in the education system;

establishment of international relations in the field of education quality assessment, development and implementation of international projects, participation in the organization and holding of international scientific conferences and symposiums;

conducting fundamental and applied research in the field of education quality assessment;

scientific and methodological support of research on the assessment of the quality of education;

ensuring the successful participation of educational institutions in international research;

Comparative comparison of the results of the Republic of Uzbekistan in international evaluation programs with the results of other states;

conducting systematic monitoring of the implementation of international assessment programs in the educational process, popularizing best practices in this area and participating in the development of recommendations and guidelines for educational institutions based on it;

preparation of educational and methodological recommendations for advanced training of teaching staff in reading, mathematics and natural sciences using innovative teaching methods [3].

In accordance with the roadmap for preparing for the participation of the Republic of Uzbekistan in international PISA studies;

The Director of the National Center is the head of the PISA National International Studies Project. By February 1, 2019, together with the National Center, to develop a program to identify and develop the abilities and talents of students from the 1st grade of secondary vocational education institutions, to ensure participation in international assessment studies and competitions to assess the literacy of students;

making changes and additions to the content of curricula and educational literature on reading, mathematics and natural sciences based on the results of international research;

creation of a national database of questions on the areas of evaluation programs of international studies and their integration into educational programs;

improving the national system for assessing student literacy and systematically conducting tests aimed at assessing the formation of practical skills in 2019-2021;

creation of additional methodological manuals and literature based on training programs, including questions on the areas of evaluation programs of international studies;

Creation of basic schools focused on conducting international research in the Republic of Karakalpakstan, regional centers and the city of Tashkent, as well as in districts (cities);

attracting talented teaching staff from secondary schools to scientific research within the framework of international assessment programs;

to carry out an inventory of the state of equipment of secondary schools with modern information and communication facilities and Internet connection, as well as take measures to eliminate existing problems;

in order to ensure decent participation in international assessment programs and competitions for assessing the literacy of students, to establish effective use of the capabilities of the structural units of the Ministry (the Republican Center for

Education, the Republican Center for Vocational Guidance and Psychological and Pedagogical Diagnostics of students), as necessary, to review the functions of the relevant departments of the Ministry [4].

Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan:

to make changes and additions to the curricula of higher educational institutions, territorial regional and branch centers for advanced training and retraining of specialists in reading, mathematics and natural sciences, in which international research is conducted, based on the results of international research;

based on the content of international research programs, assign tasks for the preparation and implementation of projects within the framework of state scientific programs [5].

To recommend the National Television and Radio Company of Uzbekistan, the Press and Information Agency of Uzbekistan, the National Information Agency of Uzbekistan, the Dunya News Agency and other mass media to widely cover the ongoing work on the preparation and conduct of international studies. The Education Inspectorate, together with the ministries and departments concerned, shall, within a month, bring the normative legal acts adopted by them into compliance with this resolution [6].

Over the past period, the Education Inspectorate and the National Center, together with the Ministry of Public Education, have carried out a number of works.

The first steps include the study of international experience in the implementation of international research, professional development of about 30 responsible employees in foreign countries, the involvement of 7 international experts, the training of 260 trainers throughout the country.

Also, about 20 methodological manuals for teachers and students have been created, containing general concepts of international assessment research, sample assignments, recommendations for their implementation and evaluation criteria.

Manuals entitled "Assessment of primary School students' reading literacy in international studies", "Assessment of students' reading literacy in international studies", "Assessment of students' mathematical literacy in international studies", "Assessment of students' natural science literacy in international studies" were published in 10,000 copies each and delivered to all educational institutions and governing bodies education [7].

Complexes of tasks and exercise books have been developed in the relevant areas of the programs. In these tasks, a preliminary version of the online simulator program has been launched, designed to help students develop skills of independent work and solving non-standard tasks.

In order to prepare teachers and students of secondary schools for international assessment programs in the republic, 348 basic schools have been identified, and the remaining general education institutions have been attached to them.

Despite the quarantine in connection with the pandemic in the republic, online seminars were organized for all basic schools, at which specialists of the National Center made presentations on reading, mathematical and natural science literacy, assessment and development of creative thinking skills.

Tasks have been set to continue these seminars for other schools, including organizing training seminars and round tables for teachers in cooperation with the Republican Education Center from September 2020 [8].

In addition, in cooperation with the National Center and teachers-mentors, more than 100 interesting video products were created in the public education system, containing detailed information about the development of mathematical, natural and reading literacy, creative thinking, as well as about the general processes of programs, taking into account advanced foreign experience for adequate preparation for international assessment programs.

This video not only gives a general theoretical understanding of international assessment programs, but also contains practical recommendations for solving the tasks set [9].

A significant aspect of international research assignments is that they seem to be a difficult task for a person who hears or sees about it for the first time, but when the task is approached with caution, there is a feeling that he has reached new heights, extracting novelty from the interesting information contained in it, thinking logically and finding answers [1-2].

In the process of preparing these video tutorials, tasks were selected, the main focus of which was on testing the ability of students to use the knowledge gained at school in real life situations.

REFERENCES:

1. Ergashovich, S. I. (2021). USE OF INTEGRATED TECHNOLOGIES IN PREPARING HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION STUDENTS FOR INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS ON" ORGANIC CHEMISTRY". Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(01), 9-22.

2. ERGASHOVICH, S. I., & ORIFJONOVICH, T. N. Clear and Natural in Teaching Higher Education Institution Students on the Basis of the International Stem Education Program Characteristics of Integration of Sciences. JournalNX, 6(12), 234-237.

3. Ergashovich, I. S. (2019). THE IMPORTANCE OF INFORMATION COMMUNICATION AND PEDAGOGICAL TECHNIQUES IN TEACHING ORGANIC CHEMISTRY IN NATURAL SCIENCES AT ACADEMIC HIGH SCHOOLS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(11).

4. Shernazarov, I. E., & Abdukadirov, A. A. (2018). Information technology usage methods in expressing components in organic chemistry course. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 7(9), 453-460.

5. Iskandar, S. (2018). Use of pedagogical, information and communication technologies, as well as interactive teaching methods in consolidating of organic chemistry lessons. *Austrian Journal of Technical and Natural Sciences*, (11-12), 66-69.

6. Ergashovich S. I. Preparation for the International Assessment System Using Modern Methods in Teaching Students in the General Secondary Education System // *International Journal on Integrated Education*. – T. 3.–№.12. –300-305-b.

7. Ismailov S. A., Avazova K. E., Dangalova A. A. Theoretical basis of using interactive media resources in teaching chemistry // *innovative development in the global science*. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 147-149.

8. Berdikulov R. S. Developmental factor of chemical thinking of future chemistry teachers // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. – 2020. – T. 2020.

9. Berdikulov R. S. Deduction of chemical thought // *European Research*. – 2017. – №. 5. – C. 62-68.

ФОРМИРОВАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ГРУППАМ СЛОВ НА РОДИНОМ ЯЗЫКЕ И НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ

Оллоқова Ўғилжон Маманазарова

*Бухарский государственный университет
Преподаватель кафедры
методики начального образования*

Турсунова Мафтуна Расул қизи

*Бухарский государственный университет
Учащийся 4 ступени начального образования и спортивно-
воспитательной работы*

Аннотация: В данной статье освещается вопрос формирования морфологической компетентности учащихся путем обучения словесным группам в начальных классах родного языка и на занятиях по читательской грамоте. Морфологическая компетенция анализируется как компонент языковой компетенции.

Ключевые слова: уроки родного языка и чтения, компетенция, языковая компетенция, морфологическая компетенция, морфологические упражнения.

Одним из актуальных вопросов проводимых сегодня образовательных реформ является участие студента в роли субъекта образовательного процесса, развитие мышления обучающихся в процессе образовательного процесса. В процессе обучения ставится задача воспитания компетентного поколения путем развития базовых компетенций учащихся. Например, она заключается в формировании языковых компетенций, направленных на развитие правильного и беглого выражения, эффективное использование широких возможностей родного языка в учреждениях общего среднего и среднего специального профессионального образования.

Лингвистическая компетенция – это владение учащимся фонетикой, лексикой, фразеологией, морфологией, синтаксисом, орфографией, пунктуацией, стилистикой родного языка и использование этих знаний в различных ситуациях квалификации и навыков.

Лингвистическая компетенция означает передачу знаний по фонетике, графике, орфографии, лексике, грамматике и методологии. Уметь различать звуки речи на родном языке, уметь соблюдать правила переноса слогов, уметь употреблять новые слова, относящиеся к теме, в устной и письменной речи, уметь правильно расставлять знаки препинания в письменной речи, направлен на приобретение такой компетенции, как умение орфографически формировать звуковой состав слов, уметь различать типы предложений в

зависимости от цели выражения и уметь их уместно использовать в письменной речи.

В учебной программе начальной школы родной язык, в языковой компетенции, уметь соблюдать нормы произношения в произношении звуков речи на узбекском языке, уметь соблюдать правило переноса слогов, произнося слова, относящиеся к теме, такие как умение использовать в устной и письменной речи и правильно расставлять знаки препинания.

Морфологическая компетенция - это способность применять знания и навыки, полученные с помощью морфологии, которая является частью отдела грамматики и составляет часть языковой системы.

Морфологическая компетенция представляет собой совокупность навыков и умений, связанных с формируемыми учащимися группами слов, их семантическими особенностями, правописанием, функцией в предложении.

Начальное образование охватывает все предметы учебной программы, включая родной язык. Морфология – один из разделов узбекского языка, который преподается в школе в начальных классах. Изменение образовательных целей и появление новых требований к результатам освоения образовательной программы на родном языке Государственного образовательного стандарта, а также достижение передового опыта педагогов оказывают постоянное влияние на содержание, планирование и организация занятий, на которых изучаются понятия морфологии в начальных классах.

Использование таких методов, как языковой анализ, построение, работа с упражнениями на уроках родного языка эффективно в совершенствовании морфологических компетенций младших школьников.

Формирование морфологической компетенции учащихся начальных классов на занятиях по родному языку и грамоте чтения осуществляется с помощью специальных морфологических упражнений.

Морфологические упражнения закрепляют знания детей по морфологии и служат основой для формирования навыков и умений в орфографии и пунктуации.

На уроках можно использовать следующие морфологические упражнения:

- морфологический анализ;
- полный или частичный морфологический анализ слова;
- напишите слово в установленной форме;
- нахождение в речи слов, относящихся к искомым группам слов;
- создание фраз с использованием групп слов;
- различать омонимичные слова, принадлежащие к разным частям речи;
- разделить слова на группы на основе данной таблицы;
- определить функцию, выполняемую в предложении.

Задания такого типа выражены в учебниках по родному языку и грамоте чтения для начальных классов. Морфологическая компетентность формируется у детей путем выполнения морфологических упражнений.

Морфологические компетенции формируются совместно с синтаксическими, пунктуационными, орфоэпическими, орфографическими, фонетическими компетенциями на родном языке и на занятиях по чтению.

Синтаксическая компетенция – это способность грамматически исправлять устную и письменную речь, знать грамматические элементы языка и использовать их в речи. К синтаксическому разделу языкознания относятся такие понятия, как словосочетание, предложение, виды предложений по цели выражения, главные и второстепенные члены, текст, и овладение этими понятиями формирует у ребенка синтаксическую компетенцию.

Орфоэпическая компетенция – это умение правильно читать графическую форму слова. Студентам часто приходится читать вслух текст, данный в упражнении, или произносить только выделенные слова. При этом учащиеся должны обладать умением правильно читать графическую форму слов. Для этого им необходимо знать:

- правила правописания;
- умение пользоваться словарем;
- соотносить знаки препинания с артикуляцией и интонацией текста.

Орфографическая компетенция характеризуется умением правильно писать слова с различным произношением и написанием, правописанием заглавных букв и суффиксов, правилами переноса слогов, умением писать двусмысленные и повторяющиеся слова. Под орфографически грамотным понимается лицо, способное использовать полученные учащимся знания о правилах орфографии на основе школьной программы в различных ситуациях.

Уникальной особенностью орфографической компетенции является то, что она требует тесного формирования и совершенствования с графической, фонетической, морфологической, словообразовательной и лексической компетенциями. Формирование орфографических компетенций у учащихся желательно осуществлять в два этапа.

Первый этап – формирование орфографической (графической) компетенции учащихся, в которой формируются исходные знания, умения и навыки, связанные с письмом.

Второй этап – этап совершенствования орфографических компетенций, который осуществляется посредством систематизации, повторения и расширения учебного материала.

Фонетическая компетентность связана с распознаванием и правильным и уместным употреблением звуков и букв в речи, при которой учащийся может распознавать каждую букву, различать письменные и печатные, прописные и

строчные, гласные и согласные звуки, различать звонкие и глухие согласные, гласные и слоги, он должен знать, что делать.

В заключение следует отметить, что формирование морфологических компетенций у студента путем увязки их с другими структурными основаниями языковой компетенции повышает эффективность. Формирование элементов морфологической компетенции у учащегося требует второго типа. Обеспечение последовательности в процессе выполнения каждого упражнения помогает ребенку легко усвоить языковые понятия и уметь уместно использовать их в своей речи.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Olloqova, M. O. (2021). Intensive education and linguistic competence in mother tongue. *Academicia: an international multidisciplinary research journal*, 11(1), 580-587.

2. OLLOQOVA, O. (2021). ONA TILI TA'LIMIDA INTENSIV TA'LIM TECHNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).

3. Olloqova, O. M. (2021). ONA TILI DARSLARIDA INTENSIV TA'LIM TECHNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. *Scientific progress*, 2(6), 1025-1029.

4. Olloqova, O. (2021). Эффективность Использования Информационно-Коммуникационных Технологий В Повышении Лингвистической Компетентности Учащихся На Уроках Родного Языка. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 1(1).

5. Olloqova, O. M., TA'LIM, O. T. D. I., & FOYDALANISH, T. *Scientific progress*.–2021. T, 2(6), 1025-1029.

6. Olloqova, O. (2022). ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA TA'LIM TECHNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 22, 22.

7. Olloqova, O. (2022). УЧАЩИЕСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА ОРГАНИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 8(8).

8. Mamanazarovna, O. U., & Gulnoza, M. (2021). Use of didactic games in mother tongue lessons.

9. Mamanazarovna, O. O. (2022). O'QUV JARAYONIGA INTENSIV TA'LIM TECHNOLOGIYALARINI JORIY QILISHNING AHAMIYATI. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 67-70.

10. Юнус, Ю. Ш. (2022). ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПИСЬМЕННЫХ СРЕДСТВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПИСЬМЕННЫХ НАВЫКОВ. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 153-158.

11. Yunus, Y. S., & Hikmatovna, N. M. (2022). WAYS OF EFFECTIVE USE OF EDUCATIONAL METHODS AND TOOLS. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 148-152.

12. Yunus, Y. S. DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN MATHEMATICS LESSONS AS THE BASIS FOR IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS. Chief Editor.

13. Jobirovich, Y. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA OLIB BORISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 19-23.

14. Ярашов, М. Д., & Хамдамова, Х. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РЕЧЬЮ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 138-143.

15. Jobir o'g'li, Y. M., & Roziyabonu, S. (2022). 1-SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GEOMETRIK MATERIALLARNI O'RGATISH. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 132-137.

16. Jobir o'g'li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TA'LIM MAZMUNINING TAVSIFI. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 144-147.

ONA TILI TA'LIMIDA EVFEMIZMLARDAN FOYDALANISH – SAMARADORLIK OMILI

Nazarova Dilnoza G'ulomovna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Mustaqil demokratik davlatda raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti sharoitida yashayotgan har bir kishi tadbirkor, mustaqil ijodiy tafakkurli, har qanday muammoni o'z aql-idroki bilan yecha oladigan, tafakkurida milliylik ruhi mustahkam bo'lishi zarur. Jamiyatda maktab hayot-mamot, kelajak masalasiga, butun jamiyatning asosiy ishiga aylangandagina bu borada kutilgan natijaga erishiladi. Zero, o'rta umumiy ta'lim maktablarida ona tili o'qitishning bosh maqsadi "ta'lim oluvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat", bu ona tili ta'limi masalasiga an'anadagidan farqli ravishda butunlay boshqacha ko'z bilan qarashni taqozo etadi.*

Kalit so'zlar: *ona tili ta'limi maqsadi, ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, evfemizmlar, ijodiy topshiriqlar tizimi.*

Har bir shaxs o'z ona tilini, odatda, tabiiy ijtimoiy sharoitda shu tilda so'zlashuvchi oila a'zolari, mahalla, bir tilli jamoatchilik orasida o'rganib boradi. Yillar o'tgani sayin ona tili inson uchun nafaqat axborot yetkazish va axborot qabul qilish vositasi, balki uning milliy o'zligini shakllantiruvchi birlamchi omilga aylanib boraveradi. Darhaqiqat, ona tili kishi tafakkurini shakllantiruvchi, insonni inson sifatida rivojlantirib boruvchi, uning ma'naviy kamoloti, komilligini ta'minlab beradigan asosiy manba hisoblanishi hech birimiz uchun sir emas. Shuning uchun ham dunyo tamaddunida o'zini, o'zligini tanigan har bir xalq, har bir millat, avvalo, o'z ona tili qadrini yuksaltirishga, uning ta'limi samaradorligini oshirishga harakat qiladi.

Bugungi kunda maktab ona tili ta'limida rasman birinchi ("ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilning beqiyos imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni tilning kommunikativ-amaliy qiymatini yuksak darajada namoyon eta olish ko'nikmalarini singdirish") maqsadni ko'zlab, amalda esa ikkinchi maqsadni ("ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilshunoslik asoslarini muntazam o'rgatib borish, tom ma'noda, jamiyat uchun tilshunoslikning qonun-qoidalarini biladigan shaxsni tayyorlash") amalga oshirayotganimiz achinarli hol.

Vaholanki, davlat jamiyatning taraqqiyot darajasidan hamda uni rivojlantirish uchun belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi oldiga muayyan buyurtma qo'yadi. Bu buyurtma jamiyatning (birinchi navbatda, iqtisodiy, so'ngra ma'naviy-madaniy ehtiyojlari bilan belgilanadi) ijtimoiy, iqtisodiy salohiyatini yuksaltiradi, davlat tomonidan belgilangan yagona maqsad yo'lida fuqarolarning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini uyg'unlashtiradi, rivojlanishga to'siq bo'luvchi muammolarni hal etadi. Bu esa, pirovard natijada, jamiyat a'zolarining umumiy

farovonligini ta'minlashga olib keladi. Davlat buyurtmasida fan va ta'limning rivojlanish hamda integratsion holati, boshqaruv, ta'minot tizimining darajasi, jamiyat va shaxs orzu-umidlarining mushtarakligi kabilar diqqat markazda bo'lib, muayyan hujjat bilan rasmiylashtiriladi. Bu hozirgi kunda Respublikamizda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" kabilardir.

Bugungi kunda ta'lim O'zbekiston Respublikasi siyosatining ustuvor yo'nalishi, davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy-pedagogik masala bo'lganligi bois uning bosh maqsadi ham hukumat tomonidan belgilab berildi: "Mamlakatimizning istiqloq yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berishimiz kerak"ligi ta'kidlandi. Zero, "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" tamoyiliga asoslangan holda... maktab ta'limini rivojlantirish biz uchun buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanishi zarur". Har bir millatning ta'lim tizimida davlat buyurtmasi asosida ta'limning umumiy maqsadi belgilab beriladi. Davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida ta'lim-tarbiyaning maqsadi yagona bo'lib, bu yaxlitlik davlat, jamiyat va uning a'zolari munosabatlari bilan belgilanadi. Shu bois respublikamizda ta'limning umumiy maqsadi negizida ijodiy va mustaqil fikrlovchi, ma'naviy-mafkuraviy qiyofasi jamiyatning bosh g'oyasi bilan uyg'unlashgan shaxsni tarbiyalash mo'ljali yotadi. Hozirgi kunda barkamol avlod deganda "jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlar" tushuniladi. Zero, ta'limdan ham, tarbiyadan ham maqsadimiz bitta: farzandlarimiz barkamol inson bo'lsin.

Rasmiy hujjatlarda ta'lim tizimiga qo'yilgan muayyan talablar o'quv jarayonining maqsad, vazifa, tur va bosqichlarini belgilab beradi. Har bir fan bo'yicha buyurtma mazmuni davlat ta'lim standartlari (malaka talablari) ko'rinishida aks etadi. Davlat buyurtmasi asosida ta'limning umumiy maqsadi belgilab berilishi soha mutaxassislari uchun sir emas.

Bu, xususan, milliyligimizning yorqin ifodasi bo'lgan ona tili ta'limi maqsadida o'zining aniq ifodasini topgan: "Maktabda ona tili ta'limi maqsadi o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qila-digan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgarlar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat".

Kishilarning ma'naviy saviyasi, odob-axloqi, madaniyatlilik darajasi, oliyanoblighi va, umuman, ichki dunyosining qanchalik boy ekanligi, avvalo, uning nutqidan ma'lum bo'ladi. So'zlovchiga xos ijobiy yoki salbiy fe'l-atvor ham ularning nutqida muayyan til vositalari asosida yuzaga chiqadi. Xalqimizda: "Yaxshi topib gapirar, yomon qopib" degan maqol zamirida ham nutq egasiga xos fe'l-atvorning ijobiy yoki salbiy jihatiga ishora sezilib turadi. Ba'zan juda orasta kiyingan, yurish-turishi o'ziga yarashgan kishilar bilan, ba'zan biz uchun «yulduz» darajasida

bo'lganlar bilan ozgina suhbatlashsak, qaytib bu suhbatni orzu etmasligimiz ham mumkin. Yoki aksincha.

Insonda nutq madaniyatini me'yorlashtiradigan leksik birliklar ancha. Shulardan biri evfemizmlardir.

Nutq jarayonida axloq-odob hamda hissiy talablar ta'sirida aytilishi nojoiz, noqulay bo'lgan so'zlarni yumshoq va muloyim ifodasi bo'lgan ikkilamchi nomlar, ya'ni evfemizmlar tilda alohida bir tizimni tashkil qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida Kumushbibi maktubida shunday o'rin bor: "Sizni va otamni juda sog'indim, agarda og'ir oyoq bo'lmasam edi, qish bo'lishiga qaramasdan Marg'ilonga jo'nar edim, qudangiz, qayin onamning so'z(lar)iga qaraganda, kelasi oyda ko'zim yorir emish". (Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar)

Maktubdagi homiladorlik bilan bog'liq ma'nolarni aks ettirgan og'ir oyoq, ko'zi yorimoq kabi evfemizmlar xalqimizning milliy ruhi, odobi, nazokatini aks ettirgan til birliklaridir. Evfemizmlar orqali, asosan, inson ruhiyati, o'zaro munosabati, bir-biriga bo'lgan e'zosi, hurmati, takallufi aks etadi. Tom ma'noda, evfemizmlarni o'rinli qo'llash nutqni madaniylashtiradi, so'zlovchini ham, tinglovchini ham noqulaylikdan qutqaradi. Shuning uchun ham ulardan foydalanishda ehtiyotkorlik talab etiladi. O'zini jamiyatning madaniyatli a'zosi deb hisoblagan har bir kishisi uchun ham mazkur birliklardan o'rinli foydalanish o'ta muhim. Tabiiyki, bu nutq madaniyatining ifodasidir.

Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchi uch parametr– to'g'ri o'qish, xatosiz yozish va o'qigan(eshitgan)ini to'g'ri anglay olishni egallashi zarur. O'quvchining "to'g'ri anglay olish"i uning madaniy nutqida namoyon bo'ladi. Madaniy nutq esa kishidan eshitgan, bilgan, anglaganlarini to'g'ridan to'g'ri aytish(yozish)ni emas, uni me'yor elagidan o'tkazish, ya'ni qayta ishlashni, jamiyat odob-axloq qoidalariga moslashtirishni, o'ziga xos analiz va sintezni taqozo etadi. Ana shu jarayonning amalga oshishida esa o'quvchiga eng yaqin vosita bo'lib evfemizmlar xizmat qiladi.

Bu esa maktab o'quvchilari nutqini evfemizmlar bilan boyitish zarurati va ahamiyatini belgilaydi.

Fikrimiz dalili sifatida boshqa til va nutq birliklari (masalan, frazeologik birliklar, maqol, hikmatli so'z, perifraza va h.lar)ning nutqdagi ahamiyatini inkor etmagan holda evfemizmlar madaniy nutqning eng zarur unsuri ekanligiga misol keltirishga harakat qilamiz. Masalan, Homid xotin oldi gapida xotin olmoq birligining shu holatda aytilishi o'zbekona odob-axloq me'yorlariga zid. Uning o'rnida Homid oila qurdi; Homid juftini topdi; Homid o'ziga jufti halol tanladi; Endi Homidning yostiqdoshi bor; Endi Homidning umr yo'ldoshi bor; Homid uylandi; Homid oilali, Homid ro'zg'orli kabi o'nlab evfemik birliklarni qo'llash mumkin. (Mazkur efemiyalar o'rnida bir boshini ikkita qilmoq, bir yostiqqa bosh qo'ymoq (ibora); Davraga – otin, yigitga –xotin (maqol); Voyaga yetgan er kishi xotin olmog'i farz (hadis) kabi birliklarni doimiy qo'llab bo'lmaydi. Biroq evfemik birliklarni istalgan nutqda bemalol qo'llash imkoniyati mavjud.)

Aslida, o'рта umumta'lim maktablarining ona tili mashg'ulotlarida pragmatik qiymatli topshiriqlardan foydalanish samaradorlik omili ekanligini nazardan qochirmaslik muhim va bu ona tili ta'limi mazmuni(dastur va darsliklar)da ham to'la aks etishi zarur. O'quvchi uchun pragmatik qiymatli birliklardan biri nutqiy evfemizmlar bo'lib, ular o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qila oladi. Vaholanki, maktabda ona tili ta'limi o'quvchilarning nutq ravonligiga xizmat qilsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarova, D. (2021). Ассимилированные слова узбекского языка и их выражение в словарях. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 6(6).

2. Назарова, Д. Ф. (2022). МАКТАБДА ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИ МАҚСАДИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 115-117.

3. Nazarova, D. G. (2021). Assimilated Uzbek Language Words and their Expression in Dictionaries. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 12, 262-268.

4. Nazarova, D. G. (2020). UNCONVENTIONAL WAYS OF TEACHING STUDENTS'MORPHOLOGICAL FEATURES OF NOUNS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(10).

5. Nazarova, D. G. (2022). UNITY OF PURPOSE AND CONTENT IN EDUCATION. EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 2(4), 79-85.

6. Gulomovna, N. D. (2021, December). Lexicographic problems of the uzbek language. In Conferences.

7. Jobirovich, Y. M. (2022). BOSHLANG'ICH SINFLAR MATEMATIKA DARSLARINI INTEGRATSIYALASHGAN HOLDA OLIB BORISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI, 2(12), 19-23.

8. Ярашов, М. Д., & Хамдамова, Х. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РЕЧЬЮ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 138-143.

9. Jobir o'g'li, Y. M., & Roziyabonu, S. (2022). 1-SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GEOMETRIK MATERIALLARNI O'RGATISH. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 132-137.

10. Jobir o'g'li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TA'LIM MAZMUNINING TAVSIFI. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 1(9), 144-147.

11. Olloqova, O. M., TA'LIM, O. T. D. I., & FOYDALANISH, T. Scientific progress.–2021. T, 2(6), 1025-1029.

12. Mamanazarovna, O. U., & Gulnoza, M. (2021). Use of didactic games in mother tongue lessons.

13. Эшматова, Ю. Б. (2020). Вопрос художественного образа и интерпретации душевного состояния женщины. Вестник науки и образования, (8-1 (86)), 55-58.

14. ESHMATOVA, Y. YAZARIN MAHARETI VE PEYZAJ TASVIRI. DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI I, 121.

15. Eshmatova, Y. (2022). Анализ человеческой психики в повестях. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 23(23).

16. Эшматова, Ю. (2022). ПРОБЛЕМЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПСИХОЛОГИЗМА В УЗБЕКСКОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ. ТА'ЛИМ VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 155-161.

17. Boymaxmatovna, E. Y. (2022). WRITER'S SKILL AND LANDSCAPE IMAGE. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(11), 143-146.

ПОИСКОВЫЕ КРИТЕРИИ И ПРИЗНАКИ ЗОЛОТО-СЕРЕБРЯННОГО ОРУДЕНЕНИЯ ХАНДИЗИНСКОГО РУДНОГО ПОЛЯ

Тожибоев Лочинбек Раушанович

*магистр 2-курса кафедры Геохимия, минералогия и петрология
Университета геологических наук, г.Ташкент, Узбекистан.*

Жўраев Қодир Мухаммадиевич

*магистр 2-курса кафедры Геохимия, минералогия и петрология
Университета геологических наук, г.Ташкент, Узбекистан.*

Аннотация: *Рудные тела на Хандизинского рудного поля в колчеданно-полиметаллический пирит-галенит-сфалеритового типа. Поскольку основным типом оруденения на Хандизинском рудном поле является колчеданно-полиметаллическое, то специальных работ по изучению золото-серебряного оруденения на рудном поле не проводилось.*

При обобщении комплекса геологических предпосылок и поисковых признаков золото-серебряного оруденения Хандизинского рудного поля учитывается то, что золото и серебро связаны с колчеданно-полиметаллическим рудообразованием и поэтому характеризуется частью геологических критериев, присущих колчеданно-полиметаллическим рудам.

Регионально-тектонические предпосылки:

- глубинные разломы и узлы их пересечения;
- вулканно-тектонические структуры;
- отдельные вулканические аппараты.

Формационно-фациальные предпосылки:

- андезито-дацито-риолитовая формация (карбонатно-терригенно-вулканогенная морская формация);
- промежуточная по удаленности фация вулканитов;
- околожерловая фация вулканитов.

Стратиграфические предпосылки:

- нижневахшиварский уровень –карбонатно-кремнистая пачка пород;
- средневахшиварский уровень – вулканогенная пачка пород;
- верхневахшиварский уровень – вулканогенно-терригенная пачка пород;
- мезозойский уровень – погребенные россыпи.

Магматическое предпосылки:

- субвулканические и гипабиссальные риолитовые порфиры;
- штоки, дайки, силлы габброидов;
- дайки лампрофиров.

Литолого-петрографические предпосылки:

- псаммитовы и мелкопсефитовые риолитовые туфы;
- перлитовые, сферолитовые и тонкофлюидалные риолиты;

- сидериты.

Структурно-геологические предпосылки:

- дайковые пояса, пучки, скопления;
- экстривные риолитовые купола;
- контакты риолитовых вулканитов с перекрывающими их риолит-дацитами.

Впереди ставится всегда широкая черточка:

- зоны расланцевания вдоль межпластовых срывов и внутриформационных надвигов;
- зоны дробления и окварцевания вдоль разрывов северо-западного и субширотного направления, пологие трещины отрыва;
- узлы пересечения разломов северо-восточного и северо-западного направлений;
- участки распространения кварц-полевошпатовых линз и прожилков;
- флексурные изгибы и антиклинальные замыкания рудовмещающих пластов;
- резкое изменение мощности рудовмещающих пластов с изменением углов падения.

Метасоматические предпосылки:

- формация березитов с ярко выраженным зональным строением;
- подформация березитизированных пород (кварцево-серицитовые и кварцево-полевошпатовые метасоматиты);
- подформация джаспероидов.

Рудно-минералогические признаки:

- колчеданно-полиметаллические руды с серебросодержащими блеклыми рудами и собственно серебряными минералами (фрейбергит и др.);
- типоморфизм минералов (изменение оптических свойств галенита, сфалерита и халькопирита с содержанием серебра в первых единицах процентов);
- признаки метаморфизма минералов серноколчеданной и полиметаллической стадий;
- индикаторная минерализация (прожилки и линзы кварца с сульфидами, блеклыми рудами, малахитом и азуритом, лимонитизация, осветленные и окварцевание, сидеритизация).

Шлихо-минералогические признаки:

- ореолы золота;
- ореолы флюорита и киновари;
- ореолы собственно минералов серебра и серебросодержащих блеклых руд.

Геохимические признаки:

- комплексные первичные ореолы золота, серебра, сурьмы, мышьяка, кадмия, молибдена, свинца и цинка;

- вторичные ореолы золота, серебра, сурьмы, мышьяка, кадмия, молибдена, свинца и цинка;

- зональность элементов в рудах.

Геофизические признаки:

- аномалии ВП-СГ, МПП и других методов.

Вспомогательные признаки:

- древние горные выработки;

- места древних плавок, присутствие в шлаках серебра и золота;

- переотложение руд в пермо-триасе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Золото-серебряная минерализация отмечается на заключительных стадиях гидротермально-метасоматического процесса в обстановке затухающих тектонических движений, когда складчатые деформации отсутствовали, а разрывы вызывали небольшие смещения по ранее сформировавшимся разломам. Отсюда большая роль размещения золото-серебряного оруденения в древних, неоднократно подновляющихся глубинных разломах и зонах трещиноватости и рассланцевания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рудные месторождения Узбекистана. Ташкент, 2001.

ATHLETICS AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT

Utepov Maxmud Dawrxanovich

Qoraqalpoq davlat universiteti o'qituvchisi

Athletics is the general name for a set of sports events in which athletes run, throw, walk and jump. The sport has its roots in history, when ancient teams competed in running, jumping and throwing. The sport became popular in ancient Greece at the Olympic Games, starting with running and eventually incorporating running, jumping and throwing. To this day, success in the Olympics is considered the pinnacle of athletics, although world championships and various national and continental competitions are also organized indoors and outdoors.

Athletics is one of the most popular sports. Running at different distances, athletic walking, jumping (high, long, triple, javelin), throwing (javelin, javelin, javelin), nuclear throwing, all-around (squatting, heptathlon) includes. There are more than 50 exercises in athletics, 49 of which are included in the program of the Olympic Games (at the 2000 Sydney Olympics, men competed in 22 types of Athletics, and women competed in 20). In addition, athletics is an exercise of modern pentathlon and triathlon sports, training of all sports, training, military training, health exercises of educational institutions, "Alpomish" and "Barchinoy" sports tests of students and youth. took place in the program. Homer's "Iliad", Ibn Sina's "Laws of Medicine" and other books contain information about athletics exercises.

Historical evidence of the first Olympic Games held in ancient Greece shows very similar events to today's events. Among them was the cross-country event, which was basically a run of about 190 meters from one end of the stadium to the other. They also included races over two distances. There were endurance races ranging from 7km to 24km. Over the years, the appeal of sporting events grew worldwide, and in 1850 the Wenlock Agricultural Reading Society (WARS) created what it considered the forerunner of the modern Olympic Games. Wenlock's games were a mixture of athletics and traditional country sports, mixing competitive events with exciting displays.

In 1896, the first modern Olympic Games were held in Athens. They achieved remarkable success, and in 1912 the International Amateur Athletics Federation (IAAF) was founded. In recent years, some events have disappeared, others have been changed, and new ones have been added. Although the Summer Olympics are still considered the pinnacle of an athlete's career, professional athletes today compete in IAAF competitions around the world, often competing for huge prize money²⁰.

In the ancient Olympic Games (from 776 BC to 394 AD), competitions were mainly organized in Athletics. In the development of modern athletics in the 19th

²⁰ <http://sport.ziyonet.uz/uzc/kinds/14>

century, competitions in England (since 1837), All-Greek games held in Athens (since 1859) and revival of the Olympics (since 1896) were of great importance. In 1912, the International Amateur Athletics Federation (IAAF) was formed, 200 countries are members of it (2001; Uzbekistan Athletics Federation has been a member since 1993). The IAAF has been holding the World Cup (now Grand Prix competitions) since 1977, and the World Championship since 1983.

Interest in athletics in Uzbekistan increased in 1885 after the establishment of a playground adapted to this type in Margilon. Athletics competitions were held in Tashkent in 1902, national championships in 1919, spartakia in 1927. In Uzbekistan, more than 135,000 people are engaged in athletics under the supervision of more than 140 coaches, 3 of the coaches have the title of honored athlete of Uzbekistan, 10 of them have the title of honored sports teacher of Uzbekistan (2001) . Track and field athletes from Uzbekistan have been participating in the Olympic Games since 1952.

Interest in athletics in Uzbekistan increased in 1885 after the establishment of a playground adapted to this type in Margilon. Athletics competitions were held in Tashkent in 1902, national championships in 1919, spartakia in 1927. In Uzbekistan, more than 135,000 people are engaged in athletics under the supervision of more than 140 coaches, 3 of the coaches have the title of honored athlete of Uzbekistan, 10 of them have the title of honored sports teacher of Uzbekistan (2001) . Track and field athletes from Uzbekistan have been participating in the Olympic Games since 1952.

The goal of all types of athletics is to win the competition: to run or walk faster than the competitors, throw farther and jump higher. In the multi-sport decathlon and heptathlon, the goal is to score as many points as possible by performing at maximum efficiency in each individual event.

Basic equipment for athletics consists of a vest, shorts and trainers. For certain events, certain equipment is required: pole, core, disk, hammer, spear. Athletics is a set of sports events consisting of three main directions: running, jumping and throwing. Running events include sprints, middle and long distance races and hurdles. Jumping consists of the long jump, high jump, triple jump and pole vault, and the discus, hammer throw, javelin and shot put events.

There are also combined events such as the men's decathlon, which consists of ten events, and the women's heptathlon, which consists of seven events. Success in athletics is not measured by points or goals, but by time and distance.

These competitions start with shooting from an electronic pistol. In short-distance races, officials use a digital dash camera to cross the finish line to take pictures of the finish line. The clock stops when the athlete crosses the finish line.

Jumps are measured from the front edge of the starting board to the athlete's first mark on the sand. The distance is always measured to the nearest centimeter and athletes are always given at least three jumps.

In conclusion, it can be said that the preparation of athletes in the current period processes are developing and perfecting. The introduction of new technologies brought great changes in sports. The modern sport is from ancient Greece very different from sports. The results shown by athletes are only physical it no longer depends on preparation. Inventions made in the last hundred years in the field of sports left new modern lines. That's all there is to such devices at the moment. We are used to devices that count millimeters and milliseconds in sports we consider its use as a simple case. It's just TV or sports not only to show competitions, but also sports for athletes and coaches for effective training management and good mastering of exercise techniques created computer programs are actively developing.

LITERATURE:

1. <http://sport.ziyonet.uz/uzc/kinds/14>
2. <https://olamsport.com/uz/?type=13>
3. Azimovna F. M. Formation of spiritual and moral values of pupils in physical education lessons //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. –№. 11. – C. 99-103.
4. Sharifovich U. A. Athletics-The queen of sports impact athletics on the functional and physical state of man //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. –T. 9. – №. 11. – C. 112-11

SHAXS NAZARIYALARIDA O'Z- O'ZINI BOSHQARISH MUAMMOSI**Xodjayeov Sardor***UrDU psixologiya yo'nalishi magistranti*

Annotatsiya: : *Mazkur maqolada psixologiya fanida shaxs rivojlanishi nazariyalarida o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirishning psixologik jihatlari, o'zini o'zi boshqarish tizimi to'g'risida olimlar fikrlari va tadqiqotlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi nazorat qilish, faoliyat, ruhiy jarayonlar, ruhiy xolatlar.*

Komil shaxsni shakllantirish va tarbiyalash g'oyasi istiqlolning dastlabki kunlaridanoq biz uchun ustuvor vazifa qilib belgilandi. Ushbu vazifalar jamiyatimizda har bir shaxsga, ayniqsa bolalarga ularning tarbiyasiga kompleks yondashishni talab qiladi. Shaxsning har tomonlama kamol topishi ta'lim jarayoni, uning tashkil etilishi va amalga oshirish usul va vositalariga ham muayyan darajada bog'liqdir. Muvaffaqiyatli ta'lim olish, bilimlarni egallashning optimal asosi o'quv, intellektual ko'nikma va malakaning shaxsdagi o'zlikni anglash, o'z-o'zini baholash, o'z o'zini boshqarish hamda bilish kabi ko'rsatkichlar bilan uyg'un ravishda shakllanishi hisoblanadi.

Har qanday muammoni yechish uning nazariy asoslarini o'rganishdan boshlanadi. Muammoning nazariy asoslari deganda, shu sohadagi mavjud tushunchalar, qonunlarni yaxshi bilib olish nazarda tutiladi. Muayyan ilm qaysi ob'ektiv borliqni o'rganishni, uning asosiy maqsadi, vazifalari nimadan iboratligini hamda shu sohadagi qonuniyatlar jamiyat manfaatlariga qanday xizmat qilishini yaxshi bilgan bo'lishi zarur. Jahon psixologiyasi fanida shaxsning kamoloti, uning rivojlanishi to'g'risida xilma-xil nazariyalar yaratilgan bo'lib, tadqiqotchilar inson shaxsini o'rganishda turlicha pozitsiyada turadilar va muammo mohiyatini yoritishda o'ziga xos yondashishga egadirlar. Shu jumladan shaxsning o'z o'zini boshqarishiga to'htalsak avallo «o'z o'zini boshqarish» atamasiga qo'shiladigan «o'z o'zini» so'z birikmasi sub'ektning:

-uning tomonidan amalga oshirilayotgan o'zining erkin faollik xarakterlarini anglash va ularni maqsadga muvofiq boshqarish;

-alohida faoliyat xarakterlarining ob'ektiv predmetli, ratsional-mantiqiy asoslarni kabi, shaxsiy-qadrli asosini ham aniqlash;

-ularning o'zaro bog'lanishini aniqlash va ularni o'zining asosiy shaxsiy ehtiyoj va qadriyatlarining, ma'noviy maqsad va fikrlarning butun tizimi kontekstiga, hamda o'z o'zini anglash mohiyatiga moslashtirish kabi qobiliyatlarini aks ettiradi.

O'zini o'zi nazorat qilish genetik nuqtai nazardan inson uchun o'ziga xos va unga o'zini o'z faoliyatining, xatti-xarakterlarining va umuman, xayot tarzining yaratuvchisi, ijrochisi va nazoratchisi sifatida namoyon bo'lishga yo'l qo'yib beradigan ruxiyatning umumiy funksiyasi sifatida namoyon bo'ladi. O'zini o'zi

boshqarish deganda inson aniq bir maqsadga yo'naltirgan o'z faoliyatining sub'ekti bo'la olish umumiy qobiliyati tushuniladi va u shu kabi faollikning ko'pgina alohida xarakterlarida doim amalga oshiriladi. Boshqa so'zlar bilan aytganda, o'zini o'zi boshqarish o'z faoliyatining sub'ekti bo'lmish insonning umumiy qobiliyati sifatida ham, ushbu qobiliyatning faoliyat, xatti-xarakterlar, muloqot va shu kabilarning aniq yagona xarakterlarida amalga oshish jarayoni sifatida ham mavjud bo'ladi. O.A. Konopkin "faoliyat" va "o'zini o'zi boshqarish" tushunchalarning nisbati haqida gapirganida, ular bir biridan ajralmagan xolda mavjud bo'lishlarini va amlaga oshishlarini, bir birini to'ldirishlarini, ba'zida esa bir birini to'sib qo'yishini ham alohida ta'kidlab o'tgan.[2] Lekin ular insonning mos tushmaydigan erkin faoliyat aspektlariga urg'u berganligi sababli bir birining o'rnini bosa olmaydilar. "Faoliyat" tushunchasi borliqning amaliy o'zgarishi, uning uslublari predmetli mantiqqa mos tushishi bilan bog'liq ma'naviy vazifani bajaradi. O'zini o'zi boshqarish tushunchasi o'sha faoliyatning sub'ekt, yaratuvchi va egasi sifatida namoyon bo'ladigan insonga tegishlilikga urg'u beradi. Natijaga erishishga yo'naltirilgan real faoliyatning asosiy jihati faoliyatni maqsadga muvofiq o'zgartirishga qaratilgan ijro faoliyatidir. O'zini o'zi boshqarish nafaqat faoliyatning bevosita amalga oshirilishi bilan bog'liq ichki ruxiy harakatdir, balki u ushbu faoliyatning amalga oshish jarayonini ham kuzatib boruvchi kuchdir.

Boshqalardan "yaxshiroq bo'lish"ga intilishdan, o'zgarishga harakat qilishdan, yaqin insonlarning talablari, iltimosi va ko'ndirishlaridan xech qanday o'zgarishlar sodir bo'lmaydi. O'z o'zini boshqarish (lot. regulare – tartibga solish, to'g'irlamoq) – bu oldindan ongli ravishda tizimiy tashkillashtirilgan individning o'zining ruxiyatiga uning xususiyatlarini xoxlagan yo'nalishda o'zgartirish maqsadida ta'sir o'tkazishdir.[4]

Har bitta insonning xayoti va faoliyatida atrofdagi borliqning o'zgaruvchan sharoitlarida faollikni tartibga solish muammosi katta ahamiyatga egadir. Zamonaviy qarashlarga ko'ra, insonning butun ruxiyatining mazmuniy tavsifi aynan maqsadga yo'naltirilgan faollikning o'zini o'zi tartibga solish, insonni o'z hayot va faoliyatida erkin va ongli sub'ekt qiladigan "o'zini yaratish" qobiliyatidir. O'z o'zini boshqarish jarayonlarida ruxiyatning nisbiy ravishda ajratiladigan alohida bosqichlari, tomonlari, imkoniyatlari, funksiyalari, jarayonlari, qobiliyatlari va boshqalarning butun boyligidagi birdamligi amalga oshadi.

Umuman "o'z o'zini boshqarish" tushunchasi fanlararo xarakterga ega. O'zini o'zi tartibga solish sharoitlarga adekvat o'zgaruvchanlik, xayot va faoliyatning barcha davrlarida egiluvchanlikni ta'minlab beradigan tizimiy jarayondir. Ko'pgina mualliflar ishlarida o'zini o'zi tartibga solishning psixologik aspektini ajratib olish urinishlari mavjud. O'zini o'zi tartibga solish g'oyalarining vujudga kelishi va rivojlanishi psixologik tadqiqotlarning faoliyatni tartibga solish, faoliyatning turi, sabab, iroda, erkinlik, o'zini o'zi determinatsiyalash, javobgarlik va qarorlarni qabul qilish kabi yo'nalishlari bilan chambarchas bog'langan xolda, shuningdek inson faoliyatining umumiy tarkibi va dinamikasi muammosining kontekstida sodir bo'lgan.

I.M.Sechenov va I.P.Pavlov asarlari ruxiy xodisalar va jarayonlar kechishining regulyator xarakteri haqida tasavvurning shakllanishiga asos soldi. Ruxiy o'z o'zini boshqarish muammolarining asosiy aspektlarini taqdim etish va ochib berishda V.M.Bexterev, va shuningdek uning shogirdlari va izdoshlari bo'lmish L.F.Lazurskiy, M.YA.Basov, V.N.Myasishevlarning yutug'i katta. V.M.Bexterev bo'yicha ruxiy o'zini o'zi tartibga solish – bu insonning o'z ruxiy xodisalar doirasiga (ruxiy jarayonlar, xolatlar, xususiyatlar) ularning ishlash xarakterini qo'llab quvvatlash yoki o'zgartirish maqsadida ongli ta'sir o'tkazishidir. A.V.Zaporojets (1986) Sechenov g'oyasiga asoslanib quyidagi farazni ilgari surdi - insonning erkin bo'lmagan xarakatlarning sezilarli, ya'ni fahmlanadigan bo'lishi orqali erkin xarakatlarga aylanadi. N.S.Leytes mexnatlarida (1974, 1980) o'zini o'zi tartibga solish umumiy faoliyatning dinamik tavsifi sifatida namoyon bo'ladi. N.S.Leytes [12] shunday deb yozadi: "O'zini o'zi tartibga solish faollik kabi barcha ruxiy aktlarda namoyon bo'ladi...", va keyinchalik: "ko'proq umumiy aqliy qobiliyat – bu faollik va o'zini o'zi tartibga solishdir. Qobiliyatlarning birlamchi asoslari bo'lmish bu ikkita tomon tomoman aniq tarzda bitta yosh bosqichidan ikkinchisiga aylanadi". Ammo agar kichik sinflardan katta sinflarga o'tish davrida aqliy faollik oshib kamayishi mumkin bo'lsa (masalan, atrof muxitga bo'lgan reaksiyaning ifodaliligi va bevositaligi), o'zini o'zi tartibga solish qobiliyati inson asab imkoniyatlarining oshishi bilan birgalikda oshadi va sifatli qayta tuziladi. "SHunday qilib, kichik sinflar o'quvchilarning bevositaligi, shoshiluvchanligi va taqlid qilishligi o'rta sinflarda asta sekinlik bilan o'zlashtirishni va mustaqil bo'lishni talab qiladigan yanada uzoq tirishish, ishga intilish bilan almashadi; katta sinflar o'quvchilari ongli o'zini o'zi tartibga solishga bo'lgan o'zgacha moyilligi bilan farqlanadilar. Aqliy faollikning ayrim fazilatlar rivojlanishining kechishiga qarab o'z o'zini boshqarish imkoniyatlari hamma jihatdan yosh o'tgan sari oshadi va ko'payadi." [5] Keyinchalik M.V.Bodunov va V.M.Rusalovlarning tadqiqotlarida [3,] o'z o'zini boshqarish va faollikning nisbiy mutaqqilligi haqida xulosa qilinadi.

Xorijiy tadqiqotchilarning ahloqqa nisbatan o'z o'zini boshqarish haqidagi ishlari orasida F.Kenfer (1970) tomonidan ishlab chiqarilgan o'z o'zini boshqarish modelini ko'rsatib o'tish lozim. Muallif o'rgatish nazariyasi doirasida tashqi qo'llab quvvatlashsiz inson xulqining o'zgarishini tushuntirib berishga xarakat qilgan. Bu maqsadda u qarama qarshi aloqa va o'zini o'zi qo'llash tushunchasini kiritadi [5]. Ruxiy o'z o'zini boshqarish muammosiga qiziqish keyingi o'n yilliklarda ancha oshgan. Turli psixologik tadqiqotlardagi o'z o'zini boshqarish xodisasiga tez-tez murojaat etish bunga dalil bo'lib keladi. Masalan, ruxiy xolatlarni tartibga solish bo'yicha an'anaviy tadqiqotlarda, psixologiyaning turli soxalarida: muhandislik, yosh davlari, tibbiyyot va boshqa sohalarida keng o'rganilmoqda. O'z o'zini boshqarish haqidagi zamonaviy tasavvur (bu jarayonning tarkibi va mexanizmi, uning shakllanishi va namoyon bo'lishi haqida) determenizmning umumiy ilmiy prinsiplari va ruxiy xodisalarni o'rganishda sub'ekt-faoliyatli yondashuv asosidagi rivojlanishga asoslanib tashkil topadi (S.L.Rubinshteyn, M.YA.Basov, A.N.Leontev,

B.M.Teplov, A.A.Smirnov, B.G.Ananov). Ma'lum darajada o'z o'zini boshqarish haqidagi asosiy qoidalarning rivojlanishi ruxiy xodisalarni o'rganishda maxsuldor bo'lgan tizimiy yondashuv rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Tizimiy yondashuvdan kelib chiqqan xolda, biz inson faolligining o'z o'zini boshqarish aniq tizimiy xususiyatlarga ega bo'lgan tizim sifatida (butunlik, strukturalilik, bosqichma-bosqichlik, muxit bilan o'zaro bog'liqlik), individuallikning turli darajasida shakllangan shaxsiy tarkibning maqsadga yo'naltirilgan faollik o'ziga xosliklariga nisbatan ta'sirni amalga oshiradigan inson faolligining mahsus shakli sifatida faraz qilamiz. Tizimiy yondashuvga mos ravishda faollik muammosi "o'zini o'zi boshqaradigan tizim tomonidan tashqi sharoitlar yoki ichki o'zgarishlarga javoban o'z xarakatini tanlash" muammosi sifatida oldinga chiqadi. [6]

Shaxsda o'zini-o'zi nazorat qilish muammosi xorij psixologlaridan M.I.Bornishevskiy, V.V.Davodov, L.B.Itelson, A.N.Leontev, I.N.Margamen, A.K.Markova, V.I.Straxov, A.Ya.Savchenko, D.B.Elkonin, T.I.Gavalova, A.I.Lipkina, K.A.Maltseva, G.A.Sabieva, A.K.Serdyuk, S.P.Tihenko, P.Ya.Galperin, A.V.Zaxarov, V.G.Romanko, N.I.Kuvshinov va boshqalar tomonidan keng doirada tadqiq qilingan.

O'zini o'zi boshqarish kechimida har bir yoshning shaxsiy o'ziga xosligi, maylini hisobga olgan holda, uning aqliy idroki va ruhiy yo'nalishi turlicha bo'lishi bilan izohlanadi. O'zini o'zi boshqarishda shaxs faoliyatining individual xususiyatlari, ya'ni alohida psixik jarayon va holatidagi tempi, ritmi, intensivligi yosh davrlari bilan ham bog'liq. Yoshlikning turli davrlarida fiziologik jihatdan nerv sistemasi faoliyatining tiplari: hissiyotning qo'zg'alishi va uning umumiy xarakatchanligi, kuchi, tezligi va barqarorligi har xil namoyon bo'ladi. Yoshlarning ushbu individual xususiyatlari ularning temperamenti turlicha bo'lishi bilan ham bog'liq. Temperamentning tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalash jarayonida takomillashib borishi ham yosh davrlariga bog'liq jarayondir. O'zini o'zi boshqarishda shaxsning irsiyati, nerv sistemasi, temperamenti va bilim jarayonlari xususiyatlari bilan birga, uning shaxsi shakllanayotgan ijtimoiy psixologik muhit xususiyatlari, atrofdagi kishilarning intellektual darajasi, ta'lim-tarbiya jarayoni ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga qay darajada muvofiqligi kabi omillar muhim ahamiyatga ega. O'zini o'zi boshqarish har bir individual aqliy, jismoniy va ruhiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos darajada bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бабич О.М. Методы саморегуляции и психологической разгрузки. Воронеж: Издат.-полиграф. центр Воронежского гос. ун-та, 2008.
2. Конопкин О.А. Общая способность к произвольной саморегуляции как фактор субъектного развития. //Вопросы психологии, 2004
3. Пичугин В. Г. Эмоциональная устойчивость. Техника развития. – М.: Вершина, 2009.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб: Изд-во "Питер", 2000. – 578 с

ОБОСНУЙТЕ РАЗНИЦУ МЕЖДУ ВЕРИФИКАЦИЕЙ И ВАЛИДАЦИЕЙ**Хулкар Усмонова***(PhD) доктор философии в технических науках***Умиджон Рахимжонов***Магистрант Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова*

Аннотация: в этой статье описывается разница между верификацией метода и валидацией, документами процесса верификации и единицами процесса валидации.

Ключевые слова: верификация, валидация, верификация, процесс, документ, код и программа, программное обеспечение.

Верификация в тестировании ПО – процесс просмотра документации, дизайна, кода и программы для того, чтобы проверить, было ли программное обеспечение создано в соответствии с требованиями или нет. Основная цель процесса верификации – обеспечить качество приложения, дизайна, архитектуры и т.д. Процесс верификации включает в себя такие действия, как ревью, пошаговое руководство и инспекция.

Валидация в разработке ПО – динамический механизм тестирования и проверки того, действительно ли программный продукт соответствует точным потребностям заказчика или нет. Этот процесс помогает гарантировать, что ПО выполняет желаемое использование в подходящей среде. Процесс валидации включает в себя такие действия, как модульное тестирование, интеграционное тестирование, системное тестирование и пользовательское приемочное тестирование.

Ключевая разница:

- Процесс верификации включает в себя проверку документации, дизайна, кода и программы, в то время как процесс валидации включает в себя тестирование и проверку самого продукта.
- Верификация не требует исполнения кода, в то время как валидация требует.
- Верификация использует такие методы, как ревью, пошаговое руководство, инспекцию и отладку, в то время как валидация использует такие методы, как тестирование чёрного ящика, белого ящика и нефункциональное тестирование.
- Верификация проверяет, соответствует ли ПО спецификации, в то время как валидация проверяет, соответствует ли ПО требованиям и ожиданиям.
- Верификация находит баги на раннем этапе цикла разработки, в то время как валидация находит баги, которые верификация не может.

- Сравнивая валидацию и верификацию в тестировании ПО, процесс верификации нацелен на архитектуру ПО, дизайн, базу данных и др., в то время как процесс валидации нацелен на реальный программный продукт.

- Верификация выполняется командой QA, в то время как валидация выполняется командой тестирования с командой QA.

- Сравнивая тестирование верификации и валидации, процесс верификации предшествует процессу валидации, в то время как процесс валидации идет после процесса верификации.

Вот основное различие между тестированием верификации и валидации:

Верификация;

- Процесс верификации включает в себя проверку документов, дизайна, кода и программы

- Не связано с выполнением кода

- Верификация использует такие методы, как ревью, пошаговые руководства, инспекции, отладку и т.д.

- Проверяется соответствие программного обеспечения спецификации

- Обнаруживает баги на ранних стадиях цикла разработки

- Цель - архитектура приложений и программного обеспечения, спецификация, полный дизайн, высокий уровень, дизайн базы данных и т.д.

- Команда контроля качества проводит проверку и убеждается, что программное обеспечение соответствует требованиям и спецификации

- Идет перед валидацией

ВАЛИДАЦИЯ

- Это динамический механизм тестирования и валидации фактического продукта

- Всегда связано с выполнением кода

- Используются такие методы, как тестирование черного ящика, тестирование белого ящика и нефункциональное тестирование

- Проверяется, соответствует ли программное обеспечение требованиям и ожиданиям заказчика

- Может обнаружить баги, которые не может обнаружить верификация

- Цель - это реальный продукт

- Валидация программного кода выполняется с привлечением команды тестирования

- Идет после верификации

Выше перечислены основные различия между верификацией и валидацией. Кроме того, можно отметить еще несколько отличий.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Jens J.Dahlgaard, Kai Kristensen, Gopal K.Kanji. Fundamentals of Total Quality Management Process analysis and improvement. London, 2010

2. A.E.Fridman, Quality of Measurements. A Metrological Reference, 2012.

3. Дворин В.М., Абдуазизов А.А. Метрология стандартизация и управление качеством. Учебное пособие, Ташкент, 2005
4. Клевлеев В.М. Метрология, стандартизация и сертификация. Учебник. Москва, ИМПРАМ., 2004, 422 стр. 5. Сергеев А.Г. Основы метрологии, стандартизации и сертификации. Учебник, Москва, ЛОГОС, 2001, 398 стр.
5. Исматуллаев, П. Р., Усманова, Х. А., & Тургунбаев, А. (1985). Влагометрия хлопка и хлопковых материалов. Изд. Фан, Ташкент.
6. Usmanova, H. A., Boboev, G. G., & Turg'unbayev, A. (2015). Methods of reducing the influence of the forms of communication moisture to error converter. International journal of advanced research in science, engineering and technology.-India, 2(10), 964-969.
7. Усманова К. А. и Тургунбаев А. (2018). Разработка многоцелевого влагомера на сверхвысокой частоте. Химическая технология, контрол и управление, 2018 (3), 202-206.
8. Машарипов, Ш. М., & Усмонова, Х. А. (2015). Программа для определения влажности хлопксырца по его диэлектрической проницаемости и рабочей частоты влагомера. Свидетелство об официальной регистрации программы для электронно-вычислительных машин. № DGU, 3095.
9. Усманова, Х. А., & Тургунбаев, А. (2017). Теоретические основы диэлкометрического метода измерения влажности. Приборы, (8), 34-40.
10. Усманова, Х. А., & Исматуллаев, П. Р. (2016). Обеспечение единства измерений влажности методом сверхвысокоочастотной влагометрии твёрдых, сыпучих и волокнистых материалов. Метрология, (4), 37-42.
11. Усманова, Х. А. (2016). Анализ общих принципов построения диэлкометрических преобразователей влажности сыпучих и хлопковых материалов. Современная наука: тенденции развития, (16), 168-173.
12. Мелибаев, М., & Абдуллажонов, Б. С. (2022). МАШИНАСОЗЛИКДА ДЕТАЛЛАРНИ ЎЛЧАМИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШДА МЕТРОЛОГИК ТАЪМИНОТ. ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАХЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ, 2(4), 109-115.
13. Негматуллаев, С. Э., Мелибаев, М., Абдуллажонов, Б., & Ортиков, Х. (2022). ВЛИЯНИЕ ШЕРОХОВАТОСТИ ПОВЕРХНОСТИ НА ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ ДЕТАЛЕЙ МАШИН. BARQARORLIK VA YETAKSNI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 505-509.
14. Мелибаев, М., Негматуллаев, С. Э., & Ортиков, Х. Ш. Движение шины негоризонтальной опорной поверхности (Шинанинг гоизонтал бўлмаган таянч юзадаги ҳаракати) ФерПИ. 2021. Том, 25(1), 176-178.
15. Мелибаев, М., Абдукадиров, А., & Ортиков, Х. (2019). ДИНАМИЧЕСКИЙ ПАСПОРТ ЗЕРНОУБОРОЧНОГО КОМБАЙНА" CASE". In ВКЛАД УНИВЕРСИТЕТСКОЙ АГРАРНОЙ НАУКИ В ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА (pp. 246-251).

ULUG'BEK HAMDAM SHE'RLARIDA SHAXSNING SOMATIZMLAR VOSITASIDA SIFATLANISHI

Saypidinova Mexmonoy

Buxoro davlat universiteti magistranti

Somatizmlar – inson tana a'zolarining nomlarini o'zida aks ettiruvchi leksik birlik hisoblanadi. “Somatizm” termini tilshunoslikka ilk bor lingvist F. Bakk kiritgan. Biz og'zaki nutqda ham, badiiy nutqda ham bu so'zlardan ko'p foydalanamiz. O'zbek tilshunosligida ham bu mavzuda bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilishi bilan bir qatorda o'zbek adabiyotshunosligida alohida mavzu sifatida o'rganilmagan. Shu o'rinda somatizmlarni badiiy nutqda o'rganilishiga nasr va nazmda birdek qalam tebratuvchi serqirra ijodkor Ulug'bek Hamdam she'rlari misolida mohiyatini ochishga e'tibor qaratdik.

O'zbek she'riyatida “yurak” somatizmidan eng ko'p qo'llanadi. Xususan Ulug'bek Hamdam ijodida ham lirik qahramon holatini tasvirlashda bu so'zdan ko'p foydalanilgan. Shoirning “Tilak” she'rida:

Ko'zlaringni ko'zimga tikib,
Yuragimdan hikmatlar so'rgil.

Bu o'rinda “yuragimdan” – chin qalbdan, chin dildan tushunchalarini ifoda etadi. Mazkur she'rning ikkinchi bandida:

Yuragingning siridan emas,
Dunyolarning kiridan voz kech!

“Yuragingning siri” birikmasi orqali ko'ngilda yashiringan o'y-fikrlarga ishora qilingan. Birinchi banddagi “ko'z tikib” iborasidan foydalanilgan. Bu ibora intizorlik, kutish, yo'lga qaramoq ma'nolarini bildiradi. Misrada ko'z so'zidan ikki marta foydalanilgan. Aslida “ko'ziga ko'zini tikmoq” bo'lishi kerak edi, lekin shoir ko'zlaringni ko'zimga tikib deb ishlatgan. Bu bilan suygan kishisini doim yonida his etishini bildirgan, ya'ni uni ko'z qarog'iday avaylab-asrashini ta'kidlagan.

Shoir “Iltijo” she'rning ikkinchi bandida:

Yuragimga oqdi-ku yana

Qismatimning zahar-zaqqumi, deya “yurak” so'zini oqmoq fe'li bilan qo'llash orqali ko'chma ma'no ifodalagan. Uchinchi bandda”

Qo'llaringni uzat, nihoyat,
Yo'llarimni ochgil, Xudoyim!

“Qo'llaringni uzat” so'zi bu o'rinda yordam bermoq, yordam olmoq tushunchalarini ifoda etadi.

“Orzu” she'rida shoir shunday yozadi:

Huvillagan yuragimga oqsa betinim,
Kuldirmasa ham yig'latib boshim egmasa.

Bu misralarda “yurak” huvillagan sifatdoshining, sifatlovchi aniqlovchi bilan qo'llash orqali tushkunlikka tushgan, yolg'iz inson holatiga ishora qilinmoqda. “Bosh

egmoq” iborasi esa ko’nmoq, taslim bo’lmoq, taqdirga ko’nmoq ma’nolarini ifodalagan. “Ichingdaman” she’rida:

Boshimda quyunday aylanar har o’y,
Emdi qay dovonning ichidaman men?..

O’y, xayol, tasavvur kabilar “miya” funksiyai bilan bog’liq. Ma’lumki, xalq tilida sinekdo’xa asosida “bosh” so’zi bilan ataladi. Masalan, “boshing bormi?”, “boshing ishlaydimi?” bu misrada ham miya tushunchasi poetik nuqtayi nazardan bosh so’zi bilan ifodalangan.

“Vatan” she’rida:
Yurtin qancha maqtaganlar bor,
Bilib-bilmay yoqlaganlar bor,
Til uchida madhini aytib,
Shirin jonin saqlaganlar bor.

“Til uchida gapirmoq” iborasi orqali soxtalik, nosamimiylik tushuniladi. Shoir bu iboradan foydalanib, Vatan madhini til uchida aytuvchilarga kinoya qilmoqda. Mazkur she’rning oltinchi misrasida:

Yurakdagi sirimsan, Vatan!
Sir saqlagan pirimsan, Vatan!

Vatanni yurakdagi sirga tenglashtirmoqda. O’z yuragini Vatan uchun manzil makon ekanini ta’kidlamoqda. Buni shoir:

Yuragimda yasharsan, Vatan!
misrasida ta’kidlamoqda.

“Men tikkan bayroq” she’rda she’rning yurakka oqib kelishini aytish orqali chin she’r yurakdan yozilishini ta’kidlaydi. Xuddi shu she’rda “Teshilar yo’lingda ko’zim” behuda misrani keltirib, mubolag’a san’atini qo’llagan. Shu orqali intizorlik mubolag’ali tarzda bo’rttirib aytilgan. Shu she’rda “bo’g’iz” so’zi ham qo’llanilgan: “Bo’g’ziga tig’ kelgan jondek jonsarak”. Bo’g’iz – “O’zbek tili izohli lug’ati”da ko’pincha hayvonga ishlatilgan.

“Sonet” she’rida
Yuragimga birrov boq qiyo
deya ko’ngilni hisobga olmoq ma’nosini ifodalagan.

“She’r to’qiyman” she’rida:
Yuragimning yarmi og’rir,
Yarmida bayram, tantana...
Qizig’i shundaki bunda yuragimni yarmi deb ishlatgan.

“Onamga” she’rida:
Oppoq yuragingni yo’limga to’shagan
Qadim go’shada turarding hanuz...

“Oppoq yurak”deya pok ramzini ifodalab keladi. Soch ham tananing muhim a’zosi. Soch rangi yoshi, salomatligidan xabar beradi. Oppoq soch keksalik, nuroniylik belgisidir:

Sochlaring esa oppoq,

Xuddi yuragingdek oppoq edi ular –
 Yo'l yurib momataloq bo'lgan oyoqlarimni,
 Tiriklik g'ubori qo'ngan yonoqlarimni,
 Tiriklik ishq qon qilgan yuraklarimni
 Artib olish uchun boshingda tutib turgan sochiq edi ular!..

Mazkur misralarda soch, yurak, qon, bosh, oyoq, yonoq kabi somatizmlar qo'llangan. Aniqrog'i keltrilgan somatizmlardan foydalanib, tirikchilik tashvishi bilan yurgan inson holati tasvirlangan.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyotda somatizmlarni qo'llash orqali inson ruhiyatida kechadigan holatlarni, his-tuyg'ularni, xatti-harakatlarni anglatishga xizmat qilishi bilan alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdamov Ulug'bek. "Eski dunyo va yangi men". "Yangi asr avlodi", 2018-yil
2. Alimova X.Z. Dariy tilida somatizmlarning struktur va semantic tasnifi. – Toshkent, 2005.
3. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии эстонского языка// Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. – Баку. 1968.
4. Gadoyeva M. I. Ingliz va o'zbek tillarida somatizmlarning semantik-pragmatik tadqiqi. Buxoro – 2022.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jidli. Tuzatilgan ikkinchi nashri, - Toshkent: O'zbekiston, 2020

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ОБРАЗНЫЙ СТРОЙ ЯЗЫКА

Аджеминова Эльвина Рифатовна

преподаватель, Ферганский государственный университет

Джагаспанян Рафик Николаевич

магистрант 2-го курса, направление «Литературоведение»

Ферганский государственный университет

Исмаилов Рустам Саитович

студент 4-го курса, направление: «Обучение языкам (русский язык)»

Ферганский государственный университет

Аннотация: *В данной статье рассмотрена национальная специфика образной языковой картины мира, в частности, две её теоретические концепции. Были раскрыты когнитивные механизмы образного мышления, основанные на принципе аналогии. Раскрыто моделирование общеязыковой образной системы на уровне структурно-семантических связей языковых единиц.*

Ключевые слова: *образы, культура мироустройства, когнитивно-дискурсивные метафорологические исследования, языковые различия, стереотипы, система культурных ценностей.*

Порой мы не замечаем, что говорим и мыслим образами. Называя руль автомобиля баранкой, пухлого мальчика пончиком, а модный розовато-оранжевый цвет лососевым, мало кто задумывается над «кулинарной» природой образа, использованного в обозначении различных явлений жизни. Настолько привычными, знакомыми и понятными они являются. Другое дело – образы чужого языка, которые даже если и похожи на наши по характеру аналогии, всегда кажутся немного странными и необычными. Англичане называют скучную и неинтересную девушку *hunk of cheese*, буквально: «кусочек сыра», непривлекательную девушку – *cold biscuit*, буквально: «холодный пирог». Рисунок в ёлочку по-английски звучит *herring bones*, что в переводе значит «кости селёдки». Голова в английском языке устойчиво ассоциируется с горшком (*pot*) для приготовления пищи (ср. русс. котелок, кочан, тыква, репа). На итальянском языке неаккуратного ребёнка назовут *pasticcione* ‘грязнуля’ от наименования кулинарного изделия *pasticcio* ‘пирог, запеканка, паштет’ (ср. русс. устряпаться ‘сильно испачкаться’). К этому же существительному восходит и другое образное слово *pasticciare* ‘халтурить, плохо выполнять работу’ (ср. русс. настряпать ошибок).

Изучая фразеологию, написано множество книг, статей, диссертаций, но интерес к ней не иссякает ни у тех, кто просто неравнодушен к слову и ни у исследователей. Подтверждается точность формулы, высказанной известным датским ученым Отто Есперсеном, еще на заре века, который назвал

фразеологию “деспотически капризной и неуловимой вещью”. Сам факт наличия в языке помимо слов целых словесных комплексов, которые иногда тождественны слову, а чаще являют собой уникальный лингвистический феномен, отличающийся яркой выразительностью, образностью и эмоциональностью, служит для нас поводом к тому, чтобы исследовать именно этот раздел языкознания. Русский язык – это национальный язык русского народа, обладающего богатейшими традициями, высочайшей культурой. Научное изучение русского языка начинается там, где к объективно протекающему процессу овладения родной речью прибавляется элемент осознания свойственных языку закономерностей. Важнейшая задача при изучении русского языка это - задача овладения выразительной и грамотной речью. Овладение фразеологическим богатством русского языка помогает в значительной степени повысить культуру речи, которая, к сожалению, недостаточно высока и оставляет желать лучшего.

Образный взгляд человека на мир через призму характерного для той или иной культуры мироустройства отразился в языке, прочно вошёл в систему понятий, выраженных языковыми и речевыми средствами. Эти наблюдения почти 200 лет назад были озвучены в концепции «внутренней формы языка» В. фон Гумбольдта, говорившего о языке как проявлении «духа народа»; нашли отражение в трудах неогумбольдтианцев (Л. Вайсгербер, Й. Трир, Э. Косериу и др.); в гипотезе лингвистической относительности Э. Сепира и Б. Уорфа; в работах А.А. Потебни и современных исследованиях по лингвокультурологии и этнолингвистике (А. Вежбицкая, В. А. Маслова, В. Н. Телия и др.) [2,81]. Национальная специфика образной языковой картины мира – тема весьма интересная и плодотворная, однако остановимся на том общем, что объединяет образные системы разных языков, и постараемся представить, как организованы образные смыслы, воплощенные в словах и выражениях того или иного языка.

В настоящее время все учёные опираются на две теоретические концепции: семасиологическую теорию образности и когнитивную теорию метафоры⁶. В рамках первой концепции образность понимается как языковая функционально-семантическая категория (в отличие от лингвостилистического подхода, рассматривающего образность исключительно как категорию текста). Выявляются языковые механизмы реализации свойства образности, к числу которых относятся различные способы вторичного означивания: метафоризация, метонимизация и символизация значения, а также, как следствие, мотивированность образной единицы и наличие у неё внутренней формы [4, 13]. Предлагаются методы лингвистического моделирования образной языковой системы на лексико-фразеологическом уровне: метафорические поля, образные лексико-фразеологические поля и парадигмы.

В рамках второй концепции рассматриваются когнитивные механизмы образного мышления, основанные на принципе аналогии: когнитивные метафорические и метонимические модели, позволяющие описывать определенные концептуальные области (как правило, более высокой степени абстракции) в терминах других концептуальных областей (обычно, более конкретных, имеющих материальную природу и связанных с телесным опытом человека). Например, «Спор – это Война», «Жизнь – это Путь», «Нечто – это Ёмкость» и т.п. Разрабатываются методы когнитивного исследования различных фрагментов метафорических языковых и дискурсивных картин мира.

Образный строй языка понимается как закрепленная в узусе национально и культурно обусловленная система образов, метафорически реализованная в семантике лексических и фразеологических единиц языка и формирующая языковую картину мира его носителей [3, 32].

Образный строй языка рассматривается, с одной стороны, как системное лингвистическое явление, имеющее семантический уровень и знаковую форму выражения. С другой стороны – как определенного рода знания – когнитивные структуры, входящие в систему представлений («концептуальный каркас») языковой личности, на которых базируются языковые способности к образному ассоциированию, реализуемые в речевой деятельности.

Вместе с тем, задача описания системной организации образного словарного фонда представляется не менее актуальной, поскольку в полной мере не решена в рамках системно-структурного подхода и оказалась не востребованной в современных когнитивно-дискурсивных метафорологических исследованиях [1,65]. Моделирование общеязыковой образной системы на уровне структурно-семантических связей языковых единиц представляется необходимым звеном как в дальнейших когнитивных, дискурсивных и лингвокультурологических изысканиях, так и в прикладных работах лексикографического и лингводидактического характера.

Оптимальной моделью для лингвистического представления устройства общеязыковой образной системы является образное лексико-фразеологическое поле, объединяющее слова и выражения на основании единства исходного мотивирующего образа (метафоризируемого концепта). Рассматриваемое нами образное лексико-фразеологическое поле «Еда» послужит своеобразным «полигоном» для проведения комплексного анализа фрагмента образного строя русского языка. Оно объединяет слова и выражения, мотивированные наименованиями явлений гастрономической сферы, и демонстрирует реализацию в определенном национальном языке когнитивной метафорической модели «Нечто – это Еда». Лексема «Еда» выступает именем смысловой доминанты образного поля и номинирует метафоризируемый мегаконцепт, имеющий сложную пропозиционально-

динамическую сценарную структуру и охватывающий широкий круг явлений внеязыковой действительности, относящихся к гастрономической сфере.

Метафорические модели как концептуальные структуры нашего мышления объективируют себя в текстах посредством образных языковых единиц с метафорической семантикой. В связи с этим можно выделить три уровня анализа общезыковой образной системы: 1) концептуальный (когнитивный) – уровень анализа базовых и частных метафорических моделей, а также типовых образных представлений (образных реализаций частных метафорических моделей в национальном языке), укорененных в той или иной лингвокультуре; 2) языковой (семантический) – уровень анализа образных лексико-фразеологических средств языка; 3) речевой (дискурсивный) – уровень анализа текстов, использующих метафорические образы для решения коммуникативных задач в определенных условиях общения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аджеминова Э.Р. Семантика фразеологических единиц как средства образности культурных ценностей. «Наука, образование в обновлении Узбекистана и совместимость инноваций» Республика 5- несколько научных расстояний материалы онлайн- конференции . Часть 1, 2021.- с.296- 301

2. Аджеминова Э. Р. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С УНИКАЛЬНОЙ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМОЙ В РУССКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ГОВОРАХ //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1А. – С. 173-175.

3. Rifatovna A. E. Anthropocentrism of Phraseology //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 198-200.

4. Аджеминова Э. Р. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ОБРАЗНОСТЬ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВОЕННОЙ СУБКУЛЬТУРЫ //International scientific journal of Biruni. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 388-394.

5. Аджеминова Э. Р., Бадалова Ш. А. Когнитивная ценность фразеологизмов //Вестник магистратуры. – 2021. – №. 4-1 (115). – С. 110-113.

6. Аджеминова Э. Р. ВЛИЯНИЕ ИДИОЭТНИЧЕСКОГО АСПЕКТА НА РАЗВИТИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ //TA'LIM VA RIVOJLANISH TANLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 99-103.

7. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., Исмаилов Р. С. ФУНКЦИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2022. – Т. 2. – №. 24. – С. 195-200.

8. Nikolayevich D. R., Ermekovich A. T. ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTION OF THE LANDSCAPE IN SHUKSHIN'S PROSE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 27. – С. 108-113.

СВОЕОБРАЗИЕ РУССКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРИАЛА

Косимов А.А*ф.ф.д., профессор***Каримова К.Р***магистрант 2-го курса,
направление «Литературоведение»*

Аннотация: *В данной статье мы рассматриваем вопросы фольклора и его специфику в произведениях. В наше время бурного развития культуры и преобразования быта идет быстрое отмирание ряда старых форм национальной культуры и в том числе традиционного фольклора, который забывается, исчезает. И это естественно, так как по своему содержанию и формам он уже не может так широко, как прежде, удовлетворять духовные запросы современных народов. Однако значение фольклора как источника для истории и этнографии народностей остается в силе. Нашей задачей является раскрыть это.*

Ключевые слова: *фольклористика, национальная культура, художественный мир, сказки, легенды, пословицы, песни, эпос, художественный метод, художественный приём.*

Мы сейчас уже ощущаем большие пробелы в фольклористике. Фольклор народностей изучается крайне недостаточно. Например, мы ничего почти не знаем о фольклоре многих народов. Одну из граней фольклора как исторического источника составляют этнонимы и топонимы. Они-то и бывают главными свидетелями исторических фактов, которые легли в основу тех или иных произведений.

Выявление и определение в полной мере жанров фольклора, их генезиса - дело будущего, и здесь слово за специалистами-фольклористами. Однако какая-то рабочая классификация необходима уже сейчас. Можно уверенно говорить о наличии в фольклоре таких его видов, как песни, рассказы, а также малых форм — загадок, заговоров, гаданий.

Рассказы представлены главным образом охотничьей тематикой. Распространены были также рассказы о выращенных людьми медведях (о возвращении их к людям за помощью и, наоборот, о помощи людям при их борьбе с дикими медведями). Сюжетом для рассказов становились необычные приключения с людьми (например, рассказ об охотниках, заночевавших в берлоге и проспавших в ней, наподобие медведей, всю зиму), истории неудачного сватовства [1,99-103].

Песенное творчество выражалось в песнях-импровизациях (так называемые «собственные песни»), носивших лирический характер. Постоянным в них был мотив, текст же обычно соответствовал той или иной

ситуации, в которой оказывался человек. Окружающие запоминали мелодию песни, а иногда и содержание (если оно было более или менее постоянным), поэтому дочь могла спеть песню давно умершей матери [2,110-113].

Героический цикл представлен в сказках сюжетами о борьбе богатырей и военачальников с врагами своего народа. Сюжетам героического характера присущи такие художественные приемы, как гиперболизация (герой идет через реки, тундры перескакивает; за день мальчик вырастает, как за год), повторения, в частности, троекратность (мальчику изготавливают три лука). Некоторые произведения, в которых говорится о борьбе с врагами, несут в себе черты реальной действительности и могут быть названы историческими. Действуют в них не герои, а люди безымянные, которые своей ловкостью и умом побеждают более сильных врагов. Предания эти разнообразны по сюжету и композиции.

Фольклорные данные свидетельствуют о жизни людей небольшими семейными коллективами, которые составляли стойбища, о пешем быте, об охоте на дикого оленя и котцовом рыболовстве как основных хозяйственных занятиях, о постоянной угрозе голода. В них мы находим сведения о жилище (чуме и землянке), одежде (парке из шкуры), пище, домашней утвари и т. д. Все эти данные подтверждаются и дополняются этнографическим материалом или, наоборот, сами являются его дополнением. Сюжеты героического цикла нередко становятся основным историческим источником. Так, например, из преданий мы получаем данные о конкретном месте жительства и военных столкновений народностей на пути их продвижения.

В фольклоре выявляются также факты, не известные этнографии, и в этом плане фольклор становится уникальным источником. Здесь прежде всего следует сказать о роли фольклора для совершенствования познавательного-воспитательного потенциала русского языка.

Среди устного народного творчества природа жанра, его характер делают обучение наиболее сложным. Это сложность требует активизации оригинальности мышления и её творческих возможностей.

В художественном образовании как бы ни были хороши методы, приемы, формы обучения, не зная текста фольклорного произведения, не читая его вслух и не говоря, невозможно достичь цели. Только преподаватель, хорошо знающий фольклорное произведение, может дать студенту художественное знание. Только студент, хорошо знающий текст произведения, имеет возможность самостоятельно размышлять, высказывать свое мнение, получать эстетическое наслаждение от фольклорного произведения. Значит, центральная проблема фольклористики - это работа с текстом произведения. Вместе с тем, на занятиях по русскому языку и литературе большое значение имеет анализ фольклорного материала как художественного произведения. А для того, чтобы анализировать, требуется глубокое освоение фольклорного текста.

Известно, что устное народное творчество народа очень богато и многогранно. С древнейших времен у наших предков была школа воспитания человека - школа слова. Для молодых поколений, т.е. молодежи, словесные и воспитывающие посредством художественного мира сказки, легенды, пословицы, прекрасные песни, впечатляющий своим объемом, художественной глубиной эпос, были отличной школой воспитания.

Обновление содержания учебно-воспитательной работы, изменение ее форм поднимает на новый качественный уровень преподавание русского языка и литературы. В этом деле велика роль методики преподавания русского языка и русской литературы, том числе преподавание устного народного творчества, потому что в фольклоре высоко художественно отражаются многовековая общественная жизнь народа, его история, надежда на будущее. Передача молодым поколениям опыта предков, в развитии их мировоззрения и в воспитании.

В современной модели обучения в центре системы находится ученик, выполняющий обязанности инициативной личности. В группе нужно воспитывать ученика, и на фольклорных материалах, активно участвующего на занятиях, умеющего высказывать свое мнение, критически мыслящего, способного принимать правильные решения. Информация не дается в готовом виде, указываются пути ее изучения, и учащиеся сами добывают информацию. Такой подход приемлем и в развитии познавательных качеств на базе фольклорных произведений.

Сегодня общепризнанным стал вывод о необходимости глубоко знать специфику родной страны и страны изучаемого языка: ее устное народное творчество, историю, культуру, традиции и обычаи и тд. Уровень культурной грамотности человека включает также минимум национально - культурной информации, сведений страноведческого и краеведческого аспекта.

Изучая фразеологию, написано множество книг, статей, диссертаций, но интерес к ней не иссякает ни у тех, кто просто неравнодушен к слову и ни у исследователей. Подтверждается точность формулы, высказанной известным датским ученым Отто Есперсеном, еще на заре века, который назвал фразеологию “деспотически капризной и неуловимой вещью”. Сам факт наличия в языке помимо слов целых словесных комплексов, которые иногда тождественны слову, а чаще являют собой уникальный лингвистический феномен, отличающийся яркой выразительностью, образностью и эмоциональностью, служит для нас поводом к тому, чтобы исследовать именно этот раздел языкознания. Русский язык – это национальный язык русского народа, обладающего богатейшими традициями, высочайшей культурой. Научное изучение русского языка начинается там, где к объективно протекающему процессу овладения родной речью прибавляется элемент осознания свойственных языку закономерностей. Важнейшая задача при изучении русского языка это - задача овладения выразительной и грамотной

речью. Овладение фразеологическим богатством русского языка помогает в значительной степени повысить культуру речи, которая, к сожалению, недостаточно высока и оставляет желать лучшего.

Фольклор давно и прочно вошло в практику работ образовательных учреждений и было обусловлено стремлением обучать языкам не только как способу выражения мыслей, но и как источник познания своего края. Ведь человек постигает культуру народа в тех условиях, в которых он живет. Социализация личности формируется и в родной среде. В связи с этим важно сохранение национальной культуры и самобытности народа.

Таким образом, мы можем сказать, что сколько бы ни ввели новшеств в обучение, фольклор всегда является основополагающей. Используя народные традиции, мудрость, в воспитании в учащихся человечности, уважения старших, храбрости, патриотизма, дружбы, доброжелательности, заботливости, доброты, мы не должны забывать, что средством воспитания является родной язык и народная литература. О роли фольклора в воспитании человека Л.Н. Толстой говорил: «Самая главная наука известная человеку - эта наука о том, как меньше творить зло и больше творить добро».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аджеминова Э. Р. ВЛИЯНИЕ ИДИОЭТНИЧЕСКОГО АСПЕКТА НА РАЗВИТИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAMLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 99-103.
2. Аджеминова Э. Р., Бадалова Ш. А. Когнитивная ценность фразеологизмов //Вестник магистратуры. – 2021. – №. 4-1 (115). – С. 110-113.
3. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., кизи Акрамова Н. А. ПРИРОДА КАК ОДИН ИЗ ОБРАЗОВ ПОЭТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МИРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВМ ШУКШИНА //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS". – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 62-70.
4. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., Исмаилов Р. С. ФУНКЦИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2022. – Т. 2. – №. 24. – С. 195-200.
5. Nikolayevich D. R., Ermekovich A. T. ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTION OF THE LANDSCAPE IN SHUKSHIN'S PROSE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 27. – С. 108-113.
6. Аджеминова Э. Р. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ОБРАЗНОСТЬ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВОЕННОЙ СУБКУЛЬТУРЫ //International scientific journal of Biruni. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 388-394.
7. Rifatovna A. E. Anthropocentrism of Phraseology //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 198-200.

NANOSTRUKTURALI YARIM O'TKAZGICHLAR FIZIKASINING AYRIM MUAMMOLARI

M.R. Jumayev

BuxDU fizika kafedrası dotsenti

B.B. Mamatov

BuxDU magistranti

N.A. Muhammadiyev

BuxDU magistranti

Annotasiya: *Maqolada nanostrukturali yarim o'tkazgich tuzilmada kuzatiluvchi o'lchamli kvantlashuv hodisasining sodir bo'lish shartlari tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *nanoo'lchamli geterostrukturalar, ikki o'lchovli, bir o'lchovli va nol o'lchovli tizimlar.*

1. So'nggi yillarda nanostrukturali yarim o'rkazgichlarda sodir bo'luvchi kvant - o'lchamli hodisalar, jumladan, ulardagi tok tashuvchilar statistikasi va holatlar zichligi, optikaviy hamda kinetik jarayonlarni tadqiq etish kondensirlangan holatlar fizikasining muhim istiqbolli yo'nalishlaridan biriga aylanadi. Bu, tabiiyki, zamonaviy nanoelektronika kun tartibiga qo'ygan va uning rivojlanishini belgilab beruvchi qator ilmiy muammolarning quyilishi bilan bevosita bog'liqdir. Bunga sabab qattiq jismlar fizikasining hozirgi taraqqiyoti kristall strukturali yarim o'tkazgichlar, metallar yoki magnetiklar bilan emas-kvant-o'lchamli o'ta yupqa ko'p qatlamli geterostrukturalar, kristallitlarning yaratilishi bilan belgilaniladi.

Kvant mexanikasidan yaxshi ma'lumki, kvant-o'lchamli strukturalar ya'ni o'lchami de Broyl to'lqin uzunligi tartibida bo'lgan tizimlarda energiyaning kvantlashuvi ro'y beradi va u diskret qiymatlarini qabul qiladi. Natijada zarralarning energetik spektri tubdan o'zgaradi. Bu esa ularda odatdagi monokristall strukturalarda kuzatilmaydigan unikal noyob xossalarni paydo qiladi.

2. Kvant o'lchamli yarim o'tkazgich strukturalarga quyidagi tuzilmalarni kiritish mumkin: ikki o'lchovli epitaksial qatlamlar, metal-dielektrik-yarim o'tkazgich (MDYaO') strukturalar, geterostrukturalar; bir o'lchovli-kvant "iplar"; nol o'lchovli – kvant nuqtalar yoki kristallitlar.

Kvant o'lchamli strukturalarda o'lchamli kvantlanish namoyon bo'lishi uchun, yuqorida takidlaganidek, u zarraning harakatiga mos keluvchi de Broil to'lqin uzunligi tartibida bo'lishi lozim. Boshqa tomondan esa diskret energetik sathlar farqi zarralarning issiqlik harakati energiyasidan katta bo'lishi lozim:

$$\Delta E(n + 1, n) = E_{n-1} - E_n \gg kT \quad (1).$$

Bu yerda: k- Bolsman doimiysi, T-qaralayotgan tizimdagi absolyut harorat, shuningdek tok tashuvchi zarralarning bir-birida sochilishi oqibatida yuzaga keluvchi energiya sathlarining kengayishi yuqoridagi energetik farqdan katta bo'lmasligi kerak, ya'ni Geyzenbergning noaniqlik munosabatlariga muvofiq:

$$\frac{\hbar}{\tau} \ll \Delta E(n+1, n) \quad (2).$$

Bu yerda: $(n+1, n)$ ikki diskret sath orsidagi energiya farqi, τ – zarrachaning o'rtacha erkin yugurish vaqti anglatadi va quyidagicha topiladi:

$$\tau = \frac{m^* \mu}{l} \quad (3).$$

Bu yerda; m^* zarralarning effektiv massasi, μ tok tashuvchining harakatchanligi, tok tashuvchining zaryadi.

Xulosa

Agar zarracha harakat qila oladigan sohaning o'lchami a ga teng bo'lsa, Geyzenbergning boshqa noanialik munosobatiga ko'ra:

$$p \cdot a \approx \hbar \quad (4)$$

Demak, zarrachaning tezligi $v = \frac{p}{m^*} \equiv \frac{\hbar}{m^* a} \quad (5)$ hamda uning o'rtacha

erkin yugurish vaqtini $\tau = \frac{l}{v} = \frac{l \cdot m^* a}{\hbar} \quad (6)$ ko'rinishida yozish mumkin.

U holda (3) – (6) ifodalarni inobatga olgan holda quyidagi muhim tengsizlikni hosil qilamiz: $\frac{\hbar^2}{L m^* a} \ll \frac{\hbar^2}{m^* a^2}$, (7) yoki zarrachaning o'rtacha erkin yugurish yo'li L – kvant o'lchamli struktura o'lchamli a dan juda ham katta bo'lishi lozim ya'ni: $a \ll L$ (8).

Shunday qilib, nanoo'lchamli yarimo'tkazgich strukturalarda o'lchamli kvantlashuv sodir bo'lishi uchun: mumkin qadar quyi harorat, tok tashuvchilarning katta harakatchanligi va eng muhimi juda kichik o'lchamli tizimlar ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Шик А.Я., Бакуева Л.Г., Мусихин С.Ф., Рыков С.А. Физика низко - размерных систем / Под ред. А.Я. Шика. – СПб.: Наука, 2001. 160 с.
2. Воронов В.К., Подоплелов А.В. Современная физика: Учебное пособие, - М.: КомКнига, 2005. 512 с.
3. Воробьев Л.Е., Ивченко Е.Л., Фирсов Д.А., Шалыгин В.А. Оптические свойства наноструктур: Учеб. Пособие / Под ред. Е.Л. Ивченко и Л.Е. Воробьева. СПб.: Наука, 2001. 188 с.
4. Новости нанотехнологий. Журнал НМСТ. 2005. №2.

УДК: 616.995.1.616.995.121

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИНИ НУРОБОД ТУМАНИДА ИТЛАРНИНГ ГЕЛЬМИНТЛАР БИЛАН ЗАРАРЛАНИШИ

Арзиев Хидир Юлдашович

в.ф.н, катта ўқитувчи (СамДВМЧБУ НФ, ветеринария кафедраси)

Tog'aymuradov Mansur Salomatovich

*(Institute of Termez agrotechnologies and Innovative Development,
Department of Zootenry, Veterinary Medicine and silkworm breeding)*

Резюме: В этой статье представлены данные по распространенности гельминтозов среди собак Нурабодского района Самаркандской области. Зараженность среди собаки составлял в 11,2 % Нурабодского района.

Калит сузлар: Ветеринария, паразит, гельминт, гижжасизлантириш, ценуроз, эхинококкоз, профилактика, онкосфера, личинка, протосколекс, препарат, Пиперазин, Фебантел, Ареколин, Празиквантел, Бунамидин, Мебендазол, Нитросканат, Фенбендазол, Флубендазол, Оксibenдазол, Тетрамизол, Ивермектин, Политрем.

КИРИШ

Итлар инсонларга тез ўрганувчан ҳайвон ҳисобланади. Шунинг учун ҳам итлар уй ҳайвонлари дейилади. Одамлар итлардан кўпинча кўриқлаш мақсадида фойдаланиб келган, лекин итларнинг ноёб хусусиятлари туфайли ҳозирги вақтда турли хил вазифаларда фойдаланилади. Масалан: Божхона постлари ва чегара ҳудудларида гиёҳванд моддалар, ҳамда портловчи моддаларни излаб топиш, жиноятчиларни изларини топиш, ҳарбий объектлари кўриқлаш учун сақланса, одамлар ўз уйларида ҳовлини кўриқлаш, баъзилар эса ит ўриштириш учун айрим одамлар иштиёқ туфайли ҳам итларни парваришлайди. Сақланаётган итларнинг фойдали томонлари билан бир қаторда уларнинг зиён келтирадиган томонлари ҳам йўқ эмас. Итлар бир қанча паразитар ва юқумли касалликлар қўзғатувчиларини ўзида олиб юриб доимий равишда тарқатиб туради. Итлар кўпинча одамларга эркаланиб суйкалганида паразит тухумларини ўтказиши мумкин, лекин асосан итлар нажас чиқарганда кўкатлар, полиз экинлари, мевалар, тоқлар, қишлоқ хўжалик экинлари экилган майдонларга бориб бирор нарсага ўзи билан олиб юрган гельминт тухумларини юқтиради. Одамлар гельминт тухумлари билан зарарланган маҳсулотларни истеъмол қилганда паразит тухумлари билан зарарланади ва кейинчалик гельминтлар миграцияси ҳамда ривожланиш циклига мувофиқ одамларда касаллик аломатлари пайдо бўлади. Гельминтоз касалликлари итлардан одамларга юқшини бундан бир неча юз йиллар олдин одамлар англаб етганлар ва итлардаги гельминтларни

тушириш, яъни гижжасизлантириш учун отларни ёли ва думидаги қилни, одамларни сочларини майдалаб ва айрим антигельминтик хусусияти бор ўсимликларни итларга едириш усулларидадан фойдаланганлар. Кейинги йилларда фаннинг ривожланиши натижасида итларнинг гельминтозларига қарши бир неча юзлаб антигельминтиклар кашф қилинди ва уларнинг қўллаш схемалари ишлаб чиқилди.

Итларни гижжасизлантириш схемалари тўғрисида олимлар орасида хилма-хил фикрлар мавжуд. Баъзи олимлар гижжасизлантириш схемаси ва муддатлари паразитни ривожланиш қонуниятига, айримлари тарқалиш ҳолатига қараб белгиланиши, бошқалари эса иқтисодий жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда ўтказишни тавсия этадилар. Ҳар қандай ҳолатда ҳам гижжасизлантиришда ит организмидан паразит гижжаларни ташқарига чиқариш талаб этилади. Натижада итлар орқали тарқалаётган бир қанча биогельминтларнинг тараққиёт занжири узилади ва ҳайвонлар орасида зарарланиш камаяди.

Ўзбекистонда итларни гижжасизлантириш бўйича илмий тадқиқот ишлари XX асрнинг ўрталаридан бошлаб ривожлана бошлади. М.И.Сополченко (1939 й.) Сурхондарё вилояти “Оққопчиғай” қоракўлчилик хўжалигида итларни йилига уч марта, яъни апрель, июль ва сентябрь ойларида гижжасизлантириб, қўйлар орасида ценуроз ва эхинококкоз касалликларини кескин камайитиришга эришган.

В.И.Еремин (1951 й.) маълумотларига кўра Туркменистон шароитида отар итларини йилига 4 марта баҳор, ёз, куз ва қиш фаслларида гижжасизлантириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Г.И.Ронжина (1953 й.) Россия Федерациясининг Саратов вилоятида олиб борган тадқиқотлар жараёнида ҳайвонлар ва одамлар орасида ценуроз ва эхинококкоз касалликларини тарқатмаслиги учун итларни йилига 4 марта, яъни март, май, август ва ноябрь ойларида гижжасизлантириб, яхши натижаларга эришганлиги ҳақида ёзадилар.

Профессор В.И.Пухов ва И.И.Зинченколар (1958 й.) Россия федерациясининг Ставропол ўлкасида ўтказган тадқиқотлари натижаларига таяниб ҳайвонларни ценуроз ва эхинококкоз касалликларидан сақлаш мақсадида итларни йилига 8 марта, яъни ҳар қирқ беш кунда гижжасизлантириб, бориш илмий нуқтаи назардан тўғри деб ҳисоблайдилар ва чорвачилик хўжаликларидан даврий равишда ўтказиб туришни тавсия қиладилар.

М.А.Аминжонов ва Б.Н.Ҳакимов (1990 й.) маълумотларига кўра Ўзбекистон Республикасининг Самарқанд, Қашқадарё, Навоий ва Бухоро вилоятлари қоракўлчилик хўжаликларидан итларни йилига 4 марта гижжасизлантирилганда яхши натижаларга эришганлигини таъкидлайдилар.

И.А.Архипов (2001) маълумотида кўра гўштхўр ҳайвонларни гижжасизлантириш учун Пиперазин, Фенасал, Празиквантел, Пирантел,

Ареколин, Бунамидин, Мебендазол, Нитросканат, Фенбендазол, Флубендазол, Оксibenдазол, Фебантел, Тетрамизол, Ивермектин, Политрем каби антгельминтиклардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

И.А.Субботина, Б.Н.Бакыев (2018) маълумотларига қараганда Туркменистонда итлар эхинококклар билан 28-57 фоизгача, мультицепслар билан эса 13-23 фоизгача зарарланган.

О.Н.Андреянов (2018) маълумотида кўра Россия Марказий Федерал округининг жанубий шарқий қисмида йиртқич сут эмизувчилар ҳар хил турдаги гельминтлар билан 37,5-50,0 фоизгача зарарланган. Умумий гельминтлар билан зарарланиш 49,4 фоизни ташкил қилган.

Б.К.Лайпанов (2018) маълумотида кўра итларни йилига 4 марта гижжасизлантириш ҳам инсонларни эхинококкоз касаллигидан сақлашни тўлиқ таъминлай олмайди. Эхинококкоз билан касалланган бир одамни даволаш учун Россия шароитида 15000 россия рубль, фақат жарроҳлик йўли билан эхинококк пуфагини олиб ташлаш учун 800-1400 АҚШ доллори сарфланади.

Итларни гижжасизлантириш борасида фақат уларнинг муддатларига қараб эмас, ҳайвонларни балки гижжасизлантириш учун ишлатидаётган антгельминтиклар таъсир доирасига қараб ҳам тавсия этилади. Ишлаб чиқариш шароитида синовдан ўтган юқори самарали антигельминтикларни қўллаш орқали антропозооноз гельминтозларни олдини олишга эришиш мумкин.

ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ МАҚСАДИ:

Нуробод туманининг чўл яйлов минтақасида итларни цестодозлар ва бошқа гельминтозлар билан зарарланиш даражасини ўрганиш ва уларга қарши самарали антигельминтикларни синовдан ўтказиш.

ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ:

1. Нуробод туманида итларнинг гельминтлар билан умумий зарарланишини аниқлаш.

2. Итларда паразитлик қилаётган гельминт турларини аниқлаш.

Тадқиқот метериаллари ва усуллари: Тажрибалар Самарқанд Нуробод туманига қарашли “Жарқудуқ”, “Чангали” қишлоқларидаги аҳоли қарамоғидаги 250 бош қишлоқ итларида олиб борилди. Итларни гижжасизлантириш М.Аминжанов (1987) усулига кўра ўтказилди. Гижжасизлантириш учун водород бромидли ареколин препаратининг 0,01 фоизли сувли эритмаси ишлатилди. Препарат эритма ҳолида итларга ҳар кг тирик оғирлигига нисбатан 5 мг миқдорида ит боғлиқ ҳолида оғиз орқали (per os) берилди. Сўнгра итлар ахлати билан гельминтларни организмидан ташқарига чиқарганидан сўнг бўшатиб юборилди. Ажратилган гельминтлар алоҳида идишларга йиғиб олинди. Итларни ахлати паразит тухумлари билан биргаликда йиғиштирилиб куйдириб йўқотилди.

Тадқиқот натижалари: Текширилган итларнинг гельминтлар билан зарарланиш натижалари № 1 жадвалда келтирилган.

Итларни гельминтлар билан зарарланиши

№	Қишлоқ номи	Текширилган ит сони	Зарарланит сони	фоиз	Топилган гельминтлар					
					Эхинококк		Мультицепс		Т.гидатигена	
					сони	фоиз	сони	фоиз	сони	фоиз
1	Жарқудуқ	135	9	6,6	-	-	3	2,22	6	4,44
2	Чангали	115	19	16,5	2	1,73	4	3,47	13	11,3
	Туман бўйича	250	28	11,2	2	0,8	7	2,8	19	7,6

Жадвал №1

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, Нуробод туманидан текширилган 250 бош итлардан 28 бошида (11,2 фоиз) гельминтлар кузатилди. Шундан 2 бошида эхинококк (0,8 фоиз), 7 бошида мультицепс (2,8 фоиз), 19 бошида Т. гидатигена (7,6 фоиз)лар топилди. Жарқудуқ қишлоғидан текширилган 135 бош итлардан эхинококклар топилмади, 3 бошида (2,22 фоиз) мультицепслар, 6 бошида (4,44 фоиз) Т.гидатигена, Чангали қишлоғидан текширилган 115 бош итлардан 2 бошида (1,73 фоиз) эхинококклар, 4 бошида (3,47 фоиз) мультицепслар, 13 бошида (11,3 фоиз) Т.гидатигена гельминтлари борлиги аниқланди. Итларни гижжасизлантириш чоғида водород бромидли ареколин препаратининг ҳеч қандай ножуя таъсири кузатилмади.

Нуробод туманида итлар орасида *E. granulosus*, *M. multiceps* ва *T. hidatigena* гельминтлари тарқалганлиги аниқланди. Топилган гельминтлардан эхинококк ва мультицепсларга нисбатан Т.гидатигена билан (7,6 фоиз) зарарланиш нисбатан юқори эканлиги қайд қилинди.

Хулоса: 1. Нуробод тумани, яъни чўл-яйлов минтақасида итларнинг гельминтлар билан зарарланиши 11,2 фоизга тўғри келди.

2. Нуробод туманида итлар орасида *E. granulosus*, *M. multiceps* ва *T. hidatigena* гельминтлари тарқалганлиги аниқланди.

3. Текширилган итларнинг гельминтлар билан зарарланиш даражаси эхинококклар (0,8 фоиз), мультицепслар (2,8 фоиз), Т. гидатигеналар (7,6 фоиз) га тенг бўлди.

ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аминжонов М.А., Хакимов Б.Н. и др. Опыт борьбы с ларвальными цестодами в каракулеводческих хозяйствах.// Ветеринария 1990. № 9. С.-50-51.
2. Андреянов О. Н. «Токсакороз плотоядных в условиях естественного биоценоза»./Сборник научных трудов. Международной учебно методической и научно-практической конференции, посвященной 140-летию со дня рождения академика К.И.Скрябина. 15-16 ноября 2018 года. С-46-49.
3. Архипов И.А. «Особенности применения антгельминтиков на разных видах животных»./Труды Всесоюзного института гельминтологии. Им. К.И.Скрябина. 2001 г. том 38. С -3-24.
4. Еремин В.И. Борьба с ценурозом (вертячкой) овец.// Каракулеводство и звероводство. 1951. № 6. С. 62-64.
5. Лайпанов Б.К. «Эхинококкоз как мировая эпизоотическая, социально-экономическая и медико-биологическая проблема, пути её решения». / Сборник научных трудов. Международной учебно методической и научно-практической конференции, посвященной 140-летию со дня рождения академика К.И.Скрябина. 15-16 ноября 2018 года. С-186-190.
6. Сополченко М.И. Опыт оздоровления овцеводческого хозяйства от эхинококкоза и ценуроза. // Ветеринария 1939. № 5. С.-51.
7. Субботина И.А., Бакыев Б.Н. «Эхинококкоз и ценуроз овец-современное состояние. Проблемы в Туркменистане». / Сборник научных трудов. Международной учебно методической и научно-практической конференции, посвященной 140-летию со дня рождения академика К.И.Скрябина. 15-16 ноября 2018 года. С-306-310.
8. Пухов В.И. и Зинченко И.И. Пути осуществления ликвидации ценуроза и эхинококкоза с последующей девостацией их возбудителей.// Бюллетен науч. Тех. информ. ВИГИС № 2 . 1958. С.-35-38.
9. Ронжина Г.И. Ранняя диагностика ценуроза овец. Работа по гельминтология к 75-летию К.И.Скрябина. 1953. С-587-597.

KOMPTON EFFEKTI

Eshqorayev Husanbek Iskandar o'g'li
 Toshtemirov Botir Rustam o'g'li
 Shoydullayev Jasur Sheraliyevich

Annotatsiya: *Elektromagnit nurlanishi korpuskulyar xususiyatga ega ekanligini tasdiqlovchi hodisalardan yana biri Kompton tajribasidir. Mazkur tajribada fotonlar bilan elektronlarning o'zaro to'qnashuvi katta bo'lgan energiyalarda o'rganildi. Kompton turli yo'nalishda sochilgan rentgen nurlarini o'lchash bilan bir qatorda sochilgan nurlarning to'lqin uzunligini o'lchashga muvaffaq bo'ldi. Eksperimentning natijalari energiya va impulsning saqlanish qonunlarining fotonlar va elektronlar uchun o'rinli ekanligini to'la tasdiqladi, chunki bu tajribada foton impulsi ham o'lchangan edi. Shu bilan birga bu tajriba fotonning naqadar to'g'ri ekanligini ham isbotladi. Kompton formulasida doimiylikni paydo bo'lishi esa foton – elektron to'qnashuvi kvant xarakteriga ega ekanligini ko'rsatadi. ni elektromagnit spektri shkalasini barcha sohalarida ro'y beradigan hodisalarida ishtirok etish uning universal doimiylik ekanligidan xabar beradi. uni issiqlik nurlanish jarayonida fotoeffekt va Kompton effektida paydo bo'lishi albatta, oddiy hol emas edi. Bu mikroolamdagi barcha jarayonlar kvant hodisalar ekanligini ko'rsatar va ularni tushuntirish uchun kvant nazariyasi yaratilishi kerak ekanligini taqozo etadi.*

Kalitso'zlar: *Kompton effekti , rentgen nurlari, Elektromagnit nurlanishi, fotoeffekt, Plank doimiysi*

KIRISH

Kompton effekti — elektromagnit nurlanishlar erkin yoki kuchsiz bog'langan elektronlar bilan to'qnashib sochilganda ularning to'lqin uzunligi o'zgarishi hodisasi. [[1922-yilda Kompton Artur Xolli kashf qilgan. Kompton effekti yorug'likning kvant nazariyasini tasdiklovchi dastlabki amaliy kashfiyot. Kvant nazariya bu effektini ikki zarra — foton va elektronning to'qnashishi, deb tushuntiradi. Foton erkin qo'zg'almas elektronlar bilan to'qnashib sochilganda energiyasining bir qismini elektronlarga beradi hamda harakat yo'nalishi va chastotasini o'zgartiradi. Demak, to'qnashish vaqtida foton energiyasi kamayadi, to'lqin uzunligi X esa ortadi. Foton elektron bilan to'qnashganda to'lqin uzunligining o'zgarishi to'shayotgan yorug'likning boshlang'ich to'lqin uzunligiga emas, faqat zarraning sochilish burchagi 9 ga bog'liq. Bu formula "u-nurning moddadan sochilishi uchun ham, shuningdek, rentgen nurlarning yengil moddalar (grafit, parafin va boshqalar)dan sochilishi uchun ham o'rinlidir. Fotonlar harakatdagi elektronlardan sochilayotganda LX faqat v gagina emas, elektronlarning boshlang'ich energiyasiga ham bog'liq bo'ladi. Fotonlarning $c \sim v$ tezlikda harakatlanayotgan elektronlardan sochilayotgan holatida teskari Kompton effekti kuzatiladi. Bunda elektronlar energiyasining bir qismini fotonlarga berishi natijasida fotonlarning to'lqin uzunligi kamayadi. Kompton

effekti moddaga to'shayotgan foton energiyasi elektronning chiqish ishidan bir necha ming marta katta bo'lganida kuzatiladi. Bu hodisa bilan yorug'lik bosimi, rentgen nurlarining kvant xususiyatlari, yorug'likning elektromagnit to'lqin va foton (zarra) nazariyasi va boshqa tushuntiriladi. Tasavvur qiling, siz aks-sado qaytadigan joyda qattiq qichqirdingiz. Albatta, sizning tovushingiz o'zingizga bir necha martadan qayta-qayta eshitiladi va u siz qanday qichqirgan bo'lsangiz, o'sha tovush chastotasida qaytadi. Tovushingiz hech qachon bir oktava past bo'lib qaytmaydi. Ammo lekin, rentgen to'lqinlari borasida bunday deyishning iloji yo'q. 1923-yilda fizik olim Artur Kompton (1892-1962) rentgen nurlarining elektronlarga tushishi natijasidagi tarqoq nurlanishlarning chastotasi va energiyasi pastroq bo'lishini ko'rsatib bergan. Bu ko'pchilik olimlar uchun kutilmagan hol bo'ldi. Chunki, elektromagnit nurlanishlarning klassik to'lqin nazariyasida bunday effekt ko'zda tutilmagan edi. Sochilgan rentgen nurlarining zarrachalari o'zini xuddi bilyard sharlari singari tutardi. Ya'ni, ularning energiyasining ma'lum qismi, o'zi borib urilgan elektronga uzatilar edi. Boshqacha aytganda, rentgen nurlari zarrachalarining boshlang'ich impulsining ma'lum qismini elektron o'ziga qabul qilib olardi. Bilyard sharlari bilan bog'liq holatda, sochilib ketgan bilyard sharlarining energiyasi, ularning to'qnashuvdan keyin qanday burchak ostida tarqalishiga bog'liq bo'ladi. Shunga o'xshash, ya'ni, burchak bilan aloqadorlikni Kompton rentgen nurlari zarrachalari va elektronlarning to'qnashuvida ham mavjud bo'lishini aniqladi. Kompton effekti kvant nazariyasining haq ekaniga yaqqol isbot o'laroq maydonga chiqdi. Ya'ni, u yorug'likning bir vaqtning o'zida ham to'lqin va ham korpuskulyar xususiyatlarga ega ekanini tasdiqladi. Bundan avvalroq, Albert Eynshteyn tomonidan, fotoeffekt hodisasini, ya'ni, mis plastina yuzasini muayyan chastota diapazondagi yorug'lik bilan yoritilganida, uning sirtidan elektronlar uchib chiqish jarayonini ham kvant nazariyasi orqali tushuntirish mumkinligi ko'rsatib berilgan edi. Bunda ham, yorug'likni zarrachalar oqimi deb tasavvur qilinadi. Hozirda, fizikada yorug'lik zarrachalarini fotonlar deb yuritiladi. Agar, rentgen nurlari to'lqinlariga hamda elektronlarga mumtoz model nuqtai nazaridan yondoshilsa, unda, qoidaga ko'ra, elektronlar ham, kelib tushayotgan to'lqin chastotasida tebranishni boshlashi, bundan kelib chiqib esa, ularning o'zi ham aynan shu chastotadagi to'lqinlar taratishi kerak edi. Biroq, Kompton yaqqol ko'rib turibdiki, rentgen nurlari bilan amalda bunday bo'lmayapti. Kompton rentgen nurlarini ham xuddi fotonlar singari deb tasavvur qildi va fiziklarga yaxshi ma'lum bo'lgan ikkita formula $E=hf$ va $E=mc^2$ dan kelib chiqib, rentgen nurlari zarrachasini $p=hf/c$ impulsiga ega bo'ladi deb qabul qildi. Kuzatish va tajribalar esa, ushbu taxminni mutlaqo to'g'ri ekanini tasdiqladi. Ushbu formulalarda E - energiya, f - foton chastotasi, c - yorug'lik tezligi, m - massa, h esa Plank doimiysi. Kompton effektini qayd etish tajribalarida, elektronlarni atomlarga tortilish kuchini inobatga olinmaydi va elektronlarni o'zini alohida, erkin obyektlar deb qaraladi va ular istalgan tarafga sochilishi mumkin deb qabul qilinadi.

ADABIYOTLAT TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Sochilgan rentgen nurlarining zarrachalari o'zini xuddi bilyard sharlari singari tutardi. Ya'ni, ularning energiyasining ma'lum qismi, o'zi borib urilgan elektronga uzatilar edi. Boshqacha aytganda, rentgen nurlari zarrachalarining boshlang'ich impulsining ma'lum qismini elektron o'ziga qabul qilib olardi. Bilyard sharlari bilan bog'liq holatda, sochilib ketgan bilyard sharlarining energiyasi, ularning to'qnashuvdan keyin qanday burchak ostida tarqalishiga bog'liq bo'ladi. Shunga o'xshash, ya'ni, burchak bilan aloqadorlikni Kompton rentgen nurlari zarrachalari va elektronlarning to'qnashuvida ham mavjud bo'lishini aniqladi. Kompton effekti kvant nazariyasining haq ekaniga yaqqol isbot o'laroq maydonga chiqdi. Ya'ni, u yorug'likning bir vaqtning o'zida ham to'lqin va ham korpuskulyar xususiyatlarga ega ekanini tasdiqladi. Bundan avvalroq, Albert Eynshteyn tomonidan, fotoeffekt hodisasini, ya'ni, mis plastina yuzasini muayyan chastota diapazondagi yorug'lik bilan yoritilganida, uning sirtidan elektronlar uchib chiqish jarayonini ham kvant nazariyasi orqali tushuntirish mumkinligi ko'rsatib berilgan edi. Bunda ham, yorug'likni zarrachalar oqimi deb tasavvur qilinadi. Hozirda, fizikada yorug'lik zarrachalarini fotonlar deb yuritiladi.

Agar, rentgen nurlari to'lqinlariga hamda elektronlarga mumtoz model nuqtai nazaridan yondoshilsa, unda, qoidaga ko'ra, elektronlar ham, kelib tushayotgan to'lqin chastotasida tebranishni boshlashi, bundan kelib chiqib esa, ularning o'zi ham aynan shu chastotadagi to'lqinlar taratishi kerak edi. Biroq, Kompton yaqqol ko'rib turibdiki, rentgen nurlari bilan amalda bunday bo'lmayapti. Kompton rentgen nurlarini ham xuddi fotonlar singari deb tasavvur qildi va fiziklarga yaxshi ma'lum bo'lgan ikkita formula $E=hf$ va $E=mc^2$ dan kelib chiqib, rentgen nurlari zarrachasini $p=hf/c$ impulsiga ega bo'ladi deb qabul qildi. Kuzatish va tajribalar esa, ushbu taxmini mutlaqo to'g'ri ekanini tasdiqladi. Ushbu formulalarda E - energiya, f - foton chastotasi, c - yorug'lik tezligi, m - massa, h esa Plank doimiysi. Kompton effektini qayd etish tajribalarida, elektronlarni atomlarga tortilish kuchini inobatga olinmaydi va elektronlarni o'zini alohida, erkin obyektlar deb qaraladi va ular istalgan tarafga sochilishi mumkin deb qabul qilinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mikrokosmosdagi potentsial to'siq ko'pincha elektr kuchlari tomonidan yaratiladi va birinchi marta bu hodisa atom yadrolari zaryadlangan zarrachalar bilan nurlanganda duch keldi. Musbat zaryadlangan zarrachaning, masalan, protonning yadroga yaqinlashishi foydasizdir, chunki qonunga ko'ra, proton va yadro o'rtasida itaruvchi kuchlar harakat qiladi. Shuning uchun protonni yadroga yaqinlashtirish uchun ishni bajarish kerak; potentsial energiya grafigi shaklda ko'rsatilgan shaklga ega. 1. To'g'ri, protonning yadroga yaqinlashishi (sm masofada) bo'lishi kifoya, chunki kuchli yadro tortilish kuchlari darhol o'yinga kiradi (kuchli o'zaro ta'sir) va u yadro tomonidan ushlanadi. Har doimgidek kvant mexanikasi, protonning yadroga kirib borishini aniq aytish mumkin emas. Ammo potentsial to'siqning bunday tunnel o'tishining ma'lum bir ehtimoli bor. Bu ehtimollik qanchalik katta bo'lsa, energiya

farqi qanchalik kichik bo'lsa va zarrachaning massasi shunchalik kichik bo'ladi (bundan tashqari, ehtimollikning kattalikka bog'liqligi juda keskin - eksponent).

Tunnel qurish g'oyasiga asoslanib, D. Kokkroft va E. Uolton 1932 yilda Kavendish laboratoriyasida yadrolarning sun'iy bo'linishini kashf etdilar. Ular birinchi tezlatgichni qurishdi va tezlashtirilgan protonlarning energiyasi potentsial to'siqni engib o'tish uchun etarli bo'lmasa-da, protonlar tunnel effekti tufayli yadroga kirib, yadroviy reaksiyaga sabab bo'ldi. Tunnel effekti alfa parchalanish hodisasini ham tushuntirdi.

XULOSA

Shunday qilib, fotoplastinkadagi qorayish chiziqlarini o'rniga qarab va (1.1.1) formula yordamida sochilgan nurning to'lqin uzunligi hisoblanadi. - burchakni o'zgartirish bilan Kompton turli yo'nalishdagi grafitdan sochilgan rentgen nurlarini o'lchadi. Sochilgan rentgen nurlarining intensivligi ionizatsion kamera yordamida aniqlanadi. Spektrografni asosiy elementlari tajriba vaqtida tebranuvchi k-kristaldan va FP – fotoplastinkadan iborat. Spektrometr birlamchi nurga nisbatan burchak ostida joylashtirilgan. Trubkani siljitish yoki burishi orqali sochilish burchagi o'zgartirish mumkin. Grafitdan burchak ostida sochilgan rentgen spektrometrning k-plastinkasiga kelib tushadi va uni tebratadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бартнев Г.М., Френкель С.Я. Физика полимеров. Л.:Химия, 1990.
2. Цветков В.Н. Жесткоцепные полимерные молекулы. Л.:Наука. 1986.
3. Кленин В.И. Термодинамика систем с гибкоцепными полимерами. Саратов.:СарГУ 1995.
4. Гросберг А.Ю., Хохлов А.Р. Статистическая физика макромолекул. М.: Наука, 1989.
5. Тагер А.А. Физико-химия полимеров М.:Научный Мир. 2007.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOY-SIYOSIY, IQTISODIY VA MADANIY HAYOT

Muhammadiyev Xolbekjon Abdurashid o'g'li
Xoliqberdiyev Shohjahon O'ktam o'g'li

Annotatsiya: XIV asr o'rtalarida Chingizxon tasarrufidagi yerlar uning vorislari qo'l ostida bo'lsa ham, ular mayda bo'laklarga bo'linib, idora qilinmoqda yedi. O'zaro hokimiyat uchun ichki kurashlar va nizolar natijasida 1348 yilda Sharqiy Turkistonda Chig'atoy avlodidan bo'lgan Tug'luq Temur hukmronligida Mo'g'uliston nomi bilan yangi davlat barpo yetiladi. Tug'luq Temur o'z yerlarini kengaytirish maqsadida Movarounnahrda bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. Bu harakatlar Movarounnahr ichidagi barqaror bo'lmagan ijtimoiy-siyosiy vaziyat, boshboshdoqlik tufayli sodir bo'lgandi.

Kalitso'zlar: Markazlashgan davlat, Amir Temur, Amir Xusayn, «Loy jangi», Ilyosxo'ja, sarbadorlar, Temur davlati, xarbiy yurishlar, suyurg'ol, soliqlar, davlat boshqaruvi, harbiy boshqaruv, «Temur tuzuklari», Shohrux Mirzo, Ulug'bek, ilm-fan, madaniyat, Husayn Boykaro, Alisher Navoiy, adabiy muhit, inqiroz.

Ana shunday ichki o'zaro urushlar avj olib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy inqiroz kuchayib borgan davr Amir Temur faoliyati bilan bog'liq. Amir Temur Shahrisabz yaqinidagi Xo'ja Ilg'or qishlog'ida barlos beklaridan bo'lgan Muhammad Tarag'ay oilasida 1336 yil 9 aprelda tavallud topadi. Uning yoshligi Keshda kechadi, harbiy mashq, diniy va dunyoviy bilim o'rganadi. 1360-1361 yillarda Tug'luq Temur qarshiliksiz Movarounnahr yerlariga bostirib kirganida Temurning amakisi Kesh hokimi Hoji barlos Xurosonga qochib ketadi. Yosh Temur amakisi hokim bo'lib turgan yerlarni qo'lda saqlash maqsadida Tug'luq Temur xizmatiga kiradi va uning ishonchini qozonib, Kesh viloyati yerlariga hokimlik qilish uchun yorliq oladi. Temurning bu harakati Movarounnahrda siyosiy tarqoqlik, o'zaro nizolar va boshboshdoqlik hukm surgan davrdagi birdan-bir to'g'ri yo'l yedi. Chunki kelajakda mahalliy hukmdorlarning Mo'g'uliston xoniga qarshi kurashining yuzaga kelishi, shubhasiz yedi. Tug'luq Temur 1361 yilda Movarounnahr yerlarini boshqarishni o'g'li Ilyosxo'jaga topshiradi. Shundan boshlab Amir Temur Tug'luq Temur xizmatidan asta-sekinlik bilan uzoqlashib, Balx hokimi Amir Qozog'onning nabirasi Amir Husayn bilan ittifoq tuzadi. Uni mustahkamlash maqsadida Temur Amir Xusaynning singlisiga ham uylanadi. Muhimi, birgalikda mo'g'ullarga qarshi kurashni ham boshlab yuboradi. U mahalliy hokimiyat uchun bo'lgan janglarning birida, aniqrog'i, Seyistonda turkmanlarga qarshi bo'lgan janglarda o'ng qo'li va oyog'idan yaralanib, bir umrga oqsoq bo'lib qoladi.

1363 yili Tug'luq Temurning vafoti Movarounnahr uchun bo'lgan kurashlarni kuchaytirib yubordi. Lekin mo'g'ul bosqinchilari osonlikcha Movarounnahrni bermasligi ma'lum yedi. Shu munosabat bilan Temur va Amir Husaynning

birlashgan kuchlari 1365 yilda Movarounnahrda haydalgan Ilyosxo'ja qo'shinlariga qarshi kurash boshlaydilar. Toshkent va Chinoz oralig'ida bo'lgan mashhur «Loy jangi» ittifoqchilar o'rtasidagi kelishmovchilik tufayli mag'lubiyat bilan tugaydi. Ana shu voqeadan so'ng Amir Temur va Amir Husayn o'rtasida ixtilof boshlanadi. «Loy jangi»da g'alaba qilgan Ilyosxo'ja yesa Movarounnahrda harbiy harakatlarini kengaytirdi. Yendi u katta qo'shinlar bilan Samarqandga yurish boshlaydi. Bu paytda Samarqanddagi Mavlnozoda va Abu Bakr Kalaviy boshliq sarbadorlar Ilyosxo'jaga qarshi chiqadilar. Mahalliy aholining vatanparvarlik namunalarini ko'rsatib qarshilik ko'rsatganliklari tufayli Samarqandni qamal qilib turgan mo'g'ul qo'shinlari Movarounnahrni butunlay tashlab ketishga majbur bo'ldilar. Samarqandliklarning mo'g'ullar ustidan yerishgan g'alabasi to'g'risidagi xabarni yeshitgan Amir Temur va Amir Husayn Movarounnahrda yo'l olishib, Samarqand yaqinidagi Konigilda sarbadorlar rahbarlari bilan uchrashadilar. Bu uchrashuvda o'zaro kelishmovchilik kelib chiqib, sarbadorlarning rahbarlari hiyla yo'li bilan o'ldiriladi. Movarounnahrda Samarqand taxtini Amir Husayn yegallab, uning hukmronligi o'rnatiladi. Shundan boshlab Temur va Husayn o'rtasidagi munosabat yanada keskinlashadi. Demak, bu vaqtga kelib Movarounnahrda o'zaro urushlarga barham bera oladigan markazlashgan davlat tuzish o'ta zaruriyatga aylangandi. Buni anglagan Amir Temur Amir Husaynga qarshi zimdan kurash olib borib, Balxni qamal qilish paytida o'z ittifoqchisi Xuttalon hokimi Kayxusrav qo'li bilan 1370 yili Husaynni chetlashtiradi. Mana shu davrdan ye'tiboran Amir Temurning Movarounnahrda yakka hukmronlik faoliyati boshlanadi. Bu yesa uning qariyb 35 yillik hukmronligi va ko'plab jahongirlik harbiy yurishlari uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Amir Temur o'zini Amir Kuragoniy deb atay boshladi. Chunki, u Amir Husaynning beva xotini Chingizxon avlodidan bo'lgan Saroymulkxonimni o'z nikohiga olgan yedi. Keyinchalik unga atab maqbara qurdiradi. Temur qisqa vaqt ichida Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'idagi yerlarni, Farg'ona va Shosh mulklarini o'ziga bo'ysindirdi. 1372-1388 yillar orasida Xorazmga 7 marta harbiy yurish qilib, uni ham o'ziga bo'ysundirdi. Temur Oltin O'rda xoni To'xtamishga qarshi 1389, 1391, 1394-1395 yillarda 3 marta yurish qilib, uni ham yengdi. Oltin O'rda qudrati to'lasincha sindirildi. 1395 yilda Shimoliy Kavkaz hamda Terak daryosi bo'yida Temur va To'xtamish o'rtasida shiddatli jang bo'lib, bu jang Temur g'alabasi bilan tugadi. Bu g'alabalar Temur qo'shinlarining quyi Povolje, Astraxon, Shimoliy Kavkaz, Azov bo'ylariga chiqish uchun keng yo'l ochildi. Temurning Xorazm, Movarounnahr yerlariga va Oltin O'rdaga yurishlari, poytaxtning Keshdan Samarqandga ko'chirilishi O'rta Osiyoda markazlashgan davlatni tashkil qilishga qaratilgan bo'lsa, uning Yeron, Kavkaz, Hindiston, Old va Kichik Osiyoga harbiy yurishlari imperiyani kengaytirish maqsadida amalga oshirilgandi. Temur o'zining uch yillik (1386-1388), besh yillik (1392-1398), yetti yillik (1399-1405) yurishlari davomida Ozarbayjonda jaloyirlar, Sabzavorda sarbadorlar davlatini, Hirotda kurdlar davlatini tugatib, Yeron va Xurosonni o'z tasarrufiga kiritdi. Amir Temur 1398 yilda Hindistonga qilgan harbiy yurishida Dehli shahrini, 1400 yilda Suriyaga qilgan

yurishida yesa Halab va Beyrut shaharlarini, 1401 yilda Damashq shahrini yegallaydi. 1402 yilda usmoniylar imperiyasining sultoni Yildirim Boyazidga qarshi yurishida uni mag'lubiyatga uchratadi. Bu g'alaba bilan Temur Yevropaning usmoniylar asoratiga tushishini bir necha o'n yillar orqaga suradi. Temur 1404 yilda Kichik Osiyodan Samarqandga keladi va Xitoyga harbiy yurish taraddudini ko'radi. Aslida Temur yirik sarkarda bo'lib, kuchli hafbiy boshqaruv tizimini yaratadi.

1404 yil qishida Temur 200 minglik qo'shin bilan Xitoy safariga otlandi. Ammo Temur qattiq betoblighi sababli chegara shahari O'trorda to'xtaydi va shu yerda 1405 yilning 18 fevralida vafot yetadi. Natijada Xitoyni tobe yetish rejasi amalga oshmay qoladi. Amir Temur hayotining so'nggi yillarida o'zining yesdaliklari va tuzuklarini yozib qoldirdi "Temur tuzuklari" da davlat tuzilishining asosiy bo'g'inlari, ularning vazifa, funksiyalari, vazirlarning faoliyatlari, turli hil ijtimoiy guruhlar, tabaqalarga munosabat, qo'shin tuzilishi davlatning moliya va soliq siyosati, mulkiy munosabatlar hamda shu singari dolzarb masalalar, ularni hal yetish yo'llari aniq ifodalangan. Amir Temur davlatni mustahkamlashda qonun-qoidalarning tutgan o'rniga keng ye'tibor berdi. U bu haqda quyidagilarni yozdi: «Davlat ishlarini saltanat qonun - qoidalariga asoslangan holda boshqardim. To'ra va tuzukka tayanib saltanatda o'z martaba va maqomimni mustahkam saqlab turdim». Amir Temur turk-mo'g'ul an'analariga amal qilgan holda o'z davlati hududlarini suyurg'ol (ulus) tariqasida in'om qilish yo'li bilan boshqargan. Temur Movarounnahrda tashqaridagi yerlarni to'rt ulusga bo'lib, farzandlariga in'om yetdi. Bu masalaning ye'tiborli tomoni shundaki, bo'lib berilgan yerlar ichki mustaqillikka yega bo'lsalarda, lekin amalda markaziy hokimiyatga bo'ysunganlar. Uluslar o'rtasida turli nizolar va kelishmovchiliklar bo'lmasligi uchun ularning faoliyatini shaxsan o'zi nazorat qilib turgan. Temur davlat mafkurasining kuchli hokimiyat va tayanch yekanligini tushunib yetganligi bois davlat, saltanat ishlarini yuzaga keltirishda kamchilikka yo'l qo'ymaydigan vazirlarni tanlashga alohida ye'tibor bergan. Amir Temur vazir to'rtta sifatga yega bo'lishi lozim deb hisoblagan: asillik, toza nasllik; aql-farosatlilik; sipohi raiyat ahlidan xabardorlilik; sabr-chidamlilik va tinchliksevarlik. Temur davrida davlat markaziy ma'muriyati boshida devonbegi, ark begi va to'rt vazir turgan. Vazirlar soliq yig'ish, meros ishlari, askarlar maoshi va ularni oziq-ovqat bilan ta'minlash va saroy xarajatlari bilan bog'liq ishlar bilan shug'ullangan. Temur davridagi ilm-fan, me'morchilik, san'at sohalari o'z davriga nisbatan yuqori darajada rivojlanib, yuksak ma'naviy boylik darajasiga ko'tarildi. Sohibqiron mamlakat obodonchiligiga ham juda katta ye'tibor berdi. Samarqandni poytaxt qilib olgach dunyoning turli joylaridan keltirilgan binokorlar, me'morlar tomonidan masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurildi. Hattoki g'ariblarga oziq-ovqat beradigan g'aribxonalar, yo'lovchilar qo'nib o'tadigan maxsus joylar ham qurilgan. Shahar atrofi mustahkam devorlar bilan o'ralib, Ohanin, Shayxzoda, Chorsu, Korizgoh, So'zangaron, Feruza kabi nomlar bilan darvozalar quriladi. Temurning qarorgohi sifatida noyob ma'muriy bino Ko'ksaroy va Bo'stonsaroylar qad ko'taradi. Samarqand atrofida atab go'zal bog'lar yaratgan. Temur tug'ilgan joyi Keshda Oqsaroy, Jome masjidi, madrasalar barpo

yettirdi. Turkiston shahrida Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasini qurdiradi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va Toshkent kabi shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Amir Temur savdo yo'llari rivojiga va uning tinchligiga alohida ye'tibor berdi. U boy o'ljalari bilan cheklanib qolmay, balki jahon karvon savdosi yo'llari (Yevropa va O'rta Osiyo mamlakatlarining Uzoq Sharq bilan) ustidan hukmronlik qilishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygandi. Sohibqiron Oltin O'rda hududidan o'tgan shimoliy savdo yo'lini ishdan chiqarish va savdo yo'lini O'rta Osiyo orqali o'tgan yeski ipak yo'lga yana burib yuborishga zo'r berib harakat qildi. Amir Temur davlatining mafkurasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotni izga solib yo'naltirishdan tashqari siyosiy hayotda ham katta kuchga aylandi. U chet davlatlar bilan aloqani kengroq yo'lga soldi. U davr shart-sharoitlaridan kelib chiqib, tashqi siyosatda qat'iy faol harakat qilib, o'z saltanati dovrug'ini jahon miqyosiga olib chiqa oldi. Amir Temurning Yildirim Boyazid ustidan bo'lgan g'alabasidan so'ng Fransiya, Angliya, Genuya va Vizantiya yerkin aloqalarni, savdogarlar va mol almashishni taklif yetgan. U Yevropa mamlakatlari bilan yaqin qo'shnichilik qilish, savdo karvon yo'llarini rivojlantirish niyati borligini ko'rsatib, o'z davlati shuhratini Yevropaga tarqata oldi. Uning saltanatining dovrug'i bu mamlakatlarga borib yetishi bilan Fransiya, Angliya, Genuya, Vizantiya va Ispaniya kabi davlatlarning qirollari sohibqiron bilan siyosiy, iqtisodiy, savdo aloqalari o'rnatishga intilganlar. Shu bois ular Temur huzuriga muntazam yelchilar yuborib turganlar. Amir Temur davrida diniy ilmlar va dunyoviy fanlar barqaror bo'lgan. U o'z davrining fan va madaniyat homiysi sifatida ham shuhrat qozondi. Doimo kamsitilgan va ye'tibordan chetda bo'lgan mazhab tarafdorlarini o'z homiyligiga olgan. Darvesh, faqir-miskinlarni o'ziga yaqin tutib, ularni ranjitmaslikni o'zining insoniy burchlaridan biri deb bilgan. Amir Temur vafotidan so'ng uning yirik imperiyasi parchalana boshladi. Temuriy shahzodalarning taxt uchun o'zaro kurashlari qudratli davlatning bo'linishidagi asosiy sabablardan biri yedi. Amir Temur taxtiga valiahd qilib nabirasi Pirmuhammadni qoldirgan bo'lsa-da, yeng katta o'g'li Jahongir Mirzoning farzandi, ko'pgina amirlar va amaldorlar uning hukmronligini tan olmadilar. 1405 yil mart oyida Temurning nabirasi Xalil Sulton o'zboshimchalik bilan Samarqand taxtini yegalladi. Undan tashqari, Xurosonda Shohruh, Balx, G'azna va Qandahorda Pirmuhammad, G'arbiy Yeron va Ozarbayjonda Mirzo Umar va Abubakr Mirzo, Turkiston, Sabron, O'tror, Sayramda Amir Berdibek, O'ratepa va Farg'onada Amir Xudoydod, Xorazmda Idiku o'zlarini hukmdor deb ye'lon qildilar. Temuriy hukmdorlardan Shohruh (1405-1447), Mirzo Ulug'bek (1409-1449), Sulton Husayn (Boyqaro) (1469-1506), qisman Sulton Abu Said (1451-1469) davrlarida ichki osoyishtalik, ma'rifat va madaniyatga ye'tibor tufayli ilmu-fan va madaniyat yuksalib, Movarounnahr va Xuroson yana Sharqning ma'rifat va madaniyat markazi nomini qaytarib oladi. Bu vaqtda nafaqat Hirot va Samarqand, balki Movarounnahr va Xurosondagi boshqa shaharlarda ham olimu-fuzalo, shoiru-me'morlar, bastakoru naqqoshlar guruhlarini to'plana boshlaydi. Buxoro, Xorazm, Balx, Mashhad, Sheroz ham o'ziga xos madaniy markazlar rolini o'ynay boshlaydi. Ma'rifatparvarligi va aqlli

bilan nom chiqargan Shohruh davrida asriy ilm-fan, madaniyat an'analari qayta jonlana boshlagan yedi. Shahar qayta qurildi. Hirotdagi yeng gavjum joylardan biri Shohruhning o'g'li Boysunqur tashkil yetgan kitobxonona nomini olgan joy bo'lib qoldi. Bu yerda o'z davrining yeng sara kitoblari qayta ko'chirilar, sotib olinar va sotilar yedi. Bu paytda hukmdor va amaldorlarning homiyliги natijasida tasviriy san'at, amaliy san'at, xattotlik san'ati o'z rivojini maromiga yetqazdi. Mirak Naqqosh boshchiligidagi sharq miniatyura san'ati ham o'z faoliyatini shu yerdan boshlagan yedi. Hiroflik va xurosonlik ko'plab badavlat zodagonlar, savdogarlar ham ilm-fan, madaniyatga homiylik qila boshlaydilar. Masalan, Shohruh hukmronligi davrida zodagon Hoji Arslon Tarxon o'zining ma'rifatparvarligi bilan nom chiqargan yedi. Movarounnahr yerlarini 1409 yildan boshlab Shohruhning katta o'g'li Ulug'bek Mirzo boshqara boshladi. Ulug'bekning hukmronlik davri (1409-1449) asosan Movarounnahrda ijtimoiy-iqtisodiy hayot, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi bilan izohlanadi. Mirzo Ulug'bek Movarounnahrni musulmon olamining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Xususan, Samarqand, Buxoro, Kesh ilm-fan markazlariga aylandi. U 1417 yilda Buxoro, 1420 yilda Samarqand va 1433 yilda G'ijduvonda madrasalar barpo yetdi. Samarqandni obodonlashtirish ishlariga boshqosh bo'lib, Go'ri Amir, Shohizinda me'moriy majmualarini oxiriga yetqazdi. Marvda ham bir qator diniy muassasalar qurdiradi. Hadisi sharifdagi «Ilm olmoqqa intilmoq har bir muslim va muslima uchun ham farz va qarz» degan iborasi Buxoro madrasasi peshtoqiga shior sifatida o'yib yozdirib qo'yiladi. Xususan, Samarqandga o'z zamonasining yirik, taniqli olimlarini chorlashga harakat qilgan. Uning sa'y-harakatlari tufayli zamonasining 100 dan ortiq olimlari Samarqandga yig'ildilar. Ular orasida Taftazoniy, Mavlono Ahmad, o'z zamonasining «Aflotuni» deb nom olgan Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Koshiy, Muhammad Xavofiylar va boshqa taniqli olimlar ham bor yedi. 1420 yilda Samarqand madrasasi ochilganda unda 90 dan ortiq olim qatnashgan. Ilk ma'ruzani Mavlono Havofiy o'qigan vaqtida, uni faqat 2 kishi – Mirzo Ulug'bek va Qozizoda Rumiy tushungan, xolos. Keyinchalik o'z zamonasining taniqli kishilari Abdurahmon Jomiy, Xo'ja Ahror va boshqalar ham Samarqand madrasasida tahsil olganlar. Shuningdek, Samarqandda bu davrda bir necha madrasalar ham bo'lib (Xonim, Feruzshoh, Shohmalik, Qutbiddin va boshqalar) ularda ham salohiyatli olimlar dars berishar yedi. 1424-1429 yillarda Samarqand yaqinidagi Obirahmat anhuri yaqinida Mirzo Ulug'bek rasadxona qurdiradi. U o'sha davrning noyob inshootlaridan bo'lib, doira shaklida barpo yetilgan, imoratning aylanasi 47 m., balandligi 31 m. dan iborat 3 qavatli bino bo'lgan. Binoning ichida maxsus tekshirish xonalari bo'lib, unda yerlarda maxsus asbob-uskunalar joylashtirilgan. Samoni kuzatish va o'rganish borasida G'iyosiddin Jamshid yordamida astronomik o'lchov asbobi - ulkan sekstant o'rnatilgandi. Bu sekstant Sharqdagi yeng katta astronomik o'lchov asbobi hisoblangan. Shuningdek, mahalliy ustalar (Iso Usturlobiy, Abu Mahmud Xo'jandiy, usta Ibrohim) qo'li bilan ko'plab zaruriy astronomik o'lchov asboblari ham yasaladi va o'rnatiladi. Rasadxona qoshida 15 ming nusxadan iborat boy kutubxonona ham bo'lgan. Uning atrofida

olimlar yashaydigan yer-chorbog'lar Bog'imaydon va Chinnixona nomi bilan shuhrat topdi. Ulug'bek Samarqandda o'ziga xos astronomiya maktabini yaratdi. Rasadxonada Ulug'bek bilan birga o'z zamonasining mashhur matematigi va astronomlari Qozizoda Rumi, G'iyosiddin Jamshid, Koshiy, Ali Qushchi kabilar tadqiqot ishlarini olib borgan. Ulug'bek davrida, shuningdek, Samarqand Sharqning madaniy markaziga aylanganligi uchun mashhur faylasuf Ali ibn Muhammad Jurjoni, taniqli tabib Mavlono Nafis, shoir Xayoliy Buxoriy, «Yusuf va Zulayho» dostonining muallifi Durbek, qasida janrining taniqli namoyandasi o'zbek shoiri Sakkokiy, mashhur xattot Abdurahim Xorazmiy va boshqalar Ulug'bek homiyligi ostida Samarqandda yashab ijod qilganlar. Yana Sharqning ko'plab taniqli olim va shoirlari, fuzaloi ulamolari Samarqandga tez-tez kelib turdilar. Ulug'bek davridagi madaniy markaz keyinchalik Ulug'bek akademiyasi nomini olib, dastavval mashhur fransuz yozuvchisi va olimi Volter (1694-1778) tomonidan ye'tirof ye'tilgandi. Ulug'bek atrofiga uyushgan kuplab buyuk komusiy olim soxiblari - Kozizoda Rumi, Giyesiddin Jamshid Koshiy, Muxammad Ali Kushchi, Muxammad Xavofiyilar ilm-fanning turli soxalarida, ayniksa, astronomiya, matematika singari anik fanlar buyicha barakali ijod kildilar xamda uzlaridan ulkan meros koldirib ketdilar. Temuriylar davri tasviriy san'atining ulkan namoyandasi, tengsiz talant soxibi, unlab moxir musavvirlarning ustoz, benazir ijodi xozirgacha xam insoniyat axlini lol koldirib kelayetgan Kamoliddin Bexzod (1455-1537) xam Xirot ijodiy muxitida faoliyat kursatdi. Temur va temuriylar davrida tarixshunoslik fani rivoj topdi. Bu davrda yashab ijod kilgan muarrixlarning asarlarida usha zamon tarixiy vokealarning mufasal tafsilotlari, sharxlaridan tashkari ularning chukur ijtimoiy moxiyati, mazmuni uzining butun ziddiyatliligi va murakkabiligi bilan ifoda etilgan. Bu davr tarixchilaridan Nizomiddin Shomiy, Xofizu Abru, Sharofiddin Ali Yazdiy, Fosix Xavofiy, Abdurazzok Samarkandiy, Ibn Arabshox, Giyesiddin Ali, Mirxond, Xondamir usha davr ijtimoiy xayeti jarayenining talab va extiyejlaridan kelib chikkan xolda temuriy xukmdorlarning turli-tuman faoliyati, sa'y-xarakatlari bilan boglik tarixiy xodisalar, vokealarni xolis va xakkoniy aks ettirishga intilganlar. 1447 yilda Shohruh Mirzo vafotidan so'ng Temurzodalar o'rtasidagi kurash boshlanib ketdi. Oqil va dono hukmdor Ulug'bek bu kurashlarga barham berishga harakat qilib ko'rdi. Lekin buning uddasidan chiqolmadi. Aksincha, o'g'li Abdullatifning bevosita ishtiroki tufayli o'zi bu kurashlarning qurboni bo'ldi. Xullas, XV asr o'rtalariga kelib, Mirzo Ulug'bek vafotidan keyin (1449) temuriy shahzodalar o'rtasida hokimiyat uchun kurash yana avj oldi. Abdullatif xurofotchi din ahllari, darveshlar guruhi bilan yaqinlashib, o'zini himoya qilishga urindi. Lekin qotil padarkush taxtda uzoq o'tira olmadi. 1450 yilning 8 mayida shahar qandag'i yonida, Bog'inavdan nariroqda unga suiqasd qilinib, o'ldirildi. O'ldirganlar hattoki qo'rqmasdan Abdullatifning kesilgan boshini Registondagi Ulug'bek qurdirgan madrasa peshtoqiga namoyishkorona tarzda ilib qo'ydilar. Yendi Samarqand taxtiga temuriylardan Mirzo Ulug'bekning kuyovi hamda jiyani Mirzo Abdullo o'tiradi. Buxoroda yesa hokimiyat Mironshohning nevarasi Sulton Abu Said qo'liga o'tadi. Mirzo Abdullo o'zining bir yillik hukmronlik

davrida mamlakatda barqarorlikni tiklashga, Mirzo Ulug'bekning madaniy sohadagi ishlarini davom yettirishga, markaziy hokimiyatni kuchaytirishga harakat qildi. U Samarqand taxti davogarlari Alouddavla va Abu Saidlar bilan kurash olib borib, Samarqandga qarshi yurish qilgan Abu Said qo'shinini tor-mor keltirdi. Abu Said Sirdaryo ortiga qochib, Dashti Qipchoq o'zbeklari xoni Abdulxayrxondan yordam so'rab murojaat qiladi. 1451 yilning yozida Samarqand yaqinidagi Sheroz qishlog'ida bo'lgan jangda Mirzo Abdullo o'ldirilib, taxt Sulton Abu Said Mirzo (1451-1469) qo'lga o'tadi. Temur davlatining Xuroson yerlari Shohruhning boshqa bir nevarasi Boysunqurning o'g'li Abdulqosim Bobur qo'lida saqlanib qolib, u to vafoti (1457)ga qadar Hirot taxtini boshqarib turadi. Bu vaqtga kelib o'zaro siyosiy tarqoqlik yanada avj oladi. Birgina Xurosonning o'zi o'ndan ortiq qismga bo'linib ketadi. O'zaro taxt uchun muttasil kurashlar mamlakat iqtisodiy va madaniy hayotiga katta zarar yetqazib, inqiroziy holatlarga sabab bo'la boshladi. Abulqosim Bobur Xurosonni o'z qo'li ostida birlashtirishga, Shohruh davridagi madaniy hayotni tiklashga harakat qildi. 1454 yilda uning Samarqandga yurishi muvaffaqiyasiz tugab, 40 kunlik shahar qamalidan keyin yana orqaga qaytishga majbur bo'lgan yedi.Ulug'bek vafotidan so'ng madaniy markaz Xurosonga va uning poytaxti Hirotga ko'chdi. Hirot madaniy va ilmiy markazning shakllanishida Huroson hukmdori Sulton Husayn (Boyqaro) va buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning roli nihoyatda beqiyos bo'ldi. Ma'rifatli hukmdor bo'lmish Sulton Husayn butun Xurosonda ilm-fan, adabiyot, madaniyat homiysiga aylandi. Uning o'zi «Husayn» taxallusida g'azallar bitgan. Hozirgi kungacha uning she'riy «Devon»i va Nasriy «Risola» asarlari yetib kelgan. Alisher Navoiy (1441-1501) yoshligidan temuriy shahzoda Sulton Husayn bilan do'st yedi, keyinchalik ular Xuroson hokimi Abdulqosim Bobur (1451-1457) xizmatida birga bo'lganlar. Husaynning xizmat davrida Alisher Navoiy Mashhad va Hirot madrasalarida tahsil ko'radi. Keyinchalik Movarounnahr hokimi Sulton Abu Said tazyiqi bilan Samarqandga ketishga majbur bo'ladi va u yerda 2 yil turib, o'z bilimini yanada takomillashtiradi. 1469 yilda Xuroson taxti Sulton Husaynga tekkanidan so'ng, uning taklifi bilan yana Hirotga keladi va bu yerda dastlab muhrdorlik, so'ngra vazirlik qiladi. Alisher Navoiy vazirlik davrida (1472-1476) mamlakatda iloji boricha osoyishtalik va adolat o'rnatishga harakat qildi, shaharlar yuksaldi, suv chiqarilib ko'pgina yerlar obod bo'ldi, hunarmandchilik va savdo-sotiq ishlari yanada rivojlandi. Navoiy ilm-fan, ma'rifat va madaniyat ahliga shaxsan o'zi homiqlik qildi. Garchi toju taxt uchun kurashlarda va fitna-nizolar natijasida Navoiyning Sulton Husayn bilan oralari biroz sovugan bo'lsa-da, lekin Navoiy umrining oxiriga qadar davlatning tayanch shaxslaridan biri bo'lib qoldi. Jumladan, u vazirlik lavozimidan ketar yekan, Navoiyga shohona to'n kiygizib, uning iltimosi hyech qachon yerda qolmasligini qayd qiladi. Ma'lumotlarga ko'ra, Alisher Navoiy 300 dan ortiq turli qurilish, obodonchilik ishlariga bosh-qosh bo'lgan. Hirottdagi Injil daryosi bo'yida uning rahnamoligida «Ixlosiya», «Shifoia» majmualari, Tus viloyatidagi Turuqband suv ombori va kanali, Hirot va Mashqaddagi sug'orish inshootlari, Astroboddagi saroy va masjid, Marvdagi madrasa ishga tushirildi.

Navoiy o'z daromadlarini ham xayriya ishlariga sarflaydi. Shaxsan uning mablag'lari hisobidan 52 ta rabot, 19 ta hovuz, 16 ta ko'prik, 9 ta hammom va boshqalar qurilgan. Xurosonda 12 dan ortiq minora, masjid va rabotlar ta'mirlandi. Navoiy homiyligida Sharq miniatyurasi maktabining yetuk namoyandasi «Sharq Rafayeli» nomini olgan Kamoliddin Behzod, tabiblar Abdulxay Muniy, Darvish Ali, xattotlardan Sulton Ali Mashhadiy, musiqachilardan Husayn Udiy, tarixchilardan – Sohib Doro, Muhammad Nizomiy, Kamoliddin Binoiy, Davlashoh Vosifiy, Muiniddin Muhammad, Mirxond va boshqalar yetishib chiqdilar. Alisher Navoiy turkiy tilda 1483-1485 yillarda 5 ta dostondan iborat «Hamsa» asarini yaratdi. Buyuk shoirning 20 dan ortiq asarlari ham ana shu tilda yaratildi. Ularning mazmunida tarixiy, falsafiy, axloqiy mezonlar bo'lib, insoniyatga xos bo'lgan barcha ijobiy xislatlar ulug'lanadi. Amir Temur va temuriylar davri madaniyatining tudakonli mazmuni, manzarasi va kulami usha zamonda xar taraflama gurkirab ravnak topgan badiiy adabiyotda yakkol namoyon buldi. Eng muximi shundaki, bu davrda badiiy tafakkurda an'anaviy bayrokdor bulib kelgan fors-tojik adabiyoti bilan yonma-yon turkiy-uzbek adabiyoti xam rivojlanib, uning namoyandalari safi kupayib bordi. Bu urinda uzbek mumtoz adabiyoti tarakkiyotiga salmokli xissa kushgan Lutfiy, Xaydar Xorazmiy, Durbek, Gadoiy, Atoiy, Sakkokiy, Xusayniy singari budiy suz ustalari nomini aloxida tilga olib butish joizdir. Shoir Lutfiy (1366-1465) o'zining 20 dan ortiq asarlari bilan Navoiygacha ham mashhur bo'lgan.

Xulosa: Ana shu davrda Sharofiddin Ali Yazdiyning (vafoti 1454 y) Temur tarixiga doir Nizomiddin Shomiydan so'ng yozilgan bir xil nomdagi «Zafarnoma» asari yaratildi. Fors-tojik adabiyotida mashhur bo'lgan Abduraxmon Jomiy (1414-1492)ning ham roli buyuk bo'ldi. Temuriyzodalar urtasidagi uzaro urushlar, birodarkushliklar nafakat kuyi tabaka axlining, balki yirik zodagonlarning xam noroziliklariga sabab buldi. Temuriylar davlatidagi siyosiy tarkoklik, ayrim xukmdorlarning ajralib, mustakillikka intilishi bu davlatning yemirilishiga olib keldi. Natijada Amir Temur asos solgan ulkan saltanat tanazzulga yuz tutdi va tugatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. T., «O'zbekiston», 1992.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T., «O'zbekiston», 1996.
3. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. T., «O'zbekiston», 1996.
4. Karimov I.A. «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q». T., «Sharq», 1998.
5. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasini xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. T., «O'zbekiston», 1998.
6. Amir Temur Ko'ragoni. Zafar yo'li. T., «Nur», 1992.
7. Amir Temur o'gitlari. T., «Navro'z», 1992.

8. Axmedov A. Ulug'bek Muhammad Tarag'ay. T., 1994.
9. Axmedov B. Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). T., 1996.
10. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. Ikki jildlik. T., «Mexnat», 1992.
11. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. T., «Fan», 1998.
12. Temur tuzuklari. T., «G'afur G'ulom», 1991.
13. Fayziyev T. Temuriy malikalar. T., 1994.
14. Sharaffiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. 1360-1370. T., «Kamalak», 1994.

O'QITUVCHILARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIM MUHITINING O'RNI

O'.Yu.Qalandarova

UrDU texnologik ta'lim kafedresi o'qituvchisi

G'.D.Shokirova

Urganch shaxar 29-son maktab o'qituvchisi

D. Rajapova

Qo'shko'pir tumani 44-son maktab o'qituvchisi

Annotasiya: *Ushbu maqolada yoshlar tarbiyasi ularga kasb-hunar o'rgatish sirlari haqida so'z borar ekan, bu yerda o'qituvchi-murabbiylar, pedagoglarning xizmati va ularning kasbiy mahorati alohida o'rin tutadi. Azal-azaldan xalqimiz farzandlarini yaxshi mudarris, ustoz, o'qituvchi qo'lga topshirishni farz deb bilgan bo'lsa, bugungi globallashuv va axborotlashgan davrda ham pedagogning jamiyatdagi mavqei yanada mustahkamlanib, uning kasbiy mahoratiga qo'yilayotgan talablar ortib bormoqda*

Kalit so'z: *kasbiy kompetentlik, innovasiya, o'qituvchi, kasbiy adaptasiya, kompetent.*

Abstract: *This article talks about the secrets of educating young people and training them in a profession, and the service of teachers and their professional skills are of special importance. Our people consider it their duty to leave their child in the hands of a good educator, teacher, teacher, because even in the current era of globalization and informatization, the position of the teacher in the society is strengthened, and the demands placed on him are getting stronger and stronger. it is increasing. increased attention to professional skills.*

Key words: *professional competency, innovation, training, professional adaptation, competency.*

Respublikamizning ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishi jamiyatimizda tashabbuskor, intellektual salohiyatli va ijodkor yoshlarni, yuksak malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratilayotganligi e'tiborga sazovordir. Chunki yoshlarni barkamol yurtning kelajagi buyuk bo'ladi.

Yoshlar tarbiyasi ularga kasb-hunar o'rgatish sirlari haqida so'z borar ekan, bu yerda o'qituvchi murabbiylar, pedagoglarning xizmati va ularning kasbiy mahorati alohida o'rin tutadi. Azal-azaldan xalqimiz farzandlarini yaxshi tajribali, ustoz, o'qituvchi qo'lga topshirishni farz deb bilgan bo'lsa, bugungi globallashuv va axborotlashgan davrda ham pedagogning jamiyatdagi mavqei yanada mustahkamlanib, uning kasbiy mahoratiga qo'yilayotgan talablar ortib bormoqda. Bu haqda birinchi Prezidentimiz I.A Karimov aytganlaridek, "Tarbiyachi ustoz bo'lish uchun avvalo tarbiyachining o'zi har tomonlama tarbiyali va mahoratli bo'lishi darkor". Darhaqiqat, kelajagimizning poydevori bo'lgan yoshlarimizning salohiyati

bugun auditoriyalarda dars berayotgan pedagogning layoqatiga, kasbiga bo'lgan muhabbati va fidokorligiga chambarchas bog'liqdir. Shu bois, bugungi zamonaviy o'qituvchi tom ma'noda o'z fikri, bilimi, salohiyati bilan talabalarni ishontira oladigan boshqaruvchi, axbort texnologiyalari va chet tillarni mukammal o'zlashtirgan tajribali mutaxassis bo'lmog'i lozim²¹.

Buning uchun u o'z ustida ishlashi, muntazam kasbiy mahoratini oshirib borishi talab etiladi.

Ma'lumki, oliy ta'lim jarayoni o'zining mazmun mohiyatiga nisbatan bo'lajak mutaxassislardagi kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayon talabalarni nazariy tayyorgarligini tekshiruvchi, kasbiy adaptasiyasini shakllantiruvchi va yoshlarni yuksak ma'naviyatli, ijodkor shaxs sifatida kamol topishida yetakchi omillardan sanaladi.

Bu esa har qanday oliy ta'lim muassasidan:

- fan, texnika va ishlab chiqarishning ilg'or yutuqlari va rivojlangan davlatlarning tajribalaridan mutaxassislar tayyorlash jarayonida maqsadli foydalanish;

- kadrlar salohiyati va kompetentligini ta'minlash;

- ta'lim oluvchilarning bilish ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi sifatli ta'lim xizmatlarini tashkil etish;

- o'quv-tarbiya jarayonini innovasiyalar bilan takomillashtirish;

- ma'naviy-ma'rifiy sohada samarali chora-tadbirlarni olib borish;

- bitiruvchilarning ishga joylashuvi, talab va taklif munosabatlarini takomillashtirish bilan bog'liq chora-tadbirlarni belgilashni talab etadi.

Zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagog mutaxassislardagi kasbiy moslashish darajasining tezlashuvi nafaqat o'zlashtirilgan kasbiy bilimlar, balkim mavjud tajriba, faoliyat sohasidan xabardorlik kabi omillar bilan ham belgilanadi. Bu esa oliy ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiya jarayoniga bo'lajak mutaxassislardagi kasbiy bilimlarning faol va samarali o'zlashtirilishi hamda sohaga yo'nalgan ish tajribalarining qaror topishiga xizmat qiluvchi innovasion g'oyalarni kiritish zaruratini belgilaydi. Pedagog olimi N.Azizxodjayeva o'zining ilmiy izlanishlarida har qanday pedagogik innovasiya(yangilik kiritish) va innovasion jarayonlarning amaliyotga kiritilishi quyidagi bosqichlarni qamrab olishini ko'rsatadi²²:

1. Yangi g'oya tug'ilishi yoki yangilik konsepsiyasini paydo qilish bosqichi, u kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.

2. Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.

3. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llay bilish bosqichi.

4. Yangilikni yoyish, uni keng tatbiq etish bosqichi.

²¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 173 b.

²² Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.

5. Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo'ladi.

6. Yangi muqobilik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo'llanish doirasini qisqartirish bosqichi.

Mutaxassislar tayyorlash tizimidagi innovasion pedagogik jarayonning muhim jihatlaridan biri bu-shaxsning o'z-o'zini boshqarishi va o'zini-o'zi faoliyat sohasiga safarbar qila olishi, talabalarning mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirish jihatlari bilan izohlanadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilardagi kasbiy moslashuvchanlikni qaror toptirishga xizmat qiluvchi o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishning samarali shakl, metod va vositalari tizimini ishlab chiqish, amaliyotga tatbiq etish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv-tarbiya jaraenini modernizasiyalash, pedagog mutaxassislar tayèrlash tizimi sifat darajasini oshirishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularni sohaga oid zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ilmiy-texnik innovasiyalardan mustaqil ravishda, ijodiy foydalanish hamda istiqbolli vazifalarni hal qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan sanaladi. Oliy ta'lim tizimini modernizasiyalash (ingl. modern – yangilangan, zamonaviy, tezkor o'sish) ta'lim jaraèniga nisbatan innovasion èndashuvni talab etadi. Pyedagogik jaraènga innovasion èndashishni o'qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, o'qitish va tarbiyalashning maqsadi, mazmuni va shakliga yangilik kiritish bilan izohlaydi.

“Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Vazirlar Maqkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o'rta ta'limning DavlatTa'lim Standartida kompetensiya tushunchasiga mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati sifatida ta'rif berilgan[3].

Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jaraènlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda kompetentlik bu insonning mavjud bilim va haètiy tajribalarga tayangan holda ma'lum bir muammoni hal etishga doir iqtidori degan xulosaga kelish mumkin. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarning o'z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga loyihali èndoshuv asosida olib borish samarali hisoblanadi. Ularning loyihali èndoshuv asosida o'z ustida ishlash bosqichlari va har bir bosqichda amalga oshiriladigan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichga o'tish imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo'lishida o'zini o'zi tahlil qila olishi ham muhim bo'lib, bu mutaxasis tomonidan

kasbiy faoliyatda tashkil etiladigan o'z amaliy harakatlari mohiyatining o'rganilishi sanaladi. Mutaxassisning kasbiy-pedagogik kompetentlik sifatlariga ega bo'lishida ularning o'z-o'zini baholash malakalariga egaligi ham zarur va buning natijasida u o'zini o'zi tahlil qiladi hamda kasbiy kompetentligini xolisona baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Mohiyatiga ko'ra o'zini o'zi baholash sub'yekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga ob'yektiv baho berish, o'zidan qoniqishni ta'minlaydi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi o'qituvchining ham o'zini o'zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi, jumladan:

- o'zini tushunish (o'zi haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish);
- shaxs sifatida o'z qadr-qimmatini anglash (o'zi to'g'risidagi ijobiy ma'lumotlarni to'plash);
- o'zini-o'zi nazorat qilish (o'zi to'g'risidagi shaxsiy fikrning atrofdagilar tomonidan unga beriladigan bahoga mos kelishi) va b.

O'z-o'zini baholash darajasi shaxsning o'z-o'zidan qoniqishi eki qoniqmasligini belgilab beradi. Bunda o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari shaxs imkoniyatlariga mos kelishi lozim. O'z-o'zini rivojlantirish pedagogning o'zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni takomillashtirish yo'lida aniq maqsad va puxta o'ylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishi orqali amalga oshiriladi. Ko'plab tadqiqotchilar o'z-o'zini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri sifatida maxsus dasturlarni ishlab chiqish va tatbiq etishda deb biladi, bu dasturlar bo'lajak o'qituvchini individual rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi samarali natijalarni namoèn qiladi. Bo'lajak-o'qituvchini kasbiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish maqsadiga yo'naltirilgan bu kabi individual rivojlanish dasturlari mutaxassisning o'zida ma'lum sifat, BKM, kasbiy kompetentlikni takomillashtirish va rivojlantirish ehtièjlari asosida ishlab chiqilgan bo'lishi lozim. Ushbu dasturda kasbiy faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish muddatlari belgilanishi maqsadga muvofiq. Har qanday pedagog o'zi uchun shaxsiy amaliy xarakterga ega bo'lgan individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqa olishi, u asosida pedagogik faoliyatni yo'lga qo'yishi zarur. Uning individual rivojlanish dasturi individual ravishda o'zida kasbiy-pedagogik kompetentlik sifatlarini takomillashtirish va rivojlantirish ehtièjlariga tayangan holda ishlab chiqilsagina yuqori samaradorlikka erishiladi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagog mutaxassislardagi kasbiy moslashish darajasining tezlashuvi nafaqat o'zlashtirilgan kasbiy bilimlar, balkim mavjud tajriba, faoliyat sohasidan xabardorlik kabi omillar bilan ham belgilanadi. Bu esa oliy ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiya jarayoniga bo'lajak mutaxassislardagi kasbiy bilimlarning faol va samarali o'zlashtirilishi hamda sohaga yo'nalgan ish tajribalarining qaror topishiga xizmat qiluvchi innovasion g'oyalarni kiritish zaruratini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 173 b.
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovasion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2008. – 180 b.
4. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolatning psixologik o'ziga xos xususiyatlari. Psixol. fan.nom. diss...avtolyohai. – Toshkent: 2002. -22 b.
5. X.Sharipov, N.Muslimov, M.Ismoilova: "Kasbiy ta'lim pedagogikasi". Metodik qo'llanma. – T. 2005 y.
6. M.Usmonboyeva, G.Anorkulova, G.Shamaripxodjayeva "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" o'quv uslubiy majmua. T. 2015 yil. 14-15-betlar
- 7.R.Ishmuhamedov, M.Mirsoliyeva. O'quv jaraenida innovasion ta'lim texnologiyalari. –T.: "Fan va texnologiya", 2014, 60 bet.
8. Muslimov N.M. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari.
9. Andreyev V.I. Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya: Innovacionnyy kurs. Kn. 1. -Kazan: Izd-vo Kazan, un-ta, 1996. - 570 s.
10. Tarasova N.V. Strategiya realizasii kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii: istoriko – pedagogicheskiy aspekt – M.: FIRO, 2007. – 52 s.
11. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znaniye, 1996.
12. Toshtemirova, S. (2020). Ta'limda Chirchiq tajribasi. Academic Research

TEXNIK IJODKORLIK VA DIZAYIN FANINI O'QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Egamova Anbarjon

Qurbonov Munis

*Urganch davlat pedagogika instituti
"Texnologiya va jismoniy madaniyat"
kafedrası o'qituvchilari*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida Texnik ijodkorlik va dizayin fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, Talabalarning texnik ijodkorlikni shakllantirish mavzusi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Texnologiya fani, intellektual loyihalar, ijodkorlik, ratsionalizatorlik, ixtiro.*

Xozirgi kunda zamon shiddat bilan rivojlanib borar ekan, bo'lg'usi pedagoglardan yana ham yuksakroq marralarni ko'zlash, fan, texnika va texnologiyalar borasidagi yangiliklardan xabardor bo'lish talab etilmoqda. Qadim zamonlardan beri ajdodlarimiz yangilikka ishtiyoqmand bo'lib kelganlari va sharqda renesans davrini boshlab berganliklarini dunyo hamjamiyati tan olgan. Hususan ilm olishga, hunar o'rganishga, biror bir kasb egasi bolishga intilish bizning bobokalonlarimizda juda kuchli bo'lgan va bu o'z navbatida diyorimizda juda ko'p dunyo ilm-fani rivojiga katta hissa qo'shgan allomalar etishib chiqishiga sabab bo'lgan. Bugungi kunda yurtimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan tub islohatlar yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev aytganlaridek, mamlakatimiz kelajagi hisoblangan yoshlarning Vatanimiz ravnaqi yo'lida har taraflama yetuk shaxs sifatida rivojlanishi, ularning raqobatbardosh kadrlar bo'lib yetishishi uchun xizmat qilib kelmoqda.

Texnologiya fani o'qituvchilari dars o'tish jarayonida ushbu fanning jamiyatdagi o'rni va mazmun mohiyati, fanning o'qitilishdagi maqsadlarini o'zlari teran his etishlari va shu bilan birga o'quvchilarga mehnatsevarlikni, ijodkorlikni va qaysidir ma'noda tadbirkorlikni o'rgatishlari lozim. Ma'lumki o'qituvchilik kasbi o'ta ma'suliyatli kasb bo'lib, turli integratsion bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Texnologiya fani o'qituvchisi kelajakda o'quvchilarga bilim berish bilan birga ularda ma'lum kasb-hunarga oid ko'nikmalarni shakllantiradi. Bunda berilgan buyumlarni tayyorlashda yuqori malaka va kasbiy mahoratga ega bo'lmog'i kerak. Ushbu natijaga erishish uchun bilim va ko'nikmalardan tashqari o'qituvchining o'z sinalgan uslubi, ta'lim va tarbiya orqali o'quvchilarga ta'sir o'tkaza olish qobiliyati bo'lishi lozim. Dars jarayonida o'quvchilarga bilim berish bilan birga ularda mehnat qilish ko'nikmalarini o'stirish va mehnat orqali tarbiyalash ko'nikmasiga ega bo'lishni talabalarda oliy ta'lim muassasalarida shakllantirish lozimdir. Shaxsni mehnat va kasb olamiga olib kirish borasida "Texnologiya" fani muhim o'rin tutadi. Bo'lg'usi

texnologiya fani o'qituvchisi sifatida maxsus ko'nikma va malakalarga ega bo'lishda Texnik ijodkorlik va dizayn fanining ahamiyati katta. Mazkur fan Mehnat ta'limi bakalavriyat yo'nalishi uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilar texnik ijodkorligini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik muammolari, texnik ijodkorlik faoliyatining tashkiliy asoslari, ixtiro, kashfiyot, ratsionalizatorlik takliflari va patent axboroti, texnik ijodkorlik masalalarini echish metodlari, dizaynva modellashtirish, ergonomika va dizayn asoslari, texnik modellashtirish vakonstruktsiyalash, o'quvchilar texnik ijodkorligi faoliyatiga rahbarlik qilish, sinfdan va maktabdan tashqari muassasalarda texnik ijodkorlik faoliyatini tashkil qilish, o'quvchilar texnik ijodkorligini rivojlantirish metodlariga oid mavzular yoritilib, talabalarga bilim berish ko'zda tutilgan.

Ushbu fanning vazifasi – talabalar hozirgi ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlarida tipik mashinalar, mexanizmlar, apparatlar va asboblarning tuzilishi hamda ishlash printsiplari shuningdek ulardan amalda foydalanish, asosiy materiallar eng tipik, texnologik jarayonlarni bilish hamda ilmiy dunyoqarashini hakillantirish vazifalarini bajaradi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar qo'yiladi. Talaba:

- texnik ijodkorligining asosiy tushunchalari va mohiyati; texnik ijodkorlikning o'ziga xos xususiyatlari; texnik ijodkorlikning tashkiliy asoslari; kashfiyot. Ixtirochilik. Ratsional dizatorlik takliflari to'g'risida tasavvurga egabo'lishi;

- ilmiy-texnik va patent axboroti. Ijod metodlari, texnik masalalarni yechish; texnik ijodkorlik metodlarini rivojlantirish. «Amal va xato» metodi; «aqliy hujum» metodi. Sinektika va morfologik tahlil. Nazariy savollar metodi. Ixtirochilik masalalarini yechish algoritmi bilishi, malaka hosil qilishi va amalda qo'llay olishi;

- texnik masala yechimlarini topishning boshqa metodlari; buyumning badiiy loyiha konstruksiyasini yaratish. Texnik obyektlarni loyihalash vatayyorlash; oddiy texnik obyektlarni konstruksiyalash va modellashtirish; avtomodeli, kema modeli, avia model va qishloq xo'jaligi mashina va uskunalarni modellashtirish, qo'llanishiga ko'ra o'quv va ishlab chiqarish texnik obyektlarini konstruksiyalash. o'quvchilarning texnik ijodkorligini boshqarish; texnik ijodkorlik bo'yicha sinf va maktabdan tashqari olib boriladigan ishlarni tashkilotish; o'quvchilarning boshlang'ich ijodiy uyushmalaridagi ishlar mazmuni va metodlari ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Bu fanni o'qib o'rganish jarayonida o'qitish metodikasini takomillashtirish, moddiy jihozini mustahkamlash, o'quv muassasalari atrofidagi sanoat ishlab chiqarish sohasi bilan aloqasini mustahkamlash, ijtimoiy foydali, unumli mehnatni tashkil etish, uning tarbiyaviy iqtisodiy samaradorligini oshirish va ta'lim bilan qo'shib olib borish, o'quvchilarni mehnatga tayyorlashni yaxshilash hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Texnologiya fani darsi maktabdagi boshqa fanlar uchun umumiy didaktik

prinsiplarni qo'llasada, uning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud. O'quvchilar bilish faoliyati bilan emas, balki yaratish faoliyati bilan shug'ullanadilar. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning bo'lg'usi texnologiya fani o'qituvchisi sifatida hozirgi davr talabi osnosida bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishlari uchun Texnologiya va dizayn fani muxum o'rin tutadi. Bu fanning maqsadi talabalarning faolligini oshirish, ta'lim samaradorligini oshirish, talabada yaratuvchanlik va fan texnika rivojiga oid bilimlarni qaror toptirish, talabalarda erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda Texnologiya va dizayn fani o'quv fani sifatida ana shu va shu kabi boshqa xususiyatlarini rivojlantirishda muxum fan xisoblanadi. Bu fanini o'rganish materiallar, ularning xossalarini o'rganishdan hamda ushbu materiallarning xususiyatlaridan kelib chiqib ulardan turli buyumlar tayyorlashdan iborat bo'ladi. Ushbu jarayon o'qituvchilardan texnologik bilimlarni qo'llash, kreativ va texnik fikrlash orqali tayyor buyumlarning sifat darajasini tahlil etish va o'quvchilarda ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish kasbiy bilimlarni singdirishdan iborat. O'quvchilarni yoshligidan mehnatga o'rgatish va ijodiy fikrlash va ixtirochilik faoliyati kelajak hayotlarida juda katta samara beradi. Bunda mehnat ko'nikmalari bilan birga o'quvchilarda kreativlik, texnik bilimlar, kollektiv ijodkorlik kabi qobiliyatlarni ham shakllantirish zarur.

Ijodkorlik - bu ma'lum bir mavzu uchun ilgari noma'lum narsani yaratishga, kashf etishga hissa qo'shadigan faoliyat. Yana bir nuqta ijodiy faoliyat ko'lami bilan bog'liq. Ijtimoiy amaliyotda, qoida tariqasida, ijodkorlik kashfiyot, ixtiro, ratsionalizatsiya kabi yangilik toifalari bilan o'lchanadi. So'nggi paytlarda tashkiliy va texnologik jarayonlarga yangilik kiritish bilan bog'liq innovatsion (innovatsion) faoliyat haqida ko'p narsa aytiladi. Ammo bunday faoliyatni ratsionalizatsiya deb atash mumkin.

Ratsionalizatsiya - mavjud texnologiyalardan foydalanishni yaxshilash uchun (biz faqat texnik muammolarni hal qilish bilan bog'liq jihatni olamiz). Shunday qilib, biz buni aytishimiz mumkin: ixtirochi, birinchi navbatda, yakuniy effekt, funksiya, dizayner - funktsiyani bajaruvchi qurilma va ratsionalizator bilan qiziqadi - tugallangan qurilmadan ba'zi shaxsiy maqsadlar uchun yanada oqilona foydalanish. Ma'lum hollarda ratsionalizatorlik taklifi ixtiro bo'lishi mumkin. Dizaynni ixtirochi va ratsionalizatorlik faoliyatiga "bog'lab qo'yish" mumkin, agar ularni amalga oshirish uchun ma'lum dizaynlarni yaratish zarur bo'lsa. Ixtiro, dizayn va ratsionalizatsiya o'rtasidagi amaliy farqni har bir faoliyatning maqsadlari xarakteridan izlash kerak. Ixtiro texnik muammoni, umuman muammoni hal qilishga qaratilgan; dizayn - tuzilmani yaratish; Loyiha - bu talabalar tomonidan amalga oshiriladigan intellektual va amaliy xarakterdagi ijodiy yechim. O'qituvchi rahbarligida bajariladigan talabalarning mustaqil ishlari. Agar biz ijodkorlikning ishchi ta'rifiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, uni yangi muammolarni hal qilish yoki ilgari hal qilingan muammolarni hal qilishning yangi usullarini topish, ishlab chiqarishda yuzaga keladigan turli xil muammolarni, vaziyatli qiyinchiliklarni hal qilish bilan bog'lash maqsadga muvofiq ko'rinadi. va kundalik hayot. Yangi muammoning ijodiy

echimining tuzilishini ko'rib chiqishdan oldin, texnik ijodiyot turlari haqida umumiy ma'lumotga to'xtalib o'tamiz. Kasbiy ijod turlariga ixtiro, qurilish, ratsionalizatsiya, dizayn kiradi. Texnik ijodkorlikning barcha turlari o'rtasida yaqin munosabatlar mavjud. Texnologiyaning jadal rivojlanishining birinchi davrida bunday bo'linish kuzatilmadi va ilmiy adabiyotlarda asosan ixtirochilik faoliyati haqida so'z yuritildi. Hozirgi vaqtda kashfiyot, ixtiro va ratsionalizatorlik taklifining ilmiy va amaliy bo'linmasi mavjud bo'lib, ular nafaqat texnik ob'ektlarga nisbatan amalga oshiriladi. Shunday qilib, kashfiyot deganda, ilgari noma'lum bo'lgan ob'ektiv mavjud bo'lgan mulk yoki hodisani o'rnatish tushuniladi. Ishlab chiqarish, madaniyat va boshqalar uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoning yangi echimi deb nomlangan ixtiro. Ixtirolar konstruktiv (qurilmalar), texnologik (usullar) va yangi moddalarni yaratish bilan bog'liq bo'linadi.

XULOSA

Texnologiya fani bizga talim tizimining yangi sohalariga qadam qo'yishga bo'lgan imkoniyatlar eshigini ochadi. Bunga yana yaqqol misol tariqasida mehnat talimi fani texnologiya faniga o'zgartirilganligidir. Buning asosiy sababi mehnat so'zi keng ma'no va tushunchaga ega bo'lib hozirgi texnika va texnologiyalar rivojlangan zamonamizga to'g'ri kelmaydi. Texnologiya ta'limi jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish orqali innovatsion infratuzilmasini shakllantirish lozim. Lekin bu sohada yuqori darajaga erishish uchun eng avvalo moddiy-texnik baza zamon talablariga javob berishi lozim. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim: -umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan amaldagi texnologiya fani mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan texnologik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish uchun yetarli emas; -texnologiya fanini o'qitishda metapredmet kompetensiyalar va fanlararo bog'liqlikning kamligi; -texnologiya fani me'yoriy hujjatlarida baholash mezonlarining faqat bitiruvchi kompetensiyasi uchun ishlanganligi va darslik, ishchi daftar va o'qituvchi kitoblari, multimedia ilovalari, didaktik materiallarning yetishmasligi; -texnologiya fani mazmuniga mexatronika, robototexnika, elektrotexnika, avtomatika, arduino kabi O'zbekiston iqtisodiyoti rivoji uchun zarur bo'ladigan elementlarning kiritilmaganligi bo'lajak maktab bitiruvchisi va mutaxassislarning kasbiy sifatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda; -o'quvchilarda ta'lim olishga kuchli motivatsiyani shakllantirish uchun o'quvchilarda zamonaviy texnika, mexatronika, robototexnika, elektrotexnika, avtomatika sohasidagi taktik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan jihoz va uskunalarning yetishmasligi; -texnologiya fani moddiy-texnika bazasini eskirganligi, zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlanmaganligi hamda byudjetdan mablag, bilan ta'minlash bo'yicha yetarli choralar ko'rish yuzasidan takliflar ishlab chiqilmaganligi;

Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 3 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 DOI: 10.24412/2181-1385-2022-3-841-845 SJIF: 5,7 | UIF: 6,1 845 March, 2022 https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal

REFERENCES:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.

2. Maxbuba Aslanovna Xalmuxamedova «NAQShBANDIYa TARIQATIDA KASB-HUNAR EGALLASHGA DA‘VAT.» Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 12 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Texnologiya ta‘limini rivojlantirish strategiyalari moduli bo‘yicha O‘QUVUSLUBIY MAJMUA. Toshkent-2021 4. A. Abduqodirov, R. Ishmuhammedov. “Ta‘limda innovatsio

FANLARARO BOG‘LANISHLARDAN FOYDALANISH ORQALI TA‘LIMiy KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Radjabov Rashid Farxadovich

Texnologik ta‘lim kafedrası dots.v.b.

Matnazarova Shodiya Ikromovna

Texnologik ta‘lim kafedrası magistranti

Annotatsiya: *Maqola O‘zbekiston Respublikasi ta‘lim jarayoniga tatbtq qilingan Davlat ta‘lim standartlarini Texnologiya ta‘limi predmeti mashg‘ulotlarida amaliy qo‘llash xususiyatlariga qaratilgan. Xususan texnologiya fan predmetini o‘qitishga kompetensiyaviy yondoshuvning tatbiq qilinishi asoslari ko‘rib chiqilgan. Mashg‘ulotlar jarayonida Texnologiya fan predmeti bilan boshqa fan predmetlari o‘rtasidagi predmetlari aloqadorlikni amalga oshirish asosida o‘quvchilarning ta‘limiy kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari tadqiq qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Kompetensiya, davlat ta‘lim standarti, fanlararo bog‘lanishlar, fan predmetlari, qonun, qoida, hodisalar, amalda qo‘llash.*

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng barcha yo‘nalishlar kabi ta‘lim sahasida ham islohotlar amalga oshirila boshlandi. Islohotlarni o‘tkazishning zarurligi shundaki , mustaqil Respublikamiz jahon hamjamiyatida o‘z o‘rnini topish, ilmiy-texnika rivojlanishidan orqada qolmasligi uchun jahon andozalariga mos keladigan salohiyatli kadrlar tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Shunga ko‘ra “Ta‘lim to‘g‘risida” gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ishlab chiqildi.. Umumiy o‘rta ta‘lim, o‘rta maxsus , kasb-hunar ta‘limi va Oliy ta‘limda o‘rganiladigan fanlar orasida uzviylik va uzluksizlikni ta‘minlash maqsadida barcha fanlar bo‘yicha DTS ishlab chiqildi, o‘quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar tajriba –sinovdan o‘tkazilib , hayotga tatbiq etildi. Bunda albatta, ta‘lim-tarbiya sohasidagi ilg‘or mamlakatlarning ushbu tizimi bo‘yicha olib borilayotgan tajribalari ham o‘rganildi. Shu bilan birga ayrim yo‘nalishlarda samarasi yuqori bo‘lmagan holatlar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, chet tillarni o‘qitish an‘anaviy ravishda, ilg‘or axborot kommunikatsion va media –texnologiyalarni qo‘llamasdan o‘qitilayotgaligi , bu esa zamon talabiga javob bermasligi O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida” gi PP-1875 raqamli qarorida o‘z aksini topdi. SHunga ko‘ra , mazkur qaror asosida tadbirlar rejsi ishlanib , unda mavjud o‘quv rejasi va dasturlarni “CHet tillarni egallashning Umumevropa kompetensiyasi” ga mos ravishda qayta ishlanishi belgilab berildi.²³ Xo‘sh kompetensiyaviy yondoshuv “ o‘zi nima?

²³ <https://www.lex.uz> Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларини ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида” ги ПП-1875 рақамли қарори

“Competence “ so‘zi “to compete” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “musobaqalashmoq”, “raqobatlashmoq”, “bellashmoq” degan ma‘noni beradi. So‘zma-so‘z tarjima qilganda , musobaqalashishga layoqatlilik” ma‘nosida keladi. So‘zma-so‘z tarjima qilganda, “musobaqalashishga layoqatlilik” ma‘nosida keladi. O‘tgan asr oxirida o‘tgan ta‘lim bo‘yicha xalqaro kongressda pedagog – olim Jak Delorf ta‘lim tayanadigan to‘rtta ustunni ta‘riflab bergan edi: - bu bilishni o‘rganish, bajarishni o‘rganish, birgalikda yashashni o‘rganish. 1996 yilning 27-30 mart kunlari Bern shahrida Evropa Kengashi dasturi bo‘yicha o‘tkazilgan simpoziumda , ta‘limni isloh qilish uchun eng muhim narsa tayanch kompetensiyalarni belgilab olish kerak ekanligini , bu esa o‘z navbatida ta‘lim oluvchilarning muvaffaqiyatli ravishda ishlay olishlari va so‘ngra oliy ta‘lim olishlari uchun zarurligi haqida masala qo‘yiladi. Kompetensiyalarni ishlab chiqaruvchi asosiy mutaxassislardan biri V.Xutxamer “Evropa yoshlari ega bo‘lishi kerak bo‘lgan” beshta tayanch kompetensiyalarning ta‘riflarini keltiradi. Bu kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

- Ijtimoiy va siyosiy kompetensiyalar: jamoada qaror qilishda qatnashish va u haqda javobgarlikni his etish;

- ko‘p madaniyatli jamiyat hayoti bilan bog‘langan kompetensiyalar: ta‘lim orqali yoshlarga madaniyatlararo kompetensiyalarni, ya‘ni boshqalarni hurmat qilish, boshqa madaniyatga, tilga va dinga ega bo‘lgan insonlar bilan birgalikda yashay olish kabi zaruriy xislatlarni singdirish kerak;

- og‘zaki va yozma muloqatga kirishish bilan bog‘liq kompetensiyalar: Bunda o‘z ona tilidan tashqari yana boshqa tilni bilish ham muhimligi ko‘zda tutiladi;

- jamiyatni axborotlashtirish bilan bog‘liq kompetensiyalar: ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilayotgan axborotlarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo‘lish, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini ajrata bilish uchun axborot texnologiyalarini bilish;

- kasbiy va ijtimoiy hayot taqozosiga ko‘ra butun hayoti davomida uzluksiz oravishda o‘qib o‘rganib borish.

2006 yil 18 dekabrda Evropa parlamenti va Kengashi uzluksiz ta‘lim uchun quyidagi tayanch kompetensiyalarni tavsiya qildi:

1. O‘z ona tilida muloqat qila olish;
2. CHet tilida muloqat qila olish;
3. Matematik kompetentlik hamda fan va texnika sohasidagi asosiy kompetensiyalar;
4. Raqamli kompetentlik;
5. O‘qishni o‘rganish;
6. Ijtimoiy va fuqorolik kompetensiyasi;
7. Tadbirkorlik va tashabbuskorlik tuyg‘usi;
8. Madaniyatdan xabardor bo‘lish va uni ifodalash.

Hozirgi paytda ko‘pgina Evropa mamlakatlari ushbu kompetensiyalar asosida ta‘lim tizimini yaratgan. Britaniyada oltita tayanch kompetensiyalar asos sifatida olingan. Asosiy kompetensiyalar:

- muloqatga kirishish;
- hisob-kitoblar yuritish;
- axborot savodxonligi.

AQSHda 1980 yillarda ta'lim standartlari ishlatila boshlandi. Ma'lumki AQSH da ta'lim tizimi markazlashtirilmagan. SHunga ko'ra, ta'limga doir ko'pgina masalalar har bir shtat tomonidan hal qilinadi. Germaniyada 1970 yilda o'tkazilgan tadqiqotlarning butun mamlakat bo'yicha past natija ko'rsatganidan keyin ta'lim standartlari va dasturlari ishlab chiqila boshlandi. Nemislarning standartida ta'lim tizimida asosiy e'tibor o'quvchilarga tayanch malakalar va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib o'quv dasturi ortiqcha bilimlar bilan to'ldirib tashlanmagan.. Germaniyada 2004 yildan boshlab maktab ta'lim standartlari majburiy hisoblanadi. Rossiya ta'lim standartlari 1992 yilda ishlab chiqildi, 1993 yildan vaqtinchalik ta'lim stndartlari ishlab chiqila boshlandi. 2000 yildan boshlab davlat ta'lim standartlarinigng birinchi avlodi (umumiy ta'lim va ikkinchi avlod (oliy ta'lim uchun) ishlab chiqila boshlandi.

SHu asosda chet mamlakatlar tajribalari o'rganilgan holda O'zbekiston Vazirlar Mahkamasining 2017 yilda 187-son qarori qabul qilindi.²⁴ Qarorga ko'ra yangi Davlat ta'lim standartlari 2017 yildan boshlab bosqichma-bosqich amaliyotga kiritiladigan bo'ldi. Ushbu xujjatda kompetensiya so'ziga quyidagicha ta'rif keltirilgan. "Kompetensiya – mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati" deyilgan. Ushbu ta'rifdan kelib chiqadigan bo'lsak. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitilayotgan fanlarning amaliy yo'nalganligini va o'quvchi tomonidan amalda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirishni kuchaytirish zarurligini keltirib chiqaradi. Bizningcha ushbu fanga oid kompetensiyalarni talablarini bajarishda fanlararo bog'lanishlarning qo'llanishini samaradorligini oshirish zarur bo'ladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tabiiy va aniq fanlardan o'rganiladigan qonun va hodisalarning hayotda qo'llanishini o'rgatishda va ulardan amaliy foydalan olishda texnologiya fan predmeti bilan bog'langan holda olib borilishi o'quvchilarning kompetentligining oshiradi. Masalan Fizika fan predmetida o'rganiladigan ishqalanish xodisasi bilan Texnologiya fan predmetida o'rganiladigan materiallarga qo'lda va dastgohlarda kesib ishlov berishga oid mavzular tushuntirilganda yaxshi natija beradi. Ma'lumki materiallarga kesib ishlov berish natijastda keskich va kesilayotgan materialning qizishiga asosan ishqalanish xodisasi sabab bo'ladi. Bu esa ishlov berish sifatiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Buning oldini olish uchun to'g'ri kesish qoidalariga amal qilish va dasgohlarda moylash –sovtish suyuqliklaridan foydalanish zarurligi to'g'risida o'quvchilarda dastlabki tushuncha bilimlarni o'zlashtirilishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Har qanday mehnat operatsiyasini bajarish va o'quvchilarda zaruriy mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirishda amaliy mashqlar katta ahamiyat kasb etadi. Har qanday o'quvchining harkatlari va u ishlatadigan moslama va

²⁴ <https://giu.uz> Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус , касб-хунар...давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187- сон қарори 1017 йил 6-апрел

dastgohlarning ishlashi fizikaning mexanika bo'limi mavzularida o'rganiladigan qonunlar va hodisalarga asoslanadi. Fizika fani predmetining "Moddaning agregat xolatlari" va "Melekulyar –kinetik nazariya" sig a oid mavzulari bilan Texnologiya faning "Pazandachilikda ishlatiladigan sovutgich va muzlatgich, termos, mikroto'liqlik elektrpechlarning tuzilishi va ahamiyati , foydalanish texnologiyasi" mavzularini o'rganishda bog'lanishlar orqali ta'lim jarayonini olib borish o'quvchilarda o'rganilayotgan har bir qonun va hodisalarning hayotda va texnik ob'ektlarda amalda qo'llanishiga ishonch hosil qiladilar. Bu esa ularga har bir fanning ularning kelgusi maishiy va kasbiy faoliyatida asqotishini anglatadi. Matematika fanidan olgan hisoblashga oid bilim ko'nikma va mlakalarni mehnat ta'limi mavzularini o'rgatishda qo'llanishi ham yaxshi natijalarga olib keladi. Kimyo fanidan olgan bilim va ko'nima va malakalarindan mehnat ta'limi mashg'ulotlarida yog'och, metallar va polimer materiallarning tarkibi va tuzilishini , xususiyatlarini o'rganishda foydalanish o'quvchilarda fanlarni o'rganishda ularning dknyoqarashini o'sishiga kompleks har taraflama bilimlarga ega bo'lishiga olib keladi. Endi tayanch kompeensiyalarni rivojlantirishga kelsak bu erda o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchining pedagogika psixologiya va axborot texnologiyalaridan chuqur amaliy bilimga ega bo'lishi talab qilinadi. Standartning matematik savodxonlik , fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasida "maktabga kelib ketadigan vaqtini bilish"..."kundalik rejalarni tuza olish" ..." isrof va tejamkorlikning ma'nosini tushinish" o'quvchilarda rejalashtirish, loyihalash va iqtisodga oid tushuncha va bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi.

SHuning uchun ham texnologiya fan predmeti o'qituvchisi boshqa tabiiy va aniq fan o'qituvchilari bilan kelishgan holda predmetlararo aloqadorlik rejasini tuzib chiqishi va uni mazmunini tarkib topdirishi kerak bo'ladi. Bunday kompetensiyalarni shakllantirishda standart talablariga javob beradigan o'quvchilarni o'qitib tarbiyalash o'z navbatida bo'lg'usi fan o'qituvchilarini va texnologiya ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda ham yangicha yondoshuvlarni qo'llash talabini qo'yimoqda. Bizning fikrimizcha yuqorida aytganimizdek bo'lg'usi fan o'qituvchilarini fanlararo bog'lanishlardan samarali foydalanishga, o'quvchilarga o'qitilayotgan fanlarning amaliy yo'nalganligini kengroq yoritishga, bilimlarni qo'llash va amalda foydalanishga oid materiallar bilan qurollantirishga urg'u berilishini lozim deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. SHavkat Mirziyoev Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent : : «O'zbekiston» NMIU, 2017. -168 b.
2. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi. - T 2017y. – 99 bet.
3. Атутов П.Р. и др. Связь трудового обучения с основами наук – М.: Просвещение. 1983г. -128 стр.
4. Максимова В.Н. Межпредметные связи в проценссе обучения – М.: Просвещение, 1988г. -192 стр.
5. Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma.-T.: "Sano-standart" , 2015.- 120 b.
6. Muslimov N.A. , Abdullaeva K.M., Qo'ysinov O.A., Gaipova N.S.,
Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi. Nizomiy nomidagi TDPU Rizografi, Toshkent 2014 yil. 7 b.t.
7. Усова А.В. и др. Связь преподавания физики в школе с сельскохозяйственным производством. –М.: Просвещение, 1976.-179 стр.

TRANSLATING UZBEK IDIOMS TO ENGLISH LANGUAGE IN LITERARY TRANSLATION

Sattorova Shokhzoda Shahriyor qizi

*SamDU 2nd year master's degree
students (Fiction translation English)*

Maxmudova Bibirayxon Begbuta qizi

*SamDU 2nd year master's degree
students (Fiction translation English)*

Annotation: *Through this article, you will learn about the changes in translation, words, phrases, texts in the Uzbek language and in English. At the same time, you will also learn about their translation activities and their prospects in the near future.*

Keywords: *Idiom, speech unit, literary translation, semantic translation, semantic structure, holistic perception.*

Literary translation has its own linguistic specificity, which is associated not only with the adequate transfer of the meaning of a word from one language to another, but also with the equivalent display of the artistic power and expressiveness of one language through another, since it is possible to create the necessary artistic design in translation only through linguistic material ... In translation, the language is the main tool of the translator, which imposes a huge responsibility to the translated original. This circumstance requires profound knowledge not only in the field of linguistics, but also in matters of culture, life, customs, traditions of various peoples, which are reunited with each other in literary translation. Just like a writer, a translator needs to have observation, deep life experience, emotional openness, sensuality, logic, accurate perception of the world around him and a conscious attitude to his experiences. Since only with its full armament with the necessary knowledge of all the features of both cultures and the mental characteristics of peoples, it becomes possible to fully display the foreign cultural environment while preserving the unique national color of the translated material. Otherwise, the translator, when reflecting the cultural environment of the original, may, instead of shades of foreign culture, present the reader with elements of his national culture. In this regard, one of the main criteria for literary translation is the ability to convey the national flavor of the original without equating it with its own national culture. In this regard, the question of translation into another language of English idioms, which have both a unique content characteristic only of idioms, and a special indestructible phraseological uniform structure. It is very difficult to preserve lexical, semantic and linguistic features of idioms.

An idiom is an unmoded phrase that operates more on the principles of semantic unity than an internal orderly structure. Thus, in linguistic use, such

combinations are not created on the basis of certain models, but are used in their ready-made, already accepted and existing form, and function entirely as a single whole, although they consist of several words combined with each other.

Hence, an idiom is a coherent semantic structure. Semantics in this structure plays a dominant role. But the semantics are independent of the meaning of the words that form the idiom. Words, uniting in the structure of an idiom, in most cases lose their original meaning. Therefore, it is very difficult to translate an idiom into another language without knowing the real meaning of this phraseological unit (mare's nest - nonsense; spill the beans - reveal a secret).

Idioms are a special linguistic phenomenon and demonstrate the linguistic, semantic, artistic richness of the language, its wide possibilities, diversity and uniqueness.

In this perspective, it will be appropriate to recall the words of MV Lomonosov, which were expressed about the power and wealth of the Russian language in his "Russian grammar".

The specificity of literary translation of English idiom expressions into Uzbek and Russian from the point of view of the maximum possible preservation of their, first of all, semantic, and then lexical, and linguistic content is revealed. The possibilities of adequate transmission of meanings and images, mechanisms and principles of literary translation of idioms, as well as the use of a comparative method to achieve the assigned tasks are considered. In addition, the work contains recommendations for the translator on working with idioms.

In literary translation of idioms, the lexical and psycholinguistic possibilities of the two languages collide with each other. In this confrontation, much depends on the skill of the translator. It is necessary to find not only the figurative, sensory-emotional, lexical-semantic correspondence of the translation to its original, but also try to find the corresponding structural correspondence to it. It is known that language has its own psycholinguistic characteristics, which sometimes reflect cultural and mental characteristics of the people who speak this language. For example, if you take the concept of 'time', it is a prime example of such a characteristic. So, in India the expressions are used Indian time and European time, which mean different characteristics. The 'Indian time' concept does not express a specific and strictly defined time, it reserves the freedom of choice and freedom of visiting. When a time is set for an event based on Indian time, the invitees accept the rules for being late for that particular event.

And all this is not considered a violation of ethical norms and rules. But if the concept of European time is defined for the event, then this event will begin at a strictly defined time, and everyone who wants to visit it must come to its opening in advance. Therefore, in this case, the concept of 'time', when translated into another language, should show these specific features of the language.

It should be pointed out that a full-fledged translation of the entire content of a phraseological unit, or idiom, is impossible without taking into account the

polysemantic properties of the semantic components that are present in its composition. Translation of idioms cannot be literal, that is, literal, in translation, first of all, one should give preference to semantic translation, translation of content. In this regard, the translation of idioms requires the creation of a semantic basis for the semantic frame of this idiom and the conditions for its application, only in this case an adequate translation is possible. To comprehend the content concentrated in each idiom, it is necessary to perceive it integrally, since the idiom expresses a specific meaning characteristic only of this idiom, regardless of the number of words that make up the idiom and the semantics of the words that make up it. Most idioms are imaginative. It is around this imagery that the structure of the idiom is constructed. When translating idioms from English into Uzbek, it is first of all required to comprehend this particular imagery. The figurativeness of idioms is formed on the basis of epithets, allegories, metaphors, allusions, euphemisms, comparisons, epiphores, antitheses, ironies.

To find the identity and fully corresponding semantic unity of the original and its translation, special efforts and efforts must be made, since during literary translation, each word in the original text can carry a different, sometimes opposite and multifaceted semantic coloring and show different shades of the same meanings. According to our observations, when translating English idioms into Uzbek, there are the following translation features:

complete absence in the translation language of the content adequate to the original or an equivalent ready-made expression or phraseological unit;

partial presence in the target language of an expression that only in content corresponds to the semantics of the original, and in its structure does not repeat the original;

partial presence in the target language of an expression that has a specially formed and unique structure of its own and corresponds in content to the original.

An important feature of the translation of English idioms into Uzbek is the need for a clear designation of the semantic perspective of the imagery of the original in order to find a figurative perspective that is adequate in its content in the translated language.

For example, the idiom 'to give smb. the finger' literally translates to 'give someone your finger'. In the idiom, the content of the image is based on an empty promise. In fact, this means that no one is going to give the finger to anyone, since you cannot give it away if you do not cut it off. Therefore, the figurative expression of this idiom fits the meaning of 'promise to give what you're not going to give'. The impossibility of performing this action proves the opposite - nothing will be given to anyone. The specifics of the translation of English idioms into Uzbek will not be given to anyone. Figuratively, this idiom fits the Russian fixed expression 'promise from three boxes, promise mountains of gold'. If we look in the Uzbek language for a stable word combination that would correspond to the content involved in the idiom, then we can easily find the following expression: —Birovning qoyini kuch

yong'oqqa to'ldirmoqll. It literally means 'to fill someone bosom is empty nuts', that is, the nuts are given away, but there is no core in them, which means that there is nothing in them. In these three phrases, imagery is built on different key words, in English it is a finger, in Russian - three boxes, golden mountains, and in Uzbek - empty nuts. In the construction of the figurativeness of the idiom in the examples given, various words are involved (finger - golden mountains - empty nuts), but in terms of their functionality and their semantic load, all three cases are identical. They all perform one task - to show empty promises. Consequently, the figurative identity of the original was found in both the Russian and Uzbek languages. Thus, if a figurativeness identical to the original is found in a literary translation, the idiom will be successfully translated, although completely different lexical units will be used in the translation.

When translating idioms, substantive adequacy is of great importance. The concept of the adequacy of the translation means an accurate presentation of the real meaning of the original text while maintaining the language rules. When translating idioms, their substantive adequacy is more than the adequacy of mere linguistic means. In the process of translating idioms, purely linguistic patterns recede into the background. Translation of an idiom, first of all, means the exact reproduction of the content of the idiom, the restoration of its meaning through another language. Considering the fact that English and Uzbek are different types of language, in the process of translation there is some transformation of the language characteristics of the original. Language equivalence refers to the

performance of one speech unit of the functions of another speech unit. Moreover, speech units can be inherent in two different languages. 'Equivalent idioms' are essentially identical in content.

Stable phrases that can exist in different linguistic conditions, but perform equal syntactic functions. When translating idioms, equivalence refers to the use of these idioms in the same meaning and their expression of the same content.

When translating idioms, the main speech unit that the translator encounters is not a single word, but a whole and integral syntagma. A syntagma consists of a group of words combined into a single whole, which perform the function of one semantic-syntactic unit. Therefore, when translating idioms, the method is more applicable variance than the method of invariance. It is known that in the theory of linguistics, the comparative method is used without taking into account the kinship of languages, by studying the similar sides that exist in them, that is, isomorphism, and differences, that is, allomorphism. The main task of the comparative method is to compare the system and structure of languages for different linguistic characteristics. In fact, the comparative method is tantamount to typological study of languages. Consequently, the study of methods for translating English idioms into Uzbek is a special area of comparative linguistics, in which the lexical layer and its features are investigated on the basis of phraseological units. For example, the English idiom 'What the heart thinks, the tongue speaks' can only be adequately

translated on the basis of an understanding of its content. So, into Russian it would be appropriate to translate the idiom as Whoever hurts, he talks about it.

If we translate this phrase into Uzbek literally, we get —Language speaks about what the heart thinks. But if the translator chooses this form of translation, undoubtedly, the special specificity, uniqueness, elegance of the language inherent in the English language and the language of the writer will be lost. Therefore, only if the corresponding phrases equal to the content of the given idiom from the semantic-lexical point of view, the translation will be justified. From this position one can choose the Uzbek stable expression —har kim o‘z dardini aytib yig‘laydill (lit. everyone cries about his own pain, that is, everyone weeps for his own pain in his own way). The word heart is allusionary in this English idiom. That is, it is through this word that the content of the idiom finds its semantic expression. The word heart can be translated into Uzbek in several ways - yurak, dil. There are no stable expressions using the word yurak in the Uzbek language in the meaningful context we need, but if we take its synonym, that is, the word dil, then in our case a proverb that reflects the content of the original will suit us for translation. This is Dilda bori, tilga chiqadi, that is, What is in the heart comes out on the tongue. Therefore, we were able to translate the idiom in two ways, but each of them reflects only some semantic perspectives of the original. If you take the English idioms with the concept of 'time', you can easily determine if the following circumstances exist for translating them: Time and (time) again - several times, repeatedly, again, often, usually. In the Uzbek translation it will be —bir necha bor, takroran, qayta-qayta, ko‘pincha, odatdall.

If we want to make an adequate translation, we must choose the —vaqti-vaqti bilan (periodically, from time to time) that has an Uzbek language version. However, when choosing this phrase, you must pay attention to the meaning of the idiom used in the original. If in the original the idiom has the semantic facets —takroran (repeatedly), —ko‘pincha (often), —odatdall (usually), then naturally we cannot use the expression —vaqti-vaqti bilan (periodically, at times). In the phrase vaqti-vaqti bilan there is a semantic load of repetition, starting anew, an emphasis is placed on activities that are performed several times, repeatedly, but its semantic content does not matter whether it is routine or familiar. Therefore, when translating idioms, it is required to pay attention to the adequacy of semantic components, and not to the adequacy of the combination of words. If the translation of the idiom does not reflect its semantic content, the true meaning of the idiom will be lost. Time flies - time flies. In Uzbek, literally it will be —vaqt uchib ketyaptill. This idiom in the original indicates the transience of time. In the Uzbek language there is a stable expression vaqt o‘tkinchidir (transitory time). However, the English expression emphasizes the volatility of time (uchib ketish).

But in the Uzbek language in the phrase —vaqt o‘tkinchill the volatility of time is only implied, and it is not spoken about openly. Volatility means instant action. Transient (O‘tkinchilik) has the meaning of long-term action. However, in relation

to the concept of time - time (vaqt), each of them means that time that is left behind, that which is already passed. There is another phrase in the Uzbek language - vaqt- vaqt; vaqt - vaqti bilan '(at times). But its content does not carry the required meaning passing time'. In the Uzbek language, there are the following phraseological units associated with the concept of time - time (vaqt):

vaqt aqt o'z ishini qildi - time has done its job;

Vaqtini qo'ldan bermoq - to lose time;

Vaqtini boy bermoq - to lose time;

Vaqtdan yutmoq (yutqizmoq) - to win (or lose) time;

Vaqtdan tog'ri foydalanmoq - use the time correctly;

Vaqting ketdi - naqding ketdi - time has passed, so everything that you really had is gone. At first glance, among the examples given, the last stable phrase, that is, Vaqting ketdi - naqding ketdi' (time has passed, it means that everything that you really had is gone) is, in a sense, suitable for our context. However, when comparing its content with the original, a fairly large logical difference between them is highlighted. Namely, the English idiom indicates the volatility of time, that is, its transience. And the proverb in the Uzbek language makes sense to lose not only time itself, but also its given as a kind of wealth (its presence as the most precious phenomenon for a person). That is, wasted time leads to a useless life, the loss of time means the loss of life itself.

Consequently, in each case, in the process of translating idioms, one semantic direction comes to the fore, and another that exists in the original language fades into the background. One of the features of the translation of idioms is the search for an exact definition of the meaningfulness of the allusion and finding the identical content of the same allusion in the translated language.

In the English language, in addition to the above, there are a number of idioms built on the basis of the concept time - vaqt (time):

Specificity of translating English idioms into Uzbek:

time hangs heavily on one's hands - vaqt juda chuzilib ketdi, vaqtning chuzilib o'tishi (time is going so long);

time is on smb's side - vaqt biror bir odamning tomonida, yani muvaffaqiyat mana shu odam tarafida (time works for someone, that is, luck accompanies someone); - time out of mind - qadimgi davrlardan boshlab, qadimdan, ro'zi azal (for a long time, from time immemorial); - times out of number - minglab bora, juda ko'p marotaba (a thousand times, too many times).

As you can see, in each example considered there is an indication of the special content of the 'time' component. And when translating, it is required to take into account the specific semantic aspect of the content time, and not just the word time. For example, if you take the word uy (house), manzil (address, location), (dwelling, yard), at first it will seem that it is very easy to translate them into Uzbek from any foreign language. There are all possibilities for this, since in all languages there are concepts uy (house), manzil (address, location), —joyll

(dwelling, yard). However, a meaningful perspective of the concept of uy' (house), manzil' (address, location), Hovli-joy' (dwelling, yard) in each cultural halo has its own specific feature, and they have some significant differences among themselves. That is, for all peoples the concept of uy' (house) has properties and characteristics inherent only in this cultural halo. The house of an Englishman will be different from the house of a Russian or an Uzbek. This will manifest itself in the furnishing of the house, in its structure, furnishings, even in the color scheme each halo uses.

This means that the content contained in the concept uy' (home) is a national-mental phenomenon. In fact, we have one concept that prompts different allusional awareness. For example, it is known that the concept of house' in Russian and the concepts uy' or hovli-joy' in Uzbek actually mean completely different entities. Consequently, the semantic content of the concept uy' in the Uzbek language will be inherently different from the concept house' evoked in the minds of the British, Russians, Germans or Americans. This area requires a deep understanding of the psycholinguistic aspects of the relationship between language and thinking. Therefore, an adequate presentation of the above-mentioned internal content is important when translating various semantic loads as part of the semantic unity is uy' (house), because the different semantic facets that are part of the concept uy' (home) induce different logical associations.

A similar situation can be observed when translating English idioms into Uzbek. For example, let's take the phrase to catch cold', the literal translation of which is sovuqni tutmoq' (to catch the cold). But in the Uzbek language this thought cannot be expressed with such a phrase. The Uzbek language has an equal meaning of another phrase - sovuqni yemoq' (to eat cold).

Therefore, in such situations, the equivalence or adequacy of the idiomatic turnover must correspond to its semantic equivalence or adequacy.

It should be emphasized that some claims to literal translations of certain religious expressions and expressions from English into Russian are appropriate. Among them - John the Baptist (John the Baptist, in fact, the phrase should be translated as John the Baptist'), St. Virginia (Saint Virgin, the correct translation is Holy Virgin'). Recently, translators from English into Uzbek have been paying particular attention to such subtleties. For example, in A. Iminov's translation, the Virgin Mary is adequately translated as 'Bibi Maryam', that is, Grandmother Maria. "O'shalar oralig'i bo'ylab devorning yuqori xaddiga chagaloqli Bibi Maryam tasviri solingan oinavand gardish osilgan. " - In the intervals between them, a glazed round frame was hung along the upper edge of the wall, in which the Virgin Mary with a baby was depicted.

In A. Iminov's translations, the richness of the Uzbek language, its colorfulness and meaningfulness are used to the maximum to convey stable English phrases. His translation contains many phraseological combinations identical to the original, which served to enrich the target language.

In the given examples, despite the fact that phraseological combinations typical of the Uzbek language are used, the target language reflects English flavor, not Uzbek. Thus, when translating English idioms into another language, in particular into Uzbek, the following must be taken into account:

a) literal translation of English idioms into Uzbek is impossible, only translation is possible that conveys the content of the idiom by means of another language;

b) it is necessary to try to find an adequate or equivalent stable phrase (proverbs, sayings, phraseological units, winged words, etc.) in the target language, which conveys the content of the original;

c) it is not possible to fully convey the content of the original idiom when translated into Uzbek, therefore, a meaningful perspective is used, which can convey one semantic direction, to the detriment of the entire general semantics of the idiom;

d) in the absence of a stable word combination, Uzbek translators use the richness of the Uzbek language itself in accordance with the cultural halo of the original language in order to preserve the national flavor of the translated literature.

REFERENCES:

1. Interview with the poet and translator Fakhriyar / Erinishni ortga surib yashash mashagatlari (shoir va tarjimon Fakhriyor bilan suxbat) // Zhannatmakon. 2007. No.

2. Amosova, NN: 1) Fundamentals of English phraseology. M.: Librokom, 2010.216 p .; 2) Etymological foundations of the vocabulary of modern English. M.: Librokom, 2010.224 p .; Kunin, A. V. A course of phraseology of modern English. 2nd ed., Rev. M., 1996.

3. Lomonosov, M. V. Russian grammar. Preface [Electronic resource]. URL: <http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/lomon01/preface.htm>.

4. Madrakhimov, I. O'zbek tilida so'zning serqirraligi va uning tasniflash asoslari (= Polysemy of words in the Uzbek language and basics of their description): author. dis. ... Cand. philol. sciences. Tashkent, 1994. 25 p.

5. Collins, Forks. Oq kiyingan ayol (= Woman in white) / ingliz tilidan A. Iminov tarzhimasi (= translated from English by A. Iminov). Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Uzbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. P. 39.

6. Sadullaev D. B. Philosophical understanding of terms and concepts by an author as an object of linguistic investigations // Молодой ученый. – 2020. – №. 22. – С. 627-631.

7. Sadullaev D. B. (2020). Historical reality concepts. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (84), pp. 414- 419

8. Ostonova S. N. Spirituality and humanism of humanity in the era of Revival Vestnik Nauki I Obrazovaniya 2020. № 8 (86). Chast' 1 (Science and Education Gazette 2020. № 8 (86). Part 1).

1917-1941 YILLARDA BXSERNING TASHKIL TOPISHI VA SURXON VOHASIDAGI MILLIY-OZODLIK HARAKATLARI

Jumaboyeva Nilufar Soyibjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Bo'riqulova Madinabonu Baxriddin qizi

Hikmatov Ulug'bek Toyirjonovich

Annotatsiya: *Bolsheviklar oktabr to'ntarishidan so'ng hokimiyatni qo'lga kiritgach, haqiqiy xalq hokimiyati va chinakam demokratiya hukmronlik qiladigan jamiyatni barpo etishni va'da qilgan edilar. Bu jamiyat keng xalq ommasining ehtiyojlarini qondirishi, uning manfaatlarini himoya qilishi lozim edi. Tarix tajribasining dalolat berishicha, xalq hokimiyati g'oyasi bir guruh inqilobiy xayolparastlarning o'ylab chiqargan narsasi emas, balki mazlum «quyi» tabaqalarning odamni odam eksgaguatatsiya qilmaydigan, insonning erkin kamol topishi uchun ijtimoiy adolat tantana qiladigan va teng imkoniyatlar mavjud bo'ladigan ijtimoiy tuzumni ko'p asrlardan buyon orzu qilib kelgan intilishining yakunidir.*

Kalit so'z: *Termizda sovet hokimiyatining o'rnatilishi. Buxoro amirligining ag'darilishi. Istiqolchilik harakatlari. Surxondaryo okrugining tashkil topishi. XX asrning 20-30-yillarida okrug qishloq xo'jaligi. Surxondaryo sanoatining ilk odimlari. Qatag'onlik yillarida Surxondaryo. XX asrning 20-30 yillarida Surxondaryoda maorif va madaniyat. Surxondaryo viloyatining tashkil topishi.*

Xalq hokimiyati bu madaniyatli demokratiyaning bazali negizini tashkil etadi, afsuski, bolsheviklar markscha nazariy qoidalarga amal qilib, ilg'or xalq hokimiyati g'oyalarini halokatli, mustabid tuzumni barpo etishning mafkuraviy quroliga aylantirdilar. Fevral inqilobining g'alabasi Rossiyada «burjua demokratik» davlati tizimining amaliy muammosini kun tartibiga qo'yadi va davlatchilik nazariyasiga katta qiziqish uyg'otadi. Rus chorizmining tarkibiy qismi bo'lgan Termiz shaxrida ham inqilobiy o'zgarishlar bo'lib, harbiylar boshqaruv qo'mitasi tuziladi va Termiz garnizonining barcha harbiy qismlarida 1917 yilning 10 martida mitinglar bo'lib o'tadi. Askar qo'mitasi Termiz paxta tozalash zavodi ishchilarining TermizPattakesar «Ishchi ittifoqi» bilan aloqa bog'laydi. Natijada 1917 yilning 19 martida Termiz garnizoni askarlari va zobitlari noiblarining birlashgan yig'ilishida Termiz-Paggakesar harbiy qo'mitasi tuziladi, uning huquq va vazifalari belgilanadi hamda 6 kishidan iborat hay'at saylanadi. 1917 yilning 21 aprelida Termizda ishchi va askarlarning birlashgan mitingi bo'lib o'tadm va 22 aprelda zobitlar uyida Ishchiaskar deputatlari soveti tuzilganligi e'lon qilinadi. Sovet raisligiga Preobrajenskiy (Toshkentda o'ddirilgan 14 komissarning biri), kotibligiga esa Krulikovskiy saylanadi (u keyinchalik Termizda yashab vafot etgan). 30 aprelda Pattakesar dehqon noiblari soveti tuziladi, unga 546 kazak drujinasining sobiq

askarlari, ya'ni harbiy xizmat muddatini o'tab, zaxiraga chiqqan dehqonlar a'zo bo'ladilar. Pattakesar dehqon noiblari soveti Termiz askarishchi noiblari soveti bilan qo'yashlib, 1917 yilning 7 mayida Termiz-Pattakesar askarishchi va dehqon noiblari soveti tashkil topadi. 1917 yilning 1 iyulida o'z ishini boshlagan Termiz-Pattakesar askarishchi va dehqon noiblari soveti kengashida mahalliy millat vakillari yo'q edi. Sovetlar siyosatining Surxon vohasiga kirib kelishi keskin kurash sharoitida amalga oshdi, mahalliy xalqning asosiy qismi bu yangi hokimiyashi norozilik bilan kutib oladi. Buxoro amirligi davrida katta harbiy, iqtisodiy, siyosiy mavqega ega bo'lgan Surxon vohasini sovetlar hukumati o'z qulida mahkam saqlab qolishga jiddiy kirishadi. U oddiy mehnatkash xalqni zudlik bilan o'z tomoniga ag'darib olish maqsadida xalqqa bepul, o'ylaganidan ortiqcha mulk va'da qilib, ishlab chiqarish quroliga ega bo'lmagan, huquqiy gushunchasi yo'q, siyosiy bilimlarni yetarli egallab olmagan xalqni o'z siyosati chegarasiga kiritib oladi. Natijada sovet hukumati milliy xususiyatlarni chuqur o'rganib, ichki ziddiyatlardan foydalanishga, qarinyushurug'larni, milliy etnik guruhlarni birbiriga qaramaqarshi qo'iishga harakat qiladi. Bundan siyosiy manfaatlar yo'lida ustalik bilan foydalanadi. Millatning faxri bo'lgan olimu fozillar, yirik mahalliy boylar, o'tkir zehni din vakillari, mahalliy xalq o'rtasida ishbilarmon, ish boshqaruvchilikda katta obro'ga ega bo'lgan nufuzli odamlarni siyosiy hayot yo'nalishidan olib tashlash va yo'qotishga jiddiy kirishadi. Bu siyosat tufayli 20-yillarda vohaning minglab aholisi qattiq siquv ostiga olinib, bir qismi qatag'onlik siyosati bilan surgun qilinib, ikkinchi qismi esa qirib tashlanadk. Xalqning asosiy qismi esa quruq va'dalar ta'siri ostida sovetlarning noto'g'ri siyosatiga ergashib ketadi. Amirlikning qulatilishi arafasida Boysunda yirik yer egasi Suyun Pinxos o'g'li ixtiyorida 600 gektar ekin maydoni bo'lib, uning yerlari zo'rlik bilan tortib olinib, 13 ta do'koni ham yangi hukumat tomonidan qabul qilingan qaror asosida davlat ixtiyoriga o'tkazib yuboriladi. Ilim-ma'rifat va madaniy poklikka da'vat etuvchi islom diniga ham keskin zarba beriladi. Jumladan, Boysundagi 2 ta kichik madrasa, Sherobodagi o'rta ta'lim madrasasi, Denovdagi 2 ta o'rta ta'lim madrasalari yopib tashlanadi va talabalar qattiq siquvga olinadi. Uzoq asrlar davomida yaratilgan qimmatbaho va nodir kitoblar, qo'lyozmalar, noyob milliy san'at obidalari yo'q qilinadi. Boysun, Sherobod, Denovdagi beklik saroylari, masjidlar, madrasalar «xurofot belgisi» sifatida buzib tashlanadi. Surxon vohasi ahli «Said Olimxon hazratlariga yordam bergan» degan siyosat ta'siri qurboni bo'ladi. 1920 yil 10 sentabrda Amir Said Olimxon Darbandga kelib, Boysun begi hamroxligida 11 sentabrda Yolg'izbog' va To'da qishloqlari orqali Boysunga jo'nab, Chorchinorda to'xtaydi. Inqirozga uchragan amir o'z davlatida mafkuraviy birlikni, o'zaro hamfikrlikni vujudga keltirolmaydi hamda qizil hokimiyatga qarshilik qo'rsata olmaydi. O'sha davrda mahalliy xalqni chalg'ituvchi mansab uchun o'z xalqini sotish evaziga obro' orttirishga urinuvchilar ham ko'p bo'ladi, chunki Darband, Boysun, qo'rg'on voqealari buning isbotidir. Ba'zi bir kimsalar arzimagan va'dalar hisobiga milliy g'ururni, ornomusni, vijdonni sotish yo'liga o'tadilar. 1941 yili Sherobod tumani Istara qishloq kengashida Sagizov Rahmonga 75 gektar yerga bug'doy, 40 gektar

yerga arpa ekinini ekmasdan davlat Asosiy savollarsini buzdi, deb ayb qo'yilgan bo'lsa, Norboev Eshquvvat inqilobga qarshi targ'ibot ishlarini olib borib, teskari munosabatda bo'lishga chorlamoqda, Tallashqon qishloq kengashidan 27 yoshli Himmatov Xurram dehqonchilik Asosiy savollarsini barbod etuvchi, deb jinoiy javobgarlikka tortiladi. Mustabid tuzum siyosiy mafkurasining asl qiyofasini turli yo'nalishlar, xiyla-nayranglar bilan yashirishga urinib, o'zbek millatining ko'zga ko'ringan fidoyilarini yo'q qilish, qirib tashlash bilan qattiq shug'ullanib, qatag'onlik usulini keng qo'lladi. Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlaganidek, «Mash'um 1937-1953 yillarda sodir etilgan bedodlikni tasavvur etish uchun Uzbekiston bo'yicha qariyb 100 ming kishi qatag'onga uchrab, 13 ming nafari otib tashlanganini eslash kifoya. Insoniy qadr-qimmatini toptalgan, hayoti poymol etilgan bu odamlar orasida yurtimizda istiqomat qilgan deyarli barcha millat va elatlarnishg vakillari bor edi». Ushbu davr voqeiyiligi viloyat tarixiy hayotidan bir lavha misolida aks ettirilsa-da, qatag'onlik yillari xalqimizga o'tmishning 6u achchiq qismatini doimo xotira sifatida eslashga davat etadi. O'zbekiston SSR Inqilobiy qo'mitasi qarori bilan Surxondaryo okrugi 1925 yilning 18 yanvar kush Boysun, Sariosiyo, Sherobod uездlariga bo'lindi. Boysun uezdi markazi Boysun shahri bo'lib, uезд uchta tarmoqqa Boysun, Darband va qumqo'rg'onga bo'lingan. 1926 yil 31 avgustdagi qaror bilan esa qumqo'rg'o! tarmog'i Jarqo'rg'on tarmog'i deb yuritila boshlandi. Surxondaryoda ma'muriy hududiy o'zgarishlar turli davrlarda amalga oshirib borildi. Sariosiyo tumani O'zbekiston MIq sessiyasining 1926 yil 29 sentabrdagi qarori bilan Surxondaryo mintaqasi tarkibida tashkil etilib, u 20 ta qishloq kengashi, 124 ta aholi markazi, 376 ta xo'jalikni o'z hududiga olgan edi. Ularda 20213 nafar aholi istiqomat qildirdi.

Xulosa: Viloyatda paxta yetishtirishning o'sib borishi uni qayta ishlovchi sanoat korxonalarini qayta qurishni taqozo etdi. 1918 yili Termiz paxta tozalash zavodi Davlat ixtiyoriga o'tkazildi va ish kuni 8 soat qilib belgilandi. Yuqorida ta'kidlanganidek, viloyatda paxta Hosildorligining o'sib borishi yangi paxta tozalash zavodi qurishni taqozo etdi. Yangi korxonani viloyatda paxta yetishtiradigan rayonlarga yaqinlashtirish uchun Sherobodda qurish mo'ljallandi va 1926 yilda Sherobod jingauzi foydalanishga topshirildi.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: Sharq, 1998.
2. Tursunov S.N., Kichkilov H. Termiz yilnomasi. T.: Sharq, 2001.
3. Berdiev H., Ermatov H. Surxondaryo tarixidan lavhalar. T.: 1991.
4. Azimov M. Termiz tarixi. Termiz, Jayhun, 2001.
5. Istoriya Uzbekistan v istochnikov. T.: Fan,
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Tom 111. T.: 20002006.
7. Rajabov Q. Mustaqil Turkiston fikri uchun mujodalalar. T.: Ma'naviyat, 2000.
8. Rajabov Q. Buxoroga Qizil armiya bosqini va unga qarshi ukurash. T.: Ma'naviyat nashriyoti, 2002.
9. Said Olimxon. Buxoro xalqining hasratli tarixi. T.: Nur, 1996.
10. Ro'ziev A.N. Surxondaryo viloyati. Termiz, Jayhun, 1996.

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF POLITENESS IN ENGLISH AND UZBEK TEXTS

Djuraeva Mekhrangiz

Master of SamSIFL

Annotation: *The article analyzes the culture of politeness presented in Uzbek and English texts.*

В статье : *анализируется культура вежливости, представленная в узбекских и английских текстах.*

Maqolada: *Uzbek va Ingliz tillari matnlarida keltirilgan xushmuomilalik madaniyati tahlil qilinadi*

Key words: *politeness, language, communication, conversation, social interaction, strategies, linguapragmatics.*

The rules of communication are specifically historical in nature, which change in accordance with the socio-historical and economic conditions of the life of the people. In modern philosophy of language, the study of the dependence of the interpretation and meaning of statements on contextual factors is generally regarded as belonging to pragmatics, for example, the study of demonstrative or other indexical expressions (the interpretation of which depends on the speaker and the specific context) is regarded as belonging to pragmatics. Thus, pragmatics studies language in action. Philosophers sometimes tend to view pragmatics as an empirical field of study. Modern linguistics is characterized by the study of language in conjunction with a person, his consciousness, and thinking, spiritual and practical activities. Based on the linguistic pragmatics of the language, in this article we will consider more about the theory of politeness in different texts of the English and Uzbek languages. The purpose of the study is to show the importance of using words expressing politeness in texts from various sources.

Expressions of politeness in different languages are reflected in different ways. The level of politeness of a person can be determined from the proximity and social distance between the speaker and the addressee. Nevertheless, the level of politeness of the speaker and the addressee determine their formality of the dialogue. Moreover, we learn this by studying the history and culture of a particular language. To maintain a polite dialogue, it is important to take into account the culture of nature and try to conduct an appropriate dialogue.

Therefore, Brown and Levinson (1790) believe that politeness is a social norm. Politeness theory is an important branch of pragmatics developed by two American sociolinguists. They focus on the concept of politeness as "...an effort to redress an insult to an individual's self-image or to effectively communicate positive social values in social interactions". Politeness theory is an important branch of Pragmatics developed by Penelope Brown and Stephen Levinson in the 1790.

Eelen (2001:3) claims that the names 'Brown' and 'Levinson' are considered as synonymous with the word 'politeness'. As stated by one researcher, "it is impossible to talk about politeness without referring to Brown and Levinson's theory" (Kerbrat- Orecchioni, 1997: 11). Eelen (2001:1) clarifies that politeness agreeing to the Anglo-Saxon logical convention, is investigated from the pragmatic and sociolinguistic viewpoint. It is concurred that hypothesis of politeness are included in what has a place to either of these etymological subfields for politeness is specifically concerned with dialect utilize that's associated with pragmatics and it could be a phenomenon that reveal a link between language and the social world. She affirms that in spite of the fact that the pragmatic and the sociolinguistic viewpoints are different from one another, they bind together the field of courteousness theory, in that politeness appears to be a phenomenon that is related with the relationship between dialect and social reality. Anyhow, such assention can be barely found beyond this common level as each hypothesis has it is possess definition of politeness.

Scovel (1998:38) shows that pragmatics represents to the think about of what individuals mean when they utilize dialect on ordinary social interaction; whereas sociolinguistics alludes to the study of why we say what to whom, when and where.

Crystal (1997: 297) believes that politeness, in Sociolinguistics and Pragmatics, is a term that signifies linguistic features associated with norms of social behavior, in relation to notions like courtesy, rapport, deference and distance. Such features involve the usage of specific discourse markers (please), suitable tones of voice, and tolerable forms of address (e.g. the choice of intimate v. distant pronouns, or of first v. last names).

Robin Lakoff considered as the mother of modern politeness theory since she was prior to ponder it from pragmatic viewpoint. Lakoff characterizes politeness as "a system of interpersonal relations outlined to facilities interaction by minimizing the potential for conflict and confrontation inherent in all human interchange". [Talking power: The Politics in language in our lives.1990].

For Uzbek speakers, politeness has been one of the most important forms of communication manners for several centuries. The rich heritage of all literary and historical monuments belonging to this makes a great contribution to the culture and education of this nationality. Polite manners of a people are formed due to their cultural, religious and linguistic experience. Older members of the family have a duty to the younger generation to teach children to be polite, to use polite language both with relatives and with people with whom they first start a conversation. In the culture of the Uzbek people, politeness plays an important role in communication, and this has become as a custom since ancient times, respecting both the youth and the older generation, also is the key to creating a strong social bond with each other. For example, Uzbeks usually greet people with "Assalom aleykum" (I wish you good health) when they see each other on their way, regardless of whether they are familiar or not. The answer to this greeting that the other person receives

is "Vaaleykum assalom" (I also wish to be healthy). Whereas the English universal equivalent is the phrases Hi/hello which can be used at any time of the day. Other way of greeting people in polite way is like saying "Xayrli tong/kun/kech/tun/oqshom" phrases, which are translated into English as "Good morning/day/evening/night"

It is difficult to seem polite when the speaker does not have enough vocabulary of politeness expressions. Each language has its own unique system of decoding, managing such expressions based on the situation, which is one of the important aspects of learning a language. The Uzbek language has a certain set of expressions that are characteristic of this culture. For instance, a kiss on cheek among females who have a close relationship is a sign of politeness and respect. Among heterogeneous members of society, however, it is a taboo in social places. Because it is highly connected with keeping religious rules among members of society. While English culture may use a handshake or hug when they greet or introduce to each other. Moreover, giving a kiss is regarded as social norm among opposite sex genders, this way they express their respect and friendship.

Another example, in Uzbek, as in many other languages, the pronoun siz/you is mainly used in order to show respect towards the hearer. From their early ages, children are nurtured to use this pronoun for elder people and elder siblings in families with the exception of using sen/ you (singular) for little siblings. However, among friends sen/you (singular) is more accepted if they know each other for a long time. In families, youngsters call their elder sister "opa" [opa] and elder brother "aka" [aka]. Whereas in English, there is no such pronoun to show respect to people, because in both singular and plural, there is one pronoun "you" and they use it in all situations. Mostly they use names of addressee:

Ex: A: -Uzur opa, sizni xafa qilib qo'ydim.

-I am sorry sister (mostly name) I hurt you.

A: -Hurmatli talaba, sizga shuni ma'lum qilamizki...

- Dear student, we inform you that...

Nevertheless, in English, there are some words and grammatical constructions that make their speech seem more polite. For instance, if they want to ask something they began their speech with "Could you please ...?", "Would you like", "I would be very glad if you could help me or show your favor" that makes the language to be received in a more polite way. By the following examples, you can see the Uzbek equivalent to these phrases:

Ex: A: - Could you please open the door?

- Iltimos, eshikni ochib bera olasizmi?

B: - Yes, of course.

- Ha, albatta.

A: -Would you like to drink some tea with me?

- Men bilan choy ichmoqchimisiz?

B: - I do not mind!

- Qarshi emasman!

In my conclusion, it is vital to mention that, the politeness category of various nations such as English and Uzbek depends on their cultural backgrounds, life styles and world horizons. Therefore it is just evident that English and Uzbek culture have their own peculiarities which are specific and vary in many cases as we have analyzed above. So, having an appropriate pragmatic competence assist learners of both languages to create a warm and bonding atmosphere, as well as, benefit to increase awareness in intercultural communications.

REFERENCES:

1. Vinokur 1993, Vinokur T.G. Talking and listening. Variants of speech behavior.
2. Yuldasheva Feruza Erkinovna. (2021). Politeness markers in spoken language. Euro-Asia.
3. Ariyan 1991, Ariyan M.A. Using the educational potential of speech etiquette in a foreign language.

МЕТАЛЛОНОСНЫЕ УГЛИ И ИХ СПОСОБЫ ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Юсупов С.К
Ёдгоров Н
Байматова Г.А

Аннотация: Уголь — смесь веществ с разного рода примесями, в составе которого встречаются вкрапления разного рода драгоценные металлы, включая золото. В данной статье описаны исследования о ходе работ по изучению основных закономерностей распределения и условия накопления редкоземельных элементов (РЗЭ) в угольных месторождениях. А также приведены результаты исследований по извлечению благородных металлов из золошлаковых отходов. При этом сделаны экономические расчеты, которые показывают, что угли Республики Узбекистан, сформировавшиеся в нестабильных тектонических условиях, и характеризующиеся преимущественно малой мощностью угольных пластов, содержат в себе ценные, редкоземельные металлы, нередко достигающие промышленно значимых концентраций, и могут рассматриваться в качестве объектов комплексного освоения.

Ключевые слова: уголь, редкоземельные металлы, угольные месторождения, комплексные сырье, концентрации металлов, прогнозные ресурсы, золошлаковые отходы

Природные угли являются нетрадиционным и весьма необычным сырьем, в составе которых могут содержаться редкоземельные и драгоценные металлы. Это объясняется тем, что при формировании пластов бурых и каменных углей в последних происходит накопление редких и благородных металлов, обусловленное потоками вод, протекающих через торфяные болота, торф которых образован остатками растений, способных аккумулировать различные ионы, в том числе редких и драгоценных металлов. В результате, редкоземельные и благородные цветные металлы сорбируются как торфом, таки пористым углем, в большей степени в виде комплексных ионов, коллоидных частиц и нано частиц [1]. Длительное время содержание редкоземельных и драгоценных металлов в углях определялось способами, которые занижали истинные значения на 2-3 порядка. В настоящее время интерес к изучению металлоносности угольных отложений повышается, ведутся исследования по извлечению цветных, драгоценных металлов из бурых и каменных углей и их золошлаковых отвалов предприятий цветной металлургии [2].

По литературным данным известно, что бурые и каменные угли отдельных месторождений содержат благородные металлы: золото, серебро, платину, а также элементы платиновой группы палладий, осмий, иридий, и

другие редкие элементы - германий, галлий, иттрий, иттербий, литий, бериллий, скандий, стронций, цирконий, ниобий, рубидий, индий, селен, лантан, торий, гафний [3].

Добыча твердого топлива в Узбекистане несколько возросла. Делаются успешные попытки извлечения золота, скандия, редко земельных элементов из углей и золошлаковых отходов [4]. Содержание редкоземельных и драгоценных металлов в углях обычно определялось способами, занижающими истинные значения на 2–3 порядка. При опробовании угольных пластов используется бороздовой метод с дифференцированным отбором проб на угледобывающих предприятиях.

В настоящее время для количественного определения примесных элементов в углях применяют современные аналитические методы. Основным методом является многоэлементный инструментальный нейтронно-активационный анализ, выполненный в геохимической лаборатории АО «Уранредметгеология». Спектр элементов определялся масс-спектрометрическим методом с индуктивно связанной плазмой (ICP–MS). Для анализа углей с низким содержанием золота, серебра, а так же при анализе платины и металлов платиновой группы используют пробирный анализ комбинации с другими физическими и физико-химическими методами [5].

Высокий показатель концентрации драгметалла и золота оказался только в части угленосных участков. На некоторых месторождениях в угле обнаружилось содержание золота 0,5 г/т. До настоящего момента металлоносность углей Узбекистана детально не изучалась. Данные по геохимии металлоносности углей приводятся в геологических отчетах в виде результатов анализов проб из некоторых угольных месторождений Республики [6].

Полученные средние оценки содержания элементов-примесей в углях республики близки к их содержаниям в углях Сурхандарьинского бассейна, также целесообразно производить геохимической оценку отдельно по бассейнами угленосным районам. Среди широкого спектра элементов-примесей в углях республики экономический интерес для промышленности могут представлять Ge, Sc, Re, что позволяет рассматривать уголь и продукты его переработки в качестве самостоятельного сырьевого источника некоторых металлов [7]. Наиболее перспективными металлами для извлечения из углей Узбекистана являются германий, скандий, рубидий и редкоземельные элементы. Учитывая, что 1 кг металлического германия на мировом рынке стоит 2045 долларов США (2,0 \$/грамм), скандия 10500 (10,5 \$/грамм), а рубидия 6700 (6,7 \$/грамм), на месторождении Шаргун, содержащее Ge - 21 г/т-, позволит извлечь целевой продукт – германий, на сумму 42\$ с каждой тонны угля, Sc - $25,4 \text{ г/т} \times 10,5 = 266,7$ долл. США. Итого в сумме более 300 \$, тогда ценность металлов составляет в 1 т угля в недрах,

что даже при 50% извлечения их в несколько раз превышает стоимость самого угля. Следует отметить, что содержания редкоземельных элементов в углях Шаргуня сумма редких элементов в 7 раз превышает среднемировую, что позволяет ставить вопрос о детальном изучении этой проблемы. Наиболее перспективны в этом отношении пласты месторождений Шаргун, Байсун, Кухитанг, Санжар, Хауз и др. Сурхандарьинского угольного бассейна.

Анализ проведенных исследований позволяет сделать вывод о том, что угли Республики Узбекистан, сформировавшиеся в нестабильных тектонических условиях, характеризующиеся преимущественно малой мощностью угольных пластов и, часто, высокой степенью углефикации, содержат в себе ценные, редкоземельные металлы, нередко достигающие промышленно значимых концентраций, и могут рассматриваться в качестве объектов комплексного освоения. Результаты лабораторных исследований показали, что в отходах сжигания и отходах обогащения промышленной концентрации имеются редкие и драгоценные металлы [8]. В первую очередь, это алюминий, содержание которого доходит до 1 – 8% на тонну, вольфрам (1,25 %), содержание его в золошлаках Ангренских и Шаргунских углей доходит до одного и более килограммов на тонну.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Seredin V.V., Finkelman R.B. Metalliferous coals: A review of the main genetic and geochemical types // *Int. J. of Coal Geol.* - 2008. - V. 76.1. 4. - P. 253-289.
2. Seredin V.V., Dai S., Sun Y., Chekryzhov Yu I.. Coal deposits as promising sources of rare metals for alternative power and energy-efficient technologies // *Applied Geochemistry.* - 2013. - V. 31. - P. 1-11.
3. Кулибин К.А. Драгоценные металлы в каменном угле//*Золото и платина*, 1908. № 24. С. 510–511.
4. Крапивенцева В.В. Металлоносность углей Приамурья //*Тихоокеанская геология*, 2005, том 24. - №1. - С. 73-84.
5. Юдович Я.Э., Кетрис М.П. Ценные элементы примеси в углях. – Екатеринбург: УрО РАН, 2006. – 538 с.
6. Юдович Я.Э., Кетрис М.П. Неорганическая геохимия угля: аспекты теории. – Сыктывкар: УрО РАН, 2006. 538 с.
7. Юсупов С.К., Юсупов Ф.М., Ёдгоров Н., Байматова Г.А. Извлечение ценных металлов из бурых и каменных углей. Научно и научно-практическая онлайн конференция на тему «Актуальные проблемы в химии и химической промышленности», организованная для молодых учёных Республики. Ташкент 2021 год 20-21 декабря.
8. Юсупов С.К., Юсупов Ф.М., Ёдгаров Н., Байматова Г.А., Халилов С.У. Синтез новых вспенивателей для извлечения драгметаллов из углей. Ж.: Композиционные материалы. № 2.

РАБОТА НАД ЭТЮДАМИ К.ЧЕРНИ**Насретдинова Наргиза Аслетдиновна***Преподаватель Специализированная школа искусств, г. Бухара*

Аннотация: В статье изложены данные по изучению избранных этюдов К.Черни и определению их значения для фортепианного исполнительского искусства и педагогической деятельности пианистов. Автор статьи подробно разбирает и анализирует некоторые этюды с точки зрения их технического и художественного совершенства.

Ключевые слова: этюд, фортепиано, фактура, аппликатурные формулы, техника, исполнительский процесс

Этюды Черни ставят перед собой следующие основные цели: развитие и укрепление технической базы, приобретение технического «резерва», большей подвижности, охвата больших трудностей, длительной выдержки.

Природа этюдов Черни такова, что без активного участия интеллекта выразительное их исполнение невозможно. Этюды могут стать незаменимым материалом для развития музыкального мышления, воспитания самостоятельности учащегося, более того, ключом к пониманию многих музыкальных стилей.

Некоторые этюды содержат готовые формулы, встречающиеся в произведениях Клементи, Гайдна, Моцарта, Бетховена, Шумана, Шопена, Листа и других композиторов. Исполнение учащимися этюдов как самостоятельных художественных произведений возможно лишь при определенной методической направленности в работе. Часто приходится сталкиваться с тем фактом, что название «этюд» отождествляется с понятием громко и быстро. Ученик начинает учить этюд, ставя перед собой только эти цели, в то время как смысл этюда еще неясен.

Педагогам важно помнить, что процесс работы над произведением любого жанра, в том числе и этюдов, начинается с определения художественного содержания. Правильной передаче образа, эмоционального строя произведения способствуют многие средства выразительности, в том числе качество звука. На любом этапе работы над этюдом следует уделять внимание звуковым задачам. Достаточно хотя бы на одном уроке пренебречь этими требованиями – учащиеся перестают его выполнять с тем вниманием и осознанностью, которые так необходимы.

Любой этюд Черни, несмотря на инструктивный характер, отличается ясной логикой развития и не лишен мелодической линейности. Задача педагога помочь объединить звуки в интонационно правильные микроструктуры, найти в них точки тяготения, то есть сделать исполнение грамотным и осмысленным.

Мелодия помогает прежде всего определить естественную расчлененность музыки. Эта расчлененность сравнима с расчлененностью разговорной речи. Но в музыкальной речи этот процесс сложнее, так как говорить приходится пальцами, а они, естественно, не так подвижны и требуют продолжительной тренировки. Педагог с первых шагов обучения должен помогать ученику объединять звуки в законченные мотивы.

В виртуозной музыке, в частности в этюдах, такие опорные точки очень важны. Они облегчают движения, так как ясная цель значительно упрощает достижение. Однако необходимо не только знать, куда вести пассаж, но и качественно его исполнить. В этой связи очень важен слуховой контроль. Осмысление точек интонационного тяготения в этюдах способствует разделению фактуры на различные звуковые планы. И это снимает звуковые перегрузки, экономит физические силы пианиста, что очень важно для исполнения этюдов. Мелодическая основа подскажет точные смысловые акценты, позволит найти моменты наибольшего напряжения и расслабления, а следовательно, и естественное дыхание.

Правильное, глубоко осмысленное чтение текста рождает и точные, рациональные движения пианистического аппарата.

Наиболее популярные в обучении «Школа беглости» ор. 299 К. Черни. Исходя из анализа этюдов «Школы» многообразнейшие формы пианистического изложения условно разделяются на мелкую и крупную технику. Что должен добиваться учащийся, работая над этюдами:

- беглость и независимость пальцевых движений в их непосредственной связи со свободными, пластичными, объединяющими движениями всей руки;
- метрическая точность и динамическая гибкость звучания в фактуре подвижных пассажей, чередование напряжения и расслабления мускулатуры как необходимое условие, обеспечивающее свободу, подвижность и звуковую красочность исполнения;
- согласованность «пружинящих» кистевых движений с вращательными движениями всей руки, облегчающая преодоление трудностей пальцевой игры и воздействующая на тембральную сторону звучаний;
- слияние ритма пианистических движений и ритмической пульсацией музыки;
- пластичное следование движений руки в соответствии со звуковысотной направленностью мелодического рисунка пассажей;
- координация пианистических движений в сложных приемах фактуры, одновременно выступающих в партиях обеих рук.

Каковы же пути работы над пианистически сложной фактурой. Основой свободных движений является удобное, ненапряженное положение корпуса, руки обязательно ног учащихся. Основное требование к работе над техникой – экономия движений, так как лишние движения ведут к неправильной игре.

Можно выделить четыре способа движений:

1. пальцами (всегда);
2. кистью (при спокойном локте)- для мелких октав, аккордов;
3. локтем (при спокойном плече)-для скачков аккордами;
4. плечом – для аккордов.

Преподаватель должен привить учащимся навыки управления работой мышц. Необходимо научить ученика включать нужную группу мышц, перестраивать их работу, например, выключая крупные мышцы, включая мелкие, научить пользоваться большим или меньшим весом руки, то есть научить всему, что составляет игровые приемы, необходимые для реального воплощения нужного звучания.

При подборе этюдов педагогу необходимо придерживаться определенной последовательности развития технических навыков. При этом техническое воспитание учащихся должно идти по пути использования возможно большего разнообразия фортепианной фактуры. Правильная посадка за инструментом, разнообразные приемы звукоизвлечения, предполагающие естественность и рациональность движений рук, хороший контакт кончиков пальцев с клавишами – та основа, без которой немыслимо техническое развитие учащихся. Можно выделить несколько этапов в овладении этюдным материалом.

Уже на 3-4 уроке рекомендуется играть этюд наизусть (хотя бы фрагменты или каждой рукой отдельно), свободное владение текстом позволит лучше контролировать разного рода технические действия. После выучивания наизусть полезно поработать над каждой рукой отдельно, добиваясь рациональности в движениях, вслушиваясь в получаемое звучание. Нельзя недооценивать значение аккомпанемента, так как именно в нем заложены основы ритмического и гармонического строения этюдов. Специальная работа над звуковой и технической отшлифовкой партии аккомпанемента имеет огромное значение для реализации художественного замысла произведения.

Такая дифференцированная работа позволит заострить внимание учащихся на составных одной общей задачи, отрегулировать мелкие, но важные слагаемые основных движений и приемов. Именно на этом этапе работы над техническим произведением с помощью педагога подбираются необходимые приемы звукоизвлечения, распределяются мышечные усилия, по возможности устраняющие непроизводительную за трату нервной и мышечной энергии, анализируется аппликатура, правильный подбор которой имеет огромное значение как в художественной, так и в технической работе.

В практике пианиста существуют известные «аппликатурные формулы», такие формулы учащиеся осваивают в гаммах, арпеджио, вырабатывая определенные навыки. При тренировке формируются соответствующие двигательные динамические стереотипы, способствующие автоматизации и закреплению движений. Они помогают в освоении встречающихся в

музыкальных произведениях «аппликатурных формул» в гаммаобразных пассажах, арпеджио, секвенционных оборотов и т.п.

Важной предпосылкой для наиболее точной передачи художественного замысла является отбор и совершенствование наиболее целесообразных движений в целом способствующих достижению свободной, уверенной техники. Контролируя и проверяя те или иные движения, приемы, пропуская все через слуховой контроль, учащиеся добиваются автоматизма исполнительских навыков, который облегчает исполнительский процесс, освобождает играющего от детального контроля над техникой и позволяет переключать внимание на задачи художественного плана.

Овладение двигательными и звуковыми качествами техники можно достигнуть путем применения различных приемов временного видоизменения как фактурных, так и интерпретационных средств. Среди них темповые, динамические, ритмические, артикуляционные варианты.

Темповые – технически сложные места нужно проучивать не только в медленном темпе, но и постепенно увеличивать его. Это делается, чтобы развивалось активное исполнительское внимание ученика, а также помогает выявить причину самой трудности. При применении любого темпового варианта необходимо сочетать его с элементами звуковой выразительности.

Особое внимание учеников должно быть обращено на кульминационные моменты этюда, где сосредоточены наиболее технически трудные эпизоды. Работа над ними должна начинаться уже на первом этапе, заранее подготовленный эпизод дает возможность в более короткий срок справиться с поставленными задачами. Не каждый этюд требует доведения до максимальной художественной и технической законченности. Максимальная законченность в нашем случае понятие относительное, так как речь идет об исполнении учащимися. А не состоявшимися пианистами-профессионалами. Эту работу целесообразно проводить над этюдами, в которых ярче раскрывается образная сфера, когда этюд предполагает концертность исполнения, выпуклость динамики, при условии быстрого темпа. Такие этюды являются важным инструментом для развития эмоциональности учащихся. Ладовые смены, отклонения, модуляции, особенности ритма способны усилить эмоциональный отклик учащихся на музыку.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алексеев А. «Методика обучения игры на фортепиано» М., 1882
2. Гофман И. «Фортепианная игра» М., 1998
3. Фейгин М. «Индивидуальность ученика и искусство педагога» М., 1968

АВТОБИОГРАФИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ И ТВОРЧЕСКИЕ ПОИСКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.В. ГОГОЛЯ

Давлятова Гульчехра Насыровна

*кандидат филологических наук, доцент
Ферганский государственный университет*

Акрамова Наргис Алишер кизи

*магистрант 2-го курса, направление «Литературоведение»
Ферганский государственный университет*

Джагаспанян Рафик Николаевич

*магистрант 2-го курса, направление «Литературоведение»
Ферганский государственный университет*

Аннотация: В данной статье рассмотрена закономерность литературного процесса, в частности соотношения автобиографического начала и художественного вымысла в произведении как художественно-эстетическом явлении. Рассмотрение произведений, созданных Н.В. Гоголем, который был представителем разных поколений русской интеллигенции, пережил бурную эпоху потрясений. Всё это, на наш взгляд, позволит определить синтез факта и вымысла как классическую традицию русской литературы XIX в. и как новаторство авторов XX в., поступательно освобождавших текст от частностей, подробностей собственных жизней.

Ключевые слова: автобиографические элементы, поэмы, антиромантические тенденции, эволюция жанра, художественный образ, образы литературы.

Гоголь оказал исключительно сильное воздействие на развитие русской литературы, причем характер этого воздействия и его понимание с течением времени все более и более углублялись. Для непосредственных продолжателей Гоголя — представителей «натуральной школы» первенствующее значение имели антиромантические тенденции его поэтики: обнаружение пошлости жизни («пошлость пошлого человека; снятие всяческих запретов на тему, материал и т.д.; установка на социальную критику, которой они придали целенаправленный аналитический характер, а также гуманистический пафос в решении темы «маленького человека». Вместе с тем значение Гоголя еще ограничивалось национальными рамками; оставались еще в тени гротескно-фантастическая линия поэтики, историко-философская направленность, а также мучительные поиски идеала (прежде всего в «Мертвых душах»), глубокая нравственно религиозная проблематика, в связи с чем, общая картина его художественного мира оставалась неполной. Более глубокие, подспудные слои этого мира стали открываться позднее,

особенно явственно в последние десятилетия, что выдвинуло Гоголя в настоящее время в число наиболее значительных художников, оказывающих влияние на всю мировую культуру.

Обобщение, к которому гоголевская художественная мысль всегда тяготела, получает в «Мертвых душах» новую форму. «Мне хочется в этом романе показать, хотя с одного боку всю Русь» (из письма к Пушкину от 7 октября 1835 г.). В отношении художественного предмета, отбора материала это родственно социально-критической установке «Ревизора» («...собрать в одну кучу все дурное в России»). Но в отношении временного и пространственного оформления материала уже чувствуется другой поворот: показать нечто с «одного боку» — это не то, что показать «все в одном», драматургический момент сменяется эпической перспективой. Кроме того, очень скоро, после начала работы Гоголь расширил и перво-начальную установку: вместо изображения «с одного боку» замыслено «сочинение полное», «где было бы уже не одно то, над чем следует смеяться». Окончательная реализация этого задания отодвигалась на последующие тома поэмы — второй и главным образом третий, но его присутствие должно было ощущаться уже в томе первом (в лирическом пафосе, а также в намеках и предвосхищении в повествовательной речи последующего развития событий). Все это, как в зеркале, отразилось в эволюции жанрового определения: от первоначального наименования «ро-ман» Гоголь отказывается, он остро ощущает непохожесть вещи на выработанные прозаические жанры: «...вещь, над которой... тружусь теперь... не похожа ни на повесть, ни на роман...» (письмо к М. П. Погодину от 28 ноября 1836 г.), и останавливается на жанре собственно поэтическом, стихотворном (поэма). Решение это, скорее всего, было вдохновлено пушкинским прецедентом и преследовало цель способом от противного зафиксировать диалектичность и единственность произведения («Евгений Онегин» — роман, но не в прозе; «Мертвые души» — поэма, но не в стихах).

Наименование «поэма» призвано было отделить рождающееся творение от большого массива русской прозы — от романов исторических, нраво-описательных, сатирических и т. д. В этих романах Гоголя не устраивали мелкотравчатость сатиры, наивное морализирование, уравнивание порочных персонажей добродетельными. Но вместе с тем наименование «поэма» отделяло произведение и от складывающегося в это время западного реалистического романа (О. Бальзак, Ч. Диккенс и др.), судьбы которого в главных чертах были знакомы автору «Мертвых душ».

Разумеется, у гоголевской поэмы и западноевропейского реалистического романа на ранней его стадии достаточно много общего — в детализации быта, обстановки, одежды, в характерности психологического рисунка, в пристрастии к теме аморального и преступного (ср. аферу Чичикова и многочисленные преступления и проделки персонажей Бальзака,

Диккенса, У. Теккерея) и т. д. Эти параллели — свидетельство общности пути европейского реалистического романа XIX в.; но в то же время в самой архитектонике, в ведущем конструктивном принципе «Мертвых душ» обнаруживалось существенное — и, надо думать, вполне осознанное Гоголевское отличие. Оно состояло в некоей монументальной панорамности. Вместо «семейственного романа», а также тонкого переплетения индивидуальных друг с другом и с историческим фоном, социальной механикой целого, вместо группового, центрического — построение линейное, с помощью сквозного героя, и последовательная демонстрация этого целого, сначала) с одного, а потом и с другого боку.

Подобно тому, как в создании современной комедии Гоголь, минувя новую «высокую комедию», обращался за поддержкой к древней аттической комедии, так и при обдумывании современной формы эпоса, минувя традиции современного романа, он искал стимулы в более архаичных образцах, (Л.Ариосто, М. де Сервантес, Г. Филдинг). Но в обоих случаях он хотел не столько восстановить, сколько актуализировать традицию, слив ее с современностью конструкции, «плана». Заметна перемена, произошедшая после «Ревизора»: «план» последнего еще не так национально заострен, еще ближе к общечеловеческой «модели». Перенос акцента на общенациональное, общерусское совершил в Гоголевский период работы над «Мертвыми душами» (из установки на конкретно-национальное вытекает и основное лирическое сопровождение сюжета: знаменитые пассажи о Руситройке, о русском слове, о русском «умении обращаться» и т.д.). Общечеловеческий аспект при этом не исключается, но путь к нему ведет через национальное, общерусское.

Обработка старой эпической традиции предполагала также известное отграничение, по гоголевской терминологии, «округление» материал: Открытая описательная перспектива старого романа с нанизыванием бесконечного количества эпизодов, с их относительно непрочной, внешней связью автору «Мертвых душ» казалась недостаточной (так, в частности, обстояло дело в плутовском романе, чьи традиции, однако, по-своему преломились в гоголевской поэме, особенно в выборе Чичикова как низкого с моральной точки зрения героя — антигероя). Отсюда, с одной стороны, внесение в эпический поток драматических принципов с «обдуманной завязкой», кульминацией, развязкой, с группировкой лиц вокруг одного центрального события — аферы Чичикова (именно так построен первый том). А с другой — поиски внесюжетного, символично-ассоциативного и философского принципов объединения материала, из которых, конечно, самый главный принцип связан с антитезой: «мертвая» и «живая» душа.

«Мертвые души» — это понятие потому так многообразно преломляется в поэме, постоянно переходя из одной смысловой плоскости в другую (мертвые души — как умершие крепостные и как духовно омертвевшие

помещики и чиновники), из сферы сюжета в сферу стиля (покупка мертвых душ и мертвенность как характерологический признак живущего), наконец, из области прямой семантики в переносную и символическую, что с ним, с этим понятием, связана концепция целого. Концепция омертвления человеческой души в русской (и, конечно, тем самым — в общемировой) жизни, как и ее грядущего горячо желаемого, гипотетического возрождения. Драматическая и мучительная история продолжения поэмы, работы над вторым томом и обдумывания третьего проистекает из напряженных усилий перенести эту гипотезу на почву современного материала, овесть в конкретной человеческой судьбе, в главнейших стадиях духовного развития. Поскольку этот замысел строился трехмерно, предполагал переход от низкого к более значительному, а само перевоспитание центрального персонажа переэволюционировало в «историю души» с ее главными (тремя) стадиями, то для автора «Мертвых душ» обретала особый смысл дантевская традиция. Недаром Гоголь в пору работы над «Мертвыми душами» проявлял живой интерес к «Божественной комедии».

Образ существует в сознании творца и в сознании воспринимающего. Он раскрывается по-новому в зависимости от жизненного опыта, эстетической культуры читателя и от того, в какую эпоху книга читается.

Художественный образ, с одной стороны, обращен к жизни. В нем отражается объективная реальность. С другой стороны, он не безразличен к материалу, посредством которого создается. В частности, литературный художественный образ не безразличен к слову. «Образ существует не «за» или «под» своей материальной формой, но в ней самой, в ней же он и создается. Даже сама внешняя материальная оболочка - стихотворная или прозаическая форма - уже содержит, несет в себе основной смысл образа».

Образы литературы, или словесно-художественные образы, зависят от свойств языка, на котором они созданы, от особенностей его структуры, его лексики, синтаксиса, фразеологии. А. А. Потебня писал: «Язык не есть только материал поэзии, как мрамор - ваяния, но сама поэзия, а между тем поэзия в нем невозможна, если забыто наглядное значение слова».

Поэтому перевод художественного текста, выраженного в словесной системе одного языка, на другой язык, обладающий иными свойствами, приводит его к трансформации. В этом случае для сохранения адекватного образа в другом языке приходится прибегать к иным языковым средствам художественной выразительности.

Анализ, который имеет место в вузовской практике, зачастую сводится к социологизированию, недостаточно внимания обращается на специфику литературного произведения как явления словесного искусства. В то же время лингвистический анализ в своем чистом виде, обращенный к объяснению лингвистических фактов, исследованию языка на разных уровнях, игнорирует

такие важные элементы художественной структуры, как композиция, способ построения характера.

Считаем, что нужен широкий филологический подход — синтез лингвистического и литературоведческого. Такой подход и был осуществлён на примере биографии Гоголя, где больше всего проявляется автобиографичность в его произведениях. Всё это позволяет избежать существующей односторонности в анализе художественного произведения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аджеминова Э.Р. Семантика фразеологических единиц как средства образности культурных ценностей. «Наука, образование в обновлении Узбекистана и совместимость инноваций» Республика 5- несколько научных расстояний материалы онлайн- конференции . Часть 1, 2021.- с.296- 301

2. Аджеминова Э. Р. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С УНИКАЛЬНОЙ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМОЙ В РУССКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ГОВОРАХ //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1А. – С. 173-175.

3. Rifatovna A. E. Anthropocentrism of Phraseology //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 198-200.

4. Аджеминова Э. Р. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ОБРАЗНОСТЬ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВОЕННОЙ СУБКУЛЬТУРЫ //International scientific journal of Biruni. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 388-394.

5. Аджеминова Э. Р., Бадалова Ш. А. Когнитивная ценность фразеологизмов //Вестник магистратуры. – 2021. – №. 4-1 (115). – С. 110-113.

6. Аджеминова Э. Р. ВЛИЯНИЕ ИДИОЭТНИЧЕСКОГО АСПЕКТА НА РАЗВИТИЕ ФРАЗЕОЛОГИИ //TA'LIM VA RIVOJLANISH Tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 99-103.

7. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., Исмаилов Р. С. ФУНКЦИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ //JODKOR O'QITUVCHI. – 2022. – Т. 2. – №. 24. – С. 195-200.

8. Nikolayevich D. R., Ermekovich A. T. ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTION OF THE LANDSCAPE IN SHUKSHIN'S PROSE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 27. – С. 108-113.

9. Акбаров О. А., Джагаспанян Р. Н., кизи Акрамова Н. А. ПРИРОДА КАК ОДИН ИЗ ОБРАЗОВ ПОЭТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ МИРА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВМ ШУКШИНА //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS". – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 62-70.

10. Давлятова Г.Н. Лингвострановедение// Учебно-методич. пособие. - Фергана, 2008.

11. Давлятова Г.Н. Лингвокраеведение. – Фергана: ФерГУ, 2009.

12. Давлятова Г.Н., Холматова Д.А. Этнология. – Фергана: Poligraf Super Servis, 2021.

ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИНГ ЎЗГАРУВЧАНЛИК ДИНАМИКАСИ ВА УНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИ

Яздонов Улуғбек Тошмуротович

Тошкент давлат аграр университети Самарқанд филиали, Ижтимоий ва гуманитар фанлар кафедраси мудири, фалсафа фанлар доктори, профессор.

Аннотация: Ушбу мақолада жамият ижтимоий ҳаётининг ажралмас қисми бўлган жамоатчилик фикри ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари, унга таъсир этувчи омиллар, хусусан, ижтимоий онг шаклларининг имконият даражаси (локал, регионал, глобал) ҳамда ташқи кучлар қамровида юзага келувчи ижтимоий фикрлар умумлашмасининг «кристал»лашиб бориши натижасида жамоатчилик фикрида юзага келувчи динамик ўзгаришлар тенденцияси, дифференцияллашув хусусиятлари илмий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жамоатчилик фикри, ижтимоий онг шакллари, ижтимоий тузилма, динамик ўзгариш, қарама-қаршилиқлар тизими, диний қадриятлар, урф-одатлар, ижтимоий, ахлоқий муносабат, умумфалсафий тенденциялар, ахборот трансформацияси, жамоавий бирлик, ижтимоий ҳамкорлик.

Жамоатчилик фикри мураккаб ижтимоий тузилма бўлиб, жамиятда содир бўлаётган ҳар бир воқеа ҳодисадан руҳланиб, ўзининг шакл шамойилини ўзгартириб боради. Жамоатчилик фикридаги бундай динамик ўзгариш ўз тенденцияларига кўра турлича талқин этилиб, унинг ривожланиш босқичларини тадқиқ этиш бўйича кўплаб назариялар илгари сурилмоқда[1]. Хусусан, Сухроб Норқуловнинг фикрича фуқаролар ижтимоий онги тўлқинсимон ўзгаришга мойил бўлиб, унга кўпинча ижтимоий ҳаётда кечаётган жараёнлар, иқтисодий муносабатларнинг динамик хусусияти таъсир этади[2]. Аммо бундай қараш жамоатчилик фикрига бўлган муносабатда бирламчи (*доминант*) аҳамият касб этмайди. Жамоатчилик фикрида иқтисодий омил билан бир қаторда руҳий-эмоционал таъсирнинг кучи «энергияси» ҳам ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Психолог Б. Сирлиевнинг қарашлари бўйича жамоатчилик фикри ички руҳий шарт-шароитларга боғлиқ бўлиб, унинг ўзгарувчанлик динамикаси қуйидагиларга боғлиқ:

- қадриятлар тизимида шаклланган қарашларга;
- ахлоқий муносабатлар билан такомиллашган тенденцияларга;
- хатти-ҳаракатнинг умумлашган усулларига;

– ўзини ўзи тартибга солишнинг психодинамик хусусиятлари[3] билан изоҳланади деб, жамоатчилик фикри ўз табиатига кўра динамик хусусиятига эга ижтимоий ҳодиса эканлигини таъкидлаб ўтади.

Бизнинг фикримизча, жамиятда статик ҳолатда шаклланиб келган ижтимоий қарашлар (*жамоатчилик фикри*), аввало ижтимоий онг маҳсули бўлган элементлар таъсирида конкретлашади, субъектлар ўртасида «реал-моддий кучга айланиб боради, респондентларнинг потенциал ва реал имкониятига нисбати, масалани ҳал этиш қуввати-ҳосиласига кўра фарқланиб туради[4].

Жамоатчилик фикри феномени тузилишига, унинг ривожланиб бориш йўналишларига таъсир этувчи омилларни ўрганишда бир гуруҳ социологлар куйидагича ёндашувни илгари суришган: «ижтимоий тизим динамикаси унга йўналиши, хусусиятларининг ўзгариш суръати, шунингдек, ривожланиш тенденцияларини ўрганишни тақозо қилади. Тизимларнинг турли-туманлиги, тўғри чизиқли ва тўғри чизиқли бўлмаган динамик тизимлар, ривожланиш манбаи ҳамда ҳаракатлантирувчи кучлари тизимли динамиканинг тадқиқот предмети ҳисобланади»[5]. Бу биринчидан, «ижтимоий тизим динамикаси тушунчаси ижтимоий воқеликни ўрганишдаги турли муносабатларни ифодалайди. Иккинчидан, ижтимоий тизим динамикаси воқелик ўзгаришидаги жараёнларни, уларнинг боғлиқлиги, йўналиши ва оқибатларини ўрганади. Учинчидан, унинг доирасида бу ўзгаришларга таъсир қилувчи омиллар, ижтимоий муносабатларга индивидларнинг мослашиш қонуниятлари киради»[6]. Шу ўринда келтириб ўтиш керакки, унинг ўзгарувчанлик тенденциялари куйидаги жиҳатлари билан ҳам характерли ҳисобланади:

Биринчидан, жамоатчилик фикрининг барқарорлиги ва давомийлиги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маданий, маърифий-маънавий кўрсаткичларда акс этиб, унинг динамик (*муносабатнинг турли кўринишларида*), намоён бўлиши, ижтимоий тенденциялардаги (*ижтимоий воқелик, ижтимоий онг шаклларидаги*) ўзгарувчанлик билан изоҳлаш мумкин. Шунингдек, барқарор, яъни ички таъсир доирасида (*урф-одатлар, анъаналар, миллий қадриятлар, маънавий-маърифий мерос*) такомиллашиб боришини ҳам келтириб ўтиш керак. Чунки, жамоатчилик фикри – ижтимоий онг маҳсули бўлганлиги сабабли, унинг ўзгарувчанлик динамикаси ҳам, йўналишлар кесимида шаклланиб боровчи тенденцияси ҳам жамоавий онг даражалари билан белгиланади.

Иккинчидан, доимий ўзгарувчан характерга эга бўлган жамоатчилик фикри кайфияти (*ижтимоий муносабатлар таъсирида ўзгарувчан*) ва ички маънавий-руҳий дунёқараши (*ташқи кўринишдан мураккаб тизим бўлсада, аммо руҳий эмоционал шаклига кўра таъсирчан, мослашувчан, эгилувчан ижтимоийлашган жараён*) асосида ижтимоий психологик кўринишлари, намоён бўлиш шакллари, турли даражадаги воқеликда ўзини кўрсатиб, тадрижий ривожланиш генезисига кўра динамик характерга эга ҳисобланади.

Учинчидан, жамоатчилик фикри ижтимоий-сиёсий тузилма бўлиши билан бир қаторда, бошқарувчанлик кайфиятидаги жамоавий бирлашма ҳам ҳисобланиб, унинг геосиёсий статусини белгиловчи асосий омиллардан бири шуки, жамоадаги лидер (*раҳбар ёки раҳбарият*) аҳолининг руҳий эмоциясига таъсир этиб (*масалан биринчи босқичли тарғиботда аҳолининг тақводор қатламлари орасида иш олиб бориб, диний ташкилот фаолиятдан фойдаланган ҳолда ҳаракат қилиши*), ижтимоий жараёнларни назорат қилишини кўрсатиш мумкин.

Тўртинчидан, ҳозирги глобаллашув даврида жамоатчилик фикри тузилмасини бошқариш ҳам, назорат қилиш ҳам бир қатор мураккабликларни келтириб чиқармоқда, бу биринчидан, унинг ички таъсир элементларига боғлиқ бўлса, иккинчидан ташқи омилларга, яъни ахборот трансформациясидаги динамик ўзгаришлар билан изоҳланади.

Бешинчидан, жамоа қарашларида қарор топиб келаётган динамик ўзгарувчанлик кўп ҳолатларда жамоатчилик фикридаги хулқ-атворнинг номутаносиблиги билан ҳам характерланмоқда. Чунки, шахс тарбиясида оила бирламчи бўлса, жамоа тарбиясида шароит, муҳит, муносабат асосий ўрин тутаяди. Аниқроқ қилиб айтганда, жамоадаги динамик ўзгариш аввало тўғридан-тўғри таъсир, маълумотлар базаси, дунёга қараш шакли, ўз-ўзини реализация қилиш имкониятлари билан белгиланади. Бу жараён ҳозирги даврда турли куч марказларининг глобал даражада стратегик маконлар устидан турли характердаги: ҳарбий, иқтисодий, сиёсий, маданий, ижтимоий, ахборот, экологик назорат имконлари динамикасини ва майлларини ўрганиш каби тенденцияларга илмий концепция сифатида қарашни тақозо этмоқда.

Жамият тараққиёти йўлида жамоатчилик фикри барқарорлигига эришиш учун, аввало уни шаклланиш, ривожланиш тенденцияларини илмий прогнозлаштириш мақсадга мувофиқдир[7]. Чунки, илмий прогнозлаш биринчидан масалага комплекс ёндашувни тақозо этса, иккинчидан, унинг яширин, ички имконият даражаларини очишга тўртки бўлади. Бундан ташқари, муаммонинг юзага келиши мумкин бўлган элементлари ҳақида объектив маълумот олиш имкониятини ҳам беради.

Жамоатчилик фикрида кечаётган динамик ўзгаришларни тизимли таҳлил қилишда, яъни иқтисодиёт, математик статистика ва бошқа соҳа тадқиқотларида кенг қўлланиб келинаётган «рентабеллик даражаси»^{*}ни аниқлаш методи жамоатчилик фикрини шаклланиш даражаларига аниқлик киритишда, уни мақсадга мувофиқ йўналтиришда, тадрижий барқарорлигини топишда қўл келади. Бошқача айтганда, жамоатчилик фикрини «рентабеллик даражаси»ни топиш – маълум мақсадга қаратилган жамоатчилик фикрини оптимал таъсирини аниқлаш ва унинг жамият тараққиёти йўлида

^{*}«Рентабеллик» соф иқтисодий категория сифатида фойданинг нисбийлигини кўрсатувчи усул ҳисобланади. Яъни «рентабеллик» сарф-харажатларнинг самарадорлиги даражасини тавсифлайди ва фойда олиш учун қилинган харажатларга таққослаш йўли билан аниқланади.

ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат тизимини ишлаб чиқишда муҳим услуб ҳисобланади.

Бу усулни жамоатчилик фикри тадрижийлигини жамият тараққиёти йўлида таъминлаш йўналишига қандай қўллаш ва қандай самарадорликка эришиш мумкин?, каби саволларга жавоб топиш учун унга («рентабеллик даражасига») қуйидагича ёндашувда мурожаат этиш керак бўлади:

Биринчидан, тадқиқот мақсади белгилаб олинади, хусусан, жамоатчилик фикрига таъсир этувчи омилларнинг умумий, ўзгарувчан, мослашувчан, тадрижий ҳамда тараққиёт босқичлари ўртасидаги алоҳидалик, умумийлик ва хусусийликка қаратилган критерияларга аниқлик киритилиб,* уларнинг умумий тенденциялари белгиланади.

Иккинчидан, олиб борилган тадқиқот жараёнида респондентларнинг ҳар бир хусусиятига (*ёши, жинси, ирқий келиб чиқиши, маълумотлилик даражаси ва ҳок.*) алоҳида эътибор берилиши керак бўлади. Чунки, тадқиқотнинг умумий натижаларини келтириб чиқарувчи асосий омиллар, айнан респондентларнинг характеристикаси билан боғлиқ жараён ҳисобланади.

Учинчидан, жамоатчилик фикрига таъсир қилиши мумкин бўлган ҳар бир омилга конкрет ёндашувни йўлга қўйиш зарур ва шартдир. Чунки, олинган натижалар ўртасидаги ўзгарувчанлик динамикаси, яъни самарадорлик даражасини ўзгариши, аввало тенденциялараро алоқадорликка боғлиқ бўлиб, бу жараённинг кечиши олдинга қўйилган мақсад қай-даражада аниқлик билан амалга оширилишига қараб белгиланади.

Тўртинчидан, жамоатчилик фикрида шаклланаётган муайян муаммога нисбатан рационал ёндашувни юзага келтириш, унинг йўналишлар бўйича ривожланиб бориш тенденцияларини аниқлаш ва шу асосида истиқболли режалари борасида прогнозлар бериш мумкин. Бунинг учун «рентабеллик даражаси»ни қўллаш энг мақбул йўлдир.

Биз томонимиздан ижтимоий фанлар кесимидаги тадқиқотларда қўллаш тавсия этилаётган «рентабеллик даражаси» методи ҳақидаги умумий таснифга қуйидагича изоҳ бериш мумкин:

$$\bar{R} = \frac{\sum qf}{\sum qz + \sum qc} * 100$$

формула ёрдамида жамоатчилик фикрини ўрганиш,

яъни унга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш, ўзгарувчанлик динамикасини аниқлаш, шаклланиш, ривожланиш тенденциялари ўртасидаги корреляцион боғлиқлиқни топиш имкони бор.

Маълумот учун, юқорида кўрсатилган формула бўйича математик ҳисобни амалга оширишда қуйидаги тартибда ишлаш керак бўлади:

q_i – тадқиқотда иштирок этувчи респондентларнинг умумий миқдори;

f_i – олиб борилган тадқиқот мақсадига мувофиқ муносабат билдирган респондентлар;

* Жамоатчилик фикрига таъсир этувчи тенденцияларнинг умумий критерияларига аниқлилик киртиш учун, аввало амалий, яъни социометрик тадқиқот олиб бориш керак бўлади.

z_i – динамик ўзгарувчанлик даражалари юқори бўлган респондентлар;
 c_i – тадқиқот мавзуси юзасидан белгиланган шартларга пассив муносабатда бўлган респондентлар;

r_i – олинган натижаларнинг рентабеллик даражаси.

Хулоса ўрнида келтириб ўтганда, ушбу формула ёрдамида тадқиқот олиб бориш натижасида жамоатчилик фикрида шаклланаётган омилларнинг умумий «рентабеллик даражаси»га аниқлилик киритилиб, унинг ўзгарувчанлик динамикаси, шаклланиш тенденциялари бўйича олдиндан илмий прогнозлар бериш мумкин. Бу жараёнда формулада иштирок этган белгилар қуйидаги тамойилларга бўйсунди:

« Q_i » – тадқиқотнинг мақсадига қаратилган мезон рақами бўлиб, унинг динамик ўзгарувчанлиги респондентларнинг ўзгармас миқдори билан белгиланади;

« F_i » – тадқиқотнинг моҳиятини очиш, яъни унинг «ядровий нуқтаси»ни белгилловчи мезонларнинг тартиб рақами ҳисобланиб, асосий эътибор респондентларнинг билдирган муносабатига қаратилади. Чунки, формуланинг айнан шу белгиси ёрдамида тадқиқотдан кўзланган мақсад очилади;

« Z_i » – рақами тадқиқотда иштирок этган респондентларнинг тадрижий муносабатида беқарорлиги мавжуд бўлган ҳолатларни кўрсатишга қаратилган бўлиб, асосий эътибори жамоанинг миқдорий жиҳатдан доимий турғун бўлмаган қисмини аниқлашга қаратилади;

« S_i » – респондентлар орасидан пассив муносабатда бўлган, жамиятдаги ҳар бир ислоҳотга лоқайдлик билан қаровчи, тор доирадаги «қобиғига» ўралиб олган, аммо ташқи кўринишдан фаол шахс сифатида баҳоланувчи респондентларни иштирокчилар орасидан ажратиб олишга қаратилган мезон ҳисобланади;

« R_i » – мезонлар орасидаги ўзаро корреляцион алоқадорликни кўрсатувчи даража белгиси ҳисобланиб, тадқиқотда иштирок этган ҳар бир респондентнинг алоҳидалик, умумийлик ҳамда хусусийлик белгиларини топишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Яздонов, У. Т. (2020). ВЗАИМОСВЯЗЬ НАУКИ, ИСКУССТВА И РЕЛИГИИ С ОБЩЕСТВЕННЫМ МНЕНИЕМ PUBLIC OPINION–MULTIDISCIPLINARY INTERACTION WITH THE PHENOMENON OF SCIENCE, ART AND RELIGION. *BVK 91*, 1033.
2. Норқулов, С. Д. (2015). Фуқаролик жамияти ва ижтимоий онда трансформация жараёнлари: Монография. *Тошкент:—Navro*, (2015).
3. Сирлиев, Б. Н. (2000). Психологические аспекты профессионального становления мастера среднего специального-профессионального учебного заведения.

4. Яздонов, У. Т., & Бабажанов, С. Б. (2021). Иқтисодиётда рақамли технологияларни жорий этиш ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш зарурати. *Development issues of innovative economy in the agricultural sector*, 147.

5. Yazdonov, U. B. T. (2019). ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ ПОД ВЛИЯНИЕМ ФОРМ СОЦИАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ. *Theoretical & Applied Science*, (9), 88-92.

6. Taniqulov, J. A. (2022). JAMOATCHILIKNI FIKRINI SHAKLLANTIRISHDA MEDIA AXBOROT TIZIMNING FUNKSIONAL INTEGRATSIYALASHUVI. *Academic research in educational sciences*, (Conference), 851-854.

7. Babajanov, S. B. (2022). Jamoatchilik nazorati–davlat boshqaruvini demokratlashtirishning huquqiy asosi. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 38-43.

МЕДИА АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ТАЪСИРИДА – ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ, БОШҚАРИШ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Таникулов Жанибек Аширкулович

*Тошкент давлат аграр университети Самарқанд филиали, Ижтимоий
ва гуманитар фанлар кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: *Мақолада жамоатчилик фикри феноменига медиа ахборот воситаларининг таъсир этиш омиллари куриб чиқилиб, уни бошқариш психологияси – ташкиллаштириш ва назорат қилиш механизмлари кесимида таҳлил этилган.*

Калит сўзлар: *медиа ахборот воситалари, жамоатчилик фикри, уни ташкиллаштириш, бошқариш, назорат қилиш механизмлар.*

Жамият ҳаётида жамоатчилик фикри қандай эҳтиёж, мақсад, манфаат йўлида шаклланишидан қатъий назар, намоён бўлиш даражаларига кўра ташкиллаштирилади, бошқарилади ва назорат қилинади. Бу унинг асосий қонуниятидир[1].

XX асрнинг иккинчи ярми, XXI аср бошларидан эътиборан медиа ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантирувчи асосий мезонга айланиб улгурди. Унинг таъсир кўлами ҳам, ташкилотчилик механизмлари ҳам инсон омили устидан тўлиқ ҳукмронликни ўз кўлига олди дейиш мумкин. Масалан, медиа ахборот етказувчи воситалар бўлмиш: газета, радио, телевидение, интернет кабиларнинг барчасида вазифавий умумийлик битта, яъни жамоатчилик фикрини ташкиллаштириш, бошқариш ва унинг назоратини ушлаб туриш методологиясига таянади.

Бундан ташқари, жамоатчилик фикрини бошқариш механизмлари ўртасидаги функционал-интеграциялашувни аниқлашда «медиаалашув» принципи ўзига хос аҳамият касб этади. Хусусан, жамиятдаги ижтимоий жараёнларни медиа воситалар таъсирида ривожланиш тенденцияларини корреляцион боғлиқлик даражасини ижтимоий фалсафа категориялар (умумийлик ва хусусийлик) асосида очиб бериши мумкин[2].

Бунинг учун жамоатчилик фикрини бошқаришнинг умумий (универсал) тамойилларига амал қилиш талаб этилади. Бунга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчидан, жамиятдаги универсал ривожланишнинг субъекти бўлган жамоатчилик фикрини, инсон омилида мавжуд бўлган: руҳий-эмоционал кучдан, яъни ташқи медиа ахборот таъсир имкониятларидан ҳимоя қилиш, муаммога ўзига хос ёндашувни кўрсатади. Жумладан, медиа ахборот шакли – «кўмакчи-воситачи», «усулчи-воситачи» услубида иштирок этиб, медиа

ахборот воситалари ва жамоатчилик фикри ўртасидаги ижтимоий-сиёсий муносабатларни тартибга солиб туради.

Иккинчидан, жамият ўз ўзини ташкиллаштирувчи мураккаб механизм сифатида намоён бўлсада, уни бошқарувчи субъектив омил жамоатчилик фикри ҳисобланади. Демак, жамиятдаги ижтимоий муносабатлар тизимини медиа ахборот воситалари бошқармоқда деб қарасак, конкретлашган ижтимоий уюшмада жамоатчилик фикрининг ўрнига аниқлик киритилади.

Учинчидан, медиа ахборот шаклларига ижтимоий бирликлар фаолиятини бошқариш объекти ва субъекти тарзида қаралса, жамоатчилик фикрини комплекс-системали таҳлил қилиш жараёнида уларнинг функционал-интеграциялашув нуқтаси конкретлашади[3].

Тўртинчидан, бугунги шиддат билан кескинлашиб, қарама-қаршиликлар авж олиб бораётган глобаллашув даврида, жамоатчилик фикрини медиа ахборотнинг таъсир контекстида бошқариш, ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий муносабатларнинг интегратив характериға боғлиқ бўлиб[4], институционал тизимини ташкил қилган миллий ва минтақавий элементлар, функционал жиҳатдан дифференциаллашиб, унинг самарадорлигини белгилайдиган омил бўлиб қолмоқда.

Бешинчидан, жамоатчилик фикрини бошқариш тизими, тарихий даврда “сайқаллашиб”, умуминсоний ривожланишининг барқарор шарти сифатида, турли миллатлар ва давлатларнинг амалий тажрибаларида, назарий билимларида, маънавий қадриятлари ва аждод-авлодларидан мерос бўлиб келаётган символларни трансформация қилиш механизмларини яратиш, медиа ахборот воситаларининг ҳар бир шаклида қарор топиб, ижтимоий тараққиётнинг ворисийлигига ва узвийлигини таъминлайдиган комплекс-системанинг характериға бевосита боғлиқ бўлиб қолмоқда[5]. Хусусан, жамоатчилик фикри қарашларини, тизимли функционаллашувида, муайян даражадаги қарорларини қабул қилинишида, маълум қонун ишлаб чиқарилиш жараёнида, давлат ва жамоатчилик ўртасидаги ҳуқуқий тенгликка риоя қилинишида, эркинликни рўёбга чиқиши медиа таъсирдан қочиб бўлмасликни ҳаётни ўзи исботламоқда.

Тадқиқот жараёнида олинган илмий-назарий натижалар:

– жамоатчилик фикри бошқарувига жараён сифатида ёндашиш, объектив ва субъектив қарашларда (ўзаро корреляцион таъсирда) мураккаб динамик хусусиятларни юзага келтиради;

– ижтимоий бошқарувда ўзаро боғлиқ функцияларни бажариш, узлуксиз жараёни, яъни бошқарув тадрижийлигини таъминлайди;

– жамоат бошқаруви асосан: режалаштириш, ташкил этиш, топшириқлар бериш (маъмурий бошқарув), мотивлаштириш, раҳбарлик, координация, назорат, тадқиқотлар, коммуникация, баҳолаш, қарор қабул қилиш, персонал танлаш, музокаралар олиб бориш ва ваколат бериш каби йўналишларда олиб борилади.

Тадқиқотдан олинган хулосалар қуйидагилардан иборат:

1. Жамоатчилик фикри динамик жараён сифатида босқичма-босқич шаклланади. Жамоатчилик фикрини шакллантирувчи асосий элементларга: эҳтиёжлар, қарашлар, мотивациялар, турли медиа ахборот воситалар орқали ҳаракатга келтириш ҳамда тарғибот қилиниш натижасида деформацияга учратиш эвазига, уни ташкиллаштириш, бошқариш ёки назорат қилиш имкониятини яратиш мумкин.

2. Инсониятни янги даврга ўтиши – техника ва технологиялар билан бевосита боғлиқ ҳолда яшашини кўрсатиб берган бўлсада, узоқ йиллардан буён жамоатчилик фикрини ташкиллаштирувчи, бошқарувчи ёки назорат қилувчи бўлиб келаётган газета ва журналлар ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Бунинг асосий сабабларидан бири шуки, дунёдаги ижтимоий тараққиёт бир текисда ривожланмаган.

3. Жамоатчилик фикрига таъсир ўтказиш учун глобал “кибер қўшин” бошқарувчиси ҳисобланган интернет орқали, чексиз аудиторияни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш мумкин. Барча медиа ахборот воситалари интернет тизимидан куч олган ҳолда ҳаракат қилади. Шу боис бу тизимни “медиа ахборот манипулятори” дейиш тўғри бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Яздонов, У. Т., & Бабажанов, С. Б. (2021). Иқтисодиётда рақамли технологияларни жорий этиш ва жамоатчилик назоратини ўрнатиш зарурати. *Development issues of innovative economy in the agricultural sector*, 147.

2. Язданов, У. Т. (2015). GLOBAL PROBLEMS: HISTORICAL FORECASTING AND NECESSITY OF DEVELOPING OF THE PUBLIC OPINION. *Theoretical & Applied Science*, (9), 76-82.

3. Ulug'Bek Toshmurotovich Yazdonov QISHLOQ XO'JALIGI TA'LIM YO'NALISHLARIDA O'TILADIGAN IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR (MUAMMO VA YECHIMLAR) // *Pedagogik fanlar bo'yicha akademik tadqiqotlar*. 2022. №Konferentsiya. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/qishloq-xo-iqtisodiyot-ta-lim-yo-nalishlarida-o-tiladigan-ijtimoiy-gumanitar-fanlar-muammo-va-yechimlar> (ma'lumotlar: 15.12.2022)).

4. Yazdonov, U. T., & Tanikulov, J. A. (2021). PUBLIC OPINION FORMATION MEANS (ON THE EXAMPLE OF MEDIA INFORMATION). *湖南大学学报 (自然科学版)*, 48(12).

5. Tashmurotovich, Y. U., & Ashirkulovich, T. J. (2020, November). PHILOSOPHICAL SCIENCES. In *The 5 th International scientific and practical conference—Actual trends of modern scientific research* (November 8-10, 2020) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2020. 577 p. (p. 431).

FORMS OF QUASI-PROFESSIONAL ACTIVITY AND THEIR CLASSIFICATION

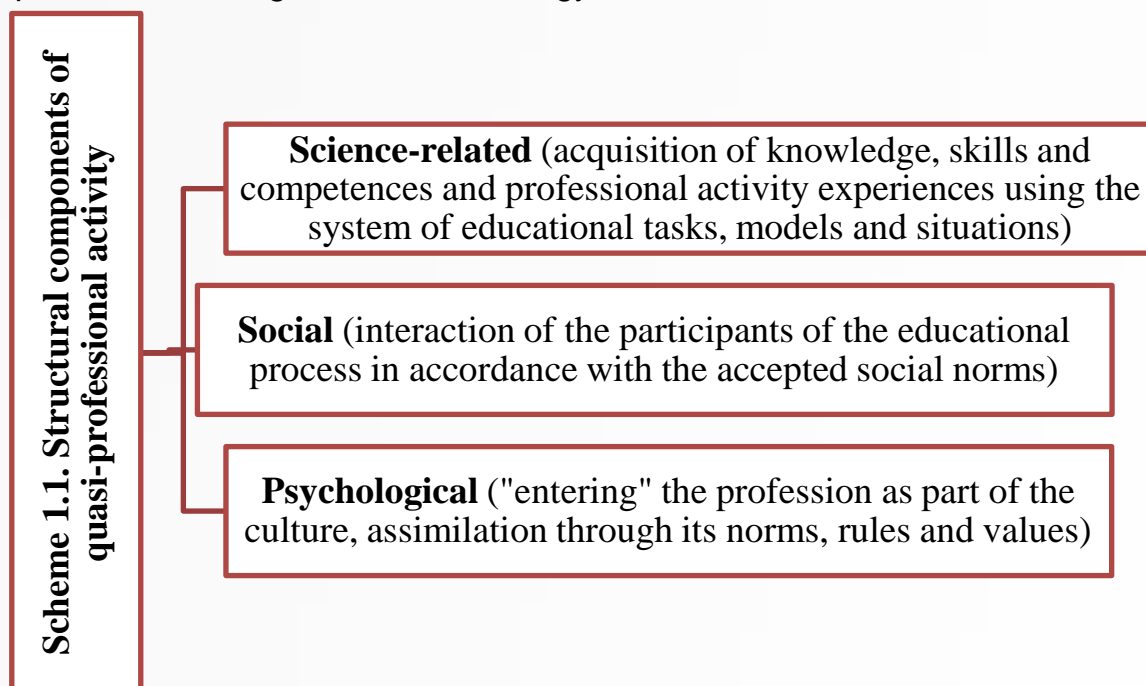
Raupova Mehrinigor Haydarovna

Bukhara State University

Teacher of the Department of Zoology and General Biology

Describing the functions of the student's quasi-professional activity, it should be noted that, first of all, it helps to increase the level of acquisition of knowledge, skills and abilities. Secondly, the student's quasi-professional activity helps to form his systematic knowledge. Thirdly, quasi-professional activities help to increase the level of professional training of the future teacher. Fourthly, the student's quasi-professional activity is a favorable condition for the formation of his real, internal motivation [1].

N.V. Basalaeva defines quasi-professional activity as "it works as an integral element of professionalization of a person...". Summarizing the above considerations, quasi-professional activity can be implemented as a stage of transition from educational activity to the world of professional culture in the interdependence of the following three components (scheme 1.1), as a result, the future professional image of a future biology teacher is formed.

Scheme 1.1. Structural components of quasi-professional activity

Also, the following functions of quasi-professional activity can be distinguished (scheme 1.2):

Scheme 1.2. Functions of quasi-professional activity.

Describing the functions of the student's quasi-professional activity, it should be noted that it is:

1. Firstly, it helps to increase the level of knowledge, skills and competences.
2. Secondly, the student's quasi-professional activity helps to form his systematic knowledge.
3. Thirdly, quasi-professional activity helps to increase the level of professional training of the future teacher.
4. Fourthly, the student's quasi-professional activity is a favorable condition for the formation of his real, internal motivation [2-4].

The connection of the student's educational and cognitive activity with his professional future creates conditions for the formation of a real motive for this activity, and therefore helps to form meaning.

In order to improve the quasi-professional activities of the students of the "Biology" field of study in the field of biological sciences, it is necessary to first of all explain to them the content and essence of the science and to create an imagination of the scope of the topic they are studying. For this, the forms of quasi-professional activity cited by O. B. Dautov are used [5-7]:

1. Creating and solving a situation;
2. Organizational-active games;
3. Research works of students.
4. Design method;

In the conditions of quasi-professional activities, students perform two types of activities: on the one hand, they face activities typical for students; on the other hand, in terms of goals, content, forms, process and requirements for the obtained results, they perform close professional activities. It is at this stage that educational activity turns into professional activity. As a result, the model of professional activity

is reflected in the educational process. Knowledge no longer functions as a fundamental foundational function, but as a tool for solving specific professional problems. At the same time, fundamental scientific knowledge will be structured in such a way as to allow solving real problems that arise in the specialist's work. Finally, a primary universal (methodical) plan is formed, which allows to design the future [9-10].

Thus, quasi-professional activity, on the one hand, is integrally included in the educational process carried out in the higher educational institution, and on the other hand, it optimally ensures that the future biology teacher joins the professional-pedagogical activity at least a little. In addition, this situation has the necessary opportunities to solve the problems of education of the future biology teacher. These opportunities are related to the following characteristics of quasi-professional activities:

- aimed at understanding the nature of professional tasks and personal-professional problems that form the basis of the content of student activity in the conditions of quasi-professional activity, including the relationship between the student and the teacher;

- quasi-professional activity involves applying knowledge of a methodological nature, requires different fields of science and their integration, which creates opportunities for solving problems of an educational nature;

- a student forming a quasi-professional activity is required to respond to the considered problem, didactic game, the content of the situation, which in turn causes the need for self-knowledge. So we can see quasi-professional activity as a means of educating the spiritual world of the student.

- the holistic nature of the situation includes the formation of a whole world of the future teacher in the unity of his personal, individual and subjective characteristics;

- quasi-professional activity, as noted above, can be carried out only when there is a dialogue between its participants, therefore it is directed to another (not only the real dialogue partner - classmate, teacher, but also on the roles played by the participants of the situation - child (student, pupil), teacher, class head, representative of the school administration, parents, etc.);

- the problematic nature of the tasks presented within the framework of quasi-professional activity stimulates the meaningful activity of students.

So, quasi-professional activity is a necessary stage of transition from educational activity to the world of professional culture. That is, it is the activity of the future teacher in order to reveal his professional competence in the conditions necessary for him to manifest himself as an educator.

REFERENCES:

1. Professional standard of pedagogical activity [Text] / ed. Ya. I. Kuzminova, V. L. Matrosova, V. D. Shadrikova // Bulletin of Education. - 2007. - No. 7. - S. 20-34.
2. VD Shadrikov Problems of systemogenesis of professional activity [Text]. - M. : Logos, 2007. - 192 p.
3. VD Shadrikov Professional abilities [Text] / VD Shadrikov. – M. : Universitetskaya kniga, 2010. – 320 p.
4. A. A. Verbitsky The problem of transformation of motives in contextual learning [Electronic resource] / A. A. Verbitsky, N. A. Bakshaeva. – URL: <http://www.library.by/portalus/modules/psychology/>
5. Yu.P. Vetrov Practice-oriented approach [Text] / Yu.P. Vetrov, N.P. Klushina // Higher education in Russia: scientific and pedagogical journal of the Ministry of Education of the Russian Federation. - No. 6. - 2002. - S. 43-46.
6. V.A. Zebzeeva Practice in the training of specialists in preschool education [Text]: textbook / V. A. Zebzeeva. - M. : TC Sphere, 2008. - 192 p.
7. E.F. Zeer Psychology of vocational education [Text]: textbook for students. higher textbook institutions / E. F. Zeer. - M. : Publishing Center "Academy", 2009. - 384 p.
8. Innovative teacher training system. Theories and technologies of preschool education in undergraduate studies [Text]: scientific and methodological manual / ed. A.G. Gogoberidze, O.N. Somkova. - St. Petersburg. : Knizhny Dom LLC, 2008. - 368 p.
9. Ergasheva, G. (2022). Modeling Of Students' Quasi-Professional Activities. Center for Scientific Publications (buxdu.Uz), 23(23).
10. Ergasheva, G. (2022). Quasi–professional activity is the basis of successful professional activity (on the example of a future biology teacher). Center for Scientific Publications (buxdu.Uz), 23(23).

INGLIZ TILINI O'RGANUVCHILARDA FONETIK XATOLARNI TUZATISH UCHUN MASHQLAR

Botirova Muhlis Dilshod qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Xorijiy tillar fakulteti 3-kurs, talabasi.

Qurbonova Nasiba

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Xorijiy tillar fakulteti, o'qituvchisi.

Abstrakt: *ushbu maqolada ingliz tilini o'rganuvchilarda yuzaga keladigan fonetik xatolarni tuzatish uchun samarali mashqlar va ularni qanday qo'llash usullari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *metod, kommunikativ yondashuv, interfaol o'yinlar, kviz kartochkalari, pantomima, tezkor javob, rasmlar so'zlaganda*

Mamlakatimiz istiqbolga erishgan dastlabki kunlardanoq aholi o'rtasida chet tilini o'rganish salohiyatini oshirish uchun qator tizimli ishlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1-Prezidenti

I.A.Karimov ta'kidlaganidek "Biz farzandlarimizga chet tillarni o'rgatishni takomillashtirish bo'yicha keng qamrovli va mazmun-mohiyat bo'yicha katta ishlarni boshladik. Jumladan 2012-yilda shu qisqa davrda bu ishlarimiz o'zining ijobiy natijalarini bermoqda. Boshlangan ishlarimizni izchil davom ettirsak, nasib etsa, bu borada ham "portlash effekti"ga erishamiz". Bizning 1-Prezidentimiz I.A.Karimovning chet tillar sohasini takomillashtirish masalalariga oid Qarori asosida Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 8-maydagi 124-sonli qarori bilan uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standarti tasdiqlandi. Ushbu standart talablariga ko'ra umum-ta'lim maktablarining 1-4-sinflari uchun A1 "Chet tilini o'rganishning boshlang'ich darajasi" va 9-sinf yakunida A2 "Chet tilini o'rganishning tayanch darajasi"da chet tillarni bilish me'yorlari belgilab qo'yildi. Unga ko'ra, o'quv rejaga 1-4-sinflarga bosqichma- bosqich haftasiga 2 soatdan, yiliga 68 soat qo'shimcha kiritildi. Shuningdek, o'quvchilarga chet tili bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mezonini aniqlab belgilab berildi. Ingliz tilini barcha yoshdagi til o'rganuvchilar birdek sevib o'rganishmoqda, chunki ingliz tili bu-xalqaro til bo'lib, ko'pchilik davlatlarda ichki va tashqi savdo aloqalari, turizm sohalari aynan ingliz tilidagi muzokaralar asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari ingliz tilini o'rgangan inson boshqa millat vakillari bilan birorta qiyinchiliklarsiz fikr almasha oladi. Ma'lumki, nutqiy muloqot ayrim belgilar, so'zlar, so'z birikmalari va nutqiy konstruksiyalar asosida amalga oshiriladi, bular esa turli tillarda turlichadir. Ko'plab ingliz tili o'rganuvchilari nutq jarayonida so'zlarni xato talaffuz qilish orqali suhbatdoshiga o'zi ifodalomoqchi bo'lgan fikrni yetkazdirib bera olmaydi. Albatta, buning sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Ammo asosiy sabablardan biri shuki bu 2 til grammatikasi va fonetikasi o'rtasidagi farqdir. Masalan, O'zbek tili va ingliz tili fonetikasida katta farqning mavjudligi til o'rganuvchilarning talaffuzida ko'plab so'zlarni xato talaffuz

qilinishiga olib kelyapti. Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun til o'rgatish jarayonida noan'anaviy darslar tashkil qilib, interfaol o'yinlardan foydalanish kerak. Bu o'qitish metodlari nafaqat o'quvchilarni balki ular o'rtasida raqobat asosida darsni yanada qiziqarliroq bo'lishiga, hamda o'quvchilarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ishtiyoqlarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarda asosan kommunikativ yondashuv orqali ilk nutqiy ko'nikmalar shakllantirib boriladi, bunda bolalar qo'shiqlari, she'rlar, tez aytishlar muhim o'rin tutadi. Darsda faol harakatli o'yinlardan foydalanish orqali ko'zlangan natijalarga erishish mumkin. Chet tili o'qitishning og'zaki jihatdan ilgari ketishi tamoyiliga ko'ra til materialini o'rganish og'zaki nutqda va o'qishda bir vaqtda olib borilmaydi. Bu bosqichda til materialini o'rganish quyidagi sxema asosida olib boriladi: tinglab tushunish (Listening)-gapirish (speaking)-o'qish (reading)-yozish (writing). Metodist olim Yagang (1994) ning fikricha ingliz tilini o'rganayotgan tinglovchi o'ziga bir muncha tanish bo'lgan aksentni esda saqlab qoladi, unga ko'nikadi, natijada boshqa aksentda gapirilgan nutq unga g'alati qovushmagandek eshitilishi mumkin. Tinglab tushunish ingliz tilini o'zlashtirishga muhim belgisi hisoblanadi. Tinglanayotgan material tushunishga xalal beruvchi omillarni bartaraf etish mashg'uloti jarayonida talabdan zukkolik, e'tiborlilik, mehnat va tajriba talab etiladi. Yuqoridagi kabi muammolarni oldini olish uchun quyidagi interfaol o'yin usullarini taqdim qilamiz:

- Kviz kartochkalari (Quiz Cards) bu biror mavzu o'tib bòlingach, o'tkaziladigan nazorat savollaridir. Bunday paytda tayyorlanish uchun savollar uyga berilmaydi. Savollar kartochkalarga yoziladi. 1-komanda kartochkalarga biror mavzu doirasidagi sòzlardan yozadi va uni 2-komandaga (spelling) tovushlar ketma-ketligida aytadi. 2-komanda esa berilgan sòzni tògri talaffuz qilishi kerak. Bu o'yindan tovushlar mavzusini o'tib bòlgandan sòng foydalanish qòl keladi. O'yin jarayonida har ikkala komanda ishtirokchilari sòzni tògri talaffuz qilish uchun sòzlar spelling qilinayotgan vaqtda diqqat bilan tinglaydi. Albatta, bu o'yin o'qituvchi tomonidan nazorat qilib boriladi. Bu o'yin o'rganuvchilarning eshitish va tinglash qobiliyatini o'stiradi.

- Pantomima (Pantomime) bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bòlgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, til o'rganuvchilar charchagan paytda foydalansa bòladi.

- Tezkor javob (Quick answers) bu usuldan takrorlash darslarida foydalanilsa bòladi. Bu o'yinda o'quvchilar sonining kòp bòlishi ahamiyatga molikdir. O'yin koptokcha orqali musiqa sadosi ostida boshqariladi. O'qituvchi 1-bòlib o'yinni boshlab beradi. Bu o'yinni aynan bògin va uning turlarini takrorlash mavzusida qòllansa o'quvchilar xotirasida takrorlanayotgan mavzu yanada mustahkamlanadi. Koptokcha o'quvchilar bòylab almashinadi. Musiqa tòxtatilganda koptokcha kimda qolsa, uni otgan o'quvchi o'sha o'quvchiga quyidagicha urgu ostidagi sòzlarni 4 ta tur bòginda o'qilishiga oid savol beradi. 1-o'quvchi: A unlisi 2-tur yopiq bòginda nechanchi son tovush bilan talaffuz qilinadi va unga misol keltiring.

2-òquvchi: A unlisi 2-tur yopiq bòğinda 4-sondagi tovush bilan talaffuz qilinadi.
M: mat, cat, hat.

-Rasmlar sòzlaganda (When pictures speak) bu usul ham ancha qulay bòlib, ingliz tilini òrgatishda, talaba, òquvchilarning oğzaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalaniladi. Bu kabi òyinlar til òrganuvchilarda sòz boyliklarini hamda tògri talaffuz qilish (pronunciation) oshirishga hordam beradi.

Xulosa òrnida shuni aytish mumkinki, ta'limning interfaol usullari òquv materiallarini òzlashtirish jarayonida òquvchilarni faol fikrlashga va mashq qilishga undaydigan usullardir. Ushbu usullar ijobiy ta'lim motivlarini shakllantiradi, òquvchilarning ijodiy qolbilyatlarini rivojlantiradi, òquv jarayoniga òquvchilarni faol jalb qiladi. Bu kabi òyinlar yordamida til òrganuvchi òquvchilar nafaqat ingliz tilidagi sòzlarni tògri talaffuz qilishga, balki ingliz tilini òz ona tilidek bilishga undaydigan omillardan biri sanaladi, hamda bunday interfaol usullar zerikarli va tanish bòlgan darslarni òquvchilar uchun qiziqarli qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÒYXATI:

1. " Maktab va hayot" ilmiy-metodik jurnal. 2020-yil, 8-son, 22-23-betlar.
2. "N.Q.Xatamova, M.N.Mirzayeva " Ingliz tili darslarida qòllaniladigan interfaol usullar" (Uslubiy qòllanma) "Navoiy" 2007-yil, 40-bet.
3. " Boshlang'ich sinflarda chet tillarni òqitishning psixologik asoslari va samarali texnologiyalari" ilmiy-metodik qòllanma, Toshkent 2015-yil, 7-bet.
4. "Uzluksiz ta'lim" ilmiy-uslubiy jurnal Toshkent 2020-yil, 1-son, 99-100-betlar.

O'ZBEK SHE'RIYATIDA ILOHIY ISTILOHLAR VA KOSMOGONIK TIMSOLLAR MUSHTARAKLIGI

Jabborova Malohat

*BuxDU Filologiya fakulteti O'zbek
Adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistri*

Annotatsiya. *Maqolada Qur'on va o'zbek adabiyoti, xususan, she'riyati mushtarakligi, Nanoiy, Mashrab she'riyatining tasavvufiy talqini, she'riyatimizda kosmogonik jismlar: oy, quyosh, yulduzlarning ramziy-qiyosiy talqini, ularning shaxs obrazida qo'llanishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Qur'oni karim, Mashrab, vatan, xalq, osmon, quyosh, yulduz, oy, eshik, tong, yetti, shajaraviy, nur.*

Diniy, jumladan qur'oniy mavzularni jahon, xususan, o'zbek adabiyotiga singib ketishini o'rganish faqat diniy nuqtayi nazaridagina ibratli bo'lib qolmay, balki Sharq, shuningdek o'zbek adabiyotining ham mavhum qirralarini oydinlashtirib, hozirgi o'zbek adabiyotining shajaraviy, moziydan uzilmas aloqalarini tiklashga madad beradi. Qur'oni karimda 17-suraning 86-oyatida shunday deyiladi: "Qasamki, agar xohlasak, sizga vahiy qilgan narsa-Qur'onni sizdan ketkazurmiz, so'ngra o'zingiz uchun (ya'ni bizdan Qur'onni qaytarib olish uchun) boshqa bir vakil-homiy topa olmassiz".

Darhaqiqat, Parvardigor homiyligi tufayli Qur'on bizga qaytdi va o'zbek adabiyoti o'zining asl o'zani-islom oqimiga qo'shildi. Sohinafas qalb egasi Boborahim Mashrabda shunday miralar uchraydi:

Olovga soldi asbob etgali boz,
Azaldan zar edim, zargar topildi.
Dedi Mashrab chu kuyganlarga kuymas,
Muhabbat qonidin javhar topildi.²⁵

Haqiqatan ham, zarrin so'zlarimizga zargar yagonadir va azaldan shunday bo'lib kelgani haq. Temuriylar shajarining yuksak vakili Amir Temurning "Temur tuzuklari" asarida ham qur'oniy talqinlar bejirim bezaklar singari singirilgan. U qur'onni umri davomida e'zozlab, barcha ishlarini oyatlar bashorati yordamida bajargan. Chunonchi, o'zidan bir necha barobar qudratliroq qo'shin Ilyosxo'ja boshchiligidagi mog'ul qo'shinlariga qarshi kurashda Qur'oning 2-surasi, ya'ni Badr surasining 249-oyatiga tayanadi: "Qanchadan qancha kichkina guruhlar Allohning izni bilan kata guruhlar ustidan g'alaba qilgan". Ushbu bashoratni topganimdan keyin lashkarimni tartibga keltirib, uni yetti fajvga bo'lib yo'lga tushdim". Mazkur oyatning nozil etilishi Badr qudug'i yonidagi jang bilan bog'liq bo'lib, Muhammad alayhi-s-

²⁵ Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 29-taborak porasi. Toshkent, 1992.

salom kam sonli lashkari bilan ko'p sonli mushrik qurayshlarini tor-mor qilgani haqidadir. Bu oyat islom dinining shukuhli sahifalaridan biri deb e'zozlanadi.

Turkiy adabiyotning mehr-u mohi bo'lgan hazrat Navoiy ijodiyotida ham osmon jismlarining ilohiy tajallisi ufurib turadi.

Lek quyosh javhari chun keldi pok
Bo'lsa bulut nurig'a mone ne bok...
Kavnni yoritdi rasuli arab,
Netgay o'zin tiyra qilib bu-Lahab-²⁶

Bunda quyosh ramziy mohiyat kasb etib Muhammad payg'ambarimizni anglatadi, bulut esa Abu Lahab kabi unga isyon qilgan kofirlar timsolidir. Kavn so'zining ma'nosi "olam, borliq" demakdir. She'ning mazmuniga keladigan bo'lsak,, ya'ni aslida javhari pok bo'lgan quyosh nuriga bulut monelik qila olarmidi? Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomga necha Abu Lahablar qarshilik qilgani bilan biror natija chiqara oldilarmi?-degan ma'no tushuniladi. Qur'oni Karimning "Jum'a" surasida Tangri taolo shunday marhamat qiladi: "U(Alloh) omiylar(ya'ni, ahli kitob bo'lgan ilmsiz kishilar) orasiga o'zlaridan bo'lgan, ularga (Qur'on) oyatlaridan tilovat qiladigan, ularni (shirk va jaholatdan) poklaydigan hamda ularga kitob-Qur'on hamda hikmat-hadisni o'rgatadigan bir Payg'ambarni (ya'ni, Muhammad alayhissalomni) yuborgan zotdir. Shakshubhasiz ular (o'zlariga payg'ambar kelishidan) ilgari ochiq zalolatda edilar."²⁷

"Hayrat ul-abror"ning oltinchi maqoloti bevosita axloqiy muammo talqiniga bag'ishlanadi va shoir unda odob egalari haqidagi mulohazalarini keltirib o'tadi. Xususan, Navoiy odobning asosini tavoze'da ko'radi va shunday deydi:

Chunki tavoze'g'a xam o'ldi hilol,
Bo'ldi fuzunroq anga har kun kamol.

Adib bunda tavoze'lik kishini yoy shaklida egilib chiqqan hilol (yangi oy)ga o'xshatadi. Odob ortida topilgan kamol va ehtromni hilolni kunba kun to'lishib, chiroy ochib borishiga mengzab, go'zal tashbeh yaratadi. Navoiy odobning zidi sifatida kulguni ko'rsatadi:

Kulgiki o'z haddidin o'ldi yiroq,
Yig'lamoq andin ko'p erur yaxshiroq...
Qildi bulut ashki bilan dur nisor,
Bo'ldi chaqin kulgisidin xoksor-

Ya'ni haddan ortiq kulgi qalbni o'ldiradi. Bundan yig'l, ko'z Yoshi yaxshiroqdir. Axir bulut ko'z yoshlari bilan gul undirishini, chaqin esa befoyda ovozidan uyalib, o'chib qolishini ko'rmaganmisan?!

Navoiy bu misralarda oy, bulut kabi osmon jismlari orqali inson qiyofasidagi komillik va zalolat chegaralarini yoritib beradi.

O'rinsiz kulgining kufr ekanligi haqidagi talqinlar muqaddas kitoblarda bir qancha rivoyatlar asosida yorib beriladi.

²⁶ Alisher Navoiy. "Hayrat ul-abror" Toshkent:G.G'ulom,1997.

²⁷ Qur'oni Karim (O'zbekcha izohli tarjima),-Toshkent: "Cho'lpon" nashriyoti, 1992.

Ibn Umar (r.a)dan rivoyat qilinadi: Payg'ambarimiz(s.a.v.) bir kuni masjidga chiqdilar. Qavm gaplashib, kulishib turardi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) ularning oldiga to'xtab salom berdilar va ularga: "Lazzatni kesuvchi narsani ko'p zikr qilinglar" dedilar. Bizlar:"Yo Rasullalloh, lazzatni kesuvchi narsa nima?" deb so'radik. "O'lim", dedilar.

Shundan keyin yana bir kun chiqdilar. Qavm kulishib turgan edi. Ularga salom berib: "Ogoh bo'linglar! Nafsim qo'lida bo'lgan zotga qasamki, agar men bilgan narsalarni sizlar bilganingizda edi, albatta, kamroq kulib, ko'proq yiog'lar edingizlar",- dedilar.²⁸

Mumtoz matnlar, she'rlar bilan ishlar ekanmiz, uning bevosita din bilan, tasavvufiy qarashlar bilan bog'liq ekanligiga guvoh bo'lamiz. Chunki dindan, iymondan yiroq adabiyot ruhsiz adabiyotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boltaboyev H. Qur'on va o'zbek adabiyoti. O'zb.Res. FA "Fan" nashriyoti, 1993-yil.
2. Hasanov Sh. XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek dostonlarining poetikasi. Filol. Fanlari d-ri...- Toshkent.:2004.
3. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 29-taborak porasi. Toshkent, 1992.
4. Alisher Navoiy. "Hayrat ul-abror" Toshkent:G.G'ulom,1997.
5. Qur'oni Karim (O'zbekcha izohli tarjima),-Toshkent: "Cho'lpon" nashriyoti, 1992.
6. Imom al-Buxopriy. Al-adab al-Mufrad. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 1990.

²⁸ Imom al-Buxopriy. Al-adab al-Mufrad. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 1990.

IMOM AL-BUXORIY HADISLARNI TADQIQ ETISHGA QARASHLARI

Yaxshiboyeva Zarnigor Asliddin qizi

Asliddinov Husanjon Erkin o'g'li

Sayidov Shaxzodjon Aslanboy o'g'li

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti

Pochta aloqa texnologiyasi talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk muhaddis olim Imom al-Buxoriyning hayot yo'li, islom diniga qo'shgan hissalarini, uning asarlari haqida bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Islom dini, hadisshunos, muhaddis olim, hadis.*

Hadis ilmining rivojida oltin davr hisoblangan hijriy uchinchi (milodiy to'qqizinchi) asrda hadisshunoslikda katta muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilgan. Chunonchi, butun islom dunyosidagi eng nufuzli manbalar deb tan olingan oltita ishonchli hadislar to'plamining (as-sihoh as-sitta) mualliflari yashab ijod qilganlar. Yana shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olti muhaddisning deyarli hammasi Markaziy osiyolik bo'lib, ular: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Muslim ibn al-Hajjoj (206/819 – 261/874), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (209/ 824 – 279/892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoniy (202/817 – 275/880), Imom Ahmad An-Naso'iy (215/830 – 303/915), Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazib ibn Mojja (209/824 – 273/886) kabi siymolardir. Shular ichidan "Hadis ilmida amir al-mo'miniyn" degan sharafli nomga sazovor bo'lgan Imom al-Buxoriy alohida e'tiborga molik buyuk olimdir. Uning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug'iyra ibn Bardazbeh al-Juafiy al-Buxoriy bo'lib, u hijriy hisobda 194 yil shavvol oyining 13-kuni (810 yil 20 iyul)da Buxoro shahrida tavallud topgan. Boshqa ko'pgina olimlardan farqli o'laroq al-Buxoriy tug'ilgan sana aniq ko'rsatilishiga sabab shuki, uning otasi Ismoil o'z davrining ilmli odamlaridan bo'lib, o'g'lining tug'ilgan kunini o'z qo'li bilan yozib ketgan qog'oz zamondosh olimlar ixtiyoriga yetgan va shu xususda ham uning aniqligiga hech shubhasiz. Al-Buxoriy yoshligidayoq otasi vafot etib, onasi tarbiyasida o'sgan. U yoshligidan aql-idrokli, o'tkir zehni va ma'rifatga havasi kuchli bo'lib, turli ilm-fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo'r qiziqish bilan egallaydi. Manbalarda ko'rsatilishicha, u o'n yoshidan boshlab o'z yurtidagi turli rivoyatchilardan eshitgan hadislarni, shuningdek, Abdulloh ibn al-Muborak va Vakiy kabi olimlarning hadis to'plamlarini mutolaa qilib, yodlagan, ustoz Shayx Dohiliy bilan hadis rivoyatchilari haqidagi qizg'in bahslarda qatnashgan. 825 yili o'n olti yashar al-Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Hijozga qarab yo'l tutadi, muqaddas shaharlar Makka va Madinani ziyorat qilib, olti yil Hijozda yashab, hadis ilmidan o'z bilimini yanada oshirish maqsadida o'sha paytda ilm-fanning yirik markazlaridan hisoblangan Damashq, Qohira, Basra, Kufa, Bag'dod kabi shaharlarda yashab, u joylardagi mashhur olimlardan hadis bilan bir qatorda fiqh ilmidan ham ta'lim oladi, yirik olimlar davrasida ilmiy bahslaru

munozaralarda qatnashadi va ilm toliblariga dars ham beradi. Imom al-Buxoriy hayotining ko'p qismi xorijiy ellarda, musofirchilikda o'tadi. Bu haqda uning o'zi: "Misr, Shom, Mesopatamiyaga ikki martadan, Basraga to'rt marta borganman. Hijozda olti yil yashaganman, Bag'dod va Kufa shaharlariga necha marta borganim hisobini bilmayman", degan ekan. U safar chog'ida ham, bir shaharda muqim turganda ham ilmini oshirish borasida tinimsiz ishlar, to'plagan hadislarini oqqa ko'chirar edi. Muallifning yozishicha, Bag'dodda istiqomat qilgan paytda ko'pincha o'yning nurida ijod qilib, qorong'i kechalarda sham yorug'ida kitob yozar ekan. Ilm oshirish maqsadida al-Buxoriy juda ko'plab olimlardan ta'lim oladi. Nishopurlik al-Hakimning (1015 yilda vafot etgan) yozishicha, ustozlarining soni to'qsontalar atrofida bo'lib, ular: Muhammad ibn Yusuf al-G'aryobiy, Ubaydulla ibn Musa al-Abasiy, Abu Bakr Abdulla ibn az-Zubayr al-Hamiydiy ibn Rohaviyh nomi bilan mashhur bo'lgan Imom Is'hoq ibn Ibrohim, Imom Ahmad ibn Hanbal, Ali ibn al-Madaniy va boshqalardir. O'z navbatida al-Buxoriy ham ko'pgina shogirdlariga ustozlik qilgan. Is'hoq ibn Muhammad ar-Ramodiy, Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy, Muhammad ibn Xalaf ibn Qutayba, Ibrohim al-Harbiy, Abu Iso at-Termiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marvaziy, Muslim ibn al-Hajjoj kabi yetuk olimlar uning shogirdlaridir. Al-Jome' as-sahih" hadis to'plami 97 ta kitob va 3881 ta bobdan iborat bo'lib, undagi barcha hadislar soni, takroriyli bilan qo'shib hisoblaganda 7563 tadir. Kitobning hoshiyasidagi mua'allaq hadislar 1391 ta, biror hadisga tobe' bo'lib kelgan hadislar 344 ta va bu kitobdagi barcha hadislar adadi 9082 taga yetadi. Imom Buxoriy bu hadislarini olti yuz ming hadis orasidan eng-eng sahihlarini ajratib olganini hisobga olsak, bu kitobning yana bir beqiyos qiymati ko'z oldimizda yaqqol namoyon bo'ladi. Agar hadislarining har birini oldin g'usl qilib, ikki rakaat namoz o'qigandan keyin o'z to'plamiga kiritganini ham yodga olsak, bu qiymat yanada ravshanroq ko'rinadi. Bu haqda Imom Firabrydan shunday rivoyat qilinadi: "Imom Buxoriyning: "Mana bu "as-Sahih" kitobimga har bir hadisni g'usl qilib, ikki rakaat namoz o'qiganimdan keyingina kiritdim", deb aytayotganini eshitganman" Muhaddis olimlarning hadislarini sahih deb e'tirof etishida asosan beshta shart mavjud bo'lgan. Bu besh shart quyidagilar: 1) Sanadning uzluksiz bog'langan bo'lmog'i; 2) sanaddagi roviyning odilligi; 3) sanaddagi roviyning xotirasini mukammal bo'lmog'i; 4) hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i; 5) hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i lozim.

Imom Buxoriy nazdida esa hadislar sahihlik darajasiga yetishi uchun o'n ikkita sharti mavjud bo'lgan. Bu o'n ikkita shart yuqorida keltirilgan beshta asosiy shartlarning zamirida turadi. Ular quyidagilar

1. Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir shaharda zamondosh bo'lishi, agar bir shaharda zamondosh bo'lib istiqomat qilmagan bo'lsa hadis muttasil sanad deb qaralmagan.

2. Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir marta bo'lsa ham uchrashgan bo'lishi, agar bir shaharda istiqomat qilib uchrashmagan bo'lsa ularning bir-biridan hadis rivoyat qilishi muttasil sanad deb qaralmagan.

3. Raviy (hadis rivoyat qiluvchi shaxs) hadisni o'ziga yetkazuvchi roviydan ijozatan yuzma-yuz holatda og'zaki (rivoyatan) yoki yozma ravishda (diroyatan) olgan bo'lishi (bu uch (1-3) shart "sanadning ko'rish, eshitish va o'qish orqali bog'lanishi" zamirida turadi).

4. Raviy musulmon bo'lishi, dinsiz va g'ayridin kishidan hadis qabul qilinmagan.

5. Raviy balog'atga yetgan bo'lishi, ya'ni hadisni yod olib boshqalarga yetkazishda mas'uliyatni anglab yetadigan yoshda bo'lishi.

6. Raviy aqlli bo'lishi, aqli zaifdan hadis rivoyat qilinmaydi.

7. Raviy fosiq bo'lmasligi, fosiq kishining hadisi qabul qilinmaydi.

8. Roviylarning eng ishonchlisi, rostgo'yi, odamiyligi (bu beshta (4-8) shartlar "roviyning din va dunyo ishlarida odil bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

9. Raviy xotirasining kuchli bo'lishi, ya'ni eshitgan hadisini asl holda yod olib qolmog'i.

10. Raviy xotirasi sust bo'lsa eshitganini yodlab yozib qo'ygan bo'lishi (bu ikki shart (9-10) "hadis sanadidagi roviylar xotirasini mukammal bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

11. Hadis sanadi va matni ixtilofdan xoli bo'lishi (bu 11-shart "hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

12. Hadis sanadi va matni zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lishi (bu 12-shart "hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i" shartining zamirida turadi).

Imom al-Buxoriy xorijdan qaytgach, o'z vatani Buxoroda ko'plab shogirdlar va ulamolarga hadis ilmidan saboq berish bilan mashg'ul bo'ladi. Ko'pchilik uni hurmat qilgan, ammo ba'zi hasadgo'y, qora niyatli kishilar al-Buxoriyni ko'rolmas edilar. Natijada hasadgo'ylarning xatti-harakati tufayli Buxoro amiri Xolid ibn Ahmad az-Zuhaliy bilan al-Buxoriyning aloqasi buzilib qoladi. Bunga sabab, amir olimdan huzuriga kelib "Al-jome' as-sahih", "At-ta'rix" kitoblarini o'qib berishni talab qiladi. Lekin al-Buxoriy "Men ilmni xor qilib, uni hokimlar eshigi oldiga olib bormayman, kimga ilm kerak bo'lsa, o'zi izlasin. Lekin Alloh oxirat kuni ilmni yashirmay uni toliblarga sarf qilgani uchun meni kechiradi", degan javobni aytadi. Amirga javob yoqmay, fitnachi, bo'htonkor shaxslarning gapiga kirib al-Buxoriyga shaharni tark etishni buyuradi. Shundan keyin al-Buxoriy Samarqandga qarab yo'l oladi va birmuncha muddat Xartang qishlog'ida o'z shogirdlari va qarindosh-urug'larinikida yashagandan keyin og'ir kasalga chalinib, hijriy 256 yil (melodiy 870 yil 1 sentyabr) 60 yoshida vafot etadi va shu yerda dafn qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] “Manuscript Funds of Uzbekistan –O‘zbekistondagi Qo‘lyozma fondlari muhofaza qilish, kataloglashtirish va mutaxassislar malakasini oshirish”, 2019 yil iyun. Samarqand Xalqaro anjumanining maqolalari to‘plami. Istanbul 2020. Daurbekova I. Imom Buxoriyning “al-Jome’ as-sahih” asari qo‘lyozmalarining dunyo kutubxonalaridagi nusxalaridan namunalar. –B389.

[2] Imom Buxoriy Qo‘lyozmalar fondi elektron bazasi. “Sahihul Buxoriyning Jahon qo‘lyozmalar fondidagi qo‘lyozmalari”.

[3] Ibn Hajar al-Asqaloni. Fathu-l-Boriy. Qohira. 1880y.– B 5.

[4] O‘sha asar. –B 5.

[5] Ibn Hajar al-Asqaloni. Fathu-l-Boriy. Qohira. 1880y. B.5.

XALQ PEDAGOGIKASIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING AKS ETISHI**Mutalliyeva Diyora Nodirbek qizi***NamDU, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bola tarbiyasida oila va oilaviy tarbiyaning muhim ahamiyati, oila tarbiya o'chog'li sifatida muhim omil ekanligi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Oila, tarbiya, qadriyatlar, barkamol avlod*

Annotation: *This article highlights the importance of the family and family education, and the fact that factor as a center of education.*

Key words: *Family, education, values, mature generation*

Tarbiya haqida so'z borar ekan avvalo inson ko'z o'ngida unga zamin, poydevor oila sanaladi.

Tarbiyani nafaqat oilada balki butun bir inson yashab istiqomat qiluvchi jamiyat, yurt, makon zamondan qat'iy nazar insonlar tomonidan berib boriladi.

“Tarbiya–o'sib kelayotgan avlodlarda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy kamolot va dunyoqarashni insoniy e'tiqod, burch va mas'uliyatni jamiyatimiz kishilariga xos bo'lgan axloqiy fazilatlarini yaratishdagi maqsadni ifodalaydi. Tarbiya-bola tug'ilganidan boshlab umrining ohirigacha davom etadigan jarayondir”[1.11].

Tarbiya shunday muhim jarayonki uning asl mohiyati dastlabki poydevoriga bog'liq mashhur faylasuf, shoir Bedil aytganidek: Bino poydevorining birinchi toshi qiyshiq qo'yilsa binoning boshi yulduzga yetsa ham qiyshiq bo'lib qolaveradi. Ushbu binoning me'morlari esa oila deb atalmish qo'rg'onning sohibi va sohibalaridir.

“Mamlakatimizda sog'lom va uyg'un kamol topgan avlodni tarbiyalash uchun zarur imkoniyatlar hamda shart sharoitlarni yaratish, 21-asr intellektual qadriyatlar ustuvorlik qiladigan asr ekanligini e'tiborga olgan holda vatanimiz yigit va qizlarini har tomonlama barkamol shaxslar etib shakllantirish borasidagi keng ko'lamli chora tadbirlar kompleksini amalga oshirish maqsadida 2010-yil O'zbekiston Respublikasida “Barkamol avlod yili” deb e'lon qilindi.[2.3]

Birinchi prezidentimiz Islom Karimov farmoniga muvofiq amalga oshirilgan “Barkamol avlod yili” dasturida o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratildi.

Yosh avlod tarbiyasini boy va komil inson etib tarbiyalashda oila va oilaviy muhit juda katta ahamiyat kasb etadi.

“Oila–qon-qarindoshlik, qarindoshchilik, nikoh orqali yoki birga istiqomat qilish orqali bog'langan odamlardan iborat ijtimoiy guruhdir[3.97]

Oila o'ziga xos urf-odatlar an'ana va qadriyatlarni mujassam etgan kichik vatan sanaladi. Bola tug'ilganidan uning qulog'iga ona allasi bilan kirgan mehr ana shu tarbiyaning nurli uchqunlaridir. Oila deb atalmish mustahkam qo'rg'onning himoyachisi, mardlik timsolini o'z otasi timsolida ko'radi. Atrof muhit, vatanga bo'lgan muhabbat mehr tuyg'ularini esa erta tongdan hovlini chinniday sarishta

tutib, dasturxonga issiq shirmoynonlarni terayotgan onasidan o'rganadi. Tarbiya deb atalmish bog'ning ilk bog'bonlari, ya'ni ota-onalar qanchalik mohir mehnatkash, oliyjanob, aql zakovatga ega bo'lsalar ushbu bog'ning mevalari farzandlar kelgusi faoliyati davomida ana shu oiladan olgan ta'lim tarbiyasini yanada mustahkamlab boyitib boradi.

1998-yilni "Oila yili" deb e'lon qilinishi "Oila" ilmiy amaliy Markazining tashkil etilishi, Respublikada oila manfaatiga qaratilgan maxsus Davlat dasturining qabul qilinishi, uning mantiqiy davomi sifatida 1999-yilni "Ayollar yili" deb e'lon qilinishi, viloyatlarda oilaga xizmat qiluvchi turli maslahatxonalarining tashkil etilishi, oila muammolarini ilmiy tadqiq etish maqsadida O'zbekiston tarixida birinchi bor oila psixologiyasi muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib boradigan ilmiy kadrlarni tayyorlash maqsadida aspirantura tashkil etilishi, ularga aspirantlarning qabul qilinishi yuqoridagi fikrimizning dalilidir [4.3]

Konstitutsiyamizning 63-moddasida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanligi takidlab o'tilgan. Konstitutsiyamizda ko'rsatilganidek oila jamiyatning ajralmas bo'g'ini ekan uning har qanday huquqlari davlat tomonidan himoya qilinadi. Ammo bugungi kunda ko'plab oilalarning arzimagan sabablar va tushunmovchiliklar oqibatida ajralib ketishi o'sib kelayotgan yosh avlod taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Statistika ma'lumotlariga qaraganda Respublikamizda joriy yilning birinchi yarim yilligi davomida 12 ming 810 ta, o'tgan yilning shu vaqtiga nisbatan 3 ming 151 ta kam oilaviy ajralishlar ro'yxatga olingan, ammo, shu yilning o'zida respublika bo'yicha 8 ming 725 nafardan ortiq voyaga yetmagan bolalar ota yoki ona mehridan mahrum bo'ldilar. Anglash joizki tarbiya o'chog'i bo'lmish oilani asrab avaylash har bir shaxsning muqaddas burchidir. Oilani qutlug' dargoh deya e'zozlash shu muhitda niholdek parvarish olayotgan yoshlar kelajagiga zamin yaratishiga shak-shubxa yo'q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.11. O'.M.Asqarova, M.S.Nishonov, M.Xayitboyev. Pedagogika. Darslik. T.: 2008-yili

2.3. I.Karimovning "Barkamol avlod yili" davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora tadbirlar to'g'risida"gi farmoyishi.

3.97. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi 2000-2005-yillar.

4.3 G. B .Shoumarov, I.O.Haydarov, N.A.Sog'inov, A.Akramova, G.Solihova, G.Niyozmetova- Oila psixologiyasi. T .2008-yil

ЎЗБЕКИСТОНДА ИНФЛЯЦИОН ТАРГЕТЛАШ РЕЖИМИГА ЎТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Мусаев Зиқир Зоқирович

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда инфляцион таргетлаш режимига ўтиш шароитида монетар сиёсатнинг стратегик ва тактик мақсадлари ўрганилган. Шунингдек, инфляцион таргетлаш режимига мос келадиган монетар сиёсат инструментлари тўпламини танлаш ва улардан самарали фойдаланиш амалиёти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: инфляцион таргетлаш, монетар сиёсат, валюта курси, фойз ставкаси, инфляцион босим.

Мамлакатимизда 2017 йилда иқтисодиётни либераллаштириш ва бунда бозор механизмлари ролини оширишга қаратилган янги босқичдаги ислохотларнинг жадаллашуви ўрта муддатли истиқболда банк тизими ва пул-кредит сиёсатининг замонавий ривожланиш йўналишларини белгилаб берди. Бунда, мазкур йўналишдаги муҳим қарорлардан бири миллий валюта алмашув курсининг бозор механизмлари асосида шаклланиш тамойилларини жорий этиш орқали ички валюта бозорини босқичма-босқич либераллаштирилиши билан боғлиқ амалий қадамлар бўлса, иккинчи муҳим қарор сифатида монетар сиёсатининг мақсадли кўрсаткичларини ўзгартирилиши яъни, монетар таргетлашдан инфляцион таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори [1] ва фармон [2] ларининг қабул қилинганлигини келтириш мумкин. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки монетар сиёсатнинг стратегик мақсадларидан келиб чиқиб, асоссиз инфляцион кутилмаларни олдини олиш мақсадида инфляцион таргетлашнинг принцип ва механизмларини босқичмабосқич татбиқ қилиш, пул-кредит сиёсати ва инструментларини тубдан такомиллаштириш, ушбу услуга ўрта муддатли истиқболда тўлиқ ўтиш ва пул-кредит соҳасида амалга оширилаётган сиёсат ва чораларнинг шаффофлигини ошириш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Хусусан, бозор механизмлари асосида валюта курсининг шаклланиши амалиётига ўтилиши, Марказий банк олдида асосий эътиборни ички нархлар барқарорлигини таъминлаш асосида пул-кредит сиёсатини такомиллаштиришга қаратиш вазифасини қўйди. Шу билан бирга, валюта бозорини либераллаштириш борасидаги ислохотларнинг мувафақиятли амалга оширилиши кўп жиҳатдан пулкредит сиёсатини такомиллаштириш, тижорат банклари фаолиятини мустаҳкамлаш ҳамда банк тизимини ривожлантириш чоралари самарадорлигини таъминлаш имконини берди.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки монетар сиёсатининг замонавий йўналишлари Ўзбекистон Республикасининг янги

тахрирдаги «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 ноябрдаги ПФ-5877-сонли «Инфляция таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармонига асосланади. Унга кўра, ҳозирда монетар сиёсатни амалга оширишда Марказий банк томонидан асосий эътибор таркибий ислохотларнинг янги босқичида инфляция таргетлаш режимини фаол татбиқ этиш орқали монетар сиёсат шароитларини белгилашга қаратилмоқда. Бунда, Марказий банк инфляция таргетга эришиш ва пул-кредит сиёсати инструментлари, механизмлари ва жараёнларини инфляция таргетлаш режими стандартларига мувофиқлаштириш бўйича қуйидаги вазифаларни белгилаб олди [3]:

1. Операцион механизмни ривожлантириш соҳасида:

- асосий фоиз ставкаси ва фоиз коридорини жорий этиш;
- ички валюта бозорини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;
- кредит бозоридаги сегментация даражасини пасайтириб бориш.

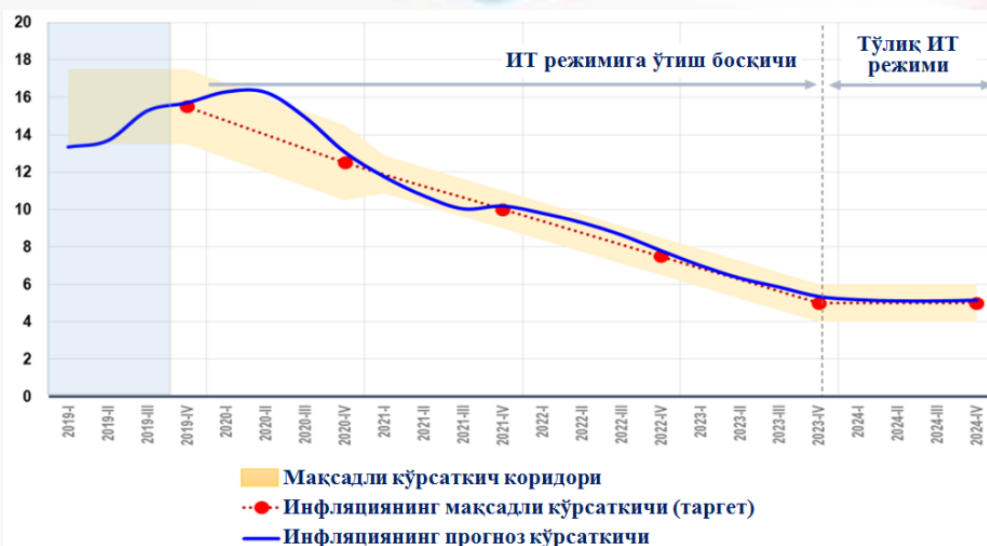
2. Таҳлилий-прогноزلаш салоҳиятини ошириш соҳасида:

- макроиқтисодий таҳлил ва прогноزلаштириш тизими (FPAS) ҳамда замонавий моделлаштириш инструментларини жорий этиш;
- аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг инфляция кутилмалари ва инфляция омилларини эмпирик моделлар асосида ўрганиб бориш услубларини ишлаб чиқиш.

3. Коммуникация сиёсатини такомиллаштириш соҳасида:

- коммуникация сиёсатининг замонавий тамойилларидан фойдаланиш;
- бозор иштирокчилари билан мулоқот қилишнинг самарали механизмларини татбиқ этиш.

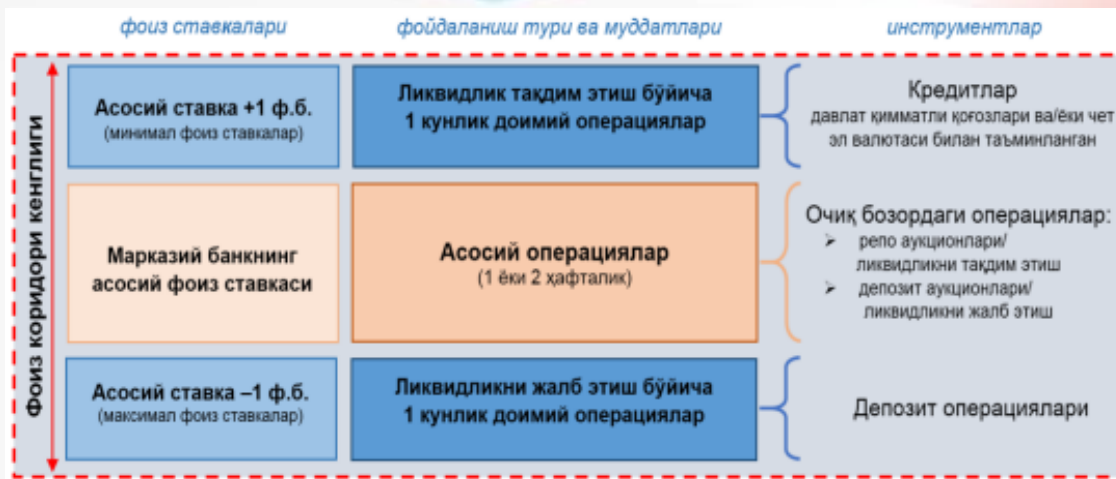
Иқтисодиётда инфляция жараёнлар аксарият ҳолатларда талаб омиллари натижасида, яъни иқтисодиётда товар ва хизматларга бўлган талабнинг ишлаб чиқариш ҳажмларига нисбатан тезроқ суръатларда ўсиши натижасида юзага келади. Ялпи талабнинг ўсиши эса, асосан, давлат бюджети харажатлари ва иқтисодиётга йўналтирилган кредитлар ҳажмининг ўсиши, аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари даромадларининг ошиши ҳисобига рўй беради.

1-расм. Ўзбекистонда инфляциянинг мақсадли кўрсаткичлари ўзгариш траекторияси

1-расмдан кўринадики, 2019 йил 1 январдан инфляцион таргетлаш режимига ўтиш босқичи бошланган бўлиб, дастлаб 2019 йилнинг тўртинчи чорагида инфляциянинг мақсадли кўрсаткичи белгилаб олинди. Марказий банк томонидан мақсадли кўрсаткичнинг коридори ҳам белгиланган бўлиб ҳозирги кунда мазкур коридор инфляцион таргетга нисбатан $\pm 2\%$ ни ташкил этмоқда.

Шу ўринда, Марказий банк томонидан мамлакатдаги макроиқтисодий шароитлар ҳамда инфляцион кутилмалар даражасидан келиб чиқиб мақсадли кўрсаткич коридорини 2021 йилнинг биринчи чорагидан $\pm 1\%$ қилиб белгилаш режалаштирилган. Инфляцион таргетлаш режимига ўтиш шароитида монетар сиёсатнинг операцион механизмини такомиллаштириб бориш зарурати юзага келади. Бу борада бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки монетар сиёсатнинг операцион мақсади доирасида банклараро пул бозоридаги фоиз ставкасини асосий ставкага яқин даражада ушлаб туришга ҳаракат қилмоқда. Чунки, банклараро пул бозоридаги фоиз ставкасини асосий ставкага яқин даражада ушлаб туриш Марказий банкнинг пул-кредит шароитларини қатъийлаштириш ёки юмшатиш тўғрисидаги қарорлари таъсирининг пул бозоридаги банк ресурслари қийматига ўтказилишига имкон беради, бу эса иқтисодий агентларнинг инвестицион ва истеъмол қарорларида ўз аксини топади [4]. Одатда, операцион мақсадга эришишда Марказий банк банк тизимидаги қисқа муддатли ликвидликни тартибга солиш амалиётини ҳам олиб боради. Бунда, банк тизимидаги ликвидликка бўлган талаб ва таклиф баҳоланиб, пул-кредит операциялари ҳажми аниқланади. Операцион механизм орқали банк тизими ликвидлигини бошқаришда Марказий банк асосий ва қўшимча инструментлар тўплами сифатида очиқ бозорда 1 ҳафтадан 2 ҳафтагача муддатли асосий операциялардан ҳам фойдаланади (2-расм).

2-расм. Банк тизимидаги қисқа муддатли ликвидликни тартибга солиш бўйича операциялар

Бугунги кунда банк тизими ликвидлигини меъёрида таъминлаш доирасида икки ҳафтагача ликвидлик бериш учун кредит, депозит ва репо аукционлари ўтказилмоқда. Мазкур аукцион савдоларида Марказий банкнинг асосий ставкаси савдо сессиясининг бошланғич нархи бўлиб хизмат қилмоқда. Умуман олганда инфляцион таргетлаш режимда пул-кредит сиёсати олиб бораётган марказий банклар аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг инфляцион кутилмаларини жиловлаш мақсадида уларнинг марказий банкка бўлган ишончини мустаҳкамлашга ҳамда кенг жамоатчилик билан коммуникацияни ривожлантиришга жиддий эътибор қаратади. Шу билан бирга, инфляцион таргетлаш режимда пулкредит сиёсатини юритиш маълум даражада эркин шаклланадиган алмашув курси бўлишини талаб этади ва бу, ўз навбатида, мазкур режимнинг баъзи ташқи шокларга чидамлилигини оширади.

Мамлакатимизда монетар сиёсатни юритишда инфляцион таргетлаш режимининг танланилиши ушбу режимнинг афзалликлари билан бир қаторда валюта курси ёки монетар таргетлаш режимларида кузатилган қатор муаммолар билан изоҳланади. Хусусан, валюта алмашув курсини таргетлаш режимда курснинг доимий тарзда мақсадли даражада сақлаб турилиши халқаро резервларни сезиларли даражада камайтириб, валюта инқирозининг келиб чиқиш хатарини оширади. Валюта алмашув курсини таргетлаш режимда валюта курсини мос равишда ўзгартириш орқали ташқи салбий таъсирларни мўътадиллаштириш имконияти чекланади [5].

Иқтисодиётни либераллаштириш ва таркибий ўзгартириш, шунингдек, хуфёна иқтисодиётнинг сезиларли даражада мавжуд бўлиши шароитларида пул агрегатларининг кескин ўзгариши кузатилиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, монетар таргетлаш режими доирасида мақсадли кўрсаткичларни ўрнатиш ва унга эришиш вазифасини мураккаблаштиради. Шу билан бирга, пул агрегатлари ва инфляция орасидаги барқарор боғлиқликнинг пасайиши монетар таргетлаш режими самарадорлигини камайтиради.

Бугунги кунда мамлакатимизда инфляцион таргетлаш режимига ўтиш учун қуйидаги макроиқтисодий шароитларни шакллантиришга қаратилган комплекс чоратадбирларни амалга ошириш зарур ҳисобланади [6]:

- монетар сиёсатнинг таъсирчан инструментларини танлаш орқали трансмиссион механизм каналлари самарадорлигини ошириш;

- ички валюта бозори фаолиятини янада либераллаштириш ва такомиллаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни тизимли давом эттириш;

- монетар сиёсатнинг мавжуд инструментларини такомиллаштириш ва янги замонавий бозор инструментларини жорий этиш;

- банклараро пул бозори фаолиятининг шаффофлигини ошириш ва ривожлантириш;

- монетар инструментларнинг макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсирини прогнозлаш ва таҳлил қилиш усулларини такомиллаштириш;

- молия бозорини, шу жумладан, давлат қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш;

- монетар сиёсатни фискал сиёсат билан самарали мувофиқлаштириш.

Миллий иқтисодиёт хусусиятларини инобатга олган ҳолда, пул-кредит сиёсати режимларининг ўзига хос жиҳатлари ва таъсирчанлиги таҳлили ўрта муддатли истиқболда Марказий банкнинг устувор мақсади сифатида нархлар барқарорлигига эришиш вазифасига инфляцион таргетлаш режими жуда мос келишини кўрсатмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, пул-кредит сиёсатини амалга оширишнинг тамойил ва усулларининг инфляцион таргетлашга босқичма-босқич йўналтириш учун зарурий ҳуқуқий асослар ва таянч иқтисодий шароитлар яратилди. Хусусан, валюта сиёсатининг либераллаштирилиши ва бозор шароитларида алмашув курсининг шаклланишини таъминлаш бўйича чоралар, Марказий банкнинг устувор мақсадлари ва амалий мустақиллигини аниқ белгиланиши, пул-кредит сиёсатини амалга оширишнинг фаол босқичига ўтилиши, инфляцияни ҳисоблаш ва баҳолаш усулларини такомиллаштирилиши, шунингдек шаффофликнинг оширилиши ва коммуникацион сиёсатнинг кучайтирилиши каби амалий чоралар инфляцион таргетлашга ўтиш учун асосий шароитларни яратади. Умуман олганда, инфляцион таргетлашга ўтиш монетар сиёсатнинг барча жиҳатларини тубдан қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштиришни талаб этади. Бу эса, ўз навбатида, узоқ муддатли истиқболда барқарор иқтисодий ўсишнинг асоси бўлган макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда сифат жиҳатдан янги босқичга ўтилишини англатади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Пулкредит сиёсатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3272- сонли қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.09.2017 й., 07/17/3272/0001).

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 ноябрдаги ПФ-5877- сонли «Инфляция таргетлаш режимига босқичма-босқич ўтиш орқали пул-кредит сиёсатини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.11.2019й., 06/19/5877/4036-сон).

3. John B. Taylor (2019) Inflation targeting in high inflation emerging economies: lessons about rules and instruments, *Journal of Applied Economics*, 22:1, 103- 116, DOI: 10.1080/15140326.2019.1565396.

4. Bernanke, Ben S., and Frederic S. Mishkin. 1997. “Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy?” *Journal of Economic Perspectives*, 11 (2): 97-116.

5. David Wessel. What is “average inflation targeting”. BROOKINGS. “The Hutchins Center Explains” May 30, 2019.

6. Якубова Ш.Ш. Таргетирование инфляции – современное направление совершенствования денежно-кредитной политики. “Инновацион иқтисодиёт шароитида банк-молия тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. 2019 йил 28 сентябрь. 30-34 бб.

“ҚИРҚ ҚИЗ” ДОСТОНИНИ ЎҚИТИШДА ЗИНАМА-ЗИНА МЕТОДИДАН Фойдаланиш

Узакова Салтанат Парахатовна

Қорақалпоқ давлат университети докторанти

Kalit soʻzlar: *Interfaol texnologiya, adabiyot, poeziya, poema, obraz, metod, janrlar, publicistika.*

Ключевые слова: *интерактивных технологий, литература, поэзия, поэма, образ, метод, жанры, публицистика.*

Key words: *interactive technologies, literature, poetry, poem, character, method, genres, publicistic.*

Умумий ўрта таълим мактабларида қорақалпоқ адабиётини ўқитиш технологиясини такомиллаштириш, инновацион ёндашув асосида адабиёт дарсларида ўқувчиларнинг ахборотларни таҳлил қилиш, назарий билимларини ва кўникмаларини ривожлантиришга, сифатли таълим бериш, таълим олишни яхшилаш ва ўзлаштириш натижаларини баҳолаш усулларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқта.

Халқ достонларини ўқитишда қуйидаги дарс намунаси асосида **зиг-заг** (зинама-зина) методидан фойдаланиш дарс самарадорлигини ошишини таъминлайди.

Мавзу: “Қирқ қиз” достони

Дарснинг мақсади:

Таълимий мақсади: Ўқувчиларни “Қирқ қиз” достони билан таништириб, мазмунини тушунтириш.

Тарбиявий мақсади: Ўқувчиларда инсонийлик фазилатларини улуғлаш, уларни адабиётга, бадиий ижодга ва ўз Ватанига муҳаббат руҳида тарбиялаш.

Ривожлантирувчи мақсади: Ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ривожлантириш, эркин фикрлаш кўникмасини шакллантириш.

Дарс тури: аралаш, мустақамлаш.

Дарсда фойдаланиладиган усуллар: савол-жавоб, зигзаг, суҳбат

Дарсда фойдаланиладиган қуроллар: Дарслик, тахта, баҳолаш карточкалари, слайд чиқарилган қоғозлар.

Дарснинг бориши:

I. **Ташкилий қисм (3 дақиқа):** Ўқувчилар билан саломлашиб, дарс давомати ва ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлигини назорат қилиш.

II. **Янги мавзу баёни: (20 дақиқа):**

Ўқитувчи достонни тушунтирмасдан олдин ўтган дарсдаги “Алпомиш” достони билан уни таққослаб тушунтиради ва достон атамаси, уни ижро

этувчилар, дoston қахрамонлари ва бошқа тушунчаларни ўқувчилар ёдига қайта туширади.

Қорақалпоқ халқ ижодидан гувоҳлик берадиган “Қирқ қиз” достони дунё адабиёти хазинасининг олдин фондидан ўрин олган ёдгорликлардан бири. Достон 1939-1940-йиллари атқалы Қурбанбай жировдан ёзиб олинди. У 1949-йили нашрдан чиқди. Сўнг рус, ўзбек, қозоқ, туркман тилларида босилди.

“Қирқ қиз” достонида қорақалпоқ халқининг чет эл босқинчиларига қарши озодлик кураши, халқнинг одилона, фаровон турмуш учун интилиш орзулари, она юртга, туғилган ерга бўлган чуқур патриотизми жуда бадиийлик билан тасвирланган. Достоннинг бош ғояси – Хоразм халқлари дўстлигини куйлашдан иборат. Воқеанинг ғоявий мазмунига асос – Гулойим ва у бошқарган қирқ қиз. Гулойим бошқарган Қирқ қиз юрт мустақиллигини ташқи душмандан ҳимоя қилиш, юртни обод кўриш, халқ ор-номусига ҳеч ким кўлини теккизмай, янада шундай яхшилик ҳаракатлари йўлида жонини аямай иш қилади, бу йўлда қанчадан-қанча ғалабаларга эришади, ўйлаган мақсадларига етади.

Гулойим – ботир, ботир қизлар сардори, фақат ботирларга ёрдам берадиган йўлдош сифатида эмас, ботирликни ўзи бошлайдиган қаҳрамон қиз. У ақлли, ташқи ёвларнинг бостириб киришини яхши тушунади. Уларга юртини эркин бостиргиси келмайди. Гулойимнинг виждони тоза. У йўққа-борга ишонмайди, иккиюзламачилик, ғийбатчиликни ёмон кўради. Халқ бошига қайғу тушса, Гулойим саросимага тушмайди, халқ жонини қийнаган дardни бартараф қилиш учун, халқни қайғуга солган ҳодисани йўқ қилиб, халқ кўнглини шод қилиш учун умид билан, ишонч билан, куч-ғайрат билан ишга киришади. Халқ бахтсизлигига сабабчи бўлган ёвуз одамларни, Суртайша ўхшаган зolimларни йўқ қилиш учун белини букиб курашга чиқади.

Арслон – Хоразм йигити. Буни Гулойим билан учрашганда ўзи шундай изоҳлайди:

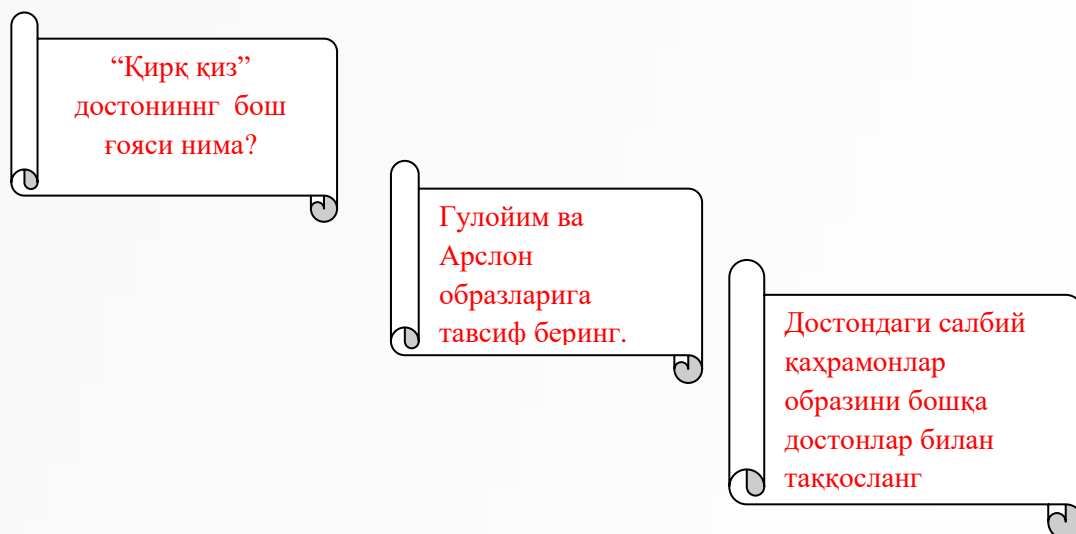
Ўрман билан сарғайды бул ақ жүзим,
Бузық емес туўры еди негизим,
Ўрман билан өткен жылы айрылдым.
Туўып-өскен елим еди Хорезм [96].

Бу ерда Арслон “асосийси тўғри” деб ўз халқининг озодлиги учун, халқни хўрлагувчи хонларга қарши қолишмасдан курашганлиги, юрак амри билан виждонини тоза тутиб, йиртқич хонлар олдида ожизланмаганлиги, ўз бошининг ғами учун уларга бошини эгмаганлигини айтади. Гулойим уни мардлиги, ўзи билан ҳамфикрлиги, ор-номуси ва халқ йўлида хизмат қилиши учун севади. Арслон босқинчилардан, зolim хонлардан халқни ҳимоя қилиб, адолат билан эл бошқаришни қувватлайдиган ботир.

Ўқитувчи томонидан янги мавзу мазмуни шу тарзда тушунтириб бўлингач, дарсни мустаҳкамлашга ўтилади.

III. Мустаҳкамлаш. (15 дақиқа). Дарсни мустаҳкамлашда юқорида таъкидланган янги мавзу бўйича ҳар хил интерактив методлардан фойдаланиб ўқувчиларнинг мавзу юзасидан олган билимларини аниқлаймиз. Анъанавий дарсларда одатдагидек уйга вазифа сўралади, бизнинг дарсимизда эса ноанъанавий янги методларга асосланганлиги боис бу босқич бўлмайди. Чунки вақтнинг аксарият бўлими интерактив методларнинг амалга оширилишини таъминлайди. Давлат таълим стандартларида тўғри кўрсатилганидек, ўрта таълим мактабларидаги ўқитиш тизимининг асосий хусусияти ўқувчиларнинг билим даражасини орттиришда янгича интерактив методлардан ва педагогик технологиялардан моҳирона фойдаланиб, ўқувчиларнинг келажагини янги мақсадларга йўналтира олиш бўлиб ҳисобланади.

Энди биз "Қирқ қиз" достони бўйича ўқувчиларнинг олган тушунчаларини аниқлашда зиг-заг методидан фойдаланамиз. Бунинг учун интерактив методнинг кенг тарқалган тури Зиг-заг (зинама-зина) методидан фойдаланилади. "Зиг-заг методида ўқувчилар гуруҳларга бўлиниб, янги мавзудан олган тушунчаларини бир-бирини такрорламаган ҳолда, кетма-кетликда айтиб, билимларини мустаҳкамлаб боради"[156].

Шундай қилиб, дарс жараёнида ўқитувчи зиг-заг методидан фойдаланиб, янги мавзу бўйича ёзилган саволларни гуруҳларга тарқатиб, уларнинг жавобларини тинглайди. Барча гуруҳлар жавоб бериб бўлгач, ўқитувчи ўз якуний фикрини билдиради ва дарсга фаол қатнашган ўқувчиларни баҳолайди.

IV. Ўқувчиларни баҳолаш ва дарсни яқунлаш. (5 дақиқа)

V. Уйга вазифа: (2 дақиқа). “Қирқ қиз” достонини оқиш ва “Мен севган қаҳрамон” мавзусида матн яратиш.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасын таллау усыллары. – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2017. – 4 б.т. – 64 бет.
2. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын сабақтан тыс жұмыстар арқалы үйрениудің илимий методикалық мәселелери. (Методикалық қолланба). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2018. – 5 б.т. – 80 б.
3. Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.
4. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқыту методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.
5. Юсупов К.А. Академик лицейларда қарақалпақ адабиетини үқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нөкис, Miraziz Nukus, 2021. – 4 б.т – 66 бет.
6. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.
7. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Oqıw qollanba.– Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.
8. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. Ausgabe, 3-2018. 72-75.
9. Юсупов К.А. Повышение интереса учащихся к литературе на основе анализа художественных произведений. «Наука и Общество» журнал, №2 2018, стр.32-34.
10. Юсупов К.А. Изучение внеаудиторных работ по каракалпакской литературе в академических лицеях «Наука и Общество» журнал, №3 2018, стр.36-38.
11. Юсупов К.А. Әбдимурат Атажановтың дәретиўшилиқ устаханасы. «Әмиўдәрья» журналы, №5, 2018, 68-75.
12. Konis A. Yusupov. Studying Karakalpak Poetry in Academic Lyceums by Various Methods in Class. Eastern European Scientific Journal. (ISSN 2199-7977). Germany. Ausgabe, 1-2019. 83-85.
13. Юсупов Қ. Толыбай Қабулов дәретиўшилигин үйрениў. «Әмиўдәрья» журналы, №3, 2019, 55-64.
14. Юсупов К.А. Қонысбай Камалов дәретиўшилигин үйрениўдиң гейпара мәселелери // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институты журналы. – Нукус, 2019. – №4. – Б. 94-98. (13.00.00. №3)
15. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде драмалық шығармаларды интерактив технологиялар менен оқыту // Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2019. – №6/1. – Б. 4-8 (13.00.00. №20).

16. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Т.Қабуловтың өмири хәм лирикасын үйрениў // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журнали. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 106-110 (13.00.00. №3).

17. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде лирикалық шығармаларды таллаў // Қорақалпоқ давлат университети ахборотномаси. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 181-184 (13.00.00. №13).

18. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P.P. 349-354.

19. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Т.Қайыпбергенов дәретиўшилигин оқытыў методикасы // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журнали. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 100-103.

20. Yusupov K.A. Akademik litseylarda qoraqalpoq adabiyoti // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2020. – №6. – Б. 40-41 (13.00.00. №8).

21. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P.P. 1628.

22. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде Ө.Хожаниязов дәретиўшилигин үйрениў // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журнали. – Нукус, 2020. – №1. – Б. 32-35. (13.00.00. №3)

23. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде прозалық шығармаларды таллаў // Қорақалпоқ давлат университети ахборотномаси. – Нукус, 2020. – №3. – Б. 304-308

24. Юсупов К.А. Изучение художественных произведений в академических лицеях // Til va adabiyot ta'limi. Тошкент, 2021. №3. стр. 78-80

25. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074.

26. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in>. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590.

27. Юсупов К.А. Изучение творчества Чингиза Айтматова в академических лицеях. Til va adabiyot ta'limi. Тошкент, 2021. №7. стр.52-53

28. Yusupov K.A., Seytjanov J.E. Problems of artistic psychologism in Karakalpak prose. Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp.2054-2060.2054 10.5281/zenodo.5584439.

29. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. Internaional Scienfiic Jounal Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e- ISSN:2409-0085 (online) Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371. <http://T.Science.org>.

30. Юсупов К.А. К.Алламбергенов. Педагог шайыр лирикасы ҳам тәлим-тәрбия мәселелери // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институти журналы. – Нукус, 2021. – №4. – Б. 100-102.

31. Юсупов К.А. Өсербай Әлеуовтың лирикасын үйрениў. «Әмиўдәрья» журналы, 2021, – №4, – Б. 63-68.

32. Юсупов К.А. Развитие устной культуры учащихся на уроках литературы // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 70-71.

33. Yusupov K.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida qoraqalpoq adabiyotini o'qitish masalalari// Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2022. – №2. – Б. 17-18

34. Yusupov K.A. Teaching students the methods of artistic depiction in Karakalpak prose. // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 04. 2022. Page - 590-603.

35. Yusupov K.A. Methods of selection of Karakalpak Novels. // Journal of Positive School Psychology. (Scopus) Volume. 6, No. 4 (2022). Page - 26-30. ISSN: 7152-7159.

36. Yusupov K.A. Learning Discussing the Epic Novels. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 7 | March 2022. Page - 26-30. ISSN: 2795-739X.

37. Юсупов К.А. Обучение основам письменной речи учащихся. // «PEDAGOGS» international research journal. Volume-7, Issue-1, April-2022. – Стр. 176-181.

38. Yusupov K.A. Theoretical foundations of teaching Karakalpak literature. // GALAXY international interdisciplinary research journal (GIIRJ). ISSN (E): 2347-6915. Vol. 10, Issue 5. May, (2022). PP. – 210-216.

39. Yusupov K.A. Qoraqalpoq adabiyotini uqitish masalalari // Journal of new century innovations. Volume - 5, Issue - 6. May, (2022). PP. – 113-122.

40. Юсупов К.А. Изучение произведений писателя на уроках литературы. Международный научно-образовательный журнал «Образование и наука в XXI веке». Выпуск №26 (том 4), май, 2022. – Стр. 196-201.

41. Yusupov K.A. Methodologu for analyzing lyrical works in literature lessons. // Miasto Przyszłości. (**Impact Factor: 9.2**). Vol. 26 (2022). Page - 200-208.

42. Юсупов К.А. Изучение творчества С.Мажитова в школе. //V Международный журнал научных исследований «Научный импульс». Выпуск №1 (том 1), 30 август, 2022. – Стр. 44-50.

43. Yusupov K.A. Methods of Teaching the Works of O.Satbaev in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. September, 2022. Page – 44-53.

44. Yusupov K.A., Jiemuratova A.S. Development of Oral and Written Speech of Students in Schools. // Journal of intellectual property and human rights. Vol. 01 Issue. September - 2022. Page – 56-66. ISSN: 2720-6882.

45. Yusupov K.A. of Teaching Korakalpok literature // Central asian journal of literature, philosophy and culture. Vol. 03 Issue: 10 - 2022. Page – 75-85. eISSN: 2660-6828.

46. Юсупов К.А. Халмурат Сапаров дөретиўшилик жолы. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 1996. 3-4-саны, 54-60.

47. Юсупов К.А. Бердақ шығармаларын үйрениў усыллары. «Қарақалпақстан муғаллими» журналы, Нәкис, 1996. 1-2-саны, 12-15.

48. Юсупов К.А. «Айдос бий» дәстаны хәм тарийх. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 2000. 2-саны, 94-96

49. Юсупов К.А. (авторлар менен бирге) Оқыўшыларымыз пикир айтады. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 2000. 3-саны.

50. Юсупов К.А. «Айдос бий» дәстаны хәм тарийх. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 2000. 6-саны, 112-115.

51. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир хәм Бердақ шайыр мийрасына көз қарас. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 2001. 2-саны, 126-128.

52. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир қарақалпақ әдебиятында Айдос бий образы. ӨзРИАҚҚБ «Хабаршысы» журналы, Нәкис, 2001. 5-саны, 130-131.

53. Юсупов К.А. Хәзирги дәўир қарақалпақ әдебиятында Айдос бий образының өзгешеликleri. ӨзРИАҚҚБ «Хабаршысы» журналы, Нәкис, 2001. 6-саны, 138-139.

54. Юсупов К.А. «Шырашылар» романының көркем психологизми. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис, 2006. 6-саны, 112-115.

55. Юсупов К.А. ХХ әсирдеги қарақалпақ прозасында көркем психологизм мәселелери. «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2007, 4-саны, 11-15.

56. Юсупов К.А. Ишки монолог хәм шеберлик. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис 2008. 1-саны, 113-116.

57. Юсупов К.А. Лирикалық прозада көркем психологизм. «Әмиўдәрья» журналы, Нәкис 2008. 2-саны, 124-127.

58. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дөретиўшилик шеберлигин үйрениў методикасы. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-санлар, 126-129.

59. Юсупов К.А. И.Юсуповтың «Ўатан топырағы» шығармасының мазмунын үйрениў. ҚМУ хабаршысы, 2009, 3-4-саны, 46-49.

60. Юсупов К.А. Қарақалпақ әдебиятын интерактив методлар менен оқытыў усыллары. ҚМУ хабаршысы, 2011, 1-2-саны, 58-60.

61. Юсупов К.А. Қарақалпақ лирикасын изертлеўши алымның дөретиўшилигин үйрениў. «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналы, 2012, 1-саны, 3-8.

62. Юсупов К.А. «Академиялық лицейлерде И.Юсупов дөретиўшилигин лекция түрleri менен үйрениў усыллары». ҚМУ хабаршысы, 2012, 3-4-санлар, 30-32.

63. Юсупов К.А. Жазыўшылар дәретиўшилигин үйрениў усыллары. «Әмиўдәрья» журналы, Нөкис 2012. 4-саны, 115-118.
64. Юсупов К.А. Қонысбай Камалов-қарақалпақ прозасын изертлеўши алым. «Әмиўдәрья» журналы, 2014, 1-саны, 82-91.
65. Юсупов К.А. Әдилбай Қожықбаев-қарақалпақ әдебиятын изертлеўши. «Әмиўдәрья» журналы, 2014, 6-саны, 123-128.
66. Юсупов К.А. Әдебияттаныўда салмақлы орны бар алым. ҚМУ хабаршысы, №1, 2015, 132-136.
67. Юсупов К.А. Ш.Сейтов прозасында пейзаж хәм қахарман образын үйрениў мәселелери. ҚМУ хабаршысы, №2, 2015, 92-96.
68. Юсупов Қ. Оразбай Сәтбаев поэзиясының көркемлик өзгешеликтери. «Әмиўдәрья» журналы, №5, 2015, 77-87.
69. Юсупов К.А. Жазыўшылардың дәретиўшилиқ психологиясы. XIII Международная научно-практическая конференция «Development of modern science: theory, methodology, practice», 18-19 марта, 2021 г., Мадрид, Испания: – стр. 180-185.
70. Юсупов К.А. Использование современных педагогических технологий в преподавании каракалпакской литературы / Материалы Международной научно-практической конференции. «Татарская литература и культура в контексте взаимодействия национальных литератур и искусств». Казанский федеральный университет, 26-27-марта, 2021 г. Стр.356-362.
71. Юсупов К.А. Изучение творчества Сапа Матчанова. /XV Международная научно-практическая конференция «The world science of modernity. Problems and prospects of development», 25-26 марта, 2021 г., Париж, Франция: стр. 170-175.
72. Юсупов К.А. Инновационные технологии в обучении каракалпакской литературе /Материалы Международной научно-практической конференции. «Татарская поэзия и культура второй половины XX – начала XXI века». Казань, 26-28 апреля, 2021 г. Стр.341
73. Юсупов К.А. Т.Қайыпбергеновтың «Айдос баба» (Мың тиллаға баҳаланған гелле) драмасын таллаў усыллары / «Түркий халықлары фольлоры хәм әдебияты тарийхы изертлениўиниң әҳмийетли мәселелери» атамасындағы online халықаралық илимий-теориялық конференция материаллары топلامы. – Нөкис: НМПИ баспасы, 2021,245-248.
74. Юсупов К.А. Карақалпақ прозасында миллий психологияның сәўлелениўи. /«Түркий филологияның әҳмийетли мәселелери» атамасындағы халықаралық илимий-теориялық конференция материаллар топلامы. Нөкис, Қарақалпақстан, 2021, 113-118-бб.
75. Юсупов К.А. 9-класста Б.Қайыпназаров лирикасын таллаў. /X Международная научно-практическая конференция «НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ПРАКТИКИ», 23-26 ноября 2021 г., Афины, Греция. – 462-466 - бб.

76. Юсупов К.А. Развитие литературной речи и письменного языка учащихся на уроках литературы. “Models and methods for increasing the efficiency of innovative research” a collection scientific works of the international scientific conference (11 Desember, 2021) – Berlin: Copenhagen, 2021. ISSUE– p. 161-165.

77. Юсупов К.А. Қосық теориясын арнаўлы изертлеўши алым.. /Инсан қәдири – инсанлар қәлбинде. (илимий хәм публицистикалық мақалалар топламы. Нәкис: Қарақалпақстан, 2022, 151-159- бб.

78. Юсупов К.А. Анализ методика художественного произведения /Сборник материалов Международную научно-практическую конференцию посвященной 60-летию кафедры «Педагогика» на тему: «Современное общество и педагогическое образование». Казакстан, Нур-Султан, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия университети. 22-апреля, 2022 г Стр.268-271.

79. Юсупов К.А. Ádebiyat sabaqlarında oqıwshılardıń dóretiwshilik kompetenciyasın rawajlandırıw. /The and analytical aspects of recent research: International scientific-online conference, Part 1, Issue 5: May 31st 2022. www.interonconf.com. Turkiya, pp. 104-109.

80. Юсупов К.А. Эпик асарларини ўрганиш усуллари. / в конференция и публикацию статьи в сборнике «Международная конференция академических наук », 25- сентябрь, 2022. Россия. Стр. 115-126. [https:// doi.org/ 10.5281/zenodo.7111598](https://doi.org/10.5281/zenodo.7111598).

81. Юсупов К.А. Изучение лирических произведений на уроках литературы. /Spain International scientific-online conference: “Solution of social problems in management and economy” Part 1, Issue 2: September 20, 2022. www.conf.com. Spain, Испания: pp. 21-26.

82. Yusupov K.A. Akademiyalıq liceylerde poeziyalıq shıǵarmalardı oqıtıw usılları. /Proceedinngs of international Conference on Educational Discoveries and Humanities. Vol. 1 No.1 (2022): ICEDH. Texas, USA.pp. 46-58.

FORMING QUALITIES OF PATIENCE WITH THE HELP OF HADITHS

Umarova Sevara Ravshanjan's Daughter

Department of "Pedagogy and Psychology" of the Tashkent Medical Academy

Sabrina Abdimannonova Ibrahim's Daughter

Student of medical pedagogy at Tashkent Medical Academy

Annotation: *This article discusses the importance of hadith in solving the problems of youth. The importance of developing a concept of tolerance*

Key words: *state policy, hadith, youth problem, tolerance, perfect person, positive changes, pedagogical conflict.*

Life is full of conflicts. It is impossible to imagine a person's way of life in society without various conflicts. One can face various disputes and conflicts throughout life, at any age, in any place, in any situation. Conflicts can occur at home, at school, on the street, between students, between parents and children, between an employee and his management, and between team members. Conflicts usually occur in situations where people spend a lot of time together, that is, when they spend a long time with each other and in mental communication, when they are forced to be together for a certain period of time. more happens.

What is the conflict itself? The term "conflict" is considered the first equivalent of the concept of "dispute". What are these objects of study? The science that studies the origins, causes and consequences of conflicts is "Conflictology", which means the Latin word "conflictus" - conflict, "logia" - doctrine. Therefore, in a time when modern science and technology are rapidly developing, and the weight of modern information technologies is increasing sharply, it is important to improve the teacher's pedagogical skills. If earlier a major discovery in a field of science was considered an event that took about fifteen years to be productive and hard to believe, now every year, even every month, new discoveries are made in the field of science and technology. unknown new directions are emerging. People's desire for knowledge is growing immeasurably. teaching about conflict, that is, the science of conflict.

When it comes to the problem of youth, its study and analysis, everyone expresses their opinion based on their life experience and worldview. So, let's find an answer to the question of what is the problem, why is the issue of youth being studied as a problem in our society today, and a number of things are being done to eliminate them. A problem is a specific type of problem, which is practically and theoretically important, and the solution methods are unknown or partially unknown. There are two types of problems: undeveloped and developed.

The problem consists of three parts:

1. Certification system (initial knowledge statement);
2. Question ("How to clarify or find this or that");

3. Instructions for possible solutions.

If we approach each of the given three parts according to the problem of youth, it has become a requirement of today to provide guidance on possible ways to solve this problem. What issues do modern youth consider to be problems for themselves, and what kind of behavior do they turn into society's problems. Each teenager can perceive different issues as problems with different points of view. The following situations related to young people are considered a problem for the society:

- yoshlar huquqbuzarlighi va jinoyatchilik
- to fall under the influence of different ideas
- low level of thinking and outlook and others.

The most urgent issue in solving a number of problems like the above is to improve the education and upbringing of young people. Criminality, egocentrism, moral depravity, learning to a light-hearted way of life are rooted in people's inability to endure existing difficulties.

The work "Sahih al-Bukhari" consisting of four volumes dedicated to the hadiths of the great scholar Imam al-Bukhari from our country (also called "Al-Jami' as-sahih") is rightfully considered the most holy book after the Holy Qur'an in the entire Islamic world. source'. The 8th-9th centuries are considered the "golden period" in the development of hadith science. By this time, scholars of Islam began to seriously study the accuracy of hadiths and the sources they were collected from. Because some fake and unreliable hadiths began to appear, it was the need of the hour to check them, restore the original hadiths and record them in writing. That is why, firstly, the number of real, knowledgeable, sharp-minded people who know the hadiths by heart is gradually decreasing, and secondly, in order to preserve the authentic, reliable, i.e. authentic, hadiths, they have been checked, brought to their original state, and written down. This is how the science of hadith began to develop. Hadiths serve as an important source for instilling this aspect in the minds of the young generation. The study of hadiths and their widespread application to the educational process is of great importance in preventing a number of problems arising among young people. If we look at history, the words "hadith" and "sunnat" refer to the words of our prophet, his character, morals, interpretations, and his behavior during the years of prophethood, that is, the way of life. means . The words of the Messenger of God, may God bless him and grant him peace, regarding the rules of Sharia in various circumstances are also hadith. Hadiths are not collected in the lives of our Prophet. Because the Messenger of Allah said to the companions (those around him): "Do not write down anything from me except the Qur'an! " they say. Only some companions were allowed to record hadiths for their own personal purposes.

Hadiths explain the verses of the Holy Qur'an and apply them to the situation. Accordingly, they are the most important guides after the Holy Qur'an in terms of their importance. The collection of hadith started from the time of our prophet.

But with the passage of time, it became difficult to sort them out and distinguish the reliable ones from the unreliable ones. In order to discredit Islam and mislead Muslims, its enemies have created and distributed false hadiths. Therefore, special attention was paid to who said these hadiths and their personalities.

Patience is the basis of human life. A person who is able to show patience and satisfaction with the problems that arise in him can achieve perfection in all aspects. Patience is one of the great virtues of a person. The owner of this great virtue is free from various vices such as stinginess, envy, and short-sightedness. According to the hadiths, real wealth is not in the abundance of wealth, but in the satisfaction of the soul. Young people who take wealth as happiness are unknowingly becoming participants in illegal activities. In real life, there are various situations and disappointments that it seems impossible to react with patience. It is important to explain to young people that trials can happen to everyone and that their end is happy. We can see an example of this in the following hadith: Allah, the Exalted, addressed the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in order to foretell the reward of Allah for people who persevere in adversity: we try by reducing . Give glad tidings (in such cases) to those who persevere (O Muhammad)! When calamity befalls them, they say: "Surely we belong to Allah, and surely we are the returnees to Him." It is for them that there is blessing (forgiveness) and mercy from their Lord, and it is they who are guided." As we study the hadiths, we are convinced that they are rich in opportunities to teach the younger generation valuable lessons in the school of life. Patience - suffering, suffering, tolerance; self-control; to be satisfied. In Islam, it is emphasized that in order to follow the right path without going astray, a person must suppress his inclinations. Patience is one of the main virtues of Muslims. In several verses of the Qur'an, Muslims are encouraged to be patient. It is stated in the hadiths that there is no better and greater blessing for a person than patience. A person should be patient in difficult times, and be patient with gratitude and kindness when he is blessed. Patience is interpreted differently in Sufism. Human life consists of struggles. In this world, we face countless and diverse enemies. A person's victory in these struggles depends on his patience. Patience is a powerful weapon that destroys various hidden and open enemies. Allah made it the main front to test His servants. It is through patience that a loyal believer is separated from a hypocrite. Indeed, We will test you until we know those who strive and persevere among you, and until we examine your status and bring it to light. (Surah Muhammad, verse 31). You will surely be tested with the calamity of your property and lives, and you will certainly hear many sufferings and reproaches from those who were given the Book before you and the polytheists. If you persevere and fear Allah, this is surely due to the thoroughness of your deeds. (Surah Ali Imran, verse 186).

BOOKS:

1. Ahmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya. –T.: Adabiyot uchqunlari, 2017. - 320 b.
2. Ansupov A.Ya. Основы конфликтологии. –М.: 1998;
3. To'uchiyeva G.U., Asadova E. Yoshlar va konfliktlar echimi. Manual. –T.: 2008.
4. Umarova Sevara Ravshanjon qizi, Xalilova Diyora Sobirovna, KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA HADISLARNING AHAMIYATI Scientific Impulse: Vol. 1 No. 3 (2022): Научный Импульс
5. Abdivaliyevna, A. N. (2022). Special Psycho-Correction of Learning Processes in School Readiness in Children with Deficiency and Hyperactivity. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2(2), 140-144.
6. Axmedova, M., & Narmetova, Yu. (2022). Neyropedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida. Общество и инноватсии, 3(2), 103-109.
7. Umarova, S. (2021). Yoshlarda hadislar yordamida sabr toqatlilik hususiyatini shakillantirish.
8. Umarova, S. (2022). Таълимни рақамлаштиришда креатив компетенцияларни ривожлантириш (Doctoral dissertation, Ўзбекистан Ташкент).
9. Umarova Sevara Ravshanjon qizi, Ibodov Shahzod Abdunasimovich, KONFLIKTOLOGIYADA TANA ZABONI , Scientific Impulse: Vol. 1 No. 2 (2022): Научный Импульс

KURASHCHILARNING MASHG‘ULOT YUKLAMALARINI ME‘YORLASH USLUBLARI

Xudayberganov Otabek Erkinovich

Urganch davlat universiteti

“Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi”

kafedra dots. v.b. p.f.b.f.d. (PhD)

Muratov Sanjar Jumanazarovich

“Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi”

kafedra o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada kurashchilarni tayyorlash jarayonida mashg‘ulot yuklamalarini maqsadli rejalashtirish va me‘yorlash muammolari o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar: *Submaksimal shiddatdagi yuklamalar ham aerob, ham anaerob, jismoniy tayyorgarlik, mezotsikl (MS), shidda, mashg‘ulot kunlari, haftalik MS yillik sikl bosqichlari uchun.*

MAVZUNING DOLZARBLIGI

O‘zbekistonda kurash bilan shug‘ullanadigan sportchilarni saralash, o‘quv mashg‘ulotlarini rejalashtirish, musobaqa jarayonini nazorat qilish, psixologik, jismoniy, texnik-taktik va funksional tayyorgarlikda qo‘llaniladigan vosita va usullarni amaliyotga tatbiq etish yuzasidan ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari o‘tkazilgan. Sport natijalarining jadal o‘shishi mazkur sohada zamon talablariga javob beradigan o‘quv-mashg‘ulotlarni tashkillashtirishning optimal tizimini izlab topish talabini qo‘ymoqda.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan, kelib chiqib, zamonaviy sportda mashg‘ulot va musobaqa yuklamalari hajmi hamda shiddatining oshib borishi o‘quv-mashg‘ulotlarini o‘tkazishda yangi vositalar va uslublarini izlab topishni taqazo etadi.

Yuklamalar yo‘nalishining rejalashtirilayotgan rejimidan kelib chiqib, oldindan belgilangan parametrlar-vaqti va shiddati me‘yorlari bo‘yicha og‘irliklar bilan hamda ularsiz bajariladigan siklik, umumrivojlantiruvchi mashqlardan foydalanishni tavsiya qilish mumkin.

Ko‘pgina kurashchilarni tayyorlash dasturlari yuklama hajmi sifatida quyidagi ko‘rsatkichlar, ya‘ni mashg‘ulot vazifalari, mashg‘ulotlar vaqtida mashg‘ulotning umumiy yoki sof hajmi, shuningdek, shiddat qo‘llaniladi.

Bir qator hollarda yuklama hajmi turli shakllar bo‘yicha shartli birlikda hisoblanadi. Biroq yuklama hajmini me‘yorlash uchun sportchilarning toliqish darajasini hisobga olish zarur.

Mashg‘ulot jarayonlarida moslashish samaradorligini tasdiqlovchi mashq qildirish ta‘sirining optimal hajmlari chegarasini aniqlash maqsadida toliqishni tekshirish uchun turli darajadagi yuklamalarning kurashchilar organizmiga ta‘sirini son jihatdan ta‘riflab berish lozim.

Bir qator mualliflar yuklamalarni shiddat zonalariga qarab quyidagi ko‘rinishda ajratadilar:

1.Sust shiddatdagi yuklamalar sportchilarning aerob qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

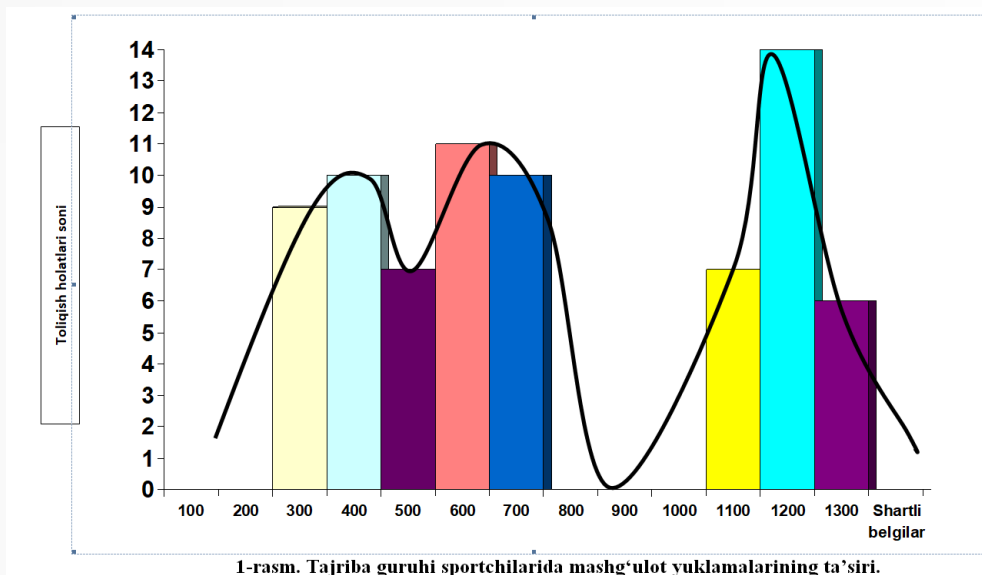
2.Katta shiddatdagi yuklamalar sportchilar organizmi energiya ta‘minotining ham aerob (shunga ko‘proq e‘tibor beriladi), ham anaerob mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan.

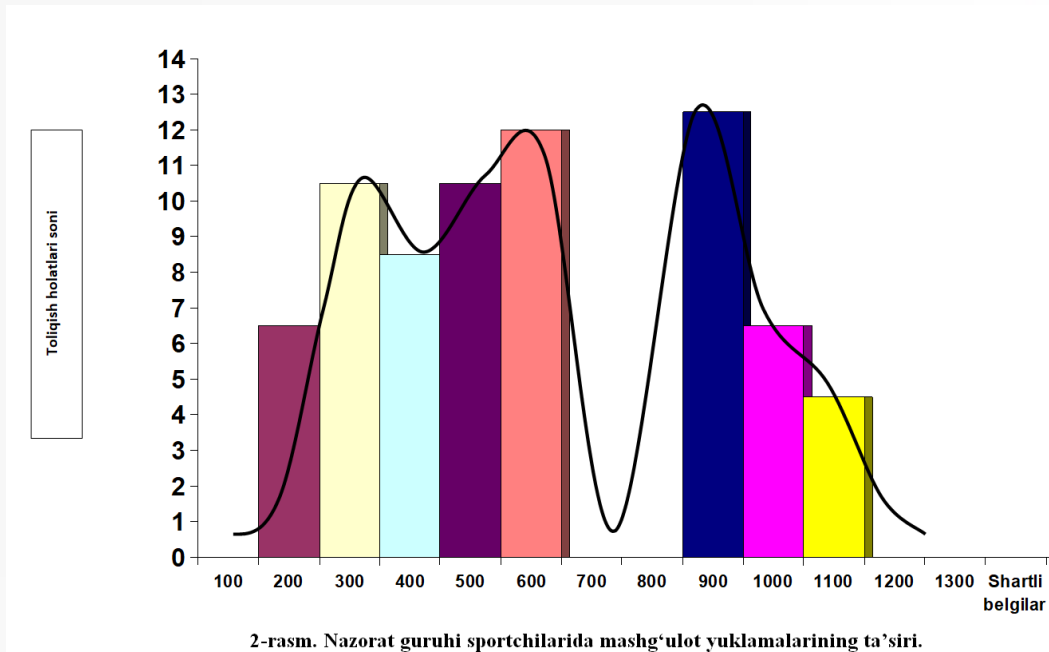
3.Submaksimal shiddatdagi yuklamalar ham aerob, ham anaerob imkoniyatlarni oshirishga yo‘naltirilgan, jismoniy ish jadalligiga ko‘ra ularni musobaqa oldi va musobaqa yuklamalariga ajratish mumkin.

4. Maksimal shiddatdagi yuklamalar energiya ta‘minotini takomillashtirishga, shuningdek, portlovchi tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Kurashda hammasini jamlashtirgan holda tezkor va kundalik me‘yorlash uchun yuklamalarni hajmi bo‘yicha me‘yorlash vazifalarni hal etish maqsadida pedagogik tajriba o‘tkazildi. Tajribada har xil sport darajasiga ega ikkita guruh kurashchilar qatnashdi. Ikkakla guruh ham talaba sportchilarning yoshi, jinsi, sport darajalari inobatga olgan holda bir hilda taqsimlangan. Sportchilarga turli shiddat va hajmdagi yuklamalar berildi, hamda mashg‘ulotlar kuni oxirida mashg‘ulotlar tugagandan so‘ng tashqi belgilariga ko‘ra toliqish darajalari tashqi belgilarga ko‘ra qayd qilindi.

Toliqish belgilarini turli hajmdagi yuklama ta‘siriga qarab taqsimlash diagrammalari esa 1-2-rasmlarda ko‘rsatilgan.

2-rasm. Nazorat guruhi sportchilarida mashg'ulot yuklamalarining ta'siri.

Toliqish belgilari dinamikasining tahlili har bir guruh uchun 100 shartli birlik o'lchami oraliqlarida amalga oshiriladi. Toliqish belgilari dinamikasining ko'rsatkichlar darajasini aniqlash bilan birga tahlil qilish mashg'ulotlar yuklamalarining turli darajasi uchun shartli birliklarda chegaralarni belgilab berishga imkon yaratdi.

XULOSA

Mashg'ulot yuklamalarini kurashchilarga me'yorglash muammolarini yo'nalishi, ixtisoslashuvi va koordinatsion murakkabligi turlicha bo'lgan yuklamalar kattaligiga ko'ra quyidagi mashg'ulot tuzilmalari uchun o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Topshiriqlar: mashg'ulot kunlari (tezkor me'yorglash), haftalik MS uchun (kundalik me'yorglash), yillik sikl bosqichlari uchun (bosqichli me'yorglash).

Olib borilgan tadqiqotlar davomida tajriba boshida va ohirida ikkala guruh kurashchilari o'rtasida 30 ta nazorat bellashuvlari o'tkazildi. Musobaqa bellashuvi natijalari taxlili shuni ko'rsatdiki, tajriba boshida nazorat guruhi kurashchilari tajriba guruhidan 3 ta bellashuvda ustunlik qilgan bo'lsa, tajriba ohirida tajriba guruhi kurashchilari 7 ta bellashuv farqiga ustunligi asoslandi.

Bu esa kurashchilar uchun biz tomonimizdan ishlab chiqilgan tayorgarlik jarayonining optimallashtirilgan mashg'ulot yuklamalarining umumiy hajm rejasi asosli va samarador ekanligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдиев А.Н. Борьба. Организация восстановительно-тренировочного процесса на послесоревновательном этапе.-Т., 1997.-138 с.
2. Ахмедов Х.Р. Ёш курашчиларни педагогик назорат қилиш асосида тренировка нагрукчаларини бошқариш услубияти (эркин кураш мисолида) Пед.фан.ном... дисс. Автореф. - Т., 2005. - 16 б.
3. Боймуратов И.Х. Курашчилар мусобақа фаолиятининг индивидуал тавсифларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг тезкор-куч тайёргарлиги. Пед.фан.ном... дисс. Автореф. - Т., 2009. - 17 б.
4. Верхованский В.Ю. Основы специальной силовой подготовки в спорте/ 3-е изд. – Москва: Советский спорт, 2013.- ст.-156-161
5. Aliev I.B. Xudayberganov O.E. Yaqubov.Sh. M. Kurashda optimallashtgan mashg`ulot yuklamalarini nazorat qilish. Uslubiy qo`llanma. Xiva- 2021 y

SHE'RIYAT – RUHIYAT KO'ZGUSI

Mohinur Farmonova

BuxDU II bosqich magistranti

Annotatsiya: *Iqbol Mirzo yangi o'zbek adabiyotining yorqin namoyondalaridandir. Uning shoir sifatida so'z qo'llash mahorati, badiiy topilmalari, go'zal tasvir vositalari tahsinga sazovor. Ushbu maqolada Iqbol Mirzoning "Hilviroq kitob" she'ri ilmiy, g'oyaviy, badiiy jihatdan tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *Iqbol Mirzo, Hilviroq kitob, tahlil atamasi, epitet, tashbeh*

Badiiy adabiyot – inson ruhining ozuqalaridan, uning tarbiya vositalaridan biridir. Chin ma'nodagi badiiy asar go'yo xazina. Undan har kim har xil hissa ola biladi. Bu xazina dur-u gavharlarining asl qimmatini adabiyotshunoslik sohasining zargarlari baholaydilar. "Zar qadrini zargar biladi", – deydi dono xalqimiz. Ustozlarimiz tomonidan tahlil va talqin qilingan badiiy ijod namunalari ushbu fikrning isboti o'laroq namoyon bo'ladi.

Shu o'rinda tahlil atamasining izohiga to'xtalsak. "Adabiyotshunoslikda tahlil va talqin tushunchalari juda keng qo'llanilib, ular badiiy asarni tushunish jarayonining bir-biriga bog'liq jihatlaridir. Badiiy asarni tushunish, uning mazmun mohiyatini anglash jarayonida tahlil va talqin amallari har vaqt hozirdir. Tahlil atamasi odatda ilmda "analiz" deb yuritiladigan istilohning sinonimi sifatida tushuniladi. Analiz esa, ma'lumki, butunni anglash uchun uni qismlarga ajratishni, qismning butun tarkibidagi mohiyatini, uning boshqa qismlar bilan aloqasi va butunlikning yuzaga chiqishidagi o'rnini o'rganishni ko'zda tutadi. Ayrimlar badiiy asarni tirik organizmga qiyos etishadi-da, "uni qismlarga ajratish jonsiz tanaga aylantirishdan boshqa narsa emas" degan qarashga tayanib, tahlilga qarshi chiqadilar. Biroq bu xil qarash asossizdir. Zero, adabiyotshunoslikdagi tahlil ham — o'qish, faqat bunda badiiy asarni tadqiqotchi sifatida o'qish tushuniladi. Bu xil o'qish jarayonida tadqiqotchi badiiy asarni qismlarga ajratarkan, uning badiiyat hodisasi sifatidagi mavjudligini, undagi o'quvchi ongi va ruhiyatiga ta'sir qilayotgan, uning u yoki bu tarzda tushunilishiga asos bo'layotgan omillarni o'rganadi".

Tahlilning bir necha turlari mavjud. Asarni uning xususiyatlariga ko'ra turli jihatdan tahlil qilish mumkin. Xususan, she'riy asarlarni janr, vazn, qofiya, mavzu va g'oya, badiiy tasvir vositalari kabilarga ko'ra tahlil qilish mumkin.

Yuqorida aytilgan fikrlarni iste'dodli shoir Iqbol Mirzoning "Hilviroq kitob" nomli she'ri misolida tasdiqlashga harakat qilamiz.

Ushbu she'r azaliy va abadiy mavzulardan biri bo'lmish muhabbat mavzusida bitilgan. Aniqroq aytadigan bo'lsak, she'rda muhabbat va hijron, ma'shuqa vasliga yetolmagan oshiq his-tuyg'ulari kuylangan. Biroq bu hijron kishini juda og'ir qayg'uga solmaydigan, aksincha, unga yupanch beruvchi xulosaga olib

kelgan yoqimli hijron. Bu xulosa esa ikki oshiq qalbning visoli muhabbatning go'zal o'limi ekanligidir.

Asar har biri 4 misradan iborat 4 banddan tashkil topgan, umumiy hajmi 16 misra. Ijodkor o'ziga xos fikr va qarashlarni bayon qilish uchun har bir misrada go'zal ifoda vositalaridan foydalanadi.

Avvalo, sarlavhaga e'tibor qaratsak, "Hilviroq kitob"! "Hilviroq" so'zidan kitobning eski, uniqqan, ancha yillardan buyon o'qilmay yotgani ma'lum. Demak, shoir o'zining o'tgan umr daftarini varaqlar ekan, eski ammo og'riqli tuyg'ular qurshovida qoladi. Ana shu dard unga qalam tutqazdi, yaralarini yangiladi. She'ning ilk bandi ushbu jumlar bilan boshlanadi.

Hilviroq kitobni zarb bilan yopdim,
Ko'hna bo'y urilib buzdi ko'nglimni.
Xazon to'shagidan bir gavhar topdim:
Visol – muhabbatning go'zal o'limi .

"Hilviroq" so'zining asosi hilviroq fe'lidir ("zaif, nimjon holga kelmoq, zaiflashmoq"). Avval aytganimizdek, muhabbat mavzusi azaliy va abadiy mavzulardan biri hisoblanadi. Demak, u haqidagi kitoblar hilviroq bo'lishi, undan ko'hna bo'y urilishi- tabiiy hol. Kurtakning bahor bilan uchrashuvi, daraxtning barg yoyishi, ya'nikim visolning bir ko'rinishi oqibatida vaqti yetib barglarning xazonga aylanishi go'zal xulosaning tasdig'idir.

Shoir ikkinchi bandda ham tabiat qonunlaridan go'zal badiiy tasvir paydo qiladi.

Bulutlar uchrashdi chaqmoqlar otib,
Chaqmoq – sog'inchlarning oydin gulimi?
Yomg'ir shivirladi to'kilayotib:
Visol – muhabbatning go'zal o'limi.

Ma'lumki, bulutlar to'qnashuvidan chaqmoq hosil bo'ladi va ko'p hollarda chaqmoqdan so'ng yomg'ir yog'adi. Lirik qahramon, ya'ni shoir shu o'rinda chaqmoq sog'inchlarning oydin gulimi, degan savol qo'yadi. So'ng hatto yomg'ir ham: "Visol muhabbatning go'zal o'limi", – deya shivirlaydi. Sog'inch o'rtagan bulutlar visoli ularning yomg'ir bo'lib to'kilishi bilan yakunlanadi.

Har bir inson dunyoga kelib umr o'tkazar ekan, uning qalbi bir lahza bo'lsa-da, muhabbatga asir bo'ladi. Zero, odamzotning chin insoniyligini belgilaydigan tuyg'ulardan biri ishq-muhabbat sanaladi. Necha-necha shoir-u yozuvchilar qo'lga qalam tutqazgan ham shu – ishq. O'zbek shoirasi Nodirayi davron ta'kidlaganlaridek: "Muhabbatsiz kishi odam emasdur, Gar odamsan, muhabbat ixtiyor et". Ishqqa muhtalo oshiq-ma'shuqlar dil asrorini suvga so'zlash holatlari, daryolar-u toshlar bilan so'zlashish voqealari folklor ohanglarini yodga soladi. Bilamizki, xalq qo'shiqlarida visolga tashna oshiq-mashuqlar daryoning ikki qirg'og'ida, bir-biridan uzoqda, firoq-u g'am azobida tasvirlanadi. Ularning muhabbatiga shu suvlar-u toshlar guvoh. Dil izhorlar, aytilajak qo'shiqlar shohidi ular. She'ning uchinchi bandida shu an'anaga sodiq qolgan ijodkor daryo

qirg'og'idagi toshlar oshiqning sevgi o'lanlarin eshitib zerikkanligini, bu dardli o'lanlardan daryo ham o'zini to'rt tomonga tashlab: "Visol –muhabbatning go'zal o'limi", –deya ta'kidlayotganligini aytadi.

Daryo quchog'ida tosh qotgan toshlar,

Eshitib zerikkan sevgi o'lanin.

Daryo to'rt tomonga o'zini tashlar:

Visol – muhabbatning go'zal o'limi.

Bu dardli o'lanlardan daryo ham o'zini to'rt tomonga tashlab: "Visol – muhabbatning go'zal o'limi", –deya ta'kidlaydi.

Oxirgi badda lirik qahramon ma'shuqaga murojaat qilib, uni "yolg'izim" deb ataydi. Uning fikricha, taqdir oshiqning yo'lini to'sib, yor sari borishga imkon bermagani bu –siylov. Axir, visol – muhabbatning go'zal o'limi! Demakkim, ularning sevgisi bezavol yashaydi!

Har narsada yaxshilikni ko'rish –o'zbek xalqiga xos xususiyatlardan. "Nimaiki bo'lsa –yaxshilikka!" muqaddas dinimiz islomda ham har narsadan yaxshilik izlash kerakligi aytiladi. Shoir buning go'zal isbotini ko'rsatib bergan. Hatto oshiqning yor visoliga yeta olmasliklarida ham bir hikmat bor. Ushbu she'r ko'plab oshiq dillarga bir yupanch, malham bo'lgani aniq.

Ushbu she'rni vazn jihatidan tahlil qiladigan bo'lsak, uning barmoq she'riy tizimida $6+5=11$ bo'g'inli soda vaznda yozilganiga guvoh bo'lamiz.

6 + 5 = 11

Hilviroq kitobni / zarb bilan yopdim, a

Ko'hna bo'y urilib / buzdi ko'nglimni. b

Xazon to'shagidan / bir gavhar topdim: a

Visol – muhabbatning / go'zal o'limi. b

Qofiyalanishi: a b a b, d b d b, e b e b, f b f b. birinchi bandning toq misralari alohida, juft misralari alohida qofiyalangan. Qolgan bandlarning toq misralari o'zaro erkin qofiyalangan holda, juft misralari 1-bandning juft misralari bilan o'zaro ohangdosh.

Toq misralardagi ohangdosh so'zlar: yopdim-topdim, otib-to'kilayotib, toshlar-tashlar, taqdir-axir; juft misralardagi qofiyadosh so'zlar: ko'nglimni-o'limi, gulimi, o'lanin, yo'limni.

She'rda 1-bandning 4-misrasi qolgan uchala bandning oxirida aynan takrorlanib kelgan. Bu takror, ayni vaqtda, ma'noni ta'kidlab kuchaytirishga xizmat qilgan.

Hajman u qadar katta bo'lmasa-da, asarda bir qancha badiiy-tasviriy vositalarni uchratishimiz mumkin. Avvalo, she'rdagi o'ziga xos sifatlarga nazar solsak. Hilviroq kitob, ko'hna bo'y, go'zal o'lim, sog'inchlarning oydin guli, tosh qotgan toshlar, borar yo'lim kabi ifodalar asarni nafaqat shaklan, balki mazmunan ham boyitgan. Chunki har bir go'zal ifoda badiiy mantiq jihatidan ham o'zini oqlaydi deb ayta olamiz.

Aytish mumkinki, asarda tushunarsiz, murakkab-u mavhum soʻz va jumlar uchramaydi. Sodda, tushunarli, xalq jonli tiliga yaqin tarzda bitilgan. Shu bilan birga har bir misrada badiiylik ufurib turibdi. Lirik qahramonning xazon toʻshagidan gavhar topishi, bulutlarning chaqmoq otib uchrashishi, daryoning oʻzini toʻrt tomonga tashlashi oʻquvchi koʻz oʻngida goʻzal manzaralarni yuzaga keltiruvchi badiiy obrazlardir.

Metaforaning oʻziga xos koʻrinishlari ham sheʼr badiiy qimmatini oshirgan: koʻhna boʻy urildi, koʻnglimni buzdi, xazon toʻshagi, daryo quchogʻi... Daryoning toʻrt tomonga oʻzini tashlashi, bulutlarning uchrashishi, toshlarning zerikishi, taqdirning oshiqlar yoʻlini toʻsishi kabilar tashxis sanʼatini, yomgʻirning shivirlashi intoq sanʼatini yuzaga keltirgan.

Sheʼrning kulminatsiya boʻlgan fikr – visol muhabbatning goʻzal oʻlimi ekanligi – lirik qahramon nazdida goʻyo gavhar. Yaʼni oshiq uchun taskin beruvchi bunday xulosaga kelish – bebaho gavhar topganday gap, haqiqatan.

Ushbu lirik asar juda goʻzal. Uning tahlilda yoritilmagan qirralari hali juda koʻp. I.Mirzo ijodida bunday betakror asarlar bisyor. Ularni oʻqib bir olam badiiy zavq, maʼnaviy oziq, ruhiy hordiq olish mumkin.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR:

1. Iqbol Mirzo. Sizni kuylayman. “Sharq”, Toshkent – 2007
2. D.Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy universiteti, 2018. – 457-bet.
3. D. Quronov, Z. Mamajonov, M. Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lugʻati. T. – 2010

ONA TILI FANIDAN BIR SOATLIK DARS ISHLANMASI

Abdisamadova Guljahon

*Qamashi tuman 64-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi*

Maqsad:

A) ta'limiy: Antonimlar bilan uquvchilarni tanishtirish, antonimlar qo'llanilishiga doir bilimlarni egalash.

b) tarbiyaviy: tabiatga mehr uyg'otish; Vatani sevish.

c) rivojlantiruvchi: Antonimlar haqida bilimlarini amalda qo'llay bilishga o'rgatish, va ularning matinda qo'llanilishiga doir bilimlarini oshirish.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi: ko'rgan lavhalaridan ma'lumotlar yig'ish;

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi: o'quv fanlarini o'rganish va bir-biridan farqlash;

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi: davlat ramzlarini bilish;

Milliy va umummadaniy kompetensiyasi: orasta kiyinish;

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi: maktabga kelib ketadigan vaqtni bilish;

Nutqiy kompetensiya: (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish) mavzu doirasida o'qituvchi nutqini va sodda audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarini tinglab tushuna oladi;

Lingvistik kompetensiya: o'zbek tilida nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qila oladi, so'zlarni talaffuz me'yorlariga rioya qilagan holda bo'g'inlab ko'chirish qoidasiga rioya qila oladi, mavzuga oid so'zlarni og'zaki va yozma nutqda qo'llay oladi, tinish belgilarini to'g'ri qo'llay oladi.

Dars turi: BMK (Bilim Malaka Ko'nikma) hosil qilivchi.

Darsning uslubi: aralash.

Dars usuli: noananaviy "Sirli sandiq" "Kim chaqon" "Kimning xotirasi kuchli" o'yinlari orqali.

Dars shakli: induvedual, guruhlar bilan ishlash.

Dars jihozlari: Taqdimot, avdinoma, ko'rgazmali rasimlar.

Nazorat: tezkor savol-javob

Baholash: 5balli tizim.

Darsning borishi:

I. Tashkiliy qism:

Salomlashish;

Davomatni aniqlash;

Darsga tayyorgarlik ko'rish;

Darsning maqsadini aytish,

II. O'tgan mavzuni so'rash va mustahkamlash.

1- harakat. Mashg'ulot qoidasi bilan tanishtirish.

- vaqtdan unumli foydalanish;
- o'zgalarning fikrini qadrlash;
- bir-birini hurmat qilish;
- yangilik kiritishga harakat qilish;
- faol ishtirok etish.

2- harakat. Uy vazifasini tekshirish. Daftarlarni almashtirish.

O'tilgan mavzuni mutahkamlashda grafik testdan foydalanamiz. Har bir test orqasiga raketa tasviri tushirilgan. Qaysi qator birinchi bajarsa shu qatorning raketasi uchadi.

t1582253698aa.gif t1582253698ab.gif t1582253698ac.gif

Birinchi bajargan qator raketasi doskaga osiladi va raketa haqida ma'lumot beriladi. Raketaning foydasi va uning zarari haqida ma'lumot beriladi.

III. Darslik bilan ishlash. Ertak bilan mavzu boshlanadi: Bir bor ekan, bir yo'q ekan qadim zamonda to'rt aka-uka ahil, inoq yashar ekan. Ular otasi va onasi buyurgan vazifalarini o'z vaqtida bahamjihat bajarishar ekan. Ularning ismlari Sinonim, Omonim, Paronim va kenjatoyi Antonim ekan.

3- harakat. (Qatorlar guruhlariga ajratib olinadi va guruhlariga nom beriladi.

1- guruh: "Omonimlar"

2- guruh: „Sinonimlar"

3- guruh: Antonimlar". degan nomga ega bo'ladilar. Har qaysi guruh o'zi uchun belgilangan joyga noan'anaviy holda o'tiradilar.) Kunlarning birida aka-ukalar sayohatga chiqishibdi. Shunda eng kichik ukasi Antonimni yo'qotib qo'yishibdi. Shuncha izlashsa ham topa olishmabdi. Yo'l yurishibdi, yo'l yurishsa ham mo'l yurishibdi. Yo'lda "Bo'g'inlar ko'priki"ga duch kelishibdi. Ko'prikdan o'tmoqchi bo'lishsa, ko'priki hech yo'l bermasmish. Shunda ko'priki tilga kirib: "shartimni bajar", - debdi. 1-shart. (Bu shartda o'rtaga bir bo'g'in beriladi oldi va orqa tomonga bo'g'in qo'yib so'z hosil qilinadi. Shartni bajargan guruh rag'bat kartochkasiga ega bo'ladi) Shartni bajarib bo'lgan aka-ukalar ko'prikdan o'tib ukasi ketgan yo'lni bilib olishibdi.

Yo'lda mashqlar mamlakatiga kelishibdi. (2- shart. Bu yerda 5,3-mashiqni bajariladi.)

5.3-mashq. Rasimlarning ma'nosidan kelib chiqib

antonim bo'la oladigan so'z va iboralarni toping.

Mantiq vaqti

Topshiriq. Onangizga/otangizga maktub yozing.

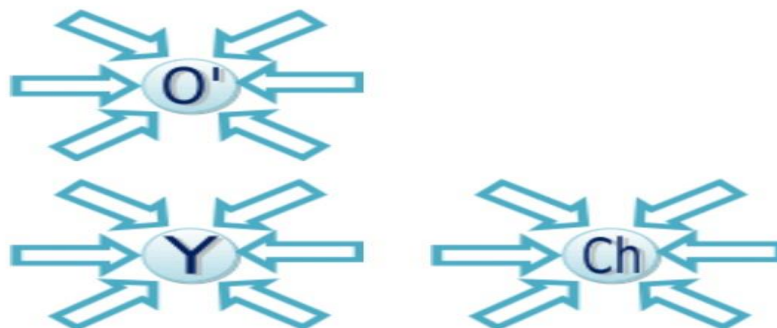
Maktubingizda dil izhoringiz, minnatdorchiligingiz, uzringiz, maqsadlaringiz va boshqalar bo'lishi mumkin.

Tavsiya etiladigan hajm: 160–200 ta so'z.

Maktubni konvertga solib onangizga/otangizga taqdim qiling.

Mashqlar mamlakatida mashqlarni bajarib bo'lgan aka-ukalar yo'llarida davom etishibdi. Yo'l yurishibdi, yo'l yurishsa ham mo'l yurishibdi. Yo'llarida Charxpalakga duch kelishibdi. Charxpalakdan ukase Antonim haqida so'rashibdi.. Shunda charxpalak,- ha bilaman qayerga ketganini, shartimni bajarsangiz aytaman,-debdi. (3-shart.

Harfdan antonim yasa mashqi. Bunda bitta har guruhlarga beriladi, shu harfdan boshlangan fe'lga doir so'zlar yoziladi.

Charxpalakning shartini bajargan aka- ukalar ukasi haqida ma'lumot olib yo'llarida davom etishibdi.

Yo'lda uzum bog'iga duch kelishibdi. Bog'bon ulardan qayerga va nima uchun ketishayotganini so'rabdi. Aka –ukalar bo'lgan voqeani aytib berishibdi. Shunda bog'bon ulardan uzumlarni parvarish qilishda yordam berishini iltimos qilibdi. (4-shart. "Uzum pishdi" didaktik o'yini. Bunda uzum tasviri tushirilgan plakatlar beriladi. Barglariga "Ot", "Sifat", "Son" so'zlari va so'roqlari yozilgan bo'ladi. Har bir guruh uzum donalariga so'z turkumlariga oid so'zlar yozadi. Birinchi yozib bo'lgan guruh rag'bat karyochkasiga ega bo'ladi.

Uzum pishishida yordam bergan aka-ukalar ukasihaqida ma'lumot olib yo'llarida davom etishibdilar.

Dam olish daqiqasi tashkil etiladi. Qish haqida she'rlar va "Yangi-yil urf - odatlari" haqida klaster usulida ma'lumot beriladi. Har bir ishtirokchi bittadan quyosh, bulut, gullar va BAHOR so'zlarini doskaga yopishtiradi. Doskada bahor so'zi va manzara hosil bo'ladi.

IV. Mustahkamlash. Aka-ukalar yurib- yurib "Pisa" saroyiga yetib kelishibdi. Ularning ukasi Antonim pisa saroyida asirlikda ekanligini bilishibdi. Pisa podshosi ukasini nima evaziga qo'yib yuborishini so'rabdi. Podsho ularga bir shartim bor shu shartni bajarsangiz ukangizni qo'yib yuboraman,- debdi. (5-shart. Pisa testi yechiladi.) shartni to'liq hatosiz bajargan akalar o'z ukasinni qutqarib yurtiga ravona bo'lishadi.

Aamtonimlarni topib yozish mashqi bajariladi.

KECHA - _____

BALAND - _____

ACHCHIQ - _____

AQILLI - _____

Maqolning davomini toping va chiziq chizish orqali birlashtiring

1	Ish ishtaha ochar	bir kes
2	Beshikdan to qabrgacha	o'quvchining o'rtog'i
3	Ona yurtning	ilm izla
4	Yetti o'lchab	dangasa ishdan qochar
5	Kitob bilim bulog'i	oltin beshiging

Shu bilan aka-ukalar murod maqsadiga yetishibdi. Bir – biriga bo'lgan mehri tufayli yo'ldagi qiyinchiliklarni yengib o'tishibdi.

V. O'quvchilarni baholash. Guruhlar to'plagan ballar umumlashtiriladi.

G'oliblar taqdirlanadi. Interfaol darsni savollar bilan yakunlash:

Dars sizga yoqdimi? Nima uchun yoqdi?

— Bugungi darsimizda qaysi mavzularni takrorladik? Qanday ishlarni bajardik?

— Topshiriqlarni bajarishda qaysi usullardan foydalandik?

— Guruhingiz to'plagan ballardan xursandmisiz?

— Qaysi guruhni yaxshi ishladi deb o'ylaysiz? Nima uchun?

VI. Dars yakuni. Uyga vazifa berish.

Uyga vazifa Mustaqil bajaraman topshirig'i beriladi. Mashqning berilishi tushuntiriladi. Gaplarga mosantonimlarni qo'yish.

Mana, doskada qish manzarasi hosil bo'ldi, bu ham sizning mehnatingiz, bilimingiz evaziga. Barchangizni kirib kelayotgan Yangi yil bayrami bilan tabriklayman. O'qishlaringizga rivoj tilayman. Shu bilan darsimizni yakunlanadi.

ТЕМУР САЛТАНАТИНИНГ ТАЯНЧ УСТУНИ

Мухиддинов Акбар Мухиддин ўғли

*Яккабоғ тумани 37-ихтисослашган Давлат умумтаълим мактаби
тарих фани ўқитувчиси*

Жаҳон тарихига бир назар ташласак, Халқлар ўзлигини миллий қадриятларини, тарихини қадрлаб, ёшлар онига сингдиришга алоҳида эътибор қаратиб келади. Жумладан бутун дунё маънавиятини юксалишига, жаҳон цивилизацияси бешигини тебратишга улкан ҳисса қўшган, ўзидан улкан моддий ва маънавий меърос қолдирган, мана шу муқаддас заминда яшаб ўтган буюк олим ва алломаларимиз, саркардаларимиз ва тарихий шахсларимизни тарихини, ва уларнинг бой мерсини билишни, ўрганишни бугунги кунда даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Мустақиллик йилларида тарихимиз саҳифаларини қайта янгилашиш жараёнида буюк давлат арбоби ва саркарда Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг муборак номи, бой мероси ҳамда тарихий сиймоси, хотираси ҳам тикланди.

Амир Темур мамлакатда кучайиб кетган феодал тарқоқликка бутунлай барҳам бериб, уни ўз туғи остида бирлаштирди ва марказлашган йирик давлатга асос солди.

Амир Темур ҳукмдорлиги даврида савдо-сотик, ҳунармандчилик, зироатчилик ва маданий ҳаёт юксак даражада ривожланди. “Буюк ипак йўли” қайта тикланди. Амр Темур бир қатор халқларнинг мўғуллар зулмидан озод бўлишига ёрдам берди. Турк султони Елдириим Боязидни тор-мор этиб, Усмонли туркларнинг истибдодига тушиб қолган Болқон ярим оролидаги халқларни озод қилди. Бу ғалабадан шодланган французлар Амир Темурнинг олтиндан ясалган ҳайкалчасини қўйиб, остига “Европа ҳалоскорига” деб ёзиб қўйишган.

Амир Темур Олтин ўрда хони Тўхтамишхонни иккинчи маротаба тор-мор келтириб, Россияни мўғуллар ҳукмронлигидан асраб қолган. Амир Темур даврида мамлакатнинг хорижий давлатлар билан хусусан Ҳиндистон, Хитой, Олтин ўрда, Араб мамлакатлари ва ҳатто Италия (Венеция), Испания, Франция ва Англия билан савдо-сотик, сиёсий ва маданий, дипломатик алоқалари ривожланди. Амир Темур ўз давлати пойтахти Самарқандни ободонлаштирига катта аҳамият берди. Самарқанд унинг даврида алоҳида имтиёзга эга бўлган. Шаҳар йирик сиёсий ва маданий марказга айланган. Самарқандда Исфихон, Халаб, Шероз, Хоразм Бухоро, Қарши ва Кеш меъморлари ва бунёдкорлари қўли билан саройлар, масжидлар, мақбаралар, мадрасалар қурилди. Бундан ташқари Амир Темур Табризда масжид, Шерозда сарой, Боғдодда мадраса, Туркистонда Аҳмад Яссавий мақбарасини

бино қилдирди. Кешда эса оқсарой қад кўтарди. Боғидилкушо, Боғичинор, Боғишамол каби чорбоғлар ва кўшклар барпо этилди.

“Темур Тузуклари”да Амир Темур томонидан XIV-XV асрларда Моварауннахрнинг ижтимоий-сиёсий аҳволи қўшни мамлакатлар ва халқлар билан бўлган ўзаро муносабатлари маълумот беради.

“Салтанат биносини-деб ёзади Амир Темур,-дини ислом, тўра ва тузук (қонун ва қоида) асосида мустаҳкамладим. Салтанатни бошқаришда учраган ҳар қандай ишни тузукка биноан қилдим”

“Темур тузукларидаги” ғоялар ва давлат тузилмалари ва мансабдор шахслардан тортиб барча-барчани қонунга итоат руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Тузукларда қайд этилганидек, қайирда Қонун ҳукмронлик қилса ўша ерда эркинлик бўлади.

Рус олими Д.Логофет европа ҳали конституция ҳақида тушунчага эга бўлмаган бир вақтда Амир Темур давлатида конституцион қонунлар мажмуаси- “Темур тузуклари” мавжуд бўлган ва амал қилган деб ёзган эди.

“Темур тузуклари” адолатлари ақл-идрок ва мулоҳаза билан иш тутиш, ватанпарварлик, одил ва инсофли бўлишга яхши-ёмонни ажрата билишга чақиради.

... “Мен ҳар кимгаки ваъда берсам, унга вафо қилдим. Ҳаргиз ваъдага хилоф иш қилмадим. Мен ваъдаларимни доим аниқ бажарсам, шундагина одил бўлишимни ва кимсага жабр етказмаслигимни англадим” деб ёзади Амир Темур ўзининг Темур тузукларида.

“Салтанат биносининг,-деб ёзади Амир Темур, дини ислом - тўра ва тузук” (қонун қоида) асосида мустаҳкамладим. Салтанатни бошқаришда ҳар бир ишни тузукка биноан қилдим” деган тузуклари ўз даврида жуда машҳур бўлган.

Йиллар давомида топталиб келинган Амир Темур ҳақидаги тарихий ҳақиқат Мустақиллигимиз туфайли тикланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар ижтимоий-сиёсий, маданий, иқтисодий соҳаларни янада ривожлантиришни, тинчлик ва миллатлараро тотувликни, мустаҳкамлаши, “Халқ давлат идорларига эмас давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган тамойили асосида олиб бораётган оқилона сиёсат ҳамда халқ манфаатларига хизмат қилишдаги амалий ишлар Амир Темур фаолиятига мазмунан ҳамроҳлиги билан аҳамиятлидир.

Буюк бобомиз Амир Темурнинг ҳаёт йўли, унинг юритган оқилона сиёсати, халқсеварлиги, ватанпарварлиги каби юксак фазилатлари ёшларга ҳавасуйғотади.

Бинобарин Амир Темур маънавий меъросини ўрганиш ва ёшлар онгига сингдириш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан бири эканлигини унутмаслигимиз лозим.

Амир Темур бобомизнинг “Қонун қаерда ҳукумрон бўлса, ўша ерда эркинлик бўлади” деган сўзлари биз учун дастури амал бўлиб, хизмат қилмоғи лозим!

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Амир Темур тарихи Ибн Арабшоҳ Меҳнат-1991 й
2. Амир Темур ва темурийлар салтанати . Абдулаҳад Муҳаммадҷонов

THEORY OF SUPPLY AND DEMAND. MARKET EQUILIBRIUM

Kuchimova Sevinch

students of JBNUU

Haydarov Bahrom

assistant of JBNUU

Saitov Sirojiddin

assistant of JBNUU

Annation: *This article provides information about the theory of supply and demand and its role and function in the market equilibrium. Basically, what is the market equilibrium and what is its role in the market situation is clearly described. In addition, the role of supply and demand in the market balance is also discussed in this article.*

Key words: *market, offer, law, price, movement, scientific, need, alone, demand, demand amount, the laws of the supply, balance.*

TALAB VA TAKLIF NAZARYASI. BOZOR MUVOZANATI

Annotatsiya: *Ushbu maqolamda talab va taklif nazaryasi hamda uni bozor muvozanatida tutgan o'рни va vazifasi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Asosan bozor muvozanati o'zi nima, u bozor holatida qanday vazifani bajarashi yorqin ta'svirlab berilgan. Bundan tashqari talab va taklif bozor muvozanatida qanday o'rin egallaganligi haqida ham ushbu maqolamda keng yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Bozor, taklif, qonun, narx, harakat, ilmiy, ehtiyoj, yakka talab, Talab miqdori, taklif qonunlari, muvozanat.*

Bozor mexanizmining amal qilishida talab va taklif qonunlari muhim o'rin tutadi. Talab va taklif narxni shakllantiradi, shu bilan birga narx talab va taklif o'rtasidagi nisbatni aniqlab beradi. Bu bobda dastlab talab va taklifga narxning ta'sirini alohida qarab chiqamiz. Keyin talab va taklif ta'sirida muvozanatlashgan narxning o'rnatilishi tushuntirib beriladi. Shu o'rinda talab va taklif qonunlari, ularning miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni, ular o'rtasidagi mutanosiblikni bayon etishga alohida e'tibor beriladi. Shuningdek, talabning shakllanishi va amal qilishi, unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda iqtisodiyot nazariyasida muhim yo'nalishlardan biriga aylangan iste'molchi xatti-harakati nazariyasi ham mavjuddir. Ehtiyoj kishilarning hayotiy vositalariga bo'lgan zaruriyatini ifodalovchi ilmiy kategoriya sifatida taraqqiyotning hamma bosqichlari uchun umumiy va doimiydir. Uning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi tarixiy ko'rinishi talab tushunchasidir. Talab ehtiyojdan farq qilib, mustaqil iqtisodiy kategoriya (ilmiy tushuncha) sifatida amal qiladi. Ehtiyojning faqat pul bilan ta'minlangan qismi talabga aylanadi. Demak, talab – bu pul bilan ta'minlangan ehtiyojdir. Ehtiyoj zarur miqdordagi pul bilan ta'minlanmasa,

u «xohish», «istak» bo'lib qolaveradi. Masalan, talaba yangi rusumdagi qo'l telefonini xarid qilish maqsadida do'konga kirdi. Qo'l telefonining narxi 300 ming so'm bo'lib, talabada faqat 200 ming so'm mavjud, deb faraz qilaylik. Bu holda talabning yangi rusumdagi telefonga nisbatan ehtiyoji talabga aylanmaydi va, binobarin, qondirilmaydi. Bu o'rinda talaba yana 100 ming so'm miqdorida pul qidirib topishi yoki narxi 200 ming so'mgacha bo'lgan telefon xarid qilishi mumkin. Shu holdagina uning qo'l telefoniga nisbatan ehtiyoji talabga aylanadi. Talabning bir qator muqobil variantlari mavjud bo'ladi, chunki narx o'zgarishi bilan tovarning sotib olinadigan miqdori ham o'zgaradi. Shu bog'liqlikdan kelib chiqib, talabga quyidagicha ta'rif berish mumkin: ma'lum vaqt oralig'ida, narxlarning mavjud darajasida iste'molchilarning tovar va xizmatlar ma'lum turlarini sotib olishga qodir bo'lgan ehtiyoji talab deyiladi. Talablar turlicha bo'lib, odatda bir xil tovar yoki xizmatlarga bo'lgan talabning ikki turi farqlanadi: yakka talab va bozor talabi. Har bir iste'molchining, ya'ni alohida shaxs, oila, korxonasi, firmaning tovarning shu turiga bo'lgan talabi yakka talab deyiladi. Bir qancha (ko'pchilik) iste'molchilarning shu turdagi tovar yoki xizmatga bo'lgan talablari yig'indisi bozor talabi deyiladi. Yakka talab ham, bozor talabi ham miqdor jihatdan aniqlanadi. Lekin bu miqdor har doim ham bir xil bo'lib turmaydi, balki o'zgaruvchan bo'ladi. Talab miqdorining o'zgarishiga bir qancha omillar ta'sir qiladi. Ularning ichida eng ko'p ta'sir qiladigan omil narx omilidir. Narx va sotib olinadigan tovar miqdori o'rtasidagi bog'liqlik

Tovar narxi va sotib olinadigan tovar miqdori o'zgarishi o'rtasida bo'ladigan teskari yoki qarama-qarshi bog'liqlik talab qonuni deyiladi. Real iqtisodiy hayotda ba'zan bu qoidaga zid bo'lgan, ya'ni ayrim tovar narxining o'sishi bilan unga bo'lgan talab miqdorining yanada ortishi holati ham uchraydi. Bu holat Giffen samarasi deb (ingliz iqtisodchisi R.Giffen nomi bilan) ataladi. Giffen kambag'al ishchi oilalari kartoshka qimmatlashishiga qaramasdan uni iste'mol qilish kengayishini kuzatib, bu samarani tasvirlab ko'rsatgan. Tushuntirish shunga asoslanadiki, kartoshka kambag'al oila ovqatida mahsulotlarning asosiy qismini egallaydi. Agar kartoshka narxining o'sishi yuz bersa, bunda kambag'al oila go'sht sotib olishdan umuman voz kechishga majbur bo'ladi, o'zining ko'p bo'lmagan daromadining barchasini kartoshka sotib olishga sarflaydi. Demak, bunday vaziyatda narxlarning oshishi zarur tovarlarga talab miqdorining kamaymasdan, aksincha ko'payishiga olib kelishi mumkin. Tovar narxi va uning xarid qilinadigan miqdori (talabning) o'rtasidagi teskari bog'liqlikni oddiy ikki o'lchamli grafikda ham tasvirlash mumkin: yotiq chiziq bozor talabi miqdorini, tik chiziq narxni ko'rsatadi.

Pul daromadi o'zgarishining talab hajmiga ta'siri boshqa omillarga qaraganda ancha murakkab. Pul daromadining ortishi juda ko'p tovarlarga talabni nisbatan oshiradi, daromadning kamayishi esa bunday tovarlarga talabni kamaytiradi. Daromad oshsa, uning o'sishiga qarab iste'molchilar aksariyat hollarda narxi yuqori bo'lsada, ko'proq sifatli tovarlarni xarid qilishga harakat qilishadi. Bunda ular non, kartoshka, karam kabi mahsulotlarni kamroq sotib olishlari mumkin. Chunki ortiqcha daromad ularga ancha yuqori oqsil tarkibiga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari,

masalan, go'sht va sut mahsulotlari xarid qilish imkonini beradi. Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori to'g'ri bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar oliy toifali tovarlar deyiladi. Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori teskari bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar past toifali tovarlar deyiladi. Iste'molchilar daromadi va ular tomonidan sotib olinadigan tovarlar miqdori o'rtasidagi bog'liqlik nemis iqtisodchisi va statisti Ernst Engel (1821-1896) tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Shunga ko'ra, iste'molchi daromadi bilan u tomonidan sotib olinishi mumkin bo'lgan tovarlar miqdori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Engel qonuni deyiladi. Oliy toifali yoki normal tovarlar uchun Engel egri chizig'i o'suvchan ko'rinishida bo'ladi. Haqiqatan Pul daromadi o'zgarishining talab hajmiga ta'siri boshqa omillarga qaraganda ancha murakkab. Pul daromadining ortishi juda ko'p tovarlarga talabni nisbatan oshiradi, daromadning kamayishi esa bunday tovarlarga talabni kamaytiradi. Daromad oshsa, uning o'sishiga qarab iste'molchilar aksariyat hollarda narxi yuqori bo'lsada, ko'proq sifatli tovarlarni xarid qilishga harakat qilishadi. Bunda ular non, kartoshka, karam kabi mahsulotlarni kamroq sotib olishlari mumkin. Chunki ortiqcha daromad ularga ancha yuqori oqsil tarkibiga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, masalan, go'sht va sut mahsulotlari xarid qilish imkonini beradi. Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori to'g'ri bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar oliy toifali tovarlar deyiladi. Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori teskari bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar past toifali tovarlar deyiladi. Iste'molchilar daromadi va ular tomonidan sotib olinadigan tovarlar miqdori o'rtasidagi bog'liqlik nemis iqtisodchisi va statisti Ernst Engel (1821-1896) tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Shunga ko'ra, iste'molchi daromadi bilan u tomonidan sotib olinishi mumkin bo'lgan tovarlar miqdori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Engel qonuni deyiladi. Oliy toifali yoki normal tovarlar uchun Engel egri chizig'i o'suvchan ko'rinishida bo'ladi.

Pul daromadi o'zgarishining talab hajmiga ta'siri boshqa omillarga qaraganda ancha murakkab. Pul daromadining ortishi juda ko'p tovarlarga talabni nisbatan oshiradi, daromadning kamayishi esa bunday tovarlarga talabni kamaytiradi. Daromad oshsa, uning o'sishiga qarab iste'molchilar aksariyat hollarda narxi yuqori bo'lsada, ko'proq sifatli tovarlarni xarid qilishga harakat qilishadi. Bunda ular non, kartoshka, karam kabi mahsulotlarni kamroq sotib olishlari mumkin. Chunki ortiqcha daromad ularga ancha yuqori oqsil tarkibiga ega bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, masalan, go'sht va sut mahsulotlari xarid qilish imkonini beradi.

Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori to'g'ri bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar oliy toifali tovarlar deyiladi. Daromadning o'zgarishi bilan talab miqdori teskari bog'liqlikda o'zgaradigan tovarlar past toifali tovarlar deyiladi. Iste'molchilar daromadi va ular tomonidan sotib olinadigan tovarlar miqdori o'rtasidagi bog'liqlik nemis iqtisodchisi va statisti Ernst Engel (1821-1896) tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Shunga ko'ra, iste'molchi daromadi bilan u tomonidan sotib olinishi mumkin bo'lgan tovarlar miqdori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Engel qonuni deyiladi. Oliy toifali yoki normal tovarlar uchun Engel egri chizig'i o'suvchan ko'rinishida bo'ladi. Haqiqatan ham, aholi daromadlari o'sib borishi bilan bu turdagi tovarlar ko'proqxarid

qilinadi. Past toifali tovarlar uchun Engel egri chizig'i pasayuvchan ko'rinishda bo'lib, daromadlar oshib borishi bilan iste'molchilar ularni kamroq miqdorda sotib oladilar. Agar tovarning iste'moli daromad darajasiga bog'liq bo'lmasa, u holda Engel egri chizig'i tik holda bo'ladi.

. Talab hajmining o'zgarishi faqat tovar narxiga emas, balki boshqa bir qator omillarga ham bog'liq bo'ladi. Bu omillar talabning narxdan tashqari omillari deyiladi.

Talabga narxdan tashqari quyidagi asosiy omillar ta'sir ko'rsatadi:

- 1) iste'molchining didi;
- 2) bozordagi iste'molchilar soni;
- 3) iste'molchining daromadlari;
- 4) bir-biriga bog'liq tovarlarning narxi;
- 5) kelajakda narx va daromadlarning o'zgarishi ehtimoli.

Bu omillarning o'zgarishi talab hajmining o'zgarishiga qanday ta'sir ko'rsatishini qarab chiqamiz.

Biror mahsulotga iste'molchi dididagi ijobiy o'zgarish ro'y bersa, narxning tegishli darajasida unga bo'lgan talab ortadi. Bu o'rinda real hayotda iste'molchilar «moda», ya'ni biron-bir tovarning keng rasm bo'lgan turini sotib olishga harakat qilishlarini misol keltirish mumkin. Iste'molchi didiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan holatlar talabning qisqarishiga olib keladi.

O'z-o'zidan aniqki, bozorda iste'molchilar soni ko'paysa, talab ortadi, iste'molchilarning soni kamaysa, talab qisqaradi. Masalan, aloqa vositalarining takomillashuvi xalqaro moliyaviy bozor doirasini, undagi qimmatli qog'ozlarning oldisotdi jarayonlarida ishtirok etuvchilar sonini mislsiz kengaytiradi hamda aktsiya va obligatsiya kabi moliyaviy aktivlarga bo'lgan talabning o'sishiga olib keladi. Tug'ilish darajasining pasayishi bolalar bog'chasi va maktabga bo'lgan talabni kamaytiradi.

1. 0 1 2 3 4 5 6 7 8 Tovar miqdori, dona

Daromadning bundan yuqori darajalarida esa sotib olish hajmining o'sishi butunlay to'xtagan (daromadning 60 ming so'm va undan yuqori darajalarida mazkur tovarning 7 donasi sotib olinmoqda). Engel egri chizig'i iste'molchilar pul daromadlari o'zgarishining talabga qanday ta'sir qilishi to'g'risida axborot beradi. Bu axborot tovar ishlab chiqaruvchilar uchun o'z tovarlarining mumkin bo'lgan sotish hajmi va bozor kon'yunkturasini baholashdamuhim ahamiyat kasb etadi. O'zaro bog'liq tovarlar narxi o'zgarishining talabga ta'sirini o'rganishda ularni ikki guruhga ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi: 1) o'zaro bir-birini almashtiruvchi yoki o'rinbosar tovarlar; 2) o'zaro bir-birini to'ldiruvchi tovarlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1)Хайдаров В., Сaitov S.,(2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari . Zamonaviy innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb muammolari va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlari va Istiqbollari, 1(1), 634-635. Retrived from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5390>

2)Хайдаров, Б. (2021). СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ В РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ. Экономика и образование, (4), 288–292. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/174>

3)Хайдаров, В., & Saitov, S. (2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 634–635. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5390>

4)Бахром Хайдаров Холмурадович. (2022). БИЗНЕСНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ТАРТИБЛАРИ . PEDAGOGS Jurnal, 12(2), 139–142. Retrieved from <http://pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/1513>

5)Ad.: Karimov I., O‘zbekiston — bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li, T., 1993; Karimov I., O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida, T., 1995; Teoreticheskaya ekonomika.

6)Politekonomiya, M., 1997; Ekonomika, M., 1997; Kurs ekonomiki, M., 1997; O‘lmasov A., Sharifxujayev M., Iqtisodiyot nazariyasi; T., 1995;

7)Tuxliyev N., Taksanov A. Natsionalnaya ekonomicheskaya model O‘zbekistana T., 2000.

8)Pirnazarov Ibodulla Xamza o‘g‘li. Omonov Eldor Xayrulla o‘g‘li. “Talab va taklif nazaryasi. Bozor muvozanati”.

WINDOWS OPERATIONS TIZIMI YANGI VERSIYALARINI O'QITISHNING MODULINI YARATISH

Tilaboldi o'g'li Ilyosbek

Andijon davlat Pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: *Maqolada jadallik bilan rivojlanib va yangilanib borayotgan Windows operatsion tizimlarining yangi versiyalari va eski avlodlaridagi farqlari va muammolari ko'rilgan.*

Kalit so'zlar: *Axborot, texnologiya, windows, kompyuter*

СОЗДАНИЕ МОДУЛЯ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ НОВЫМ ВЕРСИЯМ ОПЕРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ WINDOWS

Аннотация: *В статье рассматриваются отличия и проблемы между новыми версиями и старыми поколениями операционных систем Windows, которые стремительно развиваются и обновляются.*

Ключевые слова: *Информация, технологии, windows, компьютер.*

CREATION OF A MODULE FOR TRAINING NEW VERSIONS OF THE WINDOWS OPERATING SYSTEM

Abstract: *The article discusses the differences and problems between new versions and older generations of Windows operating systems that are rapidly evolving and updating.*

Key words: *Information, technology, windows, computer.*

Operatsion tizim - bu maxsus dastur bo'lib, bu dastur asosiy vazifasi - kompyuter ishini boshqarish, kompyuter va foydalanuvchi o'rtasida muloqotni o'rnatish, tashqi qurilmalar ishlash holatlarini sozlash va ular bilan muloqotni o'rnatish, har xil dasturlarni ishga tushirish va ular ishlash holatlarini ta'minlash. Windows (Windows - „oy-nalar“ degan ma'noni anglatadi) Microsoft (MS) firmasining dastur mahsuli bo'lib, maxsus tayyorgarlikka ega bo'lmagan kompyuterdan foydalanuvchilar uchun mo'ljallangan operatsion tizimdir. Uning asosiy maqsadi-kompyuterdan foydalanishni iloji boricha sodda va o'ganish uchun oson, shu bilan birga, foydalanuvchiga mumkin qadar keng imkoniyatlar yaratish holiga keltirishdir.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari soxasining jadallik bilan o'zgarishi va rivojlanishi natijasida operatsion tizimlar ham jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Bugungi kun kompyuter foydalanuvchilari oldida turgan muammolardan biri bu Windows operatsion tizimi versiyalarini tanlash bo'lib bormoqda. Ushbu maqola

yordamida biz windows operatsion tizimining yangi imkoniyatlarini ko'rsatish bilan birgalikda windowsning kamchiliklariga ham to'xtalib o'tamiz.

Windows 7 operatsion tizimidan windows 10 operatsion tizimining yangilangan jixatlari juda ko'p:

- Internet explorer o'rnida yangi Edge browserining yaratilishi
- Foydalanuvchi interfeysining soddalashuvi
- Havfsizlik tizimidagi qulayliklar

Варианты входа

Управление входом в устройство

Выберите вариант входа, чтобы добавить, изменить или удалить его.

Распознавание лиц Windows Hello

Этот параметр сейчас недоступен. Щелкните, чтобы получить дополнительные сведения

Распознавание отпечатков пальцев Windows Hello

Вход с помощью сканера отпечатков пальцев (рекомендуется)

ПИН-код для Windows Hello

Вход с помощью ПИН-кода (рекомендуется)

Ключ безопасности

Вход с помощью физического ключа безопасности

Пароль

Вход с помощью пароля учетной записи

Графический пароль

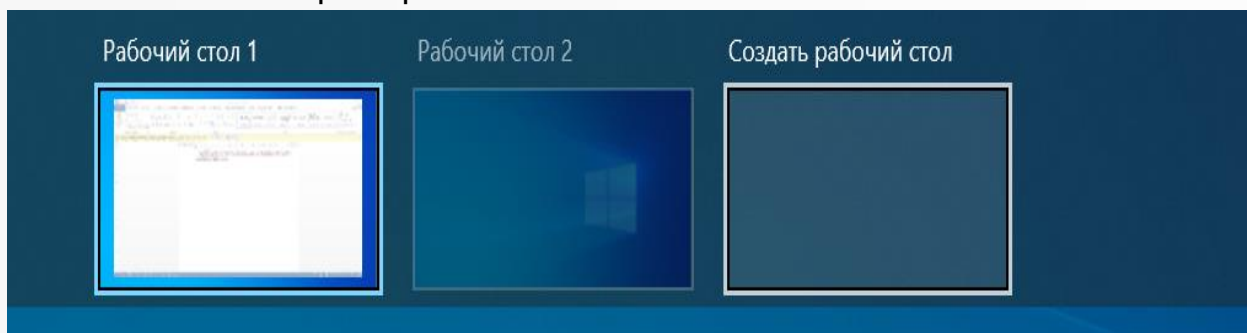
Проведите пальцем и коснитесь любимой фотографии, чтобы разблокировать устройство

Havfsizlik tizimidagi qulayliklardan biri sifatida oddatiy parollash tizimidan deyarli uzoqlashib yangicha parollash tizimlarining joriy qilinganligi. Barmoq izi va grafikli parollashning qo'shilganligi windows 10 operatsion tizimiga yangicha ko'rinish va havfsizlikni taqdim etmoqda.

- Quvvat tejamkorligi

•Hotiradan kam joy egallashi kabi bir necha sifatlar bilan ayaqqol farqlanib turadi.

Bundan tashqari windows 10 bir vaqtning o'zida bir nechta ishchi stollar yaratish imkonini ham taqdim qiladi.

Windows 10 dagi yana bir qulaylik shundan iboratki windows 7 va windows 8 operatsion tizimlari uchun aktivlashtirish raqamlarini olgan foydalanuvchilar windows 10 ni bepul yuklab olib operatsion tizimlarini yangilashlari mumkin.

Qo'shimcha yangilanishlar

«Состояние сети» («Aloqa holati») sahifasi yangilandi: endi u yerda tarmoqlar va internet haqida ko'proq ma'lumot bor, masalan, sarflangan trafik miqdori;

« Диспетчер задач » («Vazifalar dispetcheri») ilovasining «Proizvoditelnost» («Samaradorlik») bo'limida grafik kartaning (video-grafika platasi) harorati va ma'lumot saqlash qurilmasining turini ko'rish mumkin: HDD («hard disk drive — qattiq disk yurituvchi») yoki SSD («solid-state drive — qattiq qobiqli disk»).

WordPad, Paint va «Bloknot» endi Windows tizimining standart komponenti emas. Avval ularni o'chirish imkoniyati bo'lmagan bo'lsa, endi o'chirib tashlab, zarur bo'lsa «Dopolnitelnyye komponenty» sahifasidan qayta o'rnatish mumkin;

« Управление глазами » («Ko'z bilan boshqarish») funksiyasi imkoniyati cheklangan odamlar uchun maxsus qurilma yordamida fayl va yorliqlarni boshqarish qo'shimchasiga ega bo'ldi;

«Win+Tab» tugmalar kombinatsiyasi yordamida chaqiriladigan « Виртуальные рабочие столы » («Virtual ish stollari») funksiyasi endilikda ish stollarining nomini o'zgartirish imkonini beradi, ularning holati esa kompyuter o'chib-yonganda ham saqlanib qoladi.

REFERENCES

1. Florol A.V., Frolor G.V. Operatsionnaya sistema MSDOS. M: Radio sivyaz, 1992y.
2. M.M. Aripov., J.U. Muxammadiyev. Informatika va informatsion texnologiyalar. Toshkent 2005 y.
3. Internet manba www.gazeta.uz

BERUNING FIZIKADA O'ZIGA XOS OG'IRLIKLARNI ANIQLASH BO'YICHA ISHLARI

Muslihiddinov Zuhuriddin Mastakovich

*Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani 9-maktab fizika fanni o'qtuvchisi
Sadridin Ayniy nomidagi Tojikiston davlat universiteti Soiskatel;*

Muslihiddinov Zuhuriddin Mastakovich

*Physics teacher of the 9th school of Sariosia district – researcher of the Tajik
State University named after Sadridin Aini;*

Annotasiya : hikoyalar va afsonalarga ko'ra, qadimgi yunon olimi Arximed Sirakuza qiroli Gyeron (miloddan avvalgi 250 yil) tomonidan qo'yilgan masalani tortish orqali hal qilishga muvaffaq bo'lganligi, uning oltin tojlaridan biri mis, qo'rg'oshin va boshqa metallar bilan oltin qotishmasidan yasalganligi ma'lum. Keyinchalik tortish usuli Arximed usuli deb nomlandi. Bernuining o'rnatilishida uning zamondoshlari "Sind ibn Ali, Yuhani ibn Yusuf, Ahmad ibn al-Fadl, Al-Buxoriy va Muhammad ibn Zakariy ar-Roziy singari"xuddi shu muammo bilan shug'ullanishgan, Beruni o'z asboblari yordamida minerallar va metallarning o'ziga xos og'irliklarini aniqlab "Biz eng og'ir metallardan boshlaymiz, so'ngra engilroq metallga o'tamiz, shunda boshida suv miqdori (idishdan oqib chiqadigan) eng kichik bo'ladi va keyin u tobora ko'payib boradi.chunki suv miqdori jismlarning hajmiga to'g'ri keladi."

Annotation: According to stories and legends, it is known that the Greek scientist of antiquity Archimedes managed to solve the question posed by the Syracuse king Hieron (250 BC) by weighing that one of his golden crowns was made of an alloy of gold with copper, lead and others. metals. The weighing method was later called the Archimedes method. At the installation of bernouii, his contemporaries dealt with the same problem as "Sind ibn Ali, Yuhani ibn Yusuf, Ahmad ibn al-Fadl, Al-Bukhari and Muhammad ibn Zakariy ar-Razi", identifying the specific weights of minerals and metals with the help of his tools, Beruu said, "we start with the heaviest metal, then move on to the lighter metal, so that the amount of waterbecause the amount of water corresponds to the volume of bodies."

Kalit so'zlar: yunon olimi Arximed, Sind ibn Ali, Yuhani ibn Yusuf, Ahmad ibn al-Fadl, Al-Buxoriy va Muhammad ibn Zakariy ar-Roziy, (birlik), "Mineralogiya", gidrostatik tarozu, Miskal, DaNik, tassuja, G. G. Lemmlein, Sariq misning vazni, Beruniy, Toza Firuza.

Keywords: Greek scientist Archimedes, Sind ibn Ali, Yuhani ibn Yusuf, Ahmad ibn al-Fadl, Al-Bukhari and Muhammad ibn Zakariy ar-Razi, (unity), "Mineralogy", hydrostatic tarzu, Miskal, DaNik, tassuja, G. G. Lemmlein, yellow copper weight, Berunium, pure turquoise.

1050 yil bizni Abu Rayhol Muhammad ibn Ahmad Beruniy yashagan davrdan ajratib turadi. Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy 973 yil 4 sentyabrda qadimgi Kot shahrida tavallud topdi. Uning nasl-nasabida "berun" so'zi "tashqi shahar", "Beruniy" esa "tashqi shaharda yashovchi kishi" ma'nosini bildiradi. Dunyo nomlari bilan buyuk olimlar ilm-fan va madaniyat vakillari kabi yorqin yulduzlar butun insoniyat yo'lini yoritadi. Ular jahon sivilizasiyasining asoschilaridir va shuning uchun ular barcha xalqlar va millatlarga tegishli.

Jismlarning umumiy xususiyatlaridan biri bo'lib, uning ta'rifi yunon olimi Arximed tomonidan asos solingan o'ziga xos tortishish kuchi jismlarning sifat va miqdoriy farqlarini aniqlashga imkon beradi va undan materiallarning tozaligi, ularning navlari, zichligi va boshqalar haqida gapirish mumkin.. sabablari: birinchidan, bu marvarid qatlamlari bir-biriga yaqin va bir-biriga mahkam o'rnashganligidan dalolat beradi.... Ikkinchidan, bu Marvaridning kattaligini ko'rsatadi-chunki vazn uning kattaligiga to'g'ri keladi –

Arximed usuli katta ahamiyatga ega edi, shuning uchun uni o'rganish va qo'llash qadimgi davrlarda boshlangan va o'rta asrlarda davom etgan.

Beruniy nuqtai nazaridan, bu muammoni yunon olimi Manalaus (menelaus – milodiy I) o'rgangan va Bernuiga ma'lum bo'lgan ishni ushbu masalaga bag'ishlagan. Manalausdan tashqari, Bernuining o'rnatilishida uning zamondoshlari "Sind ibn Ali, Yuhani ibn Yusuf, Ahmad ibn al-Fadl, Al-Buxoriy va Muhammad ibn Zakariy ar-Roziy singari"xuddi shu muammo bilan shug'ullanishgan. Garchi bu olimlar o'ziga xos og'irliklarni aniqlash bilan shug'ullangan bo'lsalar-da, ular sof jism va unga teng hajmga ega bo'lgan qotishma yoki qaysi jismlar suzadi, qaysi biri suvga cho'kadi va hokazo o'rtasidagi munosabatni aniqlash uchun aniq javob bera olmadilar. Shu sababli, Beruniy o'zining mavjud bo'lgan barcha asarlarini o'rganib chiqib, ularning kamchiliklarini bartaraf etib, o'z tajribalari va kuzatuvlari asosida ushbu masala bo'yicha risola yozdi va u erda shunday dedi: "va men ular qilmagan narsalarni o'z zimmamga olishni, metallar, ya'ni hajm va vazndagi eriydigan minerallar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishni juda xohlardim".

Darhaqiqat, Berunining fizikaga bo'lgan shaxsiy va inkor etilmaydigan fazilatlaridan biri bu birinchi marta bir qator minerallar va metallarning o'ziga xos og'irliklarini aniqlashdir. Beruniy o'z kuzatuvlari va tajribalari davomida bitta tajriba ma'lumotlari bilan cheklanib qolmadi, balki ularni natijalardan qoniqmaguncha o'zi yaratgan turli xil qurilmalar bilan bir necha bor o'tkazdi. "Va shundan keyin men birin-ketin bitta qurilma (alat) ishlab chiqarishni to'xtatmadim va keyinchalik konus shaklidagi idish yasamagunimcha birinchisida menga xalaqit beradigan narsani yo'q qildim-tor teshik bilan poydevorda keng, bo'yin uchida teshik bilan bir xil kenglikda edi.....»[1].

"...keyin men uni o'n marta sinab ko'rdim, har xil vazn birliklari bilan tortdim va natijalarni bir-biriga moslab, uni bitta songa, ya'ni yuz Miskal vazniga etkazdim. Ishning alohida puxtaligiga qaramay, barcha (takroriy holatlarda) (ko'chirilgan) suv

miqdori har xil bo'lib chiqdi ... ehtiyotkorlik meni o'rtacha raqamga to'xtashga majbur qildi ..." [1].

Beruniy o'z tajribalari davomida o'ziga xos og'irliklarni aniqlash uchun o'zining zamondoshi Ahmad ibn Al-Fadl [1] usulidan foydalangan, u metallarni quyish uchun qolipdan foydalangan.

Beruni o'z asboblari yordamida minerallar va metallarning o'ziga xos og'irliklarini aniqlab, taqqoslash uchun standart sifatida metallar uchun oltin va minerallar uchun ko'k yaxtani oldi.

"Shuning uchun biz yuz (birlik) ko'k (yaxta) o'lchovini tanladik (harflar.: eksa), qolgan minerallar bilan taqqoslash uchun va biz bunga qonun sifatida murojaat qilamiz...". "Shunday qilib, metallar uchun biz yuz (birlik) qattiq, ko'p marta tozalangan oltinni oldik."

Beruniy o'ziga xos og'irliklarni aniqlashdan oldin, avval yoriqlarsiz kristallarni tanladi, uning o'ziga xos og'irligini kamaytirmaslik uchun ularni turli xil aralashmalardan yaxshilab tozaladi. O'ziga xos tortishish kuchini aniqlash uchun u " har bir metallardan katta va kichik bo'laklarni kesib tashladi; shu bilan birga, katta (bo'laklarning) kattaligi idish bo'yinining kengligidan oshmadi... (mayda bo'laklar) tariq donasining kattaligiga yetdi ... men bu idishning teshigiga bo'laklarni tashlashni boshladim, chunki ular suvning hayajonini keltirib chiqardi va uni katta idishdan ko'tardi zarur bo'lgandan ko'ra kuch bilan. Ammo men darhol forseps bilan tuzatdim, shunda suv yuzasi bunga deyarli javob bermadi va hech qanday harakat sezilmadi. Suv, shubhasiz, men unga tashlagan narsamga qarab ko'tarildi va naycha orqali tashlangan hajmga teng miqdorda quyildi, qolgan suv esa idishda bir xil holatda qoldi.

Beruniy o'z qurilmasi yordamida turli metallar va minerallarning o'ziga xos og'irliklarini aniqladi. Shu bilan birga, u og'ir elementlardan boshladi, chunki ular qurilmadan ozgina suv chiqarib yuborishdi. "Biz eng og'ir metallardan boshlaymiz, so'ngra engilroq metallga o'tamiz, shunda boshida suv miqdori (idishdan oqib chiqadigan) eng kichik bo'ladi va keyin u tobora ko'payib boradi. chunki suv miqdori jismlarning hajmiga to'g'ri keladi."

Beruniyning "Mineralogiya" risolasida va o'ziga xos og'irliklar to'g'risidagi risolada bergan o'ziga xos og'irliklarni aniqlash bo'yicha natijalari, biz uchun katta qiziqish bo'lsa-da, gidrostatik tarozisiz tushunarsiz. Masalan, u simobning o'ziga xos og'irligini aniqlash haqida shunday deydi: "men uni idishda bir necha marta tekshirdim va uning sonini yuz miskalgacha etkazdim. Va (u tomonidan ko'chirilgan) suvning birinchi chegarasi etti Miskal bitta daniku va bitta tasuju va to'rtidan bir tasuja, oxirgi chegarasi esa etti Miskal ikkita danikami va ikkita tasuja va besh oltinchi tasuja edi. Ammo aksariyat hollarda ikkita Danika va bitta tasujning ettita kosali chiqdi. Va biz bu raqamni qabul qildik"[1. 255]. G. G. Lemlein ma'lumotlariga ko'ra [1. 310] va [2. 106-127].. ularni yaxta yoki oltin standartlardan suvga o'tkazish juda oson. Beruniyning o'ziga xos og'irliklar haqidagi kitobida tasvirlab bergan tajribalarida ko'k yaxtaning 100 Miskal (ya'ni 2400 tasujiy) 606

tasujiy suvini va 100 Miskal oltinni 126 ta tasujiy suvini almashtirganini bilib, uning namunalarining o'ziga xos og'irliklarini aniqlash oson. u standartlar sifatida qabul qildi.

Safir (ko'k yaxta) ning o'ziga xos tortish kuchi $\frac{2400}{606} = 3,96$, va oltin $\frac{2400}{126} = 19,05$, buyerda agar o'ziga xos tortishish kuchi bilan ko'rsatilgan bo'lsa d , moviy yaxta bilan almashtirilgan suvning og'irligi – standart orqali P va tana tomonidan suvga tashlangan suvning og'irligi P_1 , keyin yuqoridagilarni matematik tarzda quyidagicha yozish mumkin:

1 Miskal = 6 Danik, 1 Danik = 4 tassuja, 1 tasuja = 0,18 g.

$$d = \frac{P}{P_1} \quad (1)$$

Beruniga ko'ra simob uchun $P = 177$ tassuj., keyin (1) uning o'ziga xos tortishish kuchi $d = 13,50$.

Bundan kelib chiqadiki, ushbu elementning o'ziga xos og'irligini topish uchun (o'ziga xos og'irliklar to'g'risidagi risolada), standart bilan almashtirilgan suvning og'irligini tanaga tashlangan suvga tashlangan suvning og'irligiga bo'lish kerak.

G. G. Lemlein ta'kidlaganidek, ushbu ma'lumotlarga asoslanib, Berunida "Mineralogiya" da keltirilgan minerallar va metallarning o'ziga xos og'irliklari raqamlarini uning standartlariga qarab hisoblash amalga oshiriladi. Buning uchun mutanosiblik qoidasiga ko'ra, Beruniy raqamini suvga (ya'ni 3,96 yoki 19,05) ajratilgan standartning o'ziga xos og'irligiga ko'paytirish va 100 ga bo'lish kerak. Masalan, Mineralogiyadagi tosh kristalli-bulurning nisbiy og'irligi 64 va 1/4 va 1/6 va 1/8, ya'ni 64,54 bilan belgilanadi. Qayta hisoblashda bu [1 bo'ladi. 310]

$$\frac{64,54 \cdot 3,96}{100} = 2,56$$

Shunday qilib, o'ziga xos vaznni topish uchun d ba'zi elementlar, uning nisbiy ulushi kerak d_1 ,

standartning o'ziga xos tortishish kuchi bilan ko'paytirish d_2 va natijani 100 ga bo'ling.

$$d : d_1 = d_2 : 100 \text{ yoki } \frac{d}{d_1} = \frac{d_2}{100} \quad \text{bu yerdan} \quad d = \frac{d_1 \cdot d_2}{100}$$

1-jadvalda Beruniy va zamonaviy ma'lumotlarga ko'ra o'ziga xos vazn ko'rsatilgan.

Jadval 1

1	2	3	4	5
Gematit	4,11	4,9-5,3	+0,79	+1,19 16 28,9
Safir	3,96	3,97-4,12	+0,01	+0,16 0,25 3,8
Yoqut	3,84	3,94-4,08	+0,10	+0,24; 2,6 6,2
Lal (Badaxshon shpinel)	3,58	3,50-4,10	-0,08	+0,52; 2,28; 12,7
Lal (Turmalin)	2,90	2,98-3,20	+0,08	+0,30; 2,75; 9,37
Zumrad	2,75	2,67-2,77	-0,08	+0,02; 3 0,72
Lapis lazuli	2,69	2,40-2,90	-0,29	+0,21; 1,2 7
Tosh kristalli (kvarts)	2,50	2,59-2,66	+0,09	+0,16; 3,47 6
Karnelian	2,56	2,55-2,63	-0,01	+0,07; 0,39; 2,66
Оннкс	2,50	2,55-2,63	+0,05	+0,1; 3, 196; 4,94
Tuz (galit)	2,19	2,17	-0,02	0,92
Loy	1,99	1,80-2,60	-0,19	+0,61; 9,55; 30,65
Gagat	1,11	1,10-1,40	-0,01	+0,29; 0,9 2; 6,11
Асфальт	1,04	1,00-1,10	-0,04	+0,06; 3,84; 5,77
Amber (kahraba)	0,85	1,05-1,10	+0,20	+0,25; 20,35; 29,41
Oltin	19,05	19,25	+0,20	1,05
Simob	13,56	13,55	-0,01	0,07
Qo'rg'oshin	11,32	11,34	+0,02	0,18
Kumush	10,30	10,50	+0,20	1,94
Mis	8,66	8,89	+0,23	2,65
Temir	7,74	7,86	+0,12	1,54
Qalay	7,32	7,30	-0,02	0,27
Latun	8,55	8,40-8,50	-0,15	-0,05; 1,75; 0,58
Shisha (chinni)	2,12	2,20-2,40	+0,08	+0,28; 3,77; 13,2

1-minerallar va metallar; 2 – Beruniy ma'lumotlari; 3 – zamonaviy ma'lumotlar; 4 – zamonaviy va Beruniy ma'lumotlari o'rtasidagi farq; 5 – Beruniyning noaniqligi %.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, gematit, loy, asfalt, gagat, kehribar va shishadan tashqari, qolgan metallar va minerallarning o'ziga xos og'irliklari topilgan Berunilar zamonaviy ma'lumotlarga juda yaqin. Ayniqsa, simob, qo'rg'oshin, qalay, Safir va boshqa ba'zi moddalarning o'ziga xos og'irliklarini ta'kidlash mumkin, ular zamonaviy ma'lumotlardan juda kam farq qiladi, 0,07% dan 0,27% gacha.

Biz jadvalda kuzatgan ba'zi bir og'ishlar Beruniy ularni turli xil aralashmalardan to'g'ri tozalay olmaganligini taxmin qilishimiz mumkin, bundan tashqari, u turli haroratlarda tajriba o'tkazgan bo'lishi mumkin, chunki hozirgi vaqtda tajribalar odatda 200C da o'tkaziladi.

Beruning "Mineralogiya" dagi ba'zi ma'lumotlari o'ziga xos og'irliklar haqidagi risola jadvallaridagi ma'lumotlarga to'liq mos keladi, masalan, Zumrad, karnelian, Oniks va boshqalar. biroq, ularning ba'zilari ikkala asarda ham bir-biridan farq qiladi, buni quyidagi jadval tasdiqlaydi:

Metall va minerallar	Muayyan vazn haqida risolada	"Mineralogiya" Da
Qo'rg'oshin	11,32	11,47
Kumush	10,30	10,41
Mis	8,66	8,70-8,90
Temir	7,74	7,87
Lapis lazuli	2,69	2,70

Beruniy ba'zi metallar va minerallarning o'ziga xos og'irliklari: karkidon shoxi, nefrit, ametist, qon, bezoar, olmos, Zumrad va boshqalar, ularning katta qiymati va mavjud emasligi sababli va boshqa sabablarga ko'ra aniqlay olmadi. "Toza Firuza, boshqalarning (toshlarning) aralashmasisiz, og'irligi besh dirhamdan oshmaydigan (bo'laklarda) topiladi va ularning narxi yuz dinorga etadi. Va bu (men) Turkuazning ko'k yahontga nisbatan og'irligini belgilashga to'sqinlik qildi" [1. 158]; yoki olmos haqida shunday deydi: "ammo simob undan (olmosdan) og'irroq ..." [1. 84]. Darhaqiqat, simob olmosdan 4,2 baravar og'irroq.

Beruni ba'zi raqamlarni o'tkazib, ularning aniqligiga shubha qiladi. "Sariq misning vazni (suf.) taqqoslash o'qiga nisbatan oltin - 46 va 5/8 (8,90-N. m beradi). Ammo menda bu borada shubhalar bor, ularni yo'q qilish tajriba bo'lishi mumkin edi ... lekin vaqt menga buni amalga oshirish imkoniyatini bermadi" [1. 247].

Berunining turli xil rangdagi yaxtaning o'ziga xos og'irliklari farqi haqidagi bayonoti katta ahamiyatga ega. "...agar biz bir xil hajmdagi, ammo har xil rangdagi bo'laklarni olsak, unda bizning o'rganishimiz va o'tkazgan sinovlarimizga ko'ra (quyidagilar belgilanadi); ko'k yaxta qizildan biroz og'irroq, uning sababi shu; qizil yaxtada teshiklari bor, ular torligi tufayli suvning u erga kirishiga imkon bermagan va suvdan xoli bo'lgan..." [1. 70]. Ushbu bayonotning to'g'irligini solishtirma og'irliklar jadvalidagi yuqoridagi ma'lumotlar tasdiqlaydi (1-jadval).

Beruniy jismlarning o'ziga xos og'irliklarini aniqlashda ko'plab tajribalar o'tkazganiga qaramay, olingan natijalarda u ba'zida kelishmovchilikni aniqladi, shuning uchun bu holatlarda u aniqlik kiritish uchun tajribalarni teskari tartibda o'tkazdi, shundan dalolat beradi: "yuqorida aytib o'tilgan ko'plab tadqiqotlar davomida biz har bir alohida holatda faqat bitta usulga rioya qilmadik. agar ulushlar va qismlarda kelishmovchilik bo'lsa va ba'zi hollarda biz ishni teskari tartibda bajargan bo'lsak" [1. 256].

Beruniy o'zining teskari tajribalari haqida kumush misolidan foydalanib shunday deydi: "biz uning og'irligi noma'lum bo'lgan miqdorini o'z xohishiga ko'ra, ko'zga tashladik va keyin uning miqdorini ozgina ko'paytira boshladik va bu vaqtda suv (suv) og'irligi shu miqdorga yetguncha tarozi tog'iga oqib tushdi. yuz piyola oltin beradi va biz buni bilamiz va bu suvni almashtirgan kumush hajmi bir xil (suv miqdori)o'rnini bosgan oltin hajmiga teng ekanligi aniq; keyin biz uni (Kumushni) idishdan olib tashladik va uni mato bilan artib, quyoshda quritib tortdik... keyin biz bu miqdorning yuzdan (Miskal) qancha qismini aniqladik va boshqa usullar bilan olingan narsalar bilan taqqosladik; keyin biz bu Kumushni yana idishga solib, uning suvini (og'irligini) aniqladik - bu birinchi natijaga mos keladimi"[1. 256-257].

Hozirgi vaqtda Berunining bu nuqtai nazarini matematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin:

$$P_1 : P_2 = P_3 : P_4 \text{ yoki } \frac{P_1}{P_2} = \frac{P_3}{P_4}$$

bu yerdan $P_1 = \frac{P_2 \cdot P_3}{P_4}$

Bu erda: P_1 - kumushning og'irligi, u 100 piyola oltinni siqib chiqarganda shuncha suvni siqib chiqaradi.

P_4 - og'irligi 100 Miskal bo'lgan kumush bilan almashtirilgan suvning vazni.

P_3 - 10 Miskal oltin bilan almashtirilgan suvning og'irligi.

P_2 - Kumushning vazni 100 miskalga teng.

4-jadval ma'lumotlaridan quyidagilarni topamiz $P_1=100$ moscalei, $P_3=126$ tassuj va ushbu qiymatlarni (2) ga almashtirish orqali biz topamiz, nima $P_1=54,08$ mezkal.

Bundan kelib chiqadiki, agar biron bir tanada 100 Miskal oltin bo'lsa, unda 54,08 Miskal kumush, ya'ni 1,84 baravar kam bo'ladi. Buni tekshirish oson, chunki jadvalga ko'ra oltinning (19,05) ulushi Kumushning (10,30) o'ziga xos tortishish kuchidan 1,84 baravar ko'p va bularning barchasi Beruning bayonotini tasdiqlaydi.

Beruniy, o'ziga xos og'irliklarni o'lchash natijalari kasr fraktsiyalari bilan beriladi. Masalan, karnelian uchun " Mineralogiya " $1/4$ ni, marjon uchun esa $1/8$ ni beradi, bu shuni ko'rsatadiki, olim aniqlik uchun ularni yuzinchi, hatto birlikning mingdan bir qismigacha olgan va ba'zan ularni 1 tosuja bergan. Shunday qilib, Beruniy har doim o'ziga xos og'irliklarning aniqligini oshirishga intildi, bu esa hozirgi kunda doimiy bo'lib qoldi.

Aburayxon Beruniy metallar va minerallarning solishtirma og'irliklarini aniqlash bilan cheklanib qolmasdan, maxsus idishda turli xil suyuqliklarning solishtirma og'irliklarini ham aniqladi. O'zining tajribalari va kuzatuvlarida u turli xil suvlarning o'ziga xos og'irliklari va sovuq suvning o'ziga xos og'irligi issiq suvdan ko'proq ekanligiga ishonch hosil qildi. Shu bilan birga, u 1200 tosuja kalit suvni ushlab turadigan idishni oldi, bu uning uchun standartga aylandi.

Olingan Beruniy natijalariga ko'ra (3-jadvalda) biz har bir suyuqlikning o'ziga xos og'irligini aniqlashimiz mumkin. Buning uchun birlik hajmidagi 1200 tosuja kalit suvining solishtirma og'irligini o'lchash birligi sifatida tanlang, ya'

$$1 \text{ birlik o'ziga xos tortishish kuchi} = 1200((\text{asosiy suv tassuji})/(\text{hajm birligi}))$$

Endi biz qolgan suyuqliklarning o'ziga xos og'irliklarini topamiz, buning uchun biz ushbu suyuqlikning og'irligini necha marta topamiz P_1 kalit suvning og'irligidan kamroq (yoki undan ko'p) P l. e $P_1 : P$; masalan, issiq suv uchun $P_1=1150$, keyin $P_1 : P = 1150 : 1200 = 0,959$

dengiz suvi uchun $P_1 = 1240$ keyin $P_1 : P = 1,041$ va boshqalar.

Keyin, bu munosabatlarni suvning o'ziga xos og'irligiga ko'paytirib, biz ushbu suyuqlikning o'ziga xos og'irligini topamiz. Biz bularning barchasini jadvalga kiritdik va shu bilan birga Beruniy tomonidan qabul qilingan noaniqlikni aniqlash uchun zamonaviy ma'lumotlar bilan taqqosladik. Shunday qilib, suyuqliklarning o'ziga xos og'irligini topish uchun quyidagi nisbatdan foydalanish kerak:

$$d : d_1 = P_1 : P$$

bu yerdan: $d = \frac{P_1}{P} \cdot d_1$ bu erda

d_1 - suvning o'ziga xos tortish. kuchi tasuj / (birlik hajmi).

O'lchov birligidan $\frac{\text{asosiy suv tassuji}}{\text{hajm birliklari}}$ kg/dm^3 zamonaviy o'lchov birliklariga solishtirma og'irlik quyidagicha kelishi mumkin:

Yuqoridagilardan kelib chiqadi, nima $1 \frac{\text{kg}}{\text{dm}^3} = 1200 \frac{\text{tasuj}}{\text{birlikhajmi}}$, shuning uchun 1 birlik.

hajmi = $1200 \frac{\text{tasuj}}{\text{kg}} \text{dm}^3$, ammo 1 tasuj = 0,18 g = 0,00018 kg, shuning uchun

1 birlik. hajmi = $\frac{1200 \cdot 0,00018 \text{kg}}{\text{kg}} \text{dm}^3 = 0,216 \text{dm}^3$

1 birlik. hajmi = $0,216 \text{dm}^3$

1 birlik. o'ziga xos tortishish kuchi = $1200 \frac{\text{tasuj}}{\text{birlikhajmi}} = 1200 \cdot \frac{0,00018 \text{kg}}{0,216 \text{dm}^3} = 1 \frac{\text{kg}}{\text{dm}^3}$,

darhaqiqat, biz shunday xulosaga keldik

$$1 \frac{\text{kg}}{\text{dm}^3} = 1200 \frac{\text{tasuj}}{\text{birlikhajmi}}$$

Jadval 3

1	2	3	4	5	6
Asosiy suv	1200	1	1	1	
Issiq suv	1150	0,959	0,959	0,958	0,001
Eritilgan suv	1158	0,965	0,965		
Tuzli suv	1361	1,134	1,134	1,108	0,026
Dengiz suvi	1249	1,041	1,041	1,030	0,011
Hind qovun sharbati	1219	1,016	1,016		
Bodring suvi	1221	1,017	1,017		
Mutlak qovun sharbati	1236	1,030	1,030		
Sharob sirkasi	1232	1,027	1,027		
Sharob	1227	1,022	1,022	0,996	0,065
Susam yog'i (simsim)	1098	0,915	0,915		
Zaytun moyi	1104	0,920	0,920	0,920	0
Asal	1687	1,406	1,406		
Sigir suti	1332	1,110	1,110	1,03	0,08
Tovuq tuxumining oqsili	1242	1,035	1,035	1,085	0,050
Inson qoni	1240	1,033	1,033	1,050	0,017
Siydik iliq	1222	1,018	1,018		
Siydik sovuq	1230	1,025	1,025		

1-suyuqliklarning nomi; 2-tasujadagi vazn R; 3-nisbati suyuqlikning og'irligi suvdan necha baravar kam (yoki) ko'proq($P_1:P$) ; 4 – Tasujadagi Beruniy ma'lumotlariga ko'ra o'ziga xos tortishish kuchi; 5 – g/sm³ dagi zamonaviy ma'lumotlar; 6 – birliklar o'rtasidagi farq.zamonaviy ma'lumotlar va Beruniy ma'lumotlari o'rtasidagi hajm.

(3) jadvaldan kelib chiqadiki, Beruniy fasllar bo'yicha suv zichligining o'zgarishi ma'lum bo'lgan, shuning uchun ta'riflar paytida u o'ziga xos tortishish kuchini hisobga olishni, shuningdek, bir xil suyuqliklar bilan tajriba o'tkazishni tavsiya qiladi. "Biz suv bilan olib kelgan va o'rnatgan narsalarni o'rganuvchi uchun

uning holatini o'zgartiradigan sharoitlar tufayli suvning (sifatiga) e'tibor berish kerak, masalan: kelib chiqishi, kanallari, botqoqlari va shuningdek, uning xususiyatlariga ta'siri tufayli. havo holatiga qarab to'rt fasl, chunki bizning barcha tadqiqotlarimiz bir joyda olib borilgan ... va bu ichimlik suvi bo'ladimi yoki yo'qmi, bu bizga zarar qilmaydi, agar barcha ishlar uning bir turi bilan amalga oshirilsa.... Ammo, agar biz ishning bir qismini toza suvda, ikkinchisini sho'r suvda qilsak, ularning holatidagi farqni muvozanatlashni o'tkazib yubormaslik kerak" [1. 263-264]. Olimning bu fikrlari hozirgi vaqtda, o'ziga xos og'irliklarni aniqlashda suyuqlik harorati va standartning bir xilligi hisobga olinganida tasdiqlanadi.

Beruning to'g'ri yozishicha, suvning solishtirma og'irligi farqi tufayli sho'r suvlardagi kemalar toza suvlarga qaraganda kamroq cho'kadi.

Ma'lumki, bu qadimgi yunon olimlari tomonidan o'rgatilgan, ammo ular ko'rfazga kiradigan kemalar uchun xavfning asosiy sababini ochib bera olmadilar, ularni oqim va oqim bilan bog'lashdi.

Beruniy shunday deb yozadi:" estuariyadagi kemalar uchun xavf shundaki, toza suv sho'r suv ularni qo'llab-quvvatlaydigan darajada og'irlikni qo'llab-quvvatlamaydi " [3. 203-204].

Beruniy, bir tanani to'g'ridan-to'g'ri eksperimentlardan jalb qilish yoki jalb qilish va tekshirish paytida bir tanani boshqasiga botiradi, deb ishonganlarni aniq tanqid qilib, sho'ng'in jismlarning og'irligiga bog'liqligini isbotladi, ya'ni. zamonaviy tushunchalarga ko'ra, jismlarning o'ziga xos tortishish kuchiga. "barcha toshlar simob yuzasida cho'kmasdan suzadi, oltinni hisobga olmaganda, chunki u cho'kadi." u simob bilan bog'lanib, uni o'ziga jalb qilgani uchun emas, balki ba'zilar o'ylaganidek, biz buni (har xil) sharoitlarda sinab ko'rdik va bu faqat og'irlik xususiyati tufayli sodir bo'lishi aniq bo'ldi. 217].

Darhaqiqat, oltinning solishtirma og'irligi (19,25) simobning solishtirma og'irligidan (13,55) oshadi, shuning uchun oltin simobga botiriladi.

ADABIYOT:

1. Aburayxon Beruniy "Minealogiya", A. M. Belenitskiy tomonidan tarjima qilingan, G. G. Lemlein tomonidan tahrirlangan, M. 1963 yil
2. Beruniy, Sat. tahrirdagi maqolalar S. P. Tolstov, M-L, 1950 yil
3. Aburayxon Beruni, Hindiston, Izb. Ishlab chiqarish., II jild, A. B. Xolidov va yu. N. Zavadovskiy tomonidan tarjima qilingan, Toshkent, 1963 yil
4. Umar Xayyom, risolalar, B. A. Rozenfeld tomonidan tarjima qilingan, M-L, 1961 yil
5. K. M. Bikov va boshqalar fiziologiya darsligi, M. 1955 yil
6. N. I. Koshkin va M. G. Shirkevich, elementar fizika bo'yicha qo'llanma, Ed. 2. M. 1962 yil
7. A. Beruni "Javohirnome" (Arab tilida), Haydarobod, 1957 yil

8. I.Yu.Krachkovsky, Izbrannie Sochineniya v 6 tomakh, M.- L., Izdatelstvo akademii nauk, 1957

9. S.A.Akhmedov, N.S.Akhmedova, Urta the history of arithmetic and its teaching in Asia, Tashkent, ukitici, 1991

10. Abu Rayhan Beruni "Legal Responsible" S.H.Sirajiddinav .Publishing House "Science", 1976

11. S.Frederick, the discovery of America, tarj. Turgunova Sh, Spiritual Life, №2, 2014

12. X, dasanov, Sayyakh scholars, Tashkent, Uzbekistan, 1981

13. Abu Raykhan Beruni, selected works, II tom, X, indistan, Tashkent, Uzbekistan SSR science publishing house, 1965

O‘ZBEKISTON XALQINING IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRIDA KO‘RSATGAN JASORATI

Yuldashov Shukurjon Anvarjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti

*Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari
(mamlakatlar bo‘yicha) mutaxassisligi II bosqich magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushining insoniyat tarixidagi eng qonli va ahamiyatli urush ekanligi. Bu butun dunyo uchun halokatli oqibatlarga olib kelganligi va butun insoniyat uchun ogohlantirish bo‘lib, millionlab nogiron taqdirlarni keltirib chiqarganligi haqida bayon qilingan. Bundan tashqari Jahonda tinchlik uchun kurash va xalqlar o‘rtasidagi tinchlik yo‘lida hamkorlik nafaqat barcha zamonlar va xalqlarning eng shiddatli jangida qatnashgan xalqlar va mamlakatlar tashqi siyosatining ajralmas qismiga aylanganligi, fashizm ustidan qozonilgan g‘alaba sobiq SSSRning barcha xalqlari, antinemis koalitsiyasi mamlakatlari sa‘y-harakati bilan qo‘lga kiritilganligi va jamiyatning umumiy tahdidga qarshi birlashishiga olib kelganligi haqidagi fikrlar o‘rin egallagan. Bu urushda 1941-1945-yillardagi Ulug‘ Vatan urushi alohida o‘rin tutadi. Ota-bobolarimiz asosiy yo‘qotish yukini ko‘tardilar, Yevropa va dunyoni fashizmdan ozod qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaganliklarini ochib berishga harakat qilindi.*

Kalit so‘zlar: *Ikkinchi jahon urushi, tarixiy xotirani o‘rganish, O‘zbekiston Respublikasi, fashizm ustidan g‘alaba.*

Fashistik Germaniyaning qonli bosqinini butun SSSR fuqarolari milliy baxtsizlik sifatida qabul qilishdi. Katta davlat rahbariyati oldida barcha ichki resurslarni safarbar qilish va mamlakatni bosqinchilarga qarshi kurashish uchun yagona jangovar lagerga aylantirish muhim masala bo‘ldi. 1941-yil 30-iyunda mamlakatda hokimiyatni amalga oshiruvchi Davlat Mudofaa Qo‘mitasi (DQK) tashkil etildi[1. 39 c]. Ish jarayonlarini safarbar qilish, isloh qilish va ma‘naviyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning asosiy qismi O‘zbekiston Respublikasiga qaratildi. Fashizm ustidan qozonilgan umumiy g‘alabaga o‘zbek xalqi beqiyos hissa qo‘shdi. Respublika frontga nafaqat qurol-yaroq va oziq-ovqat yetkazib berdi, balki evakuatsiya qilingan millionlab fuqarolarning boshpanasiga aylandi. 1941-yil 22-iyunda urush e‘lon qilinganligi haqidagi xabar kelib tushgach, darhol Toshkentdagi to‘qimachilik kombinati ishchilarining yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Uning orqasida, 1991-yil 23-iyun “Tashselmash” zavodida miting va Toshkent shahrida ko‘p minglik miting bo‘lib o‘tdi, bu esa mamlakat ko‘ngillilar harakatining boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, butun mamlakat bo‘ylab vatanparvarlik tuyg‘usini yuksaltirish maqsadida mitinglarga asos bo‘ldi[2. 25 c]. Xalq, shubhasiz, o‘z vatanini himoya qilishga tayyorligini e‘lon qildi va birinchi keng ko‘lamli mitinglardan keyingi dastlabki 3 kun ichida mamlakat harbiy komissiyalariga 14 mingdan ortiq ariza kelib tushdi.

Urushning birinchi yilida mamlakatimizning 18 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan 30 ming nafardan ortiq yoshlari ko'ngilli ravishda frontga jo'nab ketdi, bu esa respublika yoshlarining vatanparvarlik tuyg'usi yuksakligini tasdiqlaydi[3. 55 c]. 16 yoshdan oshgan ko'plab yoshlar "Ishchilar batalyoni" tarkibida kasaba uyushma zavodlariga ishlashga ketishdi.

Ushbu dahshatli urushning natijasi ham harbiy harakatlarga, ham mamlakatning yaxshi qurilgan iqtisodiyotiga va kuchli tayanchga bog'liq edi. Birinchi yilda vaziyat SSSR foydasiga emas edi, lekin 1942-yilda SSSR deyarli ikki baravar ko'p qurol ishlab chiqarishni boshladi va o'z qurolli kuchlarini barcha zarur narsalar bilan ta'minlashga muvaffaq bo'ldi. Bunga sanoatni front ehtiyojlariga butunlay qayta yo'naltirish yordam berdi. O'zbekiston Respublikasida 151 fabrika, butun to'qimachilik va tikuvchilik sanoati qayta konstruksiya qilindi[4.485 c]. 1941- yilning iyunidan noyabrigacha respublika 100 dan ortiq sanoat korxonalarini o'z qo'liga oldi. Respublika fuqarolarining fidokorona yordami tufayli bu korxonalar qisqa muddatda foydalanishga topshirildi. Masalan, Rostselmash zavodining do'konlari evakuatsiya qilinganidan 25 kun o'tgach yig'ilib, birinchi mahsulotlarni ishlab chiqardi[5. 63c]. 1942-yilning ikkinchi yarmiga kelib, barcha evakuatsiya qilingan korxonalar armiyani ta'minlab, to'liq quvvat bilan ishlaroqda. Shuningdek, urush yillarida 280 ta sanoat korxonasi jadallik bilan qurildi. Toshkent shahri va Toshkent viloyatida 55 ta korxonalar qurildi. Farg'ona vodiysida 22 korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Samarqand shahrida 14 ta korxonalar mavjud. Front oldiga yuborilgan: 2090 samolyot, 17342 samolyot dvigateli, 1 million 700 ming minomyot, 27 ming tankga qarshi qurol, 60 ming kimyoviy himoya o'q-dorilari, 22 million mina, 560 ming snaryad, 2 million 318 ming aviabomba, 1 million granata, 5 zirhli poezd, 18 harbiy gospital poezdlar yetkazib berildi. Mamlakatda qattiq mehnat intizomi, 11 soatlik ish kuni joriy etildi. 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan barcha erkaklar va 16 yoshdan 45 yoshgacha bo'lgan ayollar ishlab chiqarishga jalb qilindi. Ish bilan ta'minlashning katta muammosi- erkaklar oldida ishchi kuchining yetishmasligi 12 yoshdan boshlab ayollar va o'smirlar oldida korxonalarining asosiy ishchi zaxirasini shakllantirishga olib keldi. 1941-yil avgust oyidan boshlab respublikaga evakuatsiya qilingan odamlar bilan poyezdlar kela boshladi.

Urush yillarida O'zbekiston Respublikasi 1,5 milliondan ortiq qochqinlarni qabul qildi. Mamlakat Xalq Komissarlari Soveti ularni qabul qilish va joylashtirish uchun komissiya tashkil etishga qaror qildi[6. 15c]. Fuqarolar kelganlarga mas'uliyat va samimiy munosabatda bo'ldi, ularga har tomonlama yordam berdi, oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy bilan ta'minladi. Alohida, evakuatsiya qilingan bolalarga butun respublika tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlikni alohida aytish lozim. Zudlik bilan mehribonlik uylari tashkil etilib, bolalarni oilaga joylashtirish ishlari boshlab yuborildi. 1942-yil yanvar oyida Toshkent shahri ayollari respublikaning ayol aholisiga murojaat qilib, O'zbekistonning barcha ayollarini evakuatsiya qilingan bolalarga onalik mehrini ko'rsatishga chaqirdilar. Urush yillarida respublikamizda turli millat va yoshdagi ittifoqning 300 ming nafar yetim bolalari e'tibor, g'amxo'rlik va boshpana

topdi. Ko'pchilik o'z oilasini topdi, masalan, toshkentlik temirchi Sh.Shomahmudovlar oilasi 15 nafar bolani tarbiyalash uchun oldi, keyinchalik ular haqida "Sen yetim emassan" filmi suratga olindi. Samadovlar oilasi 13 nafar yetim bolani asrab oldi. Qosimovlar oilasida 10 nafar yetim bolalarni asrab, o'z tarbiyasiga oldi. Mamlakatda evakuatsiya kasalxonalarini va yaradorlarga yordam ko'rsatish qo'mitalari tashkil etildi. Fan va san'atning tinch yo'nalishi o'zgartirildi.

1941-yilning kuzida SSSR Fanlar akademiyasi ilmiy tadqiqot institutlari Toshkentga evakuatsiya qilindi, jami 22 ta ilmiy-tadqiqot instituti, 20 dan ortiq o'quv yurtlari, bir-ikkita yirik kutubxonalar ko'chirildi. 1943-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil etildi, akademiya ilmiy xodimlarining mehnati mudofaa sanoati, mashinasozlik va metallurgianing rivojlanishini ta'minladi, paxtaning yangi navlarini o'zlashtirish va tibbiyot rivojiga xizmat qildi. Olim adiblarning asarlari, "Front do'stlari", "Vatanga tuhfa" kabi qisqa metrajli filmlar keng targ'ib qilindi. Urushning og'ir sharoitlarida, qattiq mafkuraviy sharoitida O'zbekiston ziyolilari o'z ta'sirini davom ettirdilar[7. 45c]. Ularning ko'plari frontga ketishdi. Ular orasida O'zbekistonning taniqli olimlari – U.A. Arifov , Ya.X. To'raqulov , I.Ismoilov, X.Usmonov va boshqalar. Bundan tashqari olimlar T.N.Qori Niyozov, V.I. Romanovskiy, T.Z. Zohidov va ularning hamkasblari natijalarni tez va to'liq front va front orti ehtiyojlari uchun ishlatishga qaratilgan muammolar ustida ishladilar. Olimlarning ishi kuchaydi . Minglab o'zbeklar Qizil Armiya askariga aylanib, frontga ketdi.

Ular fashistlar Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alabaga katta hissa qo'shdilar. Ko'plab askarlar Polsha, Frantsiya, Italiya va boshqa mamlakatlarning medallari bilan taqdirlangan[8]. Respublikada 15 ta bo'linma va brigadalar yig'ilib, jihozlandi. Jami 1 million 951 ming askar frontga ketgan. Jumladan, respublikamizdan 4555 nafar ayol frontga ketgan. Ular orasida, masalan, ko'plab askarlarning hayotini saqlab qolgan frontchi jarroh M. Ashrapova . Taniqli radio operatori R.Ibragimova, mashhur mergan Sh.Ishonto'rayeva o'z milting'idan o'q uzib, yuzlab fashistlarni yo'q qildi. Bu fidoyi ayollar oramizda yo'q, lekin nomlari xalq xotirasida abadiy yashaydi. Ulug' g'alabaga O'zbekistonning hissasi shubhasiz bo'ldi, urush qayg'usi respublikadagi har bir oilaga qattiq ta'sir qildi. – Urushning og'ir yillarida butun O'zbekiston xalqi "Hamma narsa front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!" degan yagona maqsad bilan tinimsiz mehnat qildi. Mamlakat frontni ta'minlash uchun ishonchli kuchga aylandi.

O'zbekiston frontga juda ko'p miqdorda harbiy texnika va o'q-dorilar, oziq-ovqat, kiyim-kechak, dori-darmon va boshqa hayotiy zarur buyumlarni ishlab chiqardi va yetkazib berdi. Mamlakat urush voqealari xotirasini qadrlaydi, barcha respublikalarning g'alabaga qo'shgan salmoqli hissasini qayd etib, urush yillarida o'z respublikasi fuqarolarining ko'plab jasorat va mehnatsevarlik namunalari yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Ахунбабаев Ю. Трудящиеся Узбекистана фронту. –М.: Профиздат, 1942, 39 с. –С. 17-30.

2.Зиядуллаев С.К. Промышленность Узбекистана в период Великой Отечественной войны // «Общественные науки в Узбекистане», 1985, № 5.

3.Хисамутдинова Р.Р. Великая Отечественная война (1941-1945 годы); военно-исторические очерки. –Оренбург: Изд-во ГОПУ, 2014. -476 с.

4. Чеботарева В.Г. Советский Узбекистан – арсенал фронта (1941-1945 гг.) // Победа –одна на всех (Вклад союзных республик СССР в завоевание Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.). М., 2010 С. 481-510.

5.Юрьев В.А. Эвакуация, осуществленная советским народом в период Великой Отечественной войны: интернац, аспект пробл.: дисс. канд. Исторических наук 07.00.02- Отечественная история. Москва. 1995 -174 с.

LIMON (CITRUS L.) KO'CHATINI KO'CHIRIB O'TQAZISH**Xudayorova S.I***Toshkent farmatsevtika instituti, Toshkent shahri, O'zbekiston Respublikasi*

Dolzarbligi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-fevraldagi PQ-4610-son qaroriga muvofiq akademik M.Mirzayev, nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti qoshida respublikada limonchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish, ilmiy izlanishlar ko'lamini kengaytirish, yetakchi va zamonaviy resurstejovchi texnologiyalardan foydalanish asosida yuqori sifatli sanoat va eksportbop sitrus mevalari yetishtirishni ko'paytirish maqsadida Uyushma tashkil etilgan. Bunda limon ko'chatlarining issiqxona va ochiq maydonda parvarish qilinadigan yangi navlarini yaratish, onalik ko'chatzorlarni tashkil etish, zararkunanda hamda kasalliklarga qarshi kurashish, innovatsion texnologiyalarni joriy qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotning maqsadi: Issiqxona sharoitidagi limon ko'chatlarini ko'chirib o'tqazish texnologiyasini ishlab chiqish.

Usul va uslublar: Issiqxonada yetishtirilayotgan limon kochatlarini ko'chirish bo'yicha mavjud manbaalarga tayangan holda o'rganishlar olib borildi.

Sitrus o'simliklarining ko'chatlari O'zbekistonning janubiy rayonlarida mart oyining ikkinchi yarmida, shimoliy rayonlarida esa aprel oyining birinchi yarmida ko'chirib o'tqaziladi. Ko'chatlarni erta kuzda - 15 sentyabr oyigacha ko'chirib o'tkazsa ham bo'ladi. Limon ko'chatlarini o'tkazish uchun issiqxona tuprog'i yaxshilab tekislandi hamda 50-60 sm chuqurlikda ishlanishi lozim. Bunda gektariga 60-80 t chirigan go'ng, 600 kg superfosfat va 150 kg kaliyli o'g'itlar solindi. Sitrus o'simliklarining ko'chatlari sog'lom va yaxshi rivojlangan bo'lishi zarur. Ko'chatlarni o'tkazishga 10-12 kun qolganida issiqxona tuprog'i to'la namiqquncha tomchilatib sug'orildi. Issiqxonada limon ko'chatlarini 3x4 m sxemasida o'tqazish ma'qul. Ko'chat o'tkazish joylari rejalangandan keyin 60 sm chuqurlikda o'ralar kovlandi. Issiqxonada limon ko'chatlarini 3x4 m sxemasida o'tqazish ma'qul. Ko'chat o'tkazish joylari rejalangandan keyin 60 sm chuqurlikda o'ralar kovlandi. Ko'chat o'tkazish paytida har qaysi chuqurga yana 10-15 kg chirigan go'ng, 100-150 g superfosfat va 50 g dan kaliy o'g'itlari solindi. Ildizlari yaxshi rivojlangan bir va ikki yillik limon ko'chatlarida 3-4 tagacha birinchi tartib novdalar bo'lishi, tanasining yo'g'onligi 0,7-0,8 sm, ikki yilliklarida esa ikkinchi tartib novdalari va tanasining yo'g'onligi kamida 1 sm bo'lishi shart. Ko'chatlarni birinchi yili bir-biridan 1 m oraliq bilan bir qatorga o'tkazish mumkin, bir yildan keyin ortiqcha ko'chatlarning hammasini kovlab olib, 15 mart oyidan 15 aprel oylarigacha yangi issiqxonalarda doimiy joyga o'tkazish kerak. Ko'chirib o'tqaziladigan o'simliklar tuprog'i bilan kovlab olindi. Ildizlar aylanasiidagi tuproq tarqalib ketmasligi uchun, ko'chatlar kovlab olishdan 3-4 kun oldin sug'oriladi. Issiqxonaning tuprog'i ishlangan sari ko'chat o'tqaziladigan chuqurlar qaziladi. Chuqurlarning birinchi qatori issiqxonaning

shimoliy devoridan 1 m uzoklikda, qatorlar o'rtasida 2 m oraliq qoldirib qaziladi. Ko'chatlar maxsus taxta yoki belkurak bilan chuqurga joylanadi. Ko'chat ildizlari aylanasiidagi tuproq bilan chuqurning devori o'rtasidagi bo'shliqda oziq moddali aralashma to'ldiriladi va bu aralashma to'mtoq uchli qoziq bilan shibbalanadi. Chuqurni ko'mib bo'lgandan keyin, ko'chat tula namiqquncha chelak orqali sug'oriladi. So'ngra ko'chatlar atrofidagi tuproq tekislanib yumshatiladi va qatorning xar ikki tomonida suv egatlari ochiladi. Ko'chatlar bilan suv egatlari o'rtasida 30 sm oraliq qoldiriladi. Ko'chatlarni o'tkazib bo'lgandan keyin, ular yaxshi tutib ketishi uchun, yana bir marta sug'oriladi.

Xulosa: Sitrus o'simliklar 3 yillik bo'lguncha ko'chirib o'tkazilganida yaxshi tutib ketadi. Bundan kattaroq o'simliklar ko'chirib o'tkazilganida ularning ildizlari shikastlanadi, barglari qisman to'kildi, o'sishi orqada qoldi va bunday o'simliklar kechroq hosilga kirdi.

FIZIKA ASTRONOMIYA O'QITISHDA O'QUVCHILARNING GURUHLARGA AJRATIB O'QITISHNING SAMARALI NATIJALARI

Norova Laylo Kamol qizi

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 8-sonli IATCHO'IDU maktabi fizika fani o'qituvchisi.

Parmonova Guljahon Raxmon qizi

Navoiy viloyati Zarafshon shahar 8-sonli IATCHO'IDU maktabi fizika fani o'qituvchisi

Xolova Aziza Avazovna

Tomdi tumani 1-maktab 1-Toifali Katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: *Ushbu maqola fizika va astronomiya o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari va o'qitish metodikasi bo'yicha katta ilmiy ishlar haqida so'z yuritilgan va tajribalar haqida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *atom, yadro, energetik inqiroz, geofizika, Mendeleyev Klapeyron tenglamasi, biofizika.*

Fizika va astronomiya tabiatdagi hodisa va voqealarni hamda ularning qonuniyatlarini o'rgatuvchi fanidir. Inson ham tabiatning bir bo'lagi qatori, u bilan bevosita bog'lanishdadir. Tabiatdagi hodisalarning sirini bilish, ularning qonuniyatlarini aniqlash, asosan insonning yashash sharoitini yaxshilash maqsadida olib boriladi. Bunday bo'lmasa, fizika va astronomiyaning yutuqlaridan foydalanib, tabiatni tubdan o'zgartirib yuborish mumkin edi. Tabiiy fanlarning ichida fizika va astronomiya alohida o'rin egallagani uchun, uni barcha tabiiy fanlarning poydevorini tashkil qilindi deb aytiladi. Chunki, fizika barcha tabiiy fanlarning yutuqlariga o'zining munosib hissasini qo'shgan va qo'shib kelmoqda. Bunga misol qilib, fizikaviy kimyo, kimyoviy fizika, biofizika, astrofizika, geofizika va boshqa fanlarni ko'rsatish mumkin. Hozirgi kunda tibbiyotda ham fizika va astronomiyaning o'rni beqiyosdir, chunki uning hissasi dastlab rentgen nurlaridan boshlangan bo'lsa, hozirgi kunda ultratovush va lazerlarning qo'llanilishi, kompyuterli tomograflar orqali davom etmoqda. Qolaversa, insoniyatni energetik inqirozdan qutqarishda ham, fizika atom va yadro energiyalaridan foydalanish orqali o'zining munosib hissasini qo'shmoqda va qo'shadi.

O'qitishning ilmiylik prinsipi. Fizika o'qitishning ilmiylik prinsipiga ko'ra, o'rganilayotgan o'quv materialini fizika fanining umumiy yutuqlari darajasida fikrlashga mos kelishini ko'rsatadi va ta'lim berish jihatining asosini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'qitishning tarbiyalash prinsipi. O'qitish va tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimi o'quv jarayonining bir-biri bilan uzviy bog'langan ikki qismi bo'lib, ular shartli ravishda ajratilsa ham, aslida parallel tarzda amalga oshadigan yagona jarayonning

turli jihatlaridir. Fizika o'qitish jarayonida o'quvchilar fizikaning asosinigina o'zlashtirib qolmasdan, ularda tabiat hodisalariga dialektik-materialistik nuqtayi nazardan qarash ham shakllanadi. Eng muhimi, ushbu prinsipni amalga oshirish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini to'g'ri tashkil qilishiga hamda bilim, malaka va ko'nikmalarni yetarli darajada egallashlariga xizmat qiladi. O'qitishning tizimlilik prinsipi. Ushbu prinsipga ko'ra, fizika kursining ayrim bo'limlari va mavzularining mantiqiy bog'liqligini, ular orasida uzviylik yoki izchillikning bo'lishini ko'rsatadi. Masalan, umumiy fizika va nazariy fizika, fizika va matematika, fizika va maxsus kurslar orasidagi bog'lanish va izchillik. Nazariya va amaliyotning birligi prinsipi. Bu tizimga ko'ra, o'quvchilar amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida kuzatadigan hodisa va qonuniyatlarning nazariyasini yaqqol va chuqur o'zlashtirishigagina xizmat qilmasdan, ularni texnika va ishlab chiqarishda qo'llanishi bilan ham tanishishga imkon beradi hamda bu amaliy zaruriyat ekanligini tushunib yetishadi. Onglilik prinsipi. Fizika va astronomiya o'qitishning onglilik prinsipi o'quvchilarda faol va mustaqil ishlash natijasidagina bilimga ega bo'lish, kuzatilayotgan hodisa, jarayon va qonuniyatlarning fizik mohiyatini chuqur o'zlashtirishini ta'minlaydi va rejalashtiradi. Boshqacha aytganda, o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini to'g'ri tashkil qilish asosidagina, chuqur bilimga ega bo'lish malaka va ko'nikmalarini shakllanishiga olib keladi. O'qitishning izchillik prinsipi. Ushbu prinsip falsafaning asosiy tizimlaridan biri bo'lib, u fizikada moslik prinsipi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Uning metodologik asosini dialektikaning inkori inkor qonuni tashkil qiladi. Fizika fanidagi izchillikka ko'ra, har qanday yangi nazariya o'zidan oldingi eski nazariyaning asosiy natijalarini o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. Xususiyl holda har doim yangi nazariyadan ular kelib chiqishi zarur. Jumladan, nisbiylik nazariyasining natijalaridan birorta shart bajarilganda, klassik mexikaning natijalari kelib chiqishi kerak. Shunga o'xshash, real gazlar uchun taklif qilingan barcha holat tenglamalaridan, ideal gazga o'tilganda Mendeleyev - Klapeyron tenglamasi, ya'ni $PV = RT$ kelib chiqishi kerak, aks holda real gaz uchun taklif qilingan holat tenglamasi noto'g'ri bo'lib chiqadi. Didaktik nuqtayi nazardan, izchillik prinsipi, o'quv materialini o'qitishning turli bosqichlari bo'yicha to'g'ri taqsimlashni va ular orasidagi bog'langan ishlarni hamda ularni bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, o'qitishdagi izchillik, fandagi izchillikdan teskari aloqaning mavjudligi bilan farq qiladi. O'qitishning ko'rgazmalilik prinsipi. Ushbu prinsip o'quv materialini to'laqonli o'zlashtirishga xizmat qiladi. Unga ko'ra, fizika o'qitishdagi hodisa, jarayon va qonuniyatlarning imkon darajasida namoyish qilinish, ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishi oson kechadi. Shuning uchun, aytish mumkinki, ushbu prinsipning mohiyatini «O'n mara eshitgandan ko'ra, bir mara ko'rgan yaxshi» degan xalq maqoli tashkil etadi. Bilimning mustahkamlik prinsipi. O'quvchilar ma'lum hajmdagi bilimigagina ega bo'lmasdan, ulardan keyinchalik o'qish va amaliy faoliyatida foydalanishi uchun, uni yetarli darajada esda saqlash lari zarur. Fizika o'qitish jarayoni ayrim ilmiy-dasturiy bilimlarni aniqlashtirib va mustahkamlab qolmasdan, eng muhimi, ularni xotirada saqlab qolishni ham

talab qiladi. Mashhur nemis fizigi, kvant nazariyaning asoschilaridan biri bo'lgan M.Plankning e'tirof etishicha, «bilim berish - bu barcha o'qiganlar unutilgandan keyin qoladigan fikrlar va xotirada qolganidir». O'quv predmetini kasbiy yo'naltirish prinsipi. Oliy maktablarda turli yo'nalishdagi mutaxassis kadrlar tayyorlanadi, ularning ko'pchiligi fizika o'qishadi. Shundan kelib chiqib, fizika o'qitishni kasbiy yo'nalishini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Ularga asos bo'lib, texnikada va ishlab chiqarishda ishlatiladigan mashina va mexanizmlarning ishlash prinsipi, fizik hodisa va qonunlarga asoslanganidir. Chunki, bular fizikaning amaliy tatbiqi bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun, fizikani texnik fanlar bilan o'zaro bog'lanishini hisobga olib o'qitishga, uni kasbiy yo'naltirish deb aytish mumkin.

NATIJALAR

O'qitishni uyushtirishning Mangeym shakli. Ushbu shaklga, o'quvchilarni qobiliyatiga yarasha o'qitish ham deyiladi. Uning asosiy kelib chiqish sababi - yuqori foydali xizmat lavozimlarini egallash bilan bog'liq. O'qishga kirishda o'quvchilar maxsus testga, boshqacha aytganda, maxsus tuzilgan savollarga javob beradi. Yakunida barcha o'quvchilar uch guruhga bo'linib, sinfda uch qatorga alohida-alohida bo'lib o'tirishadi. Ularning o'quv muddatlari ham turlicha. O'qitishning bu shakli Angliya va AQSH da hozirgi kungacha davom etmoqda. Bu shakl birinchi marta Mangeym shahrida paydo bo'lgan. Bunday o'qitishda o'quvchilarni guruhlarga bo'lish, o'qitgan predmetning materialini bilish bilangina amalga oshiriladi. Jumladan, undan o'qitishning yangi usullarini va yo'llarini tajribada sinash paytida foydalaniladi. Tekshirishga qo'yilgan metodika, o'quvchilarning turli guruhiga qanday ta'sir qilishi amalda sinab ko'riladi. Dalton - reja yoki o'qitishning laboratoriya rejasini. XX asrning boshlarida AQSH ning Dalton shahrida paydo bo'lgan. O'qituvchilar o'quvchilarga darsda tushuntirish o'rniga, yakka yoki guruh shaklida vazifa beradi, o'qishga tegishli adabiyotlar ro'yxati ko'rsatiladi. O'quvchilar mustaqil tarzda tayyorlanishib, bajargan ishlari bo'yicha o'qituvchiga hisobot berishadi. Bunday o'qitishning boshlovchilari bo'lib, Yelena Parkxerst va Dyunlar bo'lishgan.

XULOSA

Albatta, boshqa didaktik prinsiplarni ham fizika o'qitishda hisobga olish kerak, lekin biz ularga to'xtalib o'tirmaymiz. Yuqorida ko'rib o'tilgan didaktik prinsiplar aksiomatik va trivial xarakterga ega bo'lishiga qaramasdan, ular fizika o'qitish nazariyasi va metodikasida katta ahamiyatga ega. Ular oliy maktablarda fizika va astronomiya o'qitishning didaktik asosini tashkil qiladi. Shuning uchun, didaktik prinsiplar va ularning mohiyati bilan oliy maktab professor - o'qituvchilarigina emas, balki o'quvchilar ham yetarli darajada qurollangan bo'lishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Архангелский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. — М.: В.Ш, 1980.
2. Ahmadjonov O.I. Oliy texnika o'quvv yurtlarida fizika o'qitish samaradorligini oshirish yo'llari. Ped. fan. dok. diss. avtoref.-T ., 1995.
3. Baydedaev A. Klassik statistik fizika. - T.: Iqtisod moliya,2003.
4. Baydedaev A., Habibullayev P.K. Kvant statistik fizika. - T.: Iqtisod moliya, 2007.
5. Bazarov I.P. Termodinamika. - M.: Nauka, 1991.
6. Baydedaev A., Mamadazimov M., Djoraev M va boshq. Maktabda fizika va astronomiya o'qitish. Metodologik va dunyoqarash aspektlari. - T.: O'qituvchi, 1994.
7. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped.fan. dokt....diss. avtoref. -T., 2007.
8. Беспалко В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989.
9. БугаП.Г. Вузовский учебник. - М.: Книга, 1987.
10. Бугаев А.И. Методика преподавания физики в средней школе: Теоретические основы. -М .: Просвещение, 1981.

MATEMATIKA DARSLARINI AKTDAN FOYDALANGAN HOLDA SAMARALI TASHKIL ETISH

Marjona Qudratovna

G'ulomova Marjona Qudratovna

Buxoro shahar 23-IDUM maktabining matematika o'qituvchisi

Muhidov Asqar Raxmatovich

Buxoro viloyati pedagog kadrlar malakasini oshirish milliy markazi matematika va informatika o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida AKTdan foydalanish natijalari o'quvchilar va o'qituvchilarning har tomonlama kamol topishi, o'quv jarayonini yuqori metodik darajada tashkil etish, ta'lim samaradorligi va sifatini oshirishi xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *AKT, matematika ta'limi, texnik vositalar, modellashtirish, kompyuter texnikalari*

KIRISH

Respublikamizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jamiyatni isloh qilish va yangilash jarayonining eng muhim bo'g'ini jamiyatdagi demokratik o'zgarishlarning, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning, respublikaning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvining zarur va majburiy sharti sifatida ta'lim sohasini isloh qilish siyosati izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi yosh avlodga uzluksiz ta'lim berish va uni tarbiyalash jarayonini yaxlit qamrab oladigan yagona ta'lim tizimi hisoblanadi. Ta'lim tizimining har bir bo'g'ini alohida o'ringa ega.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” da maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi talablarida “ta'lim tarbiya jarayonini shakllantirish ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim tarbiya jarayonini amalga oshirishning didaktik qonuniyatlari va prinsiplarini ishlab chiqish, davlat ta'lim standartlarini takomillashtirish, o'quv dasturlari, darsliklarning yangi avlodi, o'quv metodik majmualar yaratish” vazifasini hal qilish takidlab o'tilgan.

Zamonaviy maktabda asosiy tarkib komponenti - bu tizimli amalga oshirish va faol foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish jarayoni sifatida axborotlashtirish. axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'lim muassasasi ishida, bu o'quvchilarning ko'pchiligi mehnat bozorining yangi va zamonaviy talablariga mos keladigan ta'lim natijalariga erishishini ta'minlashi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Matematika darslarida AKT dan foydalanish uchun avvalo kompyuter dasturlari va ulardan foydalanish yo'llarini bilib olish zarur. Bu esa kompyuter dasturlari nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, balki kompyuterni qo'llash orqali ularning ijodiy ko'nikmalarini rivojlanishiga ham yordam beradi.

Avtomatlashtirilgan o'qitish tizimi o'quv kursini yoki uning katta bo'limini mustaqil o'zlashtirishga imkon yaratadi. Kompyuterli o'qitishning afzalliklari juda ko'p: o'quvchilarda ma'lum malakalarni shakllantirish vaqti qisqaradi; mashq qilinadigan topshiriqlar soni oshadi; o'quvchilarning ishlash sur'ati jadallashadi; kompyuter tomonidan faol boshqarishni talab qilinishi natijasida o'quvchi ta'lim sub'ektiga aylanadi; o'quvchilar kuzatishi, mushohada qilishi qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va bevosita namoyish qilish imkoniyati hosil bo'ladi; kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda darsni uzoqdagi manbalar bilan ta'minlash imkoniyati hosil bo'ladi; kompyuter bilan muloqot didaktik o'yin xarakterini oladi va bu bilan o'quvchilarda o'quv faoliyatiga motivatsiya kuchayadi va hokazo.

Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni taminlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Kompyuter texnikalarini talim muassasalariga tatbiq etish, o'qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo'l ochib beradi. Keyingi o'n yillikda matematika fanini o'qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo'nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o'yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi.

Matematika o'qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo'nalishi ayrim o'quv holatlarini modellashtirishdir. Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o'qitishning boshqa usullari qo'llanganda tasavvur qilish, ko'z oldiga keltirilishi qiyin bo'lgan materiallarni tushunarlibo'lishini taminlashdan iborat. Modellashtirish yordamida o'quvchilarga malumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasida ko'rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o'rganish va o'quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo'ladilar.

NATIJARLAR

Ko'p holatlarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o'z kasbi bilan bir vaqtda ma'lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi. Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo'lgan matematik sistemalar yaratilgan. Bu maxsus sistemalar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, darsda AKTdan foydalangan holda, o'qituvchi darsning AKT vositalari bilan ortiqcha yuklanishi ish vaqtining noratsional taqsimlanishiga, o'quvchilar faolligining pasayishiga va umuman o'rganish samaradorligiga olib kelishini yodda tutishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Malaxovskiy V. Tanish va notanish raqamlar. – Kalinigrad: FGUIPP, 2004.
2. Buxarkina M., Mosiyeva V. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – M., 2000. 3.www.arxiv.uz 4.www.referat.uz

OMONIMIYAGA OID TADQIQOTLAR TALQINI

Feruz Rajabov Umarqulovich

QarMII akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Bu maqolada omonimiya hodisasi va omonimlikka ega til birliklari va ularning tadqiqi tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: *omonimiya, ishoraviy omonimiya, tuyuq, tajnis, affiks omonimiya, konversiya.*

Bugungi kunda omonimiya hodisasi turli tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan va o'rganilib kelinmoqda. Shuningdek, omonimiya hodisasi dunyoning deyarli barcha tillarida atroflicha tadqiq etilgan. Xususan, o'zbek tilshunosligida omonimiya hodisasi va uning turli turli til birliklari bilan qiyoslash asosida Sh.Rahmatullayev, M.Ravshanov, B.Suyunov, M.Jo'raboyeva, U.Tursunovva N.Rajabov, M.Mirtojiyev, K.Usmonovlar ilmiy tadqiqot²⁹ olib borganlar. Olib borilgan tadqiqotlarda *omonimiya* hodisasi *qo'shimcha, so'z, ibora, tasviriy ifoda, so'z birikmasi, gap* hattoki *ishora*(tinish belgi)da mavjud bo'lganidan fanda *affiks omonimiya, leksik omonim, frazaviy omonimiya, parafazaviy omonimiya, so'z birikma omonimiya, gap omonimiya va ishoraviy omonimiya* va boshqa turlarga bo'linadi³⁰. Ko'rinib turibdiki, omonimiya hodisasi lug'aviy birliklarda ham, grammatik birliklarda ham mavjud.

Turkiy til omonimlarining dastlabki tadqiqotchisi Mahmud Koshg'ariy hisoblanadi. Koshg'ariy omonimlarga oid materiallarni to'plabgina qolmasdan, ularni ilmiy jihatdan sharhlab ham o'tgan. Jumladan, "Devonu lug'otit turk" asarida o't so'zining o'simlik, quruq xashak, davo va zahar singari to'rt xil ma'noda ishlatilishini ko'rsatib o'tgan³¹. Keyinchalik bu so'z olov, o'tmoq so'zining o'zagi kabi ma'nolar bilan boyigan³². Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, *olov* ma'nosidagi *o't* so'zi tamomila boshqa o'zakdandir. Mahmud Koshg'ariy bu so'zni *o'rt* shaklida ko'rsatadi. Buni Alisher Navoiy asarlari ham tasdiqlaydi:

*Quyoshdek olam aro bazm chog'i,
Jahonga o'rt solib razm chog'i.*

Bizningcha, bu fikrda yetarlicha asos bor. Chunki hozirgi kunda faol iste'molda bo'lgan "o'rtanmoq" so'zi ham *kuymoq, yonmoq* ma'nosini ifodalaydi:

²⁹Raxmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari (Frazeologik birliklarda polisemiya, sinonimiya, variatsiya, antonomiya, omonomiya va omonomiklik). -Toshkent, 1966.; Ravshanov M. O'zbek tilining izohli lug'atida omonimlar tavsifi. -Toshkent, 1991.; Suyunov B.T. O'zbek tilida omoleksemalarning yuzaga kelish omillari: Filol.fanlari nomzodi diss. ...avtoref. -Toshkent, 2009.; Jo'raboyeva M. O'zbek tilida affiks omonimiya. (I qism) T.: ToshDU, 1992.; O'zbek tilidagi shakldosh qo'shimchalar (II qism), T.: ToshDU, 1999.; Tursunov U., Rajabov N. Omonimlarning paydo bo'lish yo'llari // O'zbek tili grammatik qurilishi va dialektologiyasi masalalari. - Toshkent: 1966.; Mirtojiyev M. O'zbek tilida leksik omonimlarning vujudga kelishi: Filol.fan. nomzodi diss. ... avtoref. - Toshkent: 1963. -B.124.; So'zlarning shakliy munosabatiga ko'ra tiplari // O'zbek tili leksikologiyasi. - Toshkent: Fan, 1981.; Mirtojiyev M. O'zbek tilida polisemiya. - Toshkent: Fan, 1975. Usmonov K. O'zbek tilida affiks omonimlar. -Nasaf:1996.- 86 b.

³⁰Rajabov F. Omonimiya. - Toshkent: Yangi kitob nashriyoti, 2019. - 264 b.

³¹Koshg'ariy Mahmud. Devonu lug'otit turk. -Toshkent:1960. - B.56

³²Mutallibov S. Omonim va polisemiya so'zlar. -Toshkent:1954.- B.29-30

O'rtamoq I. O't olmoq; yonmoq, yondirmoq. *Uylarimiz o'rtab yonardi, Issig'iga isinardi yov... T.To'la. Xaloyiq... qizil askarlar xonumonimizni o'rtab vayron qildi...* N.Safarov. Ko'rgan-kechirganlarim.

O'rtamoq II. ko'chma. Nihoyat darajada qizdirmoq; kuydirmoq. *Quyoshdan oqqan olov seli gavjum shahar ko'chalarini o'rtaydi.* J.Abdullaxonov. Oriyat.

O'rtamoq III ko'chma. Ruhiiy alam-iztirobga solmoq; kuydirmoq. Yurakni o'rtamoq. Jonni o'rtamoq. *Nega indamaysan, yig'laysan, Yurak-bag'rim o'rtab tig'laysan.* E.Rahim. *Ostingda yuz alvon o'ynaydi oting, Dushmanni o'rtaydi sha'ni-shavkating.* "Alpomish". *Akromning qulog'iga karnay-surnay sadosi chalinsa, hech qachon ushalmas orzusi alam bo'lib, vujudini o'rtaydi.* E.Usmonov. Yolqin³³.

Navoiy o'z asarlarida omonimlarning semantik va poetik xususiyatlarini ochar ekan, ularni o'z ona tilining boyliklari deb hisoblaydi va turkiy(o'zbek) tili omonimlarga nihoyatda boy ekanini va ular asosida go'zal tuyuqlar yaratish mumkinligini ta'kidlaydi:

"Ot lafziki, bir ma'nisi alamdur, yana bir ma'nisi markabdur va yana bir ma'nisi amrdurki, toshni yo o'qni ot deb buyurg'aylar. Bu tajnisda mundoq deyilibdurkim,

Chun pariyu hurdur oting, begim,

Sur'at ichra dev erur oting, begim.

Har hadangikim, ulus andin qochar,

Notavon jonim sari oting, begim.

Va bu ikki baytki, tajnisi tomdur, ham turk shuarosi xossasidurki, soartda yo'qtur va muni tuyug' derlar..."³⁴.

Turkiy tillar, jumladan, o'zbek tilidagi tarixiy omonimiyani tadqiq qilish diaxronik aspektida olib boriluvchi alohida ishning obyektidir. Bu muammoning ba'zi tomonlari S.Mutallibovning ishlarida qisman tahlil qilingan³⁵.

Omonimlar har xil stilistik maqsadlarda hozirgi turkiy tillarda qanday ishlatilayotgan bo'lsa, yozma obidalarda ham xuddi shunday qo'llanilgan. Biroq omonimlarning yozma obidalar tilida ishlatilishi hozirgiga nisbatan ancha chegaralangan. Bu bilan bunday omonimlar keyingi davr til hodisasi ekan, degan xulosaga kelmaslik kerak. Hozirgi turkiy tillar lug'at boyligida mavjud omonimlar qadimda ham aks etgan, lekin yozma obidalar tilida chegaralangan holda ishlatilgan: baliq I "baliq", baliq II "shahar"; bar I "bor, mavjud", bar- I "bormoq", adin I "boshqa", adin- I "o'zgartirmoq, to'g'irlamoq", agir I "og'ir", agir II "hurmatli, qadrlil", ay I "oy", ay II "oy, vaqt", ar- I "bo'lmoq", ar- II "aldamoq". Demak, qadimgi turkiy tilda omonimlarning ishlatilishi o'sha til leksik qatlamining rang-barangligidan dalolat beradi³⁶.

M.Ravshanov "O'zbek tilining izohli lug'atidagi omonimlar" mavzusidagi nomzodlik ishida quyidagicha yozadi: "Shu kungacha vatanimiz lingvistikasida omonimiya va polisemiyaning o'rganishda ikki qarama-qarshi nuqtai nazar, ikki har xil

³³ O`TIL. –Toshkent: O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006-2008.– B.172

³⁴ Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 16-tom. –Toshkent: Fan,2000. – B.17

³⁵ Mutallibov S.M. Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. –Toshkent: 1953. – B.15

³⁶ Dadaboyev H., Xolmanova Z. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. -T.,2015.– B.42

yondashuv mavjud edi. Shulardan birinchi (an'anaviy) nuqtai nazarga ko'ra, fonetik jihatdan bir xil, genetik jihatdan o'zaro bog'lanmagan va faqat tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida bir-biri bilan mos bo'lib qolgan so'zlar omonimlar deb hisoblangan. Qolgan holatlar, ya'ni har xil mazmundagi leksemalarning material jihatdan bir xil bo'lib qolishi ko'p ma'nolilik deb qaralgan. Kengroq tarqalgan ikkinchi nuqtai nazar tarafdorlari haqiqiy (geterogen) omonimlardan tashqari, dastavval bir so'z bo'lib, keyinchalik, semantik bog'lanishning uzilishi natijasida paydo bo'lgan so'zlar – 6 semantik (gomogen) omonimlar ham mavjud deb hisoblaydilar. Bunday nuqtayi nazar O.S.Axmanova, R.A.Budagov, V.V.Vinogradov, Y.M.Galkina Fedoruk, N.P.Kolesnikova, L.A.Novikov, S.I.Ojegov, A.A.Reformaskiy, A.I.Smirniskiy, I.I.Fomina, A.Y.Shaykevich, N.M.Shanskiy, D.N.Shmelyov va boshqalarning tadqiqotlarida ham berilgan³⁷. Jumladan, I.Vardul omonim tushunchasini lisoniy tizimning barcha birliklari – “morfologik yarusdagi morfemadan tortib, sintaktik darajadagi gap va davrgacha va supra sintaktik yarusdagi xabargacha” taalluqli deb hisoblaydi³⁸.

Omonimiya hodisasini o'rgangan olim Y.Maslov shunday yozadi: “Til nazariyasida omonimiya va omonimning leksikografik ish amaliyotiga nisbatan ancha kengroq tushunilishidan kelib chiqish samaraliroq ko'rinadi. Biz omonimiya deganda ikkita turli belgilovchining bir xil talaffuzini tushunamiz. Bu bir tomondan so'zlar, morfema yoki morfemali birliklar hamda so'z birikmalari darajasidagi tushunchaga taalluqli. Ko'rsatilgan tarzda belgilangan tushunchaning ichida turli bo'limlarni ajratish mumkin³⁹.”

Yuqorida Y.Maslovning fikricha omonimlar bu – ikkita turli belgilovchi, ya'ni ma'no anglatuvchining bir xil talaffuz qilinishi sifatida baholagan. Vaholanki omonimlar ikki xil ma'noga ega bir xil talaffuz etiluvchi so'zlardir. Aynan omonimlarning qo'llanishi nutqning o'ziga xosligi belgilaydi.

G.Ismailov omonimlarga bag'ishlangan maqolasida: “Ma'lumki, omonimiya tuzilishi bir xillikka asoslangan, ammo ma'no jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lmagan leksik hodisa hisoblanadi. Turli xil tillarda, qolaversa, o'zbek tilida ham omonimiya leksemalar o'rtasida o'zaro ta'sirning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi⁴⁰ – deb yozadi.

Omonimlar haqida E.V.Sevortyan *fe'l-ot* tipli o'zaklar deb fikr bildirsa⁴¹, qirg'iz olimasi B.O.Oruzbayeva *bir o'zakli* omonimlarni turkiy tillardagi qadimiy so'z yasash usullaridan biri deya ta'kidlaydi⁴², boshqa bir qator olimlar esa omonimlarni bir so'z

³⁷ Равшанов М. Омонимы в толковом словаре узбекского языка. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1991. – С.5

³⁸ Вардудль И.Ф. Место семантики в лингвистическом описании//Вкн.: Проблемы семантики. – М.: Наука, 1974. –С.17-18

³⁹ Маслов Ю.С. Омонимы в словарях и омонимия в языке (к постановке вопроса) // Вопросы теории и истории языка: Сборник в честь профессора Б. А. Ларина. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. –С.128-202

⁴⁰ Г.М. Омонимия транс терминов (на материале узбекского языка) Институт языка и литературы Академии наук Республики Узбекистан. 2012.–С.67

⁴¹ Sevortyan E. V. Affiksi glagoloobrozovaniya azerbaydjonskom yazike. –Moskva:1962. B–365

⁴² Орузбаева Б.О. Словообразование в киргизском языке. – Фрунзе: 1955. С-262

turkumiga xos soʻzning boshqa turkumga oʻtishi natijasi, yaʼni *konversiya* deb ataydilar⁴³.

Omonimiya va u bilan bogʻliq til hodisalarining tarixiga nazar tashlash, mavjud nazariy xulosalarga baho berish, oʻz munosabatlarimizni bildirish muhim ahamiyat kasb etadi. Uni oʻrganish hamda jamoatchilikka tatbiq etish til boyligini oshirishga olib keladi. Shuning uchun ham bugungi kunda omonimiyani oʻrganish muhim hisoblanadi.

Rus tilshunoslari tomonidan omonimiyaga oid koʻplab ishlar amalga oshirilgan. Oʻtgan asrning 60-yillarda akademik V.V.Vinogradov omonimiya masalasiga tilshunoslar tomonidan alohida ahamiyat berilayotganligi, bu masalani soʻz va uning fonologik, morfematik qurilishi, tipologiyasi, yasaliş formalari, morfonologiyasi va sintagmatikasi kabi umumiy masalalar bilan uzviy bogʻliq holda oʻrganishga harakat qilinayotganligini alohida taʼkidlab oʻtgan edi.

Omonimiyaning morfologik birliklarga ham xos ekanligi bugungi kun uchun yangilik emas. Chunki L.A.Bulaxovskiy 1928-yili eʼlon qilingan “Из жизни омонимов” nomli maqolasida xuddi shu fikrni ilgari surgan edi. Muallif omonimlarning turli tiplarini farqlashga harakat qilgan, ularni leksik, morfologik, bir xil va har xil morfologik guruhlarga ajratgan, tub va yasama, yaqin va yaqin boʻlmagan tushunchalar tarzida tavsiflagan⁴⁴.

V.V.Vinogradovning “О грамматическое омонимии в современном русском языке” maqolasida ot, sifat, son turkumlarida turli formalarning shaklan teng kelib qolish hollari tahlil qilingan va “shakliy tenglik” **omoformiya** termini bilan atalib, uni tom maʼnodagi omonimiyadan farqlash zarurligi taʼkidlangan. Shunga yaqin fikr A.I.Smirnitskiyning “Некоторые замечания по английской омонимике” nomli maqolasida ham ilgari surilgan⁴⁵. Bunda ham avvalgi maqoladagi kabi soʻzlar ortasidagi omonimik holat bilan har xil soʻz koʻrinishlarining omonimligini farqlash zarurligi toʻgʻri korsatilgan. Lekin hali bu ishlarda leksik, grammatik, xususan, morfologik, sintaktik affiksial omonimiyaning farqi aniq chegaralab berilgan deb boʻlmaydi. Biroq keying yillarda O.S.Axmanova, A.A.Potebnyalar ham omonimiya boʻyicha tadqiqotlar qilishgan.

Omonimiya masalasi haqida B.M.Yunusaliyev quyidagicha fikr bildiradi: Omonimlar soʻzning lugʻaviy-grammatik rivoji mahsuli, yaʼni bitta soʻzga bir necha maʼnoni yuklash natijasi⁴⁶.

Tilshunos Faxri Kamol omonimlarni quyidagicha taʼriflaydi: “Shakli bir, maʼnosi boshqa-boshqa boʻlgan soʻzlar omonimlar gruppasiga kiradi. Omonimlar, asosan, bir xil ohangda aytiladi va bir xil shaklda yoziladi”. U oʻzining “Oʻzbek tili leksikasi” nomli ishida omonimlarga kengroq toʻxtalgan. Masalan, omonimlarni shakllantiruvchi omillardan quyidagilarni alohida taʼkidlaydi:

⁴³ Смирнитский А.И. Лексикология английского языка. –Москва:1956. С–160-161 ., Реформатский А.А. Введение языкознание. –Москва:1967. С–88

⁴⁴ Bulaxovskiy L.A. “Из жизни омонимов” 1928. –С.56

⁴⁵ А.И.Smirnitskiy “Некоторые замечания по английской омонимике”

⁴⁶ Yunusaliyev B.M. Kirgizskaya leksikologiya. Frunze 1955. – В.-365

1. Ba'zi bir so'zning ma'no xususiyatlari orasidagi o'zaro munosabatning borgan sari uzoqlashishi natijasida. Masalan, *kun*, *oy* so'zlari.

2. Ma'lum so'z, o'zak– negizdan yangi so'zlar yasalishi natijasida. Masalan, *oylik* – “maosh”, *oylik* – “reja”.

3. Bir tilga ikkinchi bir tildan so'z va termin qabul qilinishi natijasida. Masalan, *tom* – “uyning tepasi”, *tom* – “kitobning jildi”.

4. So'zlarning ba'zi tovushlari o'zgarib, boshqa shaklga ko'chishi natijasida omonimlar paydo bo'ladi⁴⁷.

Bundan tashqari yana bir qator tadqiqotlarda omonimlar masalasiga doir fikrlar bildirilgan. O'zbek tilidagi omonimlar, ularning vujudga kelish yo'llari haqida Y.Pinxasov⁴⁸, U.Tursunov va N.Rajabovlar⁴⁹ ham o'z fikrlarini bildirib o'tganlar.

Omonimiya masalasi, ularning yuzaga kelishi, qadimiy holatlari ko'pgina tadqiqotchilarni qiziqtirib kelgan. Jahon tilshunosligida bo'lgani kabi o'zbek tilshunosligida ham omonimlarni atroflicha tadqiq qilish masalalariga bag'ishlangan ko'pgina ilmiy maqolalar va monografik tadqiqotlar mavjud.

E.Begmatov omonimiya masalasida to'xtalar ekan, jumladan, quyidagicha fikr bildiradi: So'zlarning o'zaro semantik munosabatlari: ma'noda yaqinlik (sinonimlar), ma'noda moslik (dubleklar), teskari ma'noga egalik (antonimlar), bir tematik qatorga mansublik (terminlar, professionalizmlar), shaklan moslik (yaqinlik) va mazmunan uzoqlik (omonimlar)⁵⁰. E.Begmatov omonimlarni til leksikasining sistemaviy xususiyatini ko'rsatuvchi hodisalardan biri deb ta'kidlaydi.

Omonimiya ba'zi olimlar tomonidan salbiy hodisa deb baholanadi. Aytishlaricha, omonimiya fikrni to'g'ri va tez anglashga xalaqit beradi. Shu jihatdan til uchun ortiqcha yuk deb qaraladi. Bu fikrga to'liq qo'shilishimiz qiyin. Chunki omonimning yolg'iz o'zi bilan gap tuzib, fikr anglatish kamdan-kam hollarda uchraydi. Omonimiya asosan matn shalida bo'lib, matn esa odatda omonimiya tufayli yuzaga keladigan qiyinchilikni bartaraf etadi.

Umuman, omonimiyaning voqe bo'lishi tilning o'z xususiyati bilan izohlanadi: har bir tilda tovushlar soni sanoqli, shu tilda ishlatiladigan tovush kombinatsiyalari ham cheksiz emas. Ikkinchidan, leksemalarning ifoda jihatida ham, ma'no jihatida ham uzluksiz o'zgarishlar bo'lib turishi bilan omonimiyaning paydo bo'lishi tabiiy hodisa deb qaralishi lozim.

O'zbek tilidagi omonimlarni o'rganib, tadqiq qilish ishiga M.Mirtojiyev salmoqli hissa qo'shdi. Olim omonimlar haqida, jumladan, quyidagicha fikr bildiradi: “Omonimiya masalasi yuz yillar muqaddam N.I.Grech tomonidan ilgari surilgan... . Shunga qaramay, biror tilda hanuzgacha omonimlarning vujudga kelishi yuzasidan hech qanday monografik asar yo'q. Ma'nolari bir bosh ma'no orqali bir-biri bilan aloqador so'zlar ko'p ma'noli – polisemantik so'z deyiladi. Polisemantik so'zlarning

⁴⁷ Faxri Kamol. O'zbek tili leksikasi. – Toshkent: O`ZRFA nashriyoti, 1953. – B.29-30

⁴⁸ Pinxasov Y. Hozirgi zamon o'zbek tili leksikasi. –Toshkent: 1960.

⁴⁹ Tursunov U., Rajabov N. Omonimlarning paydo bo'lish yo'llari // O'zbek tili grammatik qurilishi va dialektologiyasi masalalari. – Toshkent: 1966.

⁵⁰ Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.– Toshkent:Fan, 1985.– B.24

ma'nolari har qancha ko'p bo'lmasin, u baribir bir so'zdir. Uning ma'nolari esa shu so'zning turli qirralaridir. Omonimlarning birinchi belgisi – o'zicha mustaqil ma'noga ega ikki va undan ortiq so'zlar bo'lishidir. Ikkinchi belgi – nomlarning bir xilligidir...

Leksik omonimlar lug'at boyligi taraqqiyotining quyidagi hodisalari natijasida vujudga keladi:

1. O'zbek tilining boshqa tillar bilan munosabati natijasida. Masalan, *sir, alam, banka, bog'*.

2. O'zbek adabiy tiliga dialektal so'zlarning kirib kelishi natijasida. Masalan, *bo'lishmoq, shoti, chavoq*.

3. So'zlarning leksik taraqqiy etishi natijasida. Masalan, *ort, g'arch, ko'k*.

4. So'zlarning semantik taraqqiy etishi natijasida. Masalan, *banoras, teri, yaramoq, qiziq, is*.

5. So'zlar fonetik o'zgarish orqali o'zaro ham talaffuz, ham yozilish jihatidan bir xil bo'lib qolishi natijasida. Masalan, *o't, o'ch, chag'ir, bog', oz, yor..*

Tilning tarixiy taraqqiyoti davomida polisemantik so'zlar omonimlarni vujudga keltirib turadi. Polisemantik so'zning ma'nolaridan birirtasi boshqa ma'nolarga bog'langan aloqasini yo'qotsa, u mustaqil ma'noli so'zga aylanadi, ya'ni omonim vujudga keladi. Demak, tilda polisemantik so'zlarning omonimga o'tish jarayoni yuz berib turadi. Bu hol, albatta, omonimlar bilan polisemantik so'zlarni ajratib olish uchun xalaqit beradi. Shuningdek, ularning chegarasini belgilashda ham qiyinchilik tug'diradi⁵¹.

M.Mirtojiyevning omonimiya haqidagi ayrim qarashlari "O'zbek tili leksikologiyasi" kitobida o'z aksini topgan. Ushbu kitobda o'zbek tilidagi so'zlar shakl va ma'no munosabatiga ko'ra ikki guruhga ajratilgan: birinchisida muallif shakily o'xshashlik va shakliy bir xillik, ya'ni paronimiya hodisasini, ikkinchisida esa omonimlar, omograflar, omofonlarni ko'zda tutadi⁵².

M.Mirtojiyev omonimlarni ta'riflar ekan, uni omofoniyaga taqqoslagan holda tushuntirishga harakat qiladi: "Birdan ortiq so'zning aynan bir xil talaffuz etilishi omonimiya deb yuritiladi. Bunda, albatta, birdan ortiq so'zning fonetik strukturasidagi bir xillikka ko'ra, bir xil talaffuz etish nazarda tutiladi. Shunisi bilan omonimiya omofoniyadan farq qiladi. Omofoniya esa ikki so'zning fonetik strukturasidagi ayrim tafovutidan qat'iy nazar, so'zdagi pozitsion, kombinator – umuman ma'lum shart-sharoitlardan kelib chiqib, bir xil talaffuz etilishidir. Omofoniyani yuzaga keltiruvchi komponentlar miqdori esa chegaralanmagan bo'ladi. Uni esa biz o'zbek tilida ikkitadan oltitagacha miqdorda uchratamiz⁵³. Ushbu ishda o'zbek tilidagi omonimlarning yuzaga kelishida o'z va o'zlashma qatlam so'zlarning qay darajada ishtirok etishi, lug'aviy, fonetik va boshqa omonimlarning o'rni tahlil qilib berilgan.

⁵¹ Mirtojiyev M. O'zbek tilida leksik omonimlarning vujudga kelishi: Filol.fan. nomzodi diss. ... avtoref. – Toshkent: 1963. – B.124

⁵² Mirtojiyev M. So'zlarning shakliy munosabatiga ko'ra tiplari // O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. – B.255

⁵³ O'sha manba. – B.267

M.Mirtojyev omonimlarning yuzaga kelish yo'llaridan birini shunday izohlaydi: "Polisemantik so'z taraqqiyoti natijasi omonimlarning shakllanishi uchun asos bo'la oladi. Agar polisemantik so'z ma'nolari quyidagi yo'llar bilan taraqqiy etsa, uning ma'nolari o'rtasidagi aloqa uziladi, ya'ni u birdan ortiq so'zga differentsiatsiya bo'lib, omonim vujudga keladi. Leksik ma'nolarning tobelik natijasidagi taraqqiyoti polisemantik so'z ma'nolari o'rtasidagi aloqaning uzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Barchamizga yaxshi ma'lumki, leksik ma'nolarning tobelik natijasidagi taraqqiyoti polisemantik so'zlar vujudga kelishi uchun ham asos bo'ladi. Masalan, *musht* so'zidagi ma'no taraqqiyotiga e'tibor beraylik. Uning birinchi ma'nosi "qo'l uchining barmoqlari yumuq holati"dir. O'sha qo'l uchining barmoqlari yumuq holatining "zarbi" ni ifoda etuvchi leksik ma'no esa tobelik natijasida hosil bo'lgan ko'chma ma'nodir⁵⁴.

Demak, yuqoridagi fikrlarga asoslanadigan bo'lsak, omonimiya hodisasini polisemantik so'z taraqqiyoti natijasi yuzaga chiqaradi. Aslida esa so'zlardagi ma'no taraqqiyoti asosga olinishi kerak. Omonim so'zning polisemiya bosqichini o'tashi shart emas.

Omonimlarga berilgan ta'riflarda "ma'nodagi har xillik" tushunchasi turlicha talqin etiladi. Bu ayniqsa affiksial omonimlarga berilgan ta'riflarda aniq ko'rinadi. Ularda affikslar anglatgan ma'noning leksik ma'nodan farq qilishi nazarda tutilib, ta'rifdagi ma'no tushunchasini chegaralab ko'rsatishga intilish ko'zga tashlanadi. Bir qator ishlarda shakliy teng affikslarni "grammatik ma'nosiga kora", "funktional-semantik xususiyatiga ko'ra", har xil so'z turkumlarini yasashiga ko'ra" farqlanishi qo'shimcha qilinadi.

Bu, birinchidan, shu qo'shimchalar o'rtasidagi omonimik holat faqat bir turkum yoki bir vazifani bajaruvchi (masalan, so'z yasovchilar doirasidagina) qo'shimchalar o'rtasida yoxud har xil turkumga kirib, har xil vazifani bajaruvchi affikslar o'rtasida mavjud deb qarash natijasidir.

Ikkinchidan, affikslar omonimiyasini chegaralab (masalan, bir turkum doirasida yoki so'z yasovchilar doirasida olib) o'rganish bilan bog'liq.

Umumiy qilib aytganda, affiksial omonimik qatorni belgilashda affikslarning qanday vazifa bajarishi, qaysi turkum so'zlarni hosil qilishi belgilovchi mezon bo'la olmaydi. Aksincha, bunda ma'no va shakl yetakchi hisoblanadi. Omoaffikslarni yoppasiga tahlil qilish ham asosan shu nuqtai nazarga tayanishi lozim. Chunki affiksial omonimlarni shakl nuqtayi nazaridan o'rganish ularning kelib chiqishi, aytilishi va yozilishi bilan bog'liq turlari, struktur ko'rinishlari, o'ziga xos xususiyatlarini atroflicha yoritishga imkon yaratsa, ma'no asosida yondashish esa affiksial omonimiya bilan affiksial polisemiya, affiksial ko'p vazifalilik, umuman, grammatik omonimiya kabilarning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash, funktsional-semantik, funktsional-uslubiy turlarini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

⁵⁴ Mirtojyev M. O'zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975. –B.31

Yaqin vaqtlargacha omonimiya hodisasi, ya'ni fonetik va ma'no jihatdan o'xshashlik faqatgina so'zlarga xos deb qaralgan. Lekin dalillar shuni ko'rsatmoqdaki, omonimiya morfemalar singari boshqa til birliklariga ham xosdir.

So'z yasovchi omomorfemalarning fonetik hamohangligi va leksik ma'nolarining farqlanishi oldindan tilshunos olimlarning e'tiborini o'ziga tortgan. V.V.Vinogradov, A.I.Smirnitskiy, O.S.Axmanova va boshqalarning omonimik affikslar to'g'risida fikr-mulohazalari mavjud bolsa-da, bu masala hali-hanuz maxsus ilmiy izlanishlar predmetiga aylanib ulgurmagan.

Omonimiya, ya'ni fonetik hamohanglik va ma'noviy farqlanish nafaqat so'zga, balki ko'pgina boshqa til birliklariga ham xosdir. Aynan shuning uchun omonimiya muammosini nafaqat leksikologiya, balki grammatika va fonetika ham o'rganishi kerak.

Zamonaviy tilshunoslikda fonetik hamohanglik hodisasi to'g'risida ikkita qarama-qarshi fikr mavjud. Ba'zilar, shu jumladan, A.A.Reformatskiy va boshqalar omonimlarning paydo bolishi tilning lug'aviy tarkibining boyishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi deb hisoblaydilar. Boshqalar esa (J.Vandries, O.S.Axmanova, V.V.Vinogradov, E.M.Galkina-Fedoruk va boshqalar) fonetik hamohanglik hodisasini til rivojlanishining ichki qonuniyati asosida vujudga kelgan jarayon deb biladilar.

Fonetik hamohanglik hodisasi til rivojlanishining dastlabki bosqichlaridayoq mavjud edi. Shunga ko'ra, ideografik yozuvda turli ma'noga ega so'zlar har xil belgilar bilan tasvirlansa-da, bir xil talaffuz qilinadi⁵⁵.

Turli xil fonologik hodisalar natijasida, bir qator asosiy til birliklari o'zgaradi va boshqa til birligi bilan o'xshashlik hosil qiladi. Fonetik hamohanglik va ma'no jihatdan farqlanishning asosiy sabablari quyidagilarga borib taqaladi:

- *polisemantizmning bo'linishi oqibatida yangi til birliklari vujudga keladi.*
- *boshqa tillardan bir qator til birliklari (so'z, morfema) o'zlashadi.*
- *dialektlar hisobiga fonetik hamohanglik vujudga keladi.*

Bir xil tovushlar jamlanmasida bir xil til birliklariga oid turli ma'nolar birlashadi. Bular jumlasiga omogrofemalar, omomorfemalar, omonimlar, omofon-jumlalar va hokazolar kiradi. Boshqa til birliklariga nisbatan jumalarning fonetik hamohangligi qiziqroqdir, chunki jumla boshqa birliklarga qaraganda kattaroqdir.

Fonetik hamohanglik va ma'no jihatdan farqlanish ko'pchilik til birliklariga xos. Shuning uchun zamonaviy tilshunoslikda faqat so'zlarning fonetik hamohangligini ko'rsatuvchi omonimlar termini fonemalar, so'zlar zanjiri, so'z birikmalari, jumlar kabi qolgan til birliklarining fonetik hamohangligini aks ettira olmaydi. Shuning uchun bu termin juda ham chegaralangan bo'lib, barcha til birliklarining fonetik hamohangligini o'zida aks ettira olmaydi. V.V.Vinogradov-ning ta'kidlashicha, so'zlar va affikslarning fonetik hamohangligi bir-biridan tubdan farq qilsa-da, ko'pgina hollarda "omonim" tushunchasini asossiz va noto'g'ri ravishda affikslarga

⁵⁵ Hojiyev A. Mustaqillik sharoitida o'zbek tili lug'at tarkibining rivojlanish asoslari // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 1994 -№ 1

nisbatan ham qo'llashadi. Shuning uchun V.V.Vinogradov bir tarafdin omofon (omograf) morfemalarni, boshqa tarafdin omofon (yoki shaklan tovush tarkibi bo'yicha mos) so'zlarni ifodalovchi yangi termin yaratish lozimligini ta'kidlaydi. Shu sababdan turli til birliklarining fonetik hamohangligi va ma'no jihatdan farqlanishini turli terminlar bilan ifodalash kerak. T.A.Aleskerevaning omonim affikslarga bag'ishlangan avtoreferatida omofon til birliklarini ifodalash uchun quyidagi til birliklaridan foydalanilgan:

- *omofon morfemalar uchun – omomorfema;*
- *omofon o'zak-morfema uchun – omomorfema-o'zak;*
- *omomorfem affiks-morfemalar uchun – omomorfema affiks;*
- *harflar tarkibi bo'yicha bir xillariga – omografemalar;*
- *omofon so'zlar uchun – omonimlar.*

Ko'pgina lingvistik ishlarda so'z yasovchi omomorfemalar va ko'p ma'noli morfemalar u qadar farqlanmaydi.

Nutqda ikki xil tushunilishi mumkin bo'lgan holatlarga ba'zan ongli ravishda yo' qo'yiladi, shu asosda so'z o'yini hosil qilinadi. Buni omonimiyadan qisman bo'lsa-da ijobiy foydalanish deb baholash kerak. Ikkinchidan, omonimiyadan maxsus poetik janr – **tuyuq** tuzishda keng foydalaniladi. Ma'lumki, tuyuq xalq og'zaki ijodiyotida ham, yozma badiiy adabiyotimiz tarixida ham alohida o'rin egallagan. Askiyada omonimiyadan ustalik bilan foydalaniladi.

Omonimlar – umumiy ma'no unsurlariga ega bo'lmagan, tasavvuriy bog'lanmagan, lekin bir xil yozilib, bir xil aytiladigan so'zlardir. Ana shunday so'zlarning tilda mavjud bo'lishi va shunga bog'liq hodisalar omonimiya deb yuritiladi. Omonimiya badiiy asarlarda, kundalik muloqot jarayonida keng qo'llaniladigan hodisa bo'lib, uning mavjudligi nutqni ta'sirchan qilishga sezilarli darajada hissa qo'shadi⁵⁶. Omonimlar mumtoz adabiyotda *tajnis*, *iyhom* san'ati va *tuyuq* janrini yaratishda, *askiya* payrovlarida esa so'z o'yini va qochiriq sifatida ishlatilishi bilan tilni yanada boyitadi.

Xulosa qilib aytganda, omonimiya hodisasi va omonimlarni yaxlit holda tahlil qilish, ularning badiiy matndagi o'rnini aniqlash tilshunoslik fanining dolzarb muammolaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.I.Smirnitskiy “Некоторые замечания по английской омонимике”
2. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.– Toshkent:Fan, 1985.– B.24
3. Dadaboyev H., Xolmanova Z. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. - T.,2015.– B.42
4. Faxri Kamol. O'zbek tili leksikasi. – Toshkent: O`ZRFA nashriyoti, 1953. – B.29-30

⁵⁶ Begmatov E.A. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. –T.: Fan, 1985.–B.76

5. Hojiyev A. Mustaqillik sharoitida o'zbek tili lug'at tarkibining rivojlanish asoslari // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 1994 -№ 1
6. Koshg'ariy Mahmud. Devonu lug'otit turk. –Toshkent:1960. – B.56
7. Mirtojiev M. O'zbek tilida leksik omonimlarning vujudga kelishi: Filol.fan. nomzodi diss. ... avtoref. – Toshkent:1963. –B.124
8. Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975. –B.31
9. Mirtojiev M. So'zlarning shakliy munosabatiga ko'ra tiplari // O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan, 1981. –B.255
10. Mutallibov S. Omonim va polisemiya so'zlar. –Toshkent:1954.– B.29-30
11. Mutallibov S.M. Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. – Toshkent: 1953. – B.15
12. Pinxasov Y. Hozirgi zamon o'zbek tili leksikasi. –Toshkent: 1960.
13. Tursunov U., Rajabov N. Omonimlarning paydo bo'lish yo'llari // O'zbek tili grammatik qurilishi va dialektologiyasi masalalari. – Toshkent: 1966.
14. Вардудль И.Ф. Место семантики в лингвистическом описании//Вкн.: Проблемы семантики. – М.: Наука, 1974. –С.17-18
15. Г.М. Омонимия транс терминов (на материале узбекского языка) Институт языка и литературы Академии наук Республики Узбекистан. 2012.– С.67
16. Маслов Ю.С. Омонимы в словарях и омонимия в языке (к постановке вопроса) // Вопросы теории и истории языка: Сборник в честь профессора Б. А. Ларина. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. –С.128-202
17. Орузбаева Б.О. Словообразование в киргизском языке. – Фрунзе: 1955. С-262
18. Равшанов М. Омонимы в толковом словаре узбекского языка. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 1991. – С.5
19. Смирнитский А.И. Лексикология английского языка. –Москва:1956. С–160-161.
20. Rajabov F. Omonimiya. – Toshkent: Yangi kitob nashriyoti, 2019. – 264 b.

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ СРЕДСТВАМИ АДАПТИВНОГО ФИТНЕСА

Светличная Наиля Камилевна

*Доцент кафедры «Адаптивная физическая культура и спорт»
Узбекский государственный университет физической культуры и
спорта*

Аннотация: *в работе приведены результаты педагогического эксперимента, в ходе которого было выявлено существенное улучшение в состоянии функциональной подготовленности специальных атлетов, опыт внедрения разработанной технологии, включающей физкультурно-оздоровительные средства адаптивного фитнеса.*

Ключевые слова: *адаптивный фитнес, функциональная подготовленность, специальные атлеты.*

На современном этапе развития адаптивного детско-юношеского спорта необходимым условием для повышения эффективности учебно-тренировочной и соревновательной деятельности является разработка и внедрение новых технологий оптимизации подготовки спортсменов. Актуальность исследования по проблемам оптимизации функциональной подготовленности средствами адаптивного фитнеса обусловлена тем, что функциональное состояние организма детей и подростков, будучи одной из наиболее значимых сфер, обеспечивает приспособляемость организма к многообразным воздействиям внешней среды.

Состояние функциональной подготовленности является наиболее реактивным индикатором адекватности применяемых тренировочных нагрузок. Расширение функциональных возможностей кардиореспираторной и нервной систем в спортивной науке принято рассматривать как положительный результат оздоровления и тренированности организма [1, 3, 5, 8].

Для того чтобы разнообразные средства и методы адаптивного физического воспитания и спорта стимулировали процессы роста и развития, совершенствовали механизмы адаптации, укрепляли здоровье и улучшали физическое развитие детей школьного возраста, организация учебного процесса, характер, объем и интенсивность физических нагрузок, методика ведения занятий по физической культуре должны учитывать состояние здоровья, особенности физического развития и функциональных возможностей детей и подростков [2, 4, 6, 7].

Анализ современной специальной научно-методической литературы показал, что многие теоретические и практические вопросы организации и методики адаптивной физической культуры разработаны еще недостаточно. Занятия адаптивным фитнесом является эффективным средством укрепления здоровья, особенно у детей и подростков, имеющих ограниченные возможности здоровья. В связи с проблемой здоровья, физического развития, физической и функциональной подготовленности современного подрастающего поколения в настоящее время возрастает необходимость разработки, обоснования и реализации новых технологий ведения занятий оздоровительной и адаптивной физической культуры.

Целью исследования было выявление эффективности технологии с использованием средств адаптивного фитнеса в процессе спортивной подготовки специальных атлетов 10-16 лет, имеющих ментальные проблемы в развитии.

Методы и организация исследования. Исследование по изучению воздействия физкультурно-оздоровительных средств на функциональную подготовленность детей и подростков, проводилось на базе Специальной Олимпиады. В ходе исследования на разных этапах эксперимента приняли участие юные спортсмены 10-16 лет, из которых были сформированы контрольная и экспериментальная группы по 24 человека каждая.

Экспериментальная и контрольная группы находились до эксперимента в равных условиях: приблизительно одинаковый уровень физической и технико-тактической подготовленности, состояние здоровья и функциональной подготовки. В процессе исследования контрольная и экспериментальная группы занималась по традиционной методике подготовки, однако в экспериментальной группе дополнительно проводились занятия физкультурно-оздоровительной направленности, по разработанной нами технологии оптимизации функциональной подготовленности средствами адаптивного фитнеса в течение 6 месяцев.

Для оценки функциональной подготовленности специальных атлетов нами применялись тесты и пробы, которые определяли функциональное состояние сердечно-сосудистой системы (ЧСС, нагрузочный тест), функциональное состояние вегетативного отдела нервной системы (ортостатическая проба), функциональное состояние системы внешнего дыхания (ЖЕЛ, дыхательные пробы).

В процессе оптимизации функциональной подготовки специальных атлетов важнейшее место занимают физкультурно-оздоровительные средства, способствующие оздоровлению организма, содействующие компенсации разнообразных дисбалансов в мышечном и двигательном развитии, а также оптимизирующие процесс активизации резервов кардиореспираторной системы и двигательных качеств. В ходе педагогического эксперимента в программу подготовки специальных атлетов

нами были включены элементы дыхательной гимнастики, пилатеса, степ-аэробики, плавания.

Результаты исследования и их обсуждение. Анализ динамики показателей функциональной подготовленности специальных атлетов контрольной и экспериментальной групп в процессе исследования выявил достоверные ($p \leq 0,05$) различия между уровнем функциональной подготовленности в группах испытуемых на конец эксперимента. Причем достоверно значимые различия по всем показателям функциональной подготовленности наблюдались как в контрольной группе, которая занималась по традиционной программе спортивной подготовки, так и в экспериментальной группе специальных атлетов, занимающихся дополнительно по разработанной нами технологии оптимизации функциональной подготовленности физкультурно-оздоровительными средствами адаптивного фитнеса.

Достоверно значимые изменения функциональной подготовленности произошли в как в экспериментальной, так и в контрольной группах специальных атлетов. Так, в экспериментальной группе, под влиянием разработанной нами технологии оптимизации функциональной подготовленности, ЧСС достоверно уменьшилось на 14,2% ($p \leq 0,05$), в контрольной – на 5,9% ($p \leq 0,05$), причем достоверность различий наблюдалась и по отношению к контрольной группе, что свидетельствует об эффективности влияния средств на экономичность работы сердца и в целом на функциональное состояние сердечно-сосудистой системы специальных атлетов.

Достоверно значимые изменения функциональной подготовленности произошли в экспериментальной группе специальных атлетов под влиянием разработанной технологии оптимизации функциональной подготовленности. Результаты нагрузочного теста улучшились на 14,5% ($p \leq 0,05$), что свидетельствует об эффективности влияния физкультурно-оздоровительных средств на скорость восстановления после стандартной нагрузки, и в целом на функциональную подготовленность специальных атлетов, тогда как в контрольной группе, под влиянием традиционной программы спортивной подготовки специальных атлетов, результаты теста улучшились на 4,7% ($p \leq 0,05$) в конце исследования.

Улучшение вегетативной регуляции симпатического отдела нервной системы подтверждает достоверное уменьшение реакций ортостатической пробы в экспериментальной группе на 15,4% ($p \leq 0,05$) и в контрольной – на 5,6% ($p \leq 0,05$), что свидетельствует о более выраженных изменениях в функциональной подготовленности специальных атлетов экспериментальной группы. Улучшение вегетативной регуляции парасимпатического отдела нервной системы подтверждает достоверное уменьшение реакций клиностатической пробы в контрольной группе на конец исследования на 6,1%

($p \leq 0,05$) и в экспериментальной группе на 17,3% ($p \leq 0,05$), что свидетельствует о более выраженных изменениях в функциональной подготовленности специальных атлетов экспериментальной группы по сравнению с испытуемыми контрольной группы.

Динамика результатов пробы Штанге (задержка дыхания на вдохе) и Генчи (задержка дыхания на выдохе) характеризует устойчивость дыхательного центра испытуемых к гипоксии. В результате проведенного эксперимента наблюдалось достоверно значимое улучшение результатов задержки дыхания на вдохе и на выдохе как в экспериментальной, так и в контрольной группах специальных атлетов. Так, в контрольной группе результаты пробы Штанге увеличились на 7,2% и пробы Генча – на 6,9% ($p \leq 0,05$), в то время как в экспериментальной группе, под влиянием разработанной нами технологии совершенствования спортивной подготовленности специальных атлетов физкультурно-оздоровительными средствами, результаты проб с задержками дыхания на вдохе и на выдохе достоверно увеличились на 16,8% и 14,8% ($p \leq 0,05$) соответственно.

Результаты выполнения пробы Ромберга позволяют охарактеризовать функциональное состояние координационных функций нервной системы юных спортсменов, выражающихся в способности специальных атлетов сохранять равновесие. Если результаты проб Ромберга в контрольной группе достоверно увеличились на 5,5% ($p \leq 0,05$), то в экспериментальной группе результаты пробы достоверно улучшились на 17,4% ($p \leq 0,05$), что свидетельствует об эффективности влияния предложенной технологии на координационные функции нервной системы и, в целом, на функциональную подготовленность специальных атлетов экспериментальной группы.

В ходе педагогического эксперимента было выявлено существенное улучшение в состоянии функциональной подготовленности специальных атлетов, которые включали в свой тренировочный процесс, разработанную технологию оптимизации функциональной подготовленности, включающую физкультурно-оздоровительные средства адаптивного фитнеса. Достаточно высокий уровень функциональной подготовленности свидетельствует об оптимальной адаптации организма к физическим нагрузкам и, следовательно, определяет повышение уровня спортивной подготовленности в целом, что является важным шагом в развитии и социализации специальных атлетов. Максимальный эффект в реализации имеющихся у специальных атлетов возможностей достигается лишь в том случае, если применяемые методы и средства используются в соответствии с психофизиологическими особенностями возраста и с учетом индивидуального развития человека.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

- 1) Абдиев, Ш. А. (2021). Планирование тренировочной нагрузки высококвалифицированных легкоатлетов с поражением опорно-двигательного аппарата. Современное образование (Узбекистан), (1 (98)), 76-81.
- 2) Бобомуродов, Н. Ш. (2020)/ Features of development of physical qualities in the process of sports training of students. International Journal of Psychosocial Rehabilitation: 4225-4229.
- 3) Ғофуров Ш. Х., Ғофуров Б. Х. (2022). Ўзбекистонда 5x5 футбол спорт турини оммалаштириш орқали кўриш қобилятида нуқсонли бор шахслар ҳаракат фаоллигини ривожлантириш. Scientific progress, 3(6), 151-159.
- 4) Davlatova, L. T. (2021). Inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim pedagogikasining ahamiyati va ta'lim muhitini shakllantirishda interaktiv texnologiyalardan foydalanish samaradorligi. Scientific progress, 1(6), 30-35.
- 5) Миржамолов, М. Х., Одилов, Р. Ф., Валиева, Н. Ю., & Бахтиёр, Д. Б. (2022). Методика развития координации движений у студентов с нарушениями зрения. Scientific progress, 3(1), 549-556.
- 6) Светличная, Н. (2022). Коррекционно-педагогическое воздействие на сенсомоторное развитие детей с нарушениями интеллектуального развития. Academic research in educational sciences, 3(1), 379-386.
- 7) Собирова, Л. Б. (2021). Эффективность использования специальных упражнений в профилактике нарушений роста у младших школьников. Academic research in educational sciences, 2(5), 834-840.
- 8) Юнусов, С. А. (2022). Влияние учебной нагрузки на учебно-тренировочный процесс студентов с ограниченными физическими возможностями. Scientific progress, 3(1), 831-836.

THE ROLE OF MORAL AND SPIRITUAL EDUCATION FOR PRESCHOOL CHILDREN

Joniyeva Tursunoy Babaxon qizi

2nd year master degree student

Termiz State University

Abstract: *This article is dedicated to the demonstration of mental and spiritual education in children of preschool age through pedagogical skills. The scientific article discusses the problems that may arise in the education of the next generation and finding solutions to them. Introduction, method, possible positive results, discussion and conclusion are presented in the broad coverage of the problem.*

Аннотация: *Данная статья посвящена демонстрации умственного и духовного воспитания детей дошкольного возраста через педагогическое мастерство. В научной статье рассматриваются проблемы, которые могут возникнуть при воспитании подрастающего поколения и поиск их решения. Введение, метод, возможные положительные результаты, обсуждение и заключение представлены в широком охвате проблемы.*

Annotatsiya: *Ushbu maqola maktabkacha ta'lim yoshidagi bolalarda aqliy va ruhiy ta'limni pedagogik mahorat orqali namoyish etishga bag'ishlanadi. Ilmiy maqolada kelgusi avlod tarbiyasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muommolar va ularga yechim topish ustida muhokama olib boriladi. Muommoni keng yoritib berishda kirish, metod, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ijobiy natijalar, muhokama va xulosa keltirilgan.*

Key words: *preschool, pedagogical education, spiritual and moral education, upbringing, child development.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, педагогическое образование, духовно-нравственное воспитание, воспитание, развитие ребенка.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, pedagogik ta'lim, manaviy va axloqiy talim, bola rivojlanishi*

INTRODUCTION

Today our society is paying attention to modernization of preschool children and developing their spiritual and moral education in order to bringing up healthy and happy generation for future. By giving spiritual and moral knowledge in pedagogical methods we can achieve our aim effectively, which can be of different directions, and the objective interest of the human community in managing this process.

Freedom is one of the main process for children to develop their moral and spiritual ideals in modern society. Uncritical borrowing of foreign experience and

values that do not correspond to the mentality of the people; as a consequence, the emergence of the phenomenon of lack of spirituality in society - all these are factors that enhance the urgency of the problem.

It is important to create their own life in future like establishing relationship, solving problems and others for the children at the age of 3-7. Of course in this position, the modern education system is also helpful process in general and preschool education.

Obviously, young generation's view is faster than others and nowadays it is important to combine the canons of Uzbek and religious education in an effort to preserve the purity of children's souls, clarifying the image of God in every child and purposefully promoting the formation and development of the child's spiritual world in accordance with moral ideals and values adopted in society - from the standpoint of non-native education[3.17]. The basis of such an integrative approach to solving the problem is, in our opinion, the presence of common positions in the understanding and interpretation of many problems of personality development. One of the essential common positions lies in the understanding of personality development as self-development.

METHODS

This study used a qualitative approach with descriptive research to dig out more in-depth information about the teaching of moral and spiritual values in kindergarten that is practiced by teachers in DIY. The research involved the peculiarities of moral and spiritual education in kindergartens. In this research tasks of education and pedagogical experience are discussed.

The data collection technique used was focus group discussions (FGDs). FGDs were held in each of the education service areas at the sub-district level in collaboration. In this position inductive and deductive methods are used in order to analyze the role of pedagogical education. Of course, we try to open different opportunities of pedagogical education for developing moral and spiritual attitudes of children for their future in preschools

The validity of the data in this study was established using source triangulation. Various data that was the same and mutually supported by various sources (subjects) was seen as valid data and then presented descriptively and inferred.

RESULT

All mentioned tasks can be content for developing preschool children's view and this contents of spiritual and moral education are developed and formed in the main program, in all educational areas: "Physical culture", "Health", "Safety", "Socialization", "Labor", "Cognition", "Communication", "Reading fiction", "Artistic creation", "Music". The tasks of spiritual and moral education of children are solved in an integrated manner in the course of mastering all educational areas, along with tasks that reflect the specifics of each educational area.

Currently, our educational organization is trying to solve these problems and they have appropriate solution for this process: directly educational activities, regime processes, independent activities of children in a family environment and in cooperation with the family, using developmental technologies and techniques. These are design, experimentation, classes of different types and types, story games and games with rules, problem situations, etc.

All of them are focused on types of thinking specific for a preschooler (visual-effective, visual-figurative) and methods of cognition (sensory, play, experimentation, questions to adults in the process of communication), available methods of action, behavior, and emotionality prevailing in preschool age. In connection with this feature, the ideas that stand out are interesting: in communication, the child learns not only cultural patterns, but also the motives of new types of activity. Values, motivational levels of activity are mastered only through another, through an adult. The method of transmitting new motives has its own specifics: through emotional infection, involvement, the creation of a common semantic field.

DISCUSSION

There is a contradiction between the acute objective necessity and the demand for solving the problems of spiritual and moral development of a person, favorable opportunities for this at an early age, on the one hand, and their superficial implementation in the preschool education system, on the other. The situation is aggravated by the poorly informative presentation of the problem of spiritual and moral education in modern normative documents on preschool education.

The goal of spiritual and moral education and development of children: to promote the development of the foundations of preschool children, the basis of personal culture in relation to people, phenomena of social life, nature, the objective world, to oneself in accordance with universal human spiritual and moral values adopted in society.

There are some tasks for the spiritual and moral development of children:

1. To familiarize children with spiritual and moral values, the distinction between good and evil, as the basis for self-regulation, self-management of behavior and activities. To develop in unity and harmony all spheres of the child's personality: cognitive, emotional, etc.

2. To form in children accessible systemic knowledge about the world around him: people, nature, man-made objects and the place of the child in this world.

3. To promote the development of the child's interest in his mother land: its nature, history; folk and national culture (traditions, customs, art, holidays, etc.)

4. To promote the development of the emotional sphere in children:

- 4.1. Feelings of various quality for the originality of the world around them (surprise, admiration, admiration, pride, reverence for shrines, reverence and

respect for parents and other people, mercy, sympathy, sympathy, empathy, grief, rejection, indignation).

4.2. Cultures of their expression (verbal and non-verbal acceptable ways of expression, emotion management).

4.3. Ability to emotionally anticipate the consequences of their actions.

4.4. The development of emotional decent ration (perceive, distinguish, respect the feelings of another, take into account in their behavior).

4.5. Formation and development of the prerequisites for civil and patriotic feelings.

5. To foster in children a proactive activity position towards the world around them, manifested in behavior (careful and caring attitude, mercy, the desire for goodness, accessible creation, the desire and ability to work, discipline, rejection and the desire to avoid bad deeds).

6. Create conditions for the gradual formation of the child's self-awareness: prerequisites for objective introspection, self-esteem, the emergence of the foundations of reflexive abilities, the desire for a positive image of "I", in accordance with moral values, awakening of conscience.

7. To promote the emergence and development of the prerequisites for respectful attitude to the originality of national characteristics, traditions, culture of other peoples, the emergence of the ability to enter world culture.[2:27]

The relevance of the selected problems is justified by the fact that in the modern conditions of a developed information society, the issues of individual development of the child's personality, its positive socialization, protection and preservation of the child's emotional health are especially important. [2.36] The relevance of the selected problems is justified by the fact that in the modern conditions of a developed information society, the issues of individual development of the child's personality, its positive socialization, protection and preservation of the child's emotional health are especially important. To achieve this goal, the teacher of a preschool educational organization chooses the most suitable technology for himself, one of which is art -pedagogical technology.

CONCLUSION

All in all, one of the difficult issues of spiritual and moral education is monitoring the effectiveness of the educational process. Pedagogical observation of a child in natural and specially created situations allows one to see the dynamics of the child's moral development. Sometimes kindergarten teachers in rural areas in central Asia are fully aware that moral education from an early age is important so that children become the next generation of good character. There are nine main values developed by teachers: religiosity, independence, self-confidence, honesty, discipline, tolerance, social care, respect, and patience. The moral education setting is designed with learning in the classroom, outside the classroom, in the community, at museums and recreation areas, and in public facilities of educational value. Teachers' methods are exemplary. They use habituation, advice,

storytelling, screening of children's films, dialogues, socio-dramas, social visits, educational tours, facilitation, singing, introduction, and memorization of brief traditions. Evaluation of moral education is carried out according to what is stated in the kindergarten curriculum, which uses observation of children's daily behavior. Most children have achieved good moral development, and some children get very good grades. The most visible moral development is independence and self-confidence.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Goodman, J. (2018). Searching for character and the role of schools. *Ethics and Education Journal*, 14(1), 15-35.
2. Molchanov, S. V. (2013). The moral development in childhood. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 86, 615-620.
3. Dovre, P. J. (2007). From aristotle to angelou: best practice in character education. *Education Next*, 7(2), 38-45.
4. Lovat, T. (2017). Values Education as good practice pedagogy: Evidence from Australian empirical research. *Journal of Moral Education*, 46(1), 88-96.
5. Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldana, J. (2014). *Qualitative data analysis, a methods sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
6. Lickona, T. (1991). *Educating for character – How our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.

SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI FAOLIYATIDA AYOLLAR VA BOLALAR MASALASI

Jo`raqulova Sevinch Otabekovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro munosabatlar fakulteti talabasi

Annatatsiya: *Ushbu maqolada xalqaro tashkilot va shartnomalarda bugungi kun ayollar va bolalarning ijtimoiy tengligini ta'minlashga doir amalga oshirilayotgan ishlar, xalqaro tashkilotlar faoliyatida ayollar va bolalar masalasi asosan Shanxay hamkorlik tashkiloti va boshqa xalqoro tashkilotlar misolida bayon etilgan.*

Kalit so`zlar: *Xalqaro hamkorlik, ijtimoiy tenglik, Shanxay beshligi, profilaktik diplomatiya, mintaqaviy markaz, fakultativ protokol, xalqaro pakt.*

Аннотация: *В данной статье работа, проводимая по обеспечению социального равноправия женщин и детей в международных организациях и соглашениях, рассматривается вопрос женщин и детей в деятельности международных организаций в основном на примере Шанхайской организации сотрудничества и других международных организаций.*

Ключевые слова: *международное сотрудничество, социальное равенство, Шанхайская пятерка, превентивная дипломатия, региональный центр, факультативный протокол, международный пакт.*

Annotation: *In this article, the work carried out to ensure the social equality of women and children in international organizations and agreements examines the issue of women and children in the activities of international organizations, mainly on the example of the Shanghai Cooperation Organization and other international organizations.*

Key words: *International cooperation, social equality, Shanghai Five, preventive diplomacy, regional center, optional protocol, international pact.*

KIRISH

Ma'lumki, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi zamonning eng dolzarb muammolarini samarali hal qilishda, xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashda katta hissa qo'shib kelayotgan nufuzli xalqaro tashkilotdir. 1996-1997 yillarda "Shanxay beshligi" nomi bilan tashkil etilgan hamda 2001-yili O'zbekistonning a'zo bo'lib kirishi bilan "Shanxay hamkorligi tashkiloti" nomini olgan mazkur tuzilmaning asosiy maqsadi a'zo davlatlar o'rtasida o'zaro do'stlik, ishonch va yaxshi qo'shnichilik muhitini mustahkamlash, siyosiy, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy, xavfsizlik, energetika, transport, turizm, atrof-muhitni muhofaza qilish va boshqa ustuvor sohalardagi samarali hamkorlikni rivojlantirishdan iborat [4. 23].

ASOSIY QISM

Mintaqaviy xavfsizlikni kafolatli ta'minlash, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik va giyohvand moddalarining noqonuniy savdosiga qarshi kurashish tashkilotning asosiy vazifalari sirasiga kiradi [4. 39]. Hozirgi kunda tashkilot shartnomaviy-huquqiy bazaga ega bo'ldi. Institutsional jihatdan to'laqonli tuzilma sifatida shakllandi. Qator tarkibiy organlari tashkil qilinib, ularning barqaror faoliyati yo'lga qo'yildi. Ta'kidlash joiz, tashkilot "Shanxay ruhi" negizida tashkil qilingan bo'lib, ushbu tamoyil o'zaro ishonch, manfaat, tenglik, maslahatlashuv, madaniy xilmaxillikni hurmat qilish, umumiy taraqqiyotga intilish, inson huquqlari kabi asoskor qoidalarni o'zida muajassam etadi. SHHTning umumiy makoni Yevrosiyo hududining 60 foizini egallaydi. Bugungi kunda dunyo aholisining deyarli yarmi SHHTga a'zo mamlakatlarda istiqomat qiladi. Bu o'z navbatida bugungi kun zamonaviy dunyo ijtimoiy muammolarining deyarli yarmi mazkur davlatlarda mavjud ekanligini anglatadi. Jumladan, ayollar va bolalar, ularning huquq va erkinliklari, munosib hayot kechirishlari bilan bog'liq masalalar nihoyat darajada dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa ko'hna sharq mamalakatlarida ayollar benihoya qadrlangan, ularga nisbatan hurmat bajo keltirilgan bo'lsada, shu bilan bir qatorda ularga nisbatan ma'lum darajadagi cheklovlar ham yo'q emas edi [2. 217]. Faqatgina yangi davrda ko'pgina davlatlarda boshqaruvning yangicha islohotlar asosida yo'lga qo'yilishi natijasida salmoqli o'zgarishlarga erishilgan [6. 7].

Bugungi kunda yoshlarni, ayniqsa, ayollar va bolalarni terrorchilik, ayirmachilik va ekstremistik guruhlarga jalb qilishga urinishlarga qarshi kurashda xalqaro hamjamiyatning kuchlarini birlashtirish masalasi birinchi o'ringa chiqmoqda. SHHT mamlakatlari yoshlar va ayollar o'rtasida radikal va buz-g'unchi g'oyalar tarqalishiga qarshi o'zaro uyg'un, kechiktirib bo'lmas choralar zarurligini anglab yetmoqda. Shu bilan bir qatorda xalqaro tashkilotlar oldida turgan o'ta muhim vazifalardan yana biri bu odam savdosi muammosi, ayollar va bolalarning ekspluatatsiya qilinishini oldini olish kabi masalalarni ham hamjihatlikda, birgalikda, xalqaro miqqiyosda oldini olishdir. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlagani kabi, Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalq manfaatlarini uchun xizmat qilishi kerak [1. 84].

Barcha mintaqalarda bo'lgani kabi SHHT a'zolari sanaladigan Markaziy Osiyo davlatlarida ham gender tenglikni ta'minlash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu sohada mintaqa miqqiyosida qator ijobiy ishlar qilinmoqda. Xususan, 2020 yil 23 dekabrda Markaziy Osiyo davlatlarining ayol rahbarlari bilan muloqotni yaratish bo'yicha ilk bor BMT shafeligida videokonferensiya shaklida uchrashuv bo'lib o'tgan edi. Bunda Markaziy Osiyo davlatlari vakillari, BMTning Markaziy Osiyo uchun profilaktik diplomatiya mintaqaviy markazi (MOPDMM) va BMT Taraqqiyot dasturining Evropa va MDH mintaqaviy byurosi rahbarlari ishtirok etgan edi. O'zbekiston tomonidan mazkur tadbirda Oliy Majlis Senati raisi T.Norboeva qatnashgan. Markaziy Osiyoda davlatlararo hamkorlikni mustahkamlashda ayollarning o'rnini, ularning davlat va jamoat ishlarida faol ishtirok etishi,

o'zgarishlarga yordam berish masalalari muhokama qilingan mazkur konferensiyada ayollar bilan bogliq ko'plab masalalar muhokama qilingan. SHuningdek, konferensiya ishtirokchilariga O'zbekistonda ushbu sohada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar haqida batafsil ma'lumot berib o'tilgan. Barcha ishtirokchilar gender tenglikni ta'minlash, ayollarning jamiyatdagi rolini oshirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni yuqori baholagan. BMTning ayollar tuzilmasi ekspertlarining ta'kidlashicha, hozirgi kunda dunyoda 750 millionga yaqin ayol 18 yoshga to'lmasdan turmushga chiqishga majburlanadi. 49 mamlakatda esa oilaviy zo'ravonlikni taqiqlovchi qonunlar mavjud emas. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, BMT va SHHT rahbarligi ostida bu kabi muammolarni hal etish zarur. Dunyo mamlakatlarning barchasida ham bolalar huquqlari, erkinliklari, ularning munosib hayot kechirishi, bilim olishi, tibbiy xizmatlardan foydalanishi, dam olishi kabi masalalar birdek ta'minlangan deb bo'lmaydi. Bolalarni majburiy mehnatga jalb qilish holatlari dunyoning turli burchaklarida ucharab turadi. Vaholangki, har bir bola yuqorida ko'rsatilgan haq- huquqqa egadir [3. 127]. Jabrlangan bolalarning himoyasini va jamiyatda o'z o'rnini topishiga qaratilgan qonunchilik asoslari va xizmatlarining yetishmasligi kabi holatlar mavjud. Ixtisoslashgan mutaxassislarining, shu jumladan, barcha sud jarayonlarida bolalar ishi bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqish uchun ixtisoslashgan sudyalarning yo'qligi yana bir jiddiy masala. Ko'pgina davlatlarda jinoiy va fuqarolik sud ishlarini yuritishda bolalarning huquqiy kafolati to'liq ta'minlanmagan. 2006 yildan boshlab BMTning Bola huquqlari bo'yicha qo'mitasi balog'at yoshiga yetmagan bolalarni qamoqxonalarda jazo sifatida yakka joylashtirilishi haqida va xalqaro hamjamiyatning erkinlikdan mahrum bo'lgan bolalarning ahvolini kuzatish imkoniyati mavjud emasligi haqida o'z tashvishini bildirdi.

Shanxay hamkorlik tashkiloti faoliyatining bosh maqsadi unga a'zo davlatlarda istiqomat qiluvchi aholining munosib hayot kechirishi, turli ijtimoiy muammolarsiz turmush tarzini yo'lga qo'yish deb hisoblanar ekan, tabiiyki, bunda ayollar va bolalarning ham xavfsizligi, shuningdek, haq-huquqlarini chetlab o'tish mumkin emas.

Ayollar huquqlari - bu ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy, fuqarolik va siyosiy mavqeyini mustahkamlaydigan huquqlardir. Ular ayollarni jinsga qarab kamsitishlardan himoya qilish uchun mo'ljallangan. Ayol huquqlari inson huquqlari sohasidagi ko'plab xalqaro shartnomalar, rezolyutsiyalar, deklaratsiyalar va harakatlar dasturlarida kafolatlangan asosiy inson huquqlaridan biridir. Xotin-qizlar huquqlari bo'yicha asosiy xalqaro shartnoma Birlashgan Millatlar Tashkilotining ayollarga nisbatan kamsitishlarning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konvensiyasi (CEDAW) va uning Fakultativ protokoli hisoblanadi. Bundan tashqari, ayollar huquqlari BMTning boshqa shartnomalarining, jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Irqiy kamsitishga

barham berish to'g'risidagi Konvensiya, Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya, singari muhim elementlardir.

XULOSA

Ta'kidlash joizki, Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar mazkur masalalar bo'yicha yakdil harakat qilib, ayollar va bolalar huquqini, erkinligini, shu bilan bir qatorda burch va majburiyatlarini xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalariga tayanib hal qilish bo'yicha markaz va uning faoliyati belgilanib olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev. Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.// T.: "O'zbekiston" 2017.
2. Avdiyev V.I. Qadimgi sharq tarixi // M.: 1952
3. Bolalar huquqlari bo'yicha konvensiya. // 1989
4. SHHT xartiyasi. // SanktPeterburg. 2002.
5. Jo'rayev Q.– Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Xalqaroishlar va parlamentlararo aloqalar qo'mitasi raisi o'rinbosari.
6. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. // 1948.

THE ROLE OF THE ECONOMY IN SOCIETY

Davlatboyeva Sojida

students of JBNUU

Haydarov Bahrom

assistant of JBNUU

Nizametdinov Ali

assistant of JBNUU

Annatation: *In the article, the role and importance of the economy in society is clearly explained. In addition, information is provided on what measures are being taken to develop the economy in the society.*

Key words: *Competitive economy, national economy, entrepreneurship, markete conomy, production resources, open economic system*

IQTISODIYOTNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNINI

Anatatsiya: *Ushbu maqolamda jamiyatda iqtisodiyotni tutgan o'рни va ahamiyati yaqqol yoritib berilgan. Bundan tashqari jamiyatda iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha qanday chora-tadbirlar ko'rilayotgani to'g'risida ham ma'lumotlr keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Raqobatbardosh iqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, tadbirkorlik, bozor iqtisodiyoti, ishlab chiqarish resurslari, ochiq iqtisodiy tizim*

Mamlakat prezidenti O'zbekiston fuqarolari uchun tabiiy haq-huquq va shuningdek oliy ne'mat bo'lgan mustaqillik to'g'risida so'z yuritir ekan, ya'ni uni jamiyat rivojining asosi, bugungi va uzoq istiqboldagi taraqqiyotimiz sharti, barcha islohotlarimizning mezoni va nihoyat, barcha amal qiladigan bosh tamoyil deb ta'riflanadi. Shunday ekan, u jamiyat a'zolari oldiga muttasil yangi-yangi tartibda jahon andozalariga mos keladigan davlat qurish, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tub islohotlarni amalga oshirish, ularni qonun bilan mustahkamlaydigan huquqiy tizimni vujudga keltirish vazifasi turar edi. Chunki sobiq sotsialistik tuzumga xos ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar endilikda Respublikada barpo qilinajak yangi jamiyat manfaatlariga mos kelmas edi. Mulkchilik mulkka egalik qilish va uni boshqarish, ishlab chiqarish omillari, bozor mexanizmi, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini normal izga solish ana shunday jiddiy yangilanishlarni taqozo etar edi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda ko'plab sohalarga e'tibor qaratildi. Shu jumladan xususiy mulk, tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish uchun ham ko'plab islohotlar o'tkazildi. Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta'minlash, ularni jadal rivojlantirish yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish chora tadbirlari dasturi amalga oshirilishi doirasida 2016-yil mobaynida qonunchilik va me'yoriy huquqiy baza tashkil etish hamda uni takomillashtirish ishlari davom ettirildi.

Xususan qurilishning barcha bosqichlarida tadbirkorlik faoliyati sohasida ruxsat berish tartib tamoillari doirasida yagona qoida talablar belgilandi, bino va inshootlar tashqi ko'rinishini o'zgartirish, obyektlarni qayta iqtisoslashtirish va rekonstruksiya qilishga, turar joylarni noturar joylar toifasiga o'tkazishga ruhsat berish talablari joriy etildi. Eksport-import operatsiyalarini amalga oshirishda, tadbirkorli operatsiyalarini amalga oshirishda tadbirkorlik subyektlari huquqlarini himoya qilish kafolatlari va choralari kuchaytirildi. Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va kichik korxonalar tashkil etish maqsadida 2016-yil mobaynida kichik biznes subyektlariga 15.9 trillion so'mlik kreditlar ajratildi va o'sish 2015-yilga nisbatan 1.3 barobarni tashkil etdi. Jumladan qiymati 3.3 trillion so'mlik mikrokreditlar ajratildi, xalqaro moliya institutlarining 915 206.7 million dollar miqdordagi kredit linyalari o'zlashtirildi. Qulay ishbiarmonlik muhitini shakillantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda yanada rag'batlantirish borasida amalga oshirilayotgan chora tadbirlar 2016-yil mobaynida qariyb 32 ming yangi kichik biznes sub'yekti tashkil etish imkonini berdi. Ma'lumki O'zbekiston Respublikasi qaytadan tiklanuvchi manbalardan energiya ishlab chiqarish yuqori texnika salohiyatiga ega bo'lib uning 97 foizi quyosh energiyasining ulushiga to'g'ri keladi. O'zbekiston Respublikasining prezidentining 2019-yil 22-avgustdagi "Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning energiya samaradorligini oshirish, energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning tezkor chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan mavjud salohiyatlardan samarali foydalanish maqsadida 2030-yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 25 foizdan ko'prog'iga yetkazish vazifasi belgilandi. Buning uchun 10 yil mobaynida jami 5000 MVt quvvatdagi elektr stansiyalarini qurish ko'zda tutilgan. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida suvdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish, 1 million gektargacha maydonda tomchilab sug'orish texnologiyasini joriy etish va ularda yetishtiriladigan ekinlar hosildorligini 20-40 foizga oshirish; Yerning tanazzulga uchrashi bo'yicha neytral balansga erishish; Asosiy turdagi qishloq xo'jaligi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning o'rtacha hosildorligini 20-25 foizgacha oshirishga erishishdir. Shuni ham takidlash lozimki, keyingi yillarda mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga ham alohida etibor qaratilmoqda. Bu oilalarning barqaror daromad manbaini shakillantirish, turmush darajasini yanada yaxshilanib borishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi[3].

1. O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi qonuni bu yo'nalishdagi huquqiy asosi bo'lib xizmat qilayotir. "Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi", degan tamoyilini ro'yobga chiqarishga qaratilgan islohotlar izchil olib borilmoqda. Misol uchun 2012 - yilda oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish uchun, 2012 yilda oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish maqsadlari uchun 91.3 milliard so'm kredit mablag'i ajratilgan bo'lsa, 2016-yilda ushbu raqam 367.2 milliard so'mni tashkil etdi Bugungi kunda yurtimizda 8 mingdan

ortiq oilaviy korxonalar mavjud. Tijorat banklari aholiga bank xizmatlari ko'rsatish bilan birga, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, daromadini oshirish, ish bilan ta'minlashda ham samarali ishlar olib borilmoqda. Jumladan loyihalarda yaratilgan ish o'rinlariga qarab beriladigan kreditning yillik stavka foizi pasayib bordi. Bitta ish o'rni yaratgan tadbirkor uchun 9 foiz, ikkita ish joyi yaratganlik uchun 8 foiz beshta va undan ko'p ish o'rni yaratga tadbirkorning kredit stavkasi 6 foiz qilib belgilandi. Bu loyihalardan maqsad xalqimiz farovonligini oshirish va turmush sharoitini yanada yaxshilashdir. Qay tomonga qaramaylik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va o'rni tobora mustahkamlanib borayotganiga guvoh bo'lamiz. 2016 - yilda mamlakat 916 yalpi ichki mahsulotining 56.9 foizi ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlarining 4.5 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hissasiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, iqtisodiyotda jami ish bilan band bo'lgan aholining 78.1 foizi shu sohada faoliyat yuritmoqda. 2016-yilda 31.8 mingta kichik biznes sub'yektlari tashkil etildi. Bu 2015- yilning shu davridagidan 18.1 foiz ko'p demakdir Jahon bankining 2017-yil 31-oktabrda e'lon qilingan "Biznesni yuritish 2018: ish o'rinlari yaratish uchun islohatlar" ma'ruzasiga ko'ra, O'zbekiston dunyoning 190 davlati ichida 74-o'rinni turadi egallab, o'tgan yildagi mavqeyini biur yo'la 13 pog'ona yaxshiladi. Qolaversa mamlakatimiz biznes yuritish uchun eng qulay sharoitlar yaratish bo'yicha islohotchi davlatlarning birinchi o'ntaligiga kirishga muvaffaq bo'ldi. Amalga oshirilayotgan islohotlar O'zbekistonning ishbilarmonligini yaxshilash va biznes yuritish sharoitlarini soddalashtirish bo'yicha yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari orasida yetakchiga aylanishga imkon berdi. Tadbirkorlik subyektlarining davlat ro'yxatidan o'tkazish va hisobga qo'yish tizimining tubdan takomillashtirilgani tufayli O'zbekiston korxonani ro'yxatdan o'tkazish ko'rsatkichi bo'yicha 11-o'rinni band etdi.

2017-yilning 9 oyi davomida o'tgan yilning shu davrdagiga nisbatan 1.3 marta ko'p biznes sub'yektlari tashkil etganining o'ziyoq mamlakatimizda biznes ochishning naqadar oson ekanligidan dalolat beradi. Mamlakatimiz xalqi shundan xursandki, Birinchi prezidentimiz Islom Karimov yurtimiz ravnaqi yo'lida boshlagan samarali ishlari, yuksak azmu shijoat bilan davom ettirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ezgu sa'y harakatlari, Kechani kecha, kunduzni kunduz demasdan mehnat qilib barchaga ibrat bo'layotgani O'zbekistonni istiqbolda nihoyatda farovon kunlar kutayotganidan darak beradi. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari. Makro iqtisodiy mutanosiblikni saqlash, qabuk qilingan o'rta muddatli dasturlar asosida tarkibiy va institutsional o'zgarishlarini chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash; Xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganini saqlab qolgan holda Davlat budjetining barcha darajalarida mutanosiblikni taminlash, mahalliy byudjetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish; Milliy iqtisodiyotning mutanosibliigi va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat va xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish; Ishlab chiqarish modernizatsiya

qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investisiya siyosatini olib boorish; Ushbu yuqorida aytilganlar orqali iqtisodiyotni bosqichma bosqich yuqori pog'onaga olib chiqish Bugungi kunda yurtimizda 8 mingdan ortiq oilaviy korxonalar mavjud. Tijorat banklari aholiga bank xizmatlari ko'rsatish bilan birga, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, daromadini oshirish, ish bilan ta'minlashda ham samarali ishlar olib borilmoqda. Jumladan loyihalarda yaratilgan ish o'rinlariga qarab beriladigan kreditning yillik stavka foizi pasayib bordi. Bitta ish o'rni yaratgan tadbirkor uchun 9 foiz, ikkita ish joyi yaratganlik uchun 8 foiz beshta va undan ko'p ish o'rni yaratga tadbirkorning kredit stavkasi 6 foiz qilib belgilandi. Bu loyihalardan maqsad xalqimiz farovonligini oshirish va turmush sharoitini yanada yaxshilashdir. Qay tomonga qaramaylik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va o'rni tobora mustahkamlanib borayotganiga guvoh bo'lamiz. 2016 - yilda mamlakat 916 yalpi ichki mahsulotining 56.9 foizi ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlarining 4.5 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hissasiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, iqtisodiyotda jami ish bilan band bo'lgan aholining 78.1 foizi shu sohada faoliyat yuritmoqda. 2016-yilda 31.8 mingta kichik biznes sub'yektlari tashkil etildi. Bu 2015- yilning shu davridagidan 18.1 foiz ko'p demakdir Jahon bankining 2017-yil 31-oktabrda e'lon qilingan "Biznesni yuritish 2018: ish o'rinlari yaratish uchun islohatlar" ma'ruzasiga ko'ra, O'zbekiston dunyoning 190 davlati ichida 74-o'rinni turadi egallab, o'tgan yildagi mavqeyini biur yo'la 13 pog'ona yaxshiladi. Qolaversa mamlakatimiz biznes yuritish uchun eng qulay sharoitlar yaratish bo'yicha islohotchi davlatlarning birinchi o'ntaligiga kirishga muvaffaq bo'ldi. Amalga oshirilayotgan islohotlar O'zbekistonning ishbilarmonligini yaxshilash va biznes yuritish sharoitlarini soddalashtirish bo'yicha yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari orasida yetakchiga aylanishga imkon berdi. Tadbirkorlik subyektlarining davlat ro'yxatidan o'tkazish va hisobga qo'yish tizimining tubdan takomillashtirilgani tufayli O'zbekiston korxonani ro'yxatdan o'tkazish ko'rsatkichi bo'yicha 11-o'rinni band etdi.

2017-yilning 9 oyi davomida o'tgan yilning shu davrdagiga nisbatan 1.3 marta ko'p biznes sub'yektlari tashkil etganining o'ziyoq mamlakatimizda biznes ochishning naqadar oson ekanligidan dalolat beradi. Mamlakatimiz xalqi shundan xursandki, Birinchi prezidentimiz Islom Karimov yurtimiz ravnaqi yo'lida boshlagan samarali ishlari, yuksak azmu shijoat bilan davom ettirilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ezgu sa'y harakatlari, Kechani kecha, kunduzni kunduz demasdan mehnat qilib barchaga ibrat bo'layotgani O'zbekistonni istiqbolda nihoyatda farovon kunlar kutayotganidan darak beradi. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari. Makro iqtisodiy mutanosiblikni saqlash, qabuk qilingan o'rta muddatli dasturlar asosida tarkibiy va institutsional o'zgarishlarini chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotning barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash; Xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganini saqlab qolgan holda Davlat budjetining barcha darajalarida mutanosiblikni taminlash, mahalliy

byudjetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish; Milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta'minlash, uning tarkibida sanoat va xizmat ko'rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish; Ishlab chiqarish modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investisiya siyosatini olib boorish; Ushbu yuqorida aytilganlar orqali iqtisodiyotni bosqichma bosqich yuqori pog'onaga olib chiqish choralari amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAN:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning videoselektordagi nutqlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi № PQ – 4477 sonli “2019 – 2030 yillarda O'zbekiston Respublikasining “yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 28.07.2015 yildagi № 207 sonli Qarori.
4. Vaxrushina M. A. Strategicheskiy upravlencheskiy uchet/ M. A. Vaxrushina, M. I. Sidorova. – M.: KnoRus, 2017. -320
5. Xaydarov B., Saitov S., (2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari . Zamonaviy innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb muammolari va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlari va Istiqbollari, 1(1), 634-635. Retrived from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5390>
6. Хайдаров, Б. (2021). СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ В РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ. Экономика и образование, (4), 288–292. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/174>
7. Xaydarov, B., & Saitov, S. (2022). Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 634–635. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5390>
8. Бахром Хайдаров Холмурадович. (2022). БИЗНЕСНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ТАРТИБЛАРИ . PEDAGOGS Jurnal, 12(2), 139–142. Retrieved from <http://pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/1513>
1. Nizametdinov A., Ahmedova H. Elektron ta'lim metodologiyasi rivojlantirishning usullari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 29-31.
2. Nizametdinov A. A. OLIY TA'LIM TIZIMINING AGRAR SOHASIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR QO'LLASH USTUVORLIGI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1 (6), 58–60. – 2022.

3. Nizametdinov A. A. OLIY TA'LIM TIZIMIDA AGRAR SOHANING USTUVORLIGI UNDA INNOVATSIYALARNING QULLANISHI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1 (6), 96–98. – 2022.

4. Мухтаров Б. А. Имитационная система прогнозирования факторов в легкой промышленности //Молодой ученый. – 2017. – №. 40. – С. 122-124.

5. Muxtarov B., Murotjonova M. O'zbekiston respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub 'ektlarining rivojlanishi //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 581-584.

6. Ogli R. A. R. THE DIFFERENCE BETWEEN THE CONCEPTS OF DATABASE AND DATABASE MANAGEMENT SYSTEM //Archive of Conferences. – 2022. – С. 33-34.

7. Nodira T., Maxfirat T. FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRONUNCIATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN SCHOOL STUDENTS //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 1.

8. Nodira T., Maxfirat T. MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE PRONUNCIATION TO PRIMARY SCHOOL PUPILS IS BASED ON THE JAPANESE EXPERIENCE //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – С. 205-208.

9. G'aybullayev S. THE PLACE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – С. 116-126.

10. Хайдаров Б. ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ //Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 288-292.

11. Xaydarov B., Saitov S. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 634-635.

12. Xaydarov B. X., Saitov S. A. RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI AMALIY AHAMIYATI VA HORIIY TAJRIBA //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 5. – С. 151-156.

13. Баҳром Х. Х. БИЗНЕСНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ТАРТИБЛАРИ //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 12. – №. 2. – С. 139-142.

14. Xaydarov B. IMPACT OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION ON THE DIGITAL ECONOMY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – С. 163-174.

15. Xaydarov Baxrom Xolmuradovich, Xudayarov Rashid Tuychiyevich. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOT BIZNESNI REJALASHTIRISH. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 110–113. Retrieved from <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/130>

16. Xaydarov Baxrom Xolmuradovich, & Saitov Sirojiddin Abduvalievich. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOTDA KICHIK BIZNESNING O'RNII. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 113–116. Retrieved from <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/131>

17. Xaydarov Baxrom Xolmuradovich. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOTDA BUXGALTERIYA VA AUDITNI O'RNII. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 128–131. Retrieved from <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/135>

18. Tuychieva Nodira, Baxrom Xaydarov, & Quziboyev Zafar. (2022). THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF COMPETITION AND MONOPOLY IN THE ECONOMY. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 241–245. Retrieved from <http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/324>

19. Baxrom Xaydarov. (2022). IMPACT OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION ON THE DIGITAL ECONOMY. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 163–174. Retrieved from <http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/317>.

20. Xolmuradovich X. B., Sherzod ogli A. Z., Rasulbek ogli K. J. BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINING TURLARI VA SHAKLLARINING AHAMIYATI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – T. 2. – №. 18. – C. 140-145.

21. Xolmuradovich X. B. et al. " YASHIL IQTISODIYOT" NI MODERNIZATSIYA QILISH VA ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING O 'ZARO MUTANOSIBLIGI MASALALARI //PEDAGOG. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 81-85.

22. Xolmuradovich X. B. et al. 2022-2026-YILLARDA MO'LJALLANGAN YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASINING MILLIY IQTISODIYOTNI ISLOH QILISHIDAGI O'RNII //PEDAGOG. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 78-80.

23. Tuychieva N., Xaydarov B., Rashidova G. MONEY-CREDIT SYSTEM IN UZBEKISTAN //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – C. 246-250.

24. Saitov Sirojiddin, Tuychieva Nodira, & Saydullayeva Dinora. (2022). CHARACTERISTICS OF PRICE AND FORMATION. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 265–270. Retrieved from <http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/329>

25. Saitov Sirojiddin, & Achilov Azizbek. (2022). TRANSITION TO THE MARKET ECONOMY AND ITS CHARACTERISTICS IN UZBEKISTAN. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 255–258. Retrieved from <http://www.ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/327>

MAKTABLARDA MATEMATIKA FANINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Xoliqova Nodira Rustamovna

Navoiy viloyati Navoiy shahar

2- umumiy o'rta ta'lim maktabi

Matematika fani o'qituvchisi

To'xtayeva Feruza Husniddinovna

Navoiy viloyati Navoiy shahar

2- umumiy o'rta ta'lim maktabi

Matematika fani o'qituvchisi

To'xtayev Quvonch Hamroqulovich

Navoiy viloyati Navoiy shahar

12- sonli matematika fanini chuqurlashtirib o'qitishga iqtisoslashtirilgan umumta'lim maktabi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini o'qitishning maqsad va vazifalari, zamonaviy metodlari hamda bu borada ayni damda mavjud muammo va kamchiliklar xususida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Inson tafakkuri, matematik bilim, ko'rgazmali qurollar, jadvallar, kompetentsiyalar, mantiqiy fikrlash.*

Ma'lumki, matematika fani - abstrakt fan. Uning mazmuni boshidan oxirigacha inson tasavvurining va mantiqiy tafakkurining mahsulidan iborat. Fanning bunday abstrakt tuzilishi, o'zini-o'zi boyitib borishi, ya'ni yangidan-yangi matematik tushunchalar va ularning xossalari ma'lum xossalardan hosil qila olish imkoniyati qadimdan insonning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilib kelgan. Hatto matematik masalalarni yechish musobaqalari o'tmishda inson aqlini peshlash vositasi bo'lgan. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, matematika fanining eng asosiy vazifasi aynan o'quvchilarni o'ylashga, to'g'ri, mantiqiy fikrlashga va mushohada yuritishga o'rgatishdan iborat ekanligi oydinlashadi. Hech qaysi fan matematika fanichalik o'quvchilarni o'ylashga va fikrlashga majbur qila olmaydi. Matematika darslarida turli tuman masala, muammo va jumboqlarni yechish orqali o'quvchilar to'g'ri fikr yuritish, mantiqiy fikrlashni o'rganadilar.

Maktabda matematika o'qitishning asosiy vazifasi o'quvchi yoshiga mos kundalik turmushda va mehnat faoliyatida qo'llaniladigan, kelajakda ta'lim olishni davom ettirishda zarur bo'lgan matematik bilimlar va ko'nikmalarini ongli ravishda mustahkam egallashni ta'minlashdan iborat. Matematika o'qitish metodikasi fani bevosita falsafa, psixologiya, pedagogika, didaktika, matematika fanlari, chizmachilik, mantiq, tarix va boshqa fanlarga asoslanadi.

Matematika fani nazariyasi va uni o'qitish bilan bog'liq muammolarni tadqiqot qilishda matematika fani va uning o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Zamonaviy ta'limda ta'lim oluvchi uchun dars jarayonidan tashqari vaqtlarda ham o'z ustida ishlashlari, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish uchun imkoniyat yaratiladi. Matematika boshqa fanlar (fizika, ximiya, tarix va hokazo) kabi haqiqiy borliqni o'rganadi. Haqiqiy borliqning tuzilishi va undagi qonun qoidalarini tadqiqot qiladi. Haqiqiy borliq haqida turli modellar yasaydi. Agar, tabiiy fanlar o'z tadqiqotlarida tajribalarga asoslanishsa, matematika tajribalarga asoslanmaydi.

Matematikadagi nazariyani amaliyot bilan bog'lash bilan bog'liq muammolarni tushunish va tasavvur qilishda tajribaga murojaat qilish mumkin. Biroq tajriba metodi matematikada isbot uchun qabul qilinmaydi. Tabiiy ilmiy fanlar haqiqiy borliqning noma'lum bo'lgan xossalarni topish uchun tadqiqot o'tkazsa, matematika moddiy dunyoning qaralayotgan modellarida yangi xossalarni topadi va yangi modellar yaratadi. Bunga borliqdagi hodisalarni yaxlit talqin qilishga imkon beruvchi matematik modellashtirishlar misol bo'ladi. Matematika bu aniq fanlar guruhiga mansub bo'lib, uni o'rganish va tadqiqot qilishning boshqa fanlardan farq qiluvchi o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Jumladan: 1) matematika predmetlarining abstraktlangan xossalarni o'rganadi. Matematik ob'ektlar mazmundan ajratilgan holda o'rganiladi, ya'ni ob'ektning ta'mi, hidi, qattiq yoki yumshoq kabi xususiyatlar inobatga olinmaydi. Chunki, matematik ob'ektdagi bu xususiyatlar umumlashiriladi, abstraktlanadi va uning yordamida matematik nazariya yaratiladi. Aks holda nazariyani yaratib bo'lmaydi. 2) matematik xulosalar (natijalar) asosan mantiqiy xulosa chiqarish bilan olinadi. Tajriba metodi bilan olingan natija matematika uchun to'g'ri hisoblanmaydi.

3) matematik xulosalar rad qilinmas xulosalardir.

4) matematikadagi paydo bo'lgan abstraktsiyalar pag'onasimon rivojlanadi, ya'ni abstraktsiyadan abstraktsiyaga o'tiladi.

5) matematik natijalar universal xarakterda bo'lib, bu boshqa sohalarga ham tadbiq etiladi.

O'rta maktablarda matematika o'qitishning maqsadi quyidagi 3 omil bilan belgilanadi:

1. Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi.
2. Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi.
3. Matematika o'qitishning amaliy maqsadi.

Matematika o'qitishning umumta'limiy maqsadi o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

a) o'quvchilarga ma'lum bir dastur asosida matematik bilimlar berish. Bu bilimlar tizimi matematika fani to'g'risida yetarli darajada ma'lumot berish, ulami matematika faning yuqori bo'limlarini o'rganishga tayyorlashi kerak. Bundan tashqari dastur asosida o'quvchilar o'qish jarayonida olgan bilimlarini ishonchli

ekanligini tekshira olishni o'rganishlari, ya'ni isbotlash va nazorat qilishning asosiy metodlarini egallashlari kerak.

b) o'quvchilarning og'zaki va yozma matematik bilimlarini tarkib toptirish.

Matematikani o'rganish o'quvchilarning o'z ona tillarida xatosiz so'zlash, o'z fikrini aniq, ravshan va lo'nda qilib bayon eta bilish malakalarini o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. Bu degani o'quvchilarning har bir matematik qoidani o'z ona tillarida to'g'ri gapira olishlariga erishish hamda ularni ana shu qoidaning matematik ifodasini formulalar yordamida to'g'ri yoza olish qobiliyatlarini atroflicha shakllantirish demakdir;

v) o'quvchilarni matematik qonuniyatlar asosida real haqiqatlarni bilishga o'rgatish.

Bu yerda o'quvchilarga real olamda yuz beradigan eng sodda hodisalardan tortib to murakkab hodisalargacha hammasining fazoviy formalalari va ular orasidagi miqdoriy munosabatlarni tushunishga imkon beradigan hajmda bilimlar berish ko'zda tutiladi.

Bunday bilimlar berish orqali esa o'quvchilarning fazoviy tasavvur qilishlari shakllanadi hamda mantiqiy tafakkur qilishlari yanada rivojlanadi.

Matematika o'qitishning tarbiyaviy maqsadi o'z oldiga quyidagilarni qo'yadi:

- O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. Bu g'oya bilish nazariyasi asosida amalga oshiriladi.

- O'quvchilarda matematikani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarni tarbiyalash.

Bizga ma'lumki, matematika darslarida o'quvchilar o'qishning dastlabki kunlaridanoq mustaqil ravishda xulosa chiqarishga o'rganadilar. Ular avvalo kuzatishlar natijasida, so'ngra esa mantiqiy tafakkur qilish natijasida xulosa chiqaradilar. Ana shu chiqarilgan xulosalar matematik qonuniyatlar bilan tasdiqlanadi.

Matematika o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rganishgabo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir.

Matematika darslarida o'rganiladigan har bir matematik xulosa qat'iylikni talab qiladi, bu esa o'z navbatida juda ko'p matematik tushuncha va qonuniyatlar bilan ifodalanadi. O'quvchilar ana shu qonuniyatlarni bosqichma-bosqich o'rganishlari davomida ularning mantiqiy tafakkur qilishlari rivojlanadi, matematik xulosa chiqarish madaniyatlari shakllanadi. O'quvchilarni biror matematik qonuniyatni ifoda qilmoqchi bo'lgan fikrlarni simvollar tilda to'g'ri ifodalay olishlari va aksincha simvollar tilda ifoda qilingan matematik qonuniyatni o'z ona tillarida ifoda qila olishlariga o'rgatish orqali ularda matematik madaniyat shakllantiriladi.

Ta'kidlash joizki, biror tabiiy hodisa va jarayonlarni matematika yordamida o'rganish uchun bu jarayonni soddalashtirib o'rganish zarur. Undagi ko'pxillik xossalardan biz uchun zarur bo'ladiganini ajratib olish va bunda ba'zi xususiyatlarni e'tiborsiz qoldirishga to'g'ri keladi. Biz uchun eng muhimi mavjud hodisa va jarayonni matematika tilida ifodalash uchun zarur bo'ladiganlarigina qoldiriladi.

Hodisa va jarayonlarni bunday usulda matematika tilida ifodalashni matematik model deb atashadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, o'rta umumiy ta'lim tizimida matematika fanini o'qitishning eng asosiy vazifasi o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, to'g'ri mushohada yuritish layoqatlarini(kompetentsiyalarini) tarkib toptirishdan iborat bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari, (darslik) T.: 2007

2. Mirzaahmedov M., Rahimqoriyev A., Ismoilov Sh. Matematika, Umumiy o'rta ta'lim maktablari 6-sinfi uchun darslik. –T.: “O'qituvchi”, 2017.

3. Azamov A. Xaydarov B., Kuchkarov A., Sariqov Ye., Sag'diyev U. Geometriya. Umumiy o'rta ta'lim maktablari 7- sinfi uchun darslik. –T.: “Yangiyo'lpoligrafservis”, 2017.

4. Мирзаев Ч., Содиков У., Бахромов Ж. Математика ўқитишнинг замонавий муаммолари. “Психик тараққиёт ва таълим муаммолари” ЎзМУ Педагогика ва умумий психология кафедраси илмий мақолалар даврий тўплами. 2013 йил.

TIBBIYODDA MUSTAQIL TA'LIMNING AHAMIYATI

Xabilov N. L

Safarov M. T

Rashidov R

Kim V

Sharipov S.S

ORCID 0000-0001-9960-9796.

Toshkent davlat stomatologiya instituti

Annotatsiya: *Mamlakatimiz ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganligi kun sayin yaqqol ko'rinib bormoqda. Turli ta'lim shakllari qatori ayniqsa, mustaqil ta'lim keng qo'llanilayotgatliligi ham quvonchli hol. Maqolada tibbiyot ta'limi jarayonida mustaqil ta'limning natijalari haqida fikr yuritiladi. Foydalanilgan adabiyotlar ro'xatida maqola mualliflaridan birini shu kungacha nashir etilgan maqolalar (<https://scholar.google.com>da ko'rish mumkin) ro'yxati berildi.*

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, o'quv mashg'uloti, ta'lim sifati, mustaqil ta'lim*

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik va bozor iqtisodiyoti tub o'zgartirish jarayonlariga bog'langan va u xalqaro ta'lim makoniga birlashishga intilmoqda, dunyo oliy ta'limining umume'tirof etilgan tendensiyalari ta'sirini his etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori oliy ta'lim muassasalarida uzoq yillar mobaynida to'planib kelgan muammolarni bartaraf qilishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etdi. Mazkur qarorda oliy ta'limda o'quv mashg'ulotlari talabalarni innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarning mustaqil ta'lim olishi bilan bog'liq mexanizmlarni amalga oshirishga ustuvorlik berish masalalari nazarda tutilgan.

Shuningdek, 2019-2020 o'quv yilidan boshlab "talabani o'zlashtirish darajasi – professor-o'qituvchilar faoliyatini baholashning asosiy mezonini" tamoyilining joriy etilishi tizimda o'quv jarayonini rejalashtirish, o'quvchilarga yetkazish va natijasini aniqlashda faolligini ta'minlash, o'quvchi bilan hamkorlikda ishlash, bilimlarning o'zlashtirilishiga to'liq erishish talabi ilgari surilmoqda.

Mamlakatimizda raqobatbardoshlikni rivojlantirishni oliy ta'lim sohasidagi raqobatbardoshlikni rivojlantirishdan boshlash lozim bo'ladiki, zahiralardan foydalanish, innovatsion va sanoat siyosati, suverenitetni ta'minlash kabi bir qator sohalarda qarorlarni ziyolilar qabul qiladilar. Ta'lim sifati – samaradorlik – hayot sifati kabi ijtimoiy algoritm zanjiriga zamon ziyolilari tomonidan maqsadli loyihalansa, buyuk kelajak qurishga mustahkam poydevor qo'yiladi.

Ko'pchilik pedagoglar talabaniing savodxonligini baholash orqali ta'lim sifati va samaradorligini aniqlashning yagona mexanizmi deb biladi. Ammo baho bilimni belgilovchi aniq mezon emas. U talabalarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vosita, xolos. Shu o'rinda amerikalik psixolog Dj.Brunerning o'quvchilarning ta'lim jarayonida rivojlanishi to'g'risida to'xtalib, "Biz fanlarni dunyoga kichik jonli kutubxonalarni keltirish uchun emas, balki o'quvchining o'zini matematik fikrlash, muammolarni tarixchi misolida o'rganish, bilim olishda ishtirok etishga o'rgatish uchun o'qitamiz. Bilish – bu jarayon, mahsul emas", deb yozganini eslash kifoya. Ta'lim taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon sifatida talabalarning o'quv yutug'i nafaqat uning egallagan shaxsiy va ijtimoiy kompetentligi, balki raqobatbardosh "kelajak" ko'nikmalarini o'zlashtirishi bilan belgilanmog'i zarur. Bu masalani ijobiy hal qilish ilg'or tajribalarni izlash, ularning didaktik imkoniyatlarini sinab ko'rgan holda amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan hayotiy ehtiyoj ustuvordir.

Mustaqil tibbiy ta'lim odatda mustaqil kasalxonalar, akademik markaz, jamiyat / uyushma yoki tibbiy ta'lim va aloqa kompaniyasi kabi mustaqil ta'lim provayderi tomonidan taqdim etiladigan sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari uchun ta'lim sifatida tavsiflanadi.

An'anaviy ta'limda talabalarni tayyor bilimlarni mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni rivojlanishiga olib kelmaydi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanib ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ijobiy fikrlar, usullar barchani qiziqtirib bormoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanilgan mashg'ulotlar talabalar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga qaratilgan.

Mustaqil ta'lim talabalar o'rtasida ijobiy ma'nodagi raqobatni keltirib chiqaradi. Bir-biridan ibrat olgan holda o'zlarining aqlini, kuchini, vaqtini foydali faoliyat bilan shug'ullanishga yo'naltiradilar. Turli xil tanlovlarga tayyorgarlik ko'rish, fan olimpiadalarida ishtirok etish va g'olib bo'lishga intilish, ilmiy-ijodiy ko'rgazmalarda qatnashish orqali ularing iste'dodining noma'lum qirralari ochiladi. Mustaqil ta'lim yoshlarning shaxs sifatida kamol topishlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Unda xarakter xususiyatlarining barqarorlashuvi, ayniqsa, irodaviy sifatlarning mustahkamlanishi, o'z-o'zini boshqarish kabi fazilatlar takomillashadi. Atrof-muhitdagi narsa-hodisalarga befarq bo'lmaslik, ularni to'g'ri baholay olish, o'zlarining mustaqil fikrlarini bildirish va dalillashga odatlanadilar. Alohida ijodiy muhit yaratash natijasida pedagogik muammo bo'yicha ma'lumot va tajriba almashish sodir bo'libgina qolmay, alohida birga ijod qilish muhitini yaratish hisobiga, yangi fikrlarga, beg'arazlikka erishiladi, bu keyinchalik innovatsion kompetentlikning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sohasida bo'layotgan har bir o'zgarish jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta'sir qilishiga shubha yo'q. Mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish, davlat ta'lim standarti talablariga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Qaysi sohada bo'lmasin bilimlarni mustaqil

ravishda egallashga intilish – talaba faoliyatining ta’lim muassasasidagi eng ajralib turadigan xususiyati, mustaqil o’qib, bilim orttirish asosi hisoblanadi.

Ta’lim tizimida mustaqil bilim olish, nazorat qilish mustaqil ta’lim olishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mustaqil bilim olishda avvalo, talabalarda mustaqil ishlashga, erkin, ijodiy faoliyat yuritishga va eng asosiysi mustaqil fikrlashga ehtiyojni shakllantirish lozim. Tibbiyot sohasida mustaqil ta’limning joriy etilishi talablarda o’zlashtirgan bilimlarini tajribada sinash, dunyo bo’yicha ushbu sohada qilinayotgan yangiliklarni o’rganish va amaliyotga tadbiiq etish ko’nikmalarini shakllantiradi. Jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki rivojlangan mamlakatlarda tibbiyot maskanlari talabalarga o’z tashkilotlarida faoliyat yuritish orqali tajribalarini oshirishni va mustaqil izlanishlar olib borishni taklif etadilar. Mazkur yo’l orqali malakali kadr yetishtirishga asos solinadi.

Bundan tashqari, mustaqil ta’lim jarayonida talabalar mahalliy va xalqaro miqyosdagi turli konferensiyalar, anjumanlar va ilmiy maqolalar yozish jarayonida bevosita qatnashishlari va bu orqali turli adabiyotlardan, fanga oid yangi izlanishlar, tadqiqotlardan foydalangan holda o’z bilimlarini oshirishlari mumkin.

Umuman olganda shuni xulasa qilish mumkinki oshlarni ilim olishida bugungi kunda o’zlaridan boshqa to’siq yo’q, chunki sho’r er bilan hosildor yerga yog’ir bir xilda yog’adi, Shu sababli inson o’zini-o’zi to’g’rilashi orqali unga singadigan bilimga yo’l ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B. Umarov, N. Hamidova, Talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda mustaqil ta’limning o’rni, O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGINING ILMIY-METODIK JURNALI, ISSN 2181-7839.

2. Gaffarov S., Sharipov S. ANALYSIS OF MACRO AND MICROELEMENTS IN TEETH, SALIVA, AND BLOOD OF WORKERS IN FERGANA CHEMICAL PLANT OF FURAN COMPOUNDS //European Medical, Health and Pharmaceutical Journal. – 2014. – T. 7. – №. 2.

3. МУН Т. О. и др. ЯНГИ МИЛЛИЙ ТИШ ИМПЛАНТАТИ КОНСТРУКЦИЯСИНИ ЯРАТИШ ВА ҚЎЛЛАНИЛИШИНИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 57-62.

4. Махсумова С. С. и др. ИММУНОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ БОЛЬНЫХ ОСТРЫМ ГЕРПЕТИЧЕСКИМ СТОМАТИТОМ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 53-56.

5. Learnings and challenges to deploy an interprofessional and independent medical education programme to a new audience Mieke L. Van Driel, Treasure M. McGuire, Richard Stark, Patrice, Lazure, Tina Garcia, Lisa Sullivan, 27 Oct 2017.

6. Lukmanovich X. N. et al. COVID-19 BILAN O’G’RIGAN TISHSIZ BEMORLAR OG’IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 152-154.

7. Lukmanovich K. N., Salomovich S. S. METHODS OF SAFETY OF DENTAL PROSTHETIC PRACTICE DURING THE COVID-19 PANDEMUM //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 819-828.

8. Reeves S, Perrier L, Goldman J, et al. Interprofessional education: effects on professional practice and healthcare outcomes (update). Cochrane Database Syst Rev. 2013;(3):CD002213.

9. Rafiqov K. M. et al. YUQORI JAG'BO'SHLIG'IDA BMP-2 YUKLANGAN KOLLAGENLANIB BO'LGAN IKKI FAZALI KALTSIY FOSFAT TOMONIDAN SUYAK REGENERATSIYASINI TAKOMILLASHISHI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 303-317.

10. Salomovich, Sharipov Salim. "PERIODONTAL TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAKINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANGAN HOLATIDAGI O'ZGARISHLARI." Journal of new century innovations 16.3 (2022): 150-155.

11. Salomovich S. S., Miraziz o'g'li A. M., Yoqubjonovich A. T. TO'LIQ TISH SIZ BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING MOHIYATI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 881-884.

12. Salomovich S. S. et al. COVID-19 BILAN O'G'RIGAN BEMORLAR OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 890-894.

13. Tashpulatova K. et al. Technique for eliminating traumatic occlusion in patients using Implant-supported bridges //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 6189-6193.

14. Van Hoof TJ, Grant RE, Sajdlowska J, et al. Society for academic continuing medical education intervention guideline series: guideline 3, educational meetings. J Contin Educ Health Prof. 2015 Fall;35(Suppl 2):1–12.

15. Иноятлов А. Ш. и др. Тиш қатори ва окклюзион тексликдаги ўзгаришлар ҳамда уларнинг чакка-пастки жағ бўғимига таъсири //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 40-47.

16. Иноятлов А. Ш. и др. Особенности клинических проявлений COVID-19 в ротовой полости //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.

17. Сафаров М. и др. Влияние несъемных зубных протезов различной конструкции на микробиологические и иммунологические показатели полости рта //Stomatologiya. – 2014. – Т. 1. – №. 1 (55). – С. 18-23.

18. Сафаров М., Мусаева К., Шарипов С. Олинмайдиган кўприксимон тиш протезларининг оғиз бўшлиғи микробиологик ҳолатига таъсири //Stomatologiya. – 2017. – Т. 1. – №. 2 (67). – С. 51-54.

19. Саломович Ш. С. THE INFLUENCE OF REMOVABLE DENTURES ON THE ORAL CAVITY MICROFLORA // Ёш олимлар кунлари тиббиётнинг долзарб масалалари: III. – 2014. – Т. 1. – С. 102.

20. Хабилов Н. Л. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШ УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ СТОМАТОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 79-85.

21. Хабилов Н. Л. и др. ТИШСИЗ ПАСТКИ ЖАҒ СУЯК ТЎҚИМАСИ ТУЗИЛМАЛАРИНИНГ СУЯК ИЧИ ТИШ ИМПЛАНТЛАРИГА АСОСЛАНГАН ОЛИНАДИГАН ПРОТЕЗЛАР БИЛАН ЎЗАРО ТАЪСИРИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 98-101.

22. Хабилов Н. Л. и др. ЖАҒ ПРОТЕЗЛАРИ ВА ОБТУРАТОРЛАРНИНГ ГИГИЕНИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШНИНГ УСУЛЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 89-91.

23. Хабилов Н. Л. и др. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 150-151.

24. ХАБИЛОВ Н. Л. и др. ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ШИЛЛИҚ ҚАВАТИ ПАТОЛОГИЯСИНИ МАҲАЛЛИЙ ДАВОЛАШ УЧУН АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 63-67.

25. ХАБИЛОВ Н. Л., ШАРИПОВ С. С., АБДУРАХИМОВ З. А. ТЎЛИҚ ОЛИНАДИГАН ПЛАСТИНКА ПРОТЕЗЛАРИНИ МАҲКАМЛАШНИНГ ТУРЛИ УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА ТИШЛАРИ ТЎЛИҚ БЎЛМАГАН БЕМОРЛАРНИНГ ҲАЁТ СИФАТИ ҲАҚДА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ // Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 68-74.

26. Xabilov N., Sharipov S. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLARDA OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR // СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 139-140.

27. Xabilov N., Sharipov S. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИ // СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 5. – С. 139-140.

28. Хабилов Н. Л., Шарипов С. С. ТА 'LIM INSONNI KOMILLIKKA YETAKLAYDI // ТАЛИМ ФИДОИЙЛАРИ.–2021/4–Т. – Т. 1. – С. 398-401.

29. Хабилов Н., Шарипов С. ОСОБЕННОСТИ ПРИЕМА ПАЦИЕНТОВ ВРАЧАМИ-СТОМАТОЛОГАМИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ НОВОЙ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ (COVID-19) // Збірник наукових праць SCIENTIA. – 2021.

30. Xabilov N., Sharipov S. TO'LIQ ADENTIYASI BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING ASOSIY JIHATLARI //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 176-178.

31. Шарипов С. С. и др. ТИШ ҚАТОРИДАГИ АНОМАЛИЯ ВА ДЕФОРМАЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ТАДБИҚ ҚИЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 86-88.

32. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ ДИСФУНКЦИЯСИ ВА ТИШЛОВ АНАМАЛИЯЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 92-94.

33. Шарипов С. С., Ўткирбек А., Абдусатторович А. З. ЎСМИРЛАР ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШ ТАЪСИРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 142-149.

34. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 79-82.

35. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ ДИСФУНКЦИЯСИНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 70-73.

36. Шарипов С. С. и др. СТОМАТОЛОГИК ДАВОЛАНИШГА МУХТОЖ БОЛГАН КАТТА ЁШДАГИ БЕМОРЛАРНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ КАСАЛЛИКЛАРИГА МУНОСАБАТИНИ ПСИХОЛОГИК БАҲОЛАШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 66-69.

37. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 74-78.

38. Шарипов С. С., Хабилов Н. Л. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИНИ ХАФСИЗ САҚЛАШНИНГ УСУЛЛАРИ //EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 845-854.

39. Шарипов С. Хабилов Нигман. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ ЖАРАЁНИДА БЕМОРЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ АҲАМИЯТИ //Вестник ТМА. – 2021. – Т. 2021. – С. 137-138.

40. Шарипов С. С. и др. ТУРЛИ МАТЕРИАЛЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН ОЛИНМАЙДИГАН КЎПРИКСИМОН ТИШ ПРОТЕЗЛАРИНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ҲОЛАТИГА ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 14-20.

41. Шарипов С. С. и др. COVID-19 ВИРУСУ ТАРҚАЛГАН ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИДА БЕМОРЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 9-13.
42. Шарипов С., Хабилов Н., Алимов Ў. А. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //СБОРНИК ТЕЗИСОВ" АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТОМАТОЛОГИИ" РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2022. – Т. 10. – С. 188-190.
43. Шарипов С. и др. СТОМАТОЛОГ ШИФОКОРЛАРНИ COVID-19 ВИРУСИДАН ХАФСИЗ САҚЛАШ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 895-898.
44. Шарипов С. С., Саидов А. А., Гаффаров С. А. Кимёвий бўёқларнинг ишчилари оғиз бўшлиғига салбий таъсирини тажрибада асослаш ва даволашнинг самарали усуллари //Ўзбекистон Врачлар Ассоциацияси Бюллетени. – 2014. – Т. 2. – №. 2. – С. 50-53.
45. Sharipov S. S. et al." ASSESSMENT OF CHANGES IN THE MICROBIOLOGICAL PARAMETERS OF THE ORAL FLUID IN PATIENTS WHO UNDERWENT COVID-19 WITH COMPLETE EDENTULISM BEFORE AND AFTER PROSTHETICS." //NeuroQuantology. – 2022. – Т. 20. – №. 15. – С. 6734-6739.
46. Sharipov, S., et al. "TISH ATROFI TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAКINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANIB TAMAКINI ISTEMOL QILISHDAGI TA'SIRI." FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES 2.14 (2022): 144-156.
47. Ким В. Э., Сафаров М. Т. КОМПЬЮТЕРНЫЙ АНАЛИЗ ОККЛЮЗИОГРАММ У ПАЦИЕНТОВ С ЧАСТИЧНОЙ АДЕНТИЕЙ //Conferences. – 2022. – С. 87-88.
48. Melikuziev K. K., Kim V. E. MATHEMATICAL SUBSTANTIATION OF MODELING THE OCCLUSIVE SURFACE OF TEETH //Conferences. – 2022. – С. 165-167.
49. Kim V. E., Melikuziev K. K. Advantages and disadvantages of cement and screw fixation during prosthetics on implants //Conferences. – 2022. – С. 162-164.
50. Хабилов Н. Л., Ким В. Э., Меликузиев К. К. КОНУСНО-ЛУЧЕВАЯ КОМПЬЮТЕРНАЯ ТОМОГРАФИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ //Conferences. – 2022.
51. Жандарова М. А. и др. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CEMENT AND SCREW FIXATION DURING PROSTHETICS ON IMPLANTS //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. – 2022. – Т. 3. – №. 2.
52. Zhabborovich N. O. et al. Evaluation of three-Point Contact Splint Therapy for Temporo-Mandibular Joint Joint Disorders //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 17-22.

ОБЗОР ОРТОПЕДИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ПАЦИЕНТОВ ПЕРЕНЕСШИХ COVID-19 С АДЕНТИЕЙ.

Шарипов С.С

ORCID 0000-0001-9960-9796

Хабилов Н. Л

Ким В

Рашидов Р

Алимов Ў

Ташкентский государственный стоматологический институт

Аннотация: В статье рассматривается обзор ортопедического подхода к функциональной реабилитации пациентов перенесших Covid-19 с адентией. В списке использованной литературы указаны статьи, опубликованные на сегодняшний день одним из авторов статьи (<https://scholar.google>. можно посмотреть в СОМ) перечислены.

COVID-19 в настоящее время оказывает серьезное давление на службы здравоохранения по всему миру. В то время как большинство (81%) людей, заболевших COVID-19, имеют легкое заболевание, включая лихорадку, кашель и одышку, значительное меньшинство сталкивается с серьезными осложнениями, особенно с сопутствующими заболеваниями или старше 65 лет. Сообщается, что до сих пор 20,3% из тех, кому требуется стационарное лечение, нуждаются в отделении интенсивной терапии, чаще всего из-за Синдром острого респираторного дистресса ОРДС(32,8%).

В настоящее время лечения COVID-19 не существует. В больницах ведется поддержка, и вполне вероятно, что большое количество выживших после COVID-19 потребуют значительной реабилитационной поддержки после выздоровления. Распространенными последствиями критического заболевания после пациентов перенесших COVID-19 с адентией являются:

- Устойчивые изменения диффузионной способности оксида углерода
- Приобретенная в отделении интенсивной терапии слабость
- Полинейропатия при критических заболеваниях / миопатия при критических заболеваниях

- Кардиореспираторное декондиционирование
- Нарушение когнитивной функции (делирий)
- Нарушение психического здоровья

Обычно регистрируемые осложнения COVID-19 после адентией:

- Неврологические осложнения, такие как инсульт.
- Невропатия интенсивной терапии
- Осложнения, связанные с длительным постельным режимом (такие как венозная тромбоземболия, диссеминированное внутрисосудистое

свертывание, острое повреждение почек, делирий, тревожность, пост-клинический синдром, травматическое стрессовое расстройство)

- Постэкстубационная дисфагия
- Нарушение подвижности

Как правило, пациенты, которые страдают тяжелым заболеванием и находятся на ИВЛ более семи дней, обычно требуют значительных затрат на реабилитацию - например, шестьдесят процентов этих пациентов изначально не могут ходить. Если у пациентов возникнет инсульт или сердечные осложнения после COVID-19, им потребуется длительная реабилитация - в некоторых случаях им потребуется пожизненная поддержка.

Страны по всему миру находятся на разных стадиях пандемии, и многие страны сейчас вступают в фазу «послезавтра».

Многие люди, пострадавшие от последствий этого заболевания, теперь могут оказаться в группе риска долгосрочного ухудшения состояния и инвалидности. Степень этого нарушения и инвалидности пока неизвестна, но из ранних исследований ясно, что эти пациенты будут нуждаться в реабилитации на всех этапах болезни - острой, пост-острой и долгосрочной.

Реабилитация у пациентов перенесших COVID-19 с адентией определяется как «набор вмешательств, направленных на снижение инвалидности и оптимизацию функционирования людей с нарушениями здоровья во взаимодействии с окружающей средой».

Реабилитация вполне может стать ключевой стратегией по снижению воздействия COVID-19 на здоровье и функции людей.

Физиотерапевты играют важную роль в этих реабилитационных усилиях на всех этапах, чтобы облегчить раннюю выписку, но даже в большей степени для поддержки и расширения возможностей пациентов.

Реабилитационные вмешательства направлены на устранение нескольких последствий тяжелой формы COVID-19, таких как:

- Физические нарушения
- Когнитивные нарушения
- Нарушения глотания
- Оказание психосоциальной поддержки

Очевидно, что пожилые люди и люди с уже существующим и сопутствующим подвержены более высокому риску более тяжелого заболевания. Реабилитация может быть полезной для этих групп населения для сохранения их прежнего уровня функциональности и независимости.

Содействие ранней выписке

• Во время пандемии во всем мире существует высокий спрос на больничные койки, особенно в периоды, когда пандемия достигает своего пика в стране или регионе. Это приводит к тому, что пациентов выписывают раньше, чем обычно. Реабилитация имеет решающее значение в этом

сценарии для подготовки пациента к выписке, координации сложных выписок, а также для обеспечения непрерывности лечения.

Снижение риска реадмиссии

- Реабилитация является ключевой стратегией, гарантирующей, что состояние пациентов не ухудшится после выписки и не потребует повторной госпитализации. Во время пандемии COVID-19 это критически важно в условиях нехватки больничных коек.

Физиотерапевты, как специалисты по реабилитации, являются передовыми специалистами в области здравоохранения и должны заниматься лечением пациентов, страдающих тяжелыми случаями COVID-19.

Пациенту с тяжелой формой COVID-19 предстоит пройти несколько этапов лечения: острый, послеродовой и длительный уход. В острой фазе помощь, скорее всего, будет оказана в ICU или отделения интенсивной терапии. В пост-острой фазе помощь, скорее всего, будет оказываться в больничной палате, в пониженном или реабилитационном учреждении. Долгосрочная фаза наступит, когда пациенты вернутся домой и все еще выздоравливают и получают реабилитацию на уровне сообщества.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Gaffarov S., Sharipov S. ANALYSIS OF MACRO AND MICROELEMENTS IN TEETH, SALIVA, AND BLOOD OF WORKERS IN FERGANA CHEMICAL PLANT OF FURAN COMPOUNDS //European Medical, Health and Pharmaceutical Journal. – 2014. – Т. 7. – №. 2.

2. МУН Т. О. и др. ЯНГИ МИЛЛИЙ ТИШ ИМПЛАНТАТИ КОНСТРУКЦИЯСИНИ ЯРАТИШ ВА ҚЎЛЛАНИЛИШИНИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 57-62.

3. Махсумова С. С. и др. ИММУНОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ БОЛЬНЫХ ОСТРЫМ ГЕРПЕТИЧЕСКИМ СТОМАТИТОМ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 53-56.

4. Lukmanovich X. N. et al. COVID-19 BILAN O'G'RIGAN TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 152-154.

5. Lukmanovich K. N., Salomovich S. S. METHODS OF SAFETY OF DENTAL PROSTHETIC PRACTICE DURING THE COVID-19 PANDEMUM //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 819-828.

6. Rafiqov K. M. et al. YUQORI JAG'BO'SHLIG'IDA BMP-2 YUKLANGAN KOLLAGENLANIB BO'LGAN IKKI FAZALI KALTSIY FOSFAT TOMONIDAN SUYAK REGENERATSIYASINI TAKOMILLASHISHI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 303-317.

7. Salomovich, Sharipov Salim. "PERIODONTAL TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAKINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANGAN HOLATIDAGI O'ZGARISHLARI." *Journal of new century innovations* 16.3 (2022): 150-155.

8. Salomovich S. S., Miraziz o'g'li A. M., Yoqubjonovich A. T. TO'LIQ TISH SIZ BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING MOHIYATI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 881-884.

9. Salomovich S. S. et al. COVID-19 BILAN O'G'RIGAN BEMORLAR OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 890-894.

10. Tashpulatova K. et al. Technique for eliminating traumatic occlusion in patients using Implant-supported bridges //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 6189-6193.

11. Иноятлов А. Ш. и др. Тиш қатори ва окклюзион текслиқдаги ўзгаришлар ҳамда уларнинг чакка-пастки жағ бўғимига таъсири //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 40-47.

12. Иноятлов А. Ш. и др. Особенности клинических проявлений COVID-19 в ротовой полости //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.

13. Сафаров М. и др. Влияние несъемных зубных протезов различной конструкции на микробиологические и иммунологические показатели полости рта //Stomatologiya. – 2014. – Т. 1. – №. 1 (55). – С. 18-23.

14. Сафаров М., Мусаева К., Шарипов С. Олинмайдиган кўприксимон тиш протезларининг оғиз бўшлиғи микробиологик ҳолатига таъсири //Stomatologiya. – 2017. – Т. 1. – №. 2 (67). – С. 51-54.

15. Саломович Ш. С. THE INFLUENCE OF REMOVABLE DENTURES ON THE ORAL CAVITY MICROFLORA //Ёш олимлар кунлари тиббиётнинг долзарб масалалари: III. – 2014. – Т. 1. – С. 102.

16. Хабилов Н. Л. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШ УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ СТОМАТОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 79-85.

17. Хабилов Н. Л. и др. ТИШСИЗ ПАСТКИ ЖАҒ СУЯК ТЎҚИМАСИ ТУЗИЛМАЛАРИНИНГ СУЯК ИЧИ ТИШ ИМПЛАНТЛАРИГА АСОСЛАНГАН ОЛИНАДИГАН ПРОТЕЗЛАР БИЛАН ЎЗАРО ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 98-101.

18. Хабилов Н. Л. и др. ЖАҒ ПРОТЕЗЛАРИ ВА ОБТУРАТОРЛАРИНИНГ ГИГИЕНИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШНИНГ УСУЛЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ТАХЛИЛИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 89-91.

19. Хабилов Н. Л. и др. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТХДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 150-151.

20. ХАБИЛОВ Н. Л. и др. ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ШИЛЛИҚ ҚАВАТИ ПАТОЛОГИЯСИНИ МАҲАЛЛИЙ ДАВОЛАШ УЧУН АДАБИЁТЛАР ШАРХИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 63-67.

21. ХАБИЛОВ Н. Л., ШАРИПОВ С. С., АБДУРАХИМОВ З. А. ТЎЛИҚ ОЛИНАДИГАН ПЛАСТИНКА ПРОТЕЗЛАРИНИ МАҲКАМЛАШНИНГ ТУРЛИ УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА ТИШЛАРИ ТЎЛИҚ БЎЛМАГАН БЕМОРЛАРНИНГ ҲАЁТ СИФАТИ ҲАҚДА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 68-74.

22. Xabilov N., Sharipov S. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLARDA OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 139-140.

23. Xabilov N., Sharipov S. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТХДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИ //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 5. – С. 139-140.

24. Хабилов Н. Л., Шарипов С. С. ТА 'ЛИМ ИНСОННИ КОМИЛЛИККА УЕТАКЛАЙДИ //ТАЛИМ ФИДОИЙЛАРИ.–2021/4–Т. – Т. 1. – С. 398-401.

25. Хабилов Н., Шарипов С. ОСОБЕННОСТИ ПРИЕМА ПАЦИЕНТОВ ВРАЧАМИ-СТОМАТОЛОГАМИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ НОВОЙ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ (COVID-19) //Збірник наукових праць SCIENTIA. – 2021.

26. Xabilov N., Sharipov S. TO'LIQ ADENTIYASI BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING ASOSIY JIHATLARI //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 176-178.

27. Шарипов С. С. и др. ТИШ ҚАТОРИДАГИ АНОМАЛИЯ ВА ДЕФОРМАЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ТАДБИҚ ҚИЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 86-88.

28. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ ДИСФУНКЦИЯСИ ВА ТИШЛОВ АНАМАЛИЯЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРХИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 92-94.

29. Шарипов С. С., Ўткирбек А., Абдусатторович А. З. ЎСМИРЛАР ОККЛЮЗИОН САТХДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ

РИВОЖЛАНИШ ТАЪСИРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 142-149.

30. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАФ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 79-82.

31. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАФ БЎҒИМИ ДИСФУНЦИЯСИНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 70-73.

32. Шарипов С. С. и др. СТОМАТОЛОГИК ДАВОЛАНИШГА МУХТОЖ БОЛГАН КАТТА ЁШДАГИ БЕМОЛЛАРИНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ КАСАЛЛИКЛАРИГА МУНОСАБАТИНИ ПСИХОЛОГИК БАҲОЛАШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 66-69.

33. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАФ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 74-78.

34. Шарипов С. С., Хабилов Н. Л. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИНИ ХАФСИЗ САҚЛАШНИНГ УСУЛЛАРИ //EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 845-854.

35. Шарипов С. Хабилов Нигман. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ ЖАРАЁНИДА БЕМОЛЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ АҲАМИЯТИ //Вестник ТМА. – 2021. – Т. 2021. – С. 137-138.

36. Шарипов С. С. и др. ТУРЛИ МАТЕРИАЛЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН ОЛИНМАЙДИГАН КЎПРИКСИМОН ТИШ ПРОТЕЗЛАРИНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ҲОЛАТИГА ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 14-20.

37. Шарипов С. С. и др. COVID-19 ВИРУСУ ТАРҚАЛГАН ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИДА БЕМОЛЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 9-13.

38. Шарипов С., Хабилов Н., Алимов Ў. А. 3. А. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //СБОРНИК ТЕЗИСОВ" АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТОМАТОЛОГИИ" РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2022. – Т. 10. – С. 188-190.

39. Шарипов С. и др. СТОМАТОЛОГ ШИФОКОРЛАРИНИ COVID-19 ВИРУСИДАН ХАФСИЗ САҚЛАШ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 895-898.

40. Шарипов С. С., Саидов А. А., Гаффаров С. А. Кимёвий бўёқларнинг ишчилари оғиз бўшлиғига салбий таъсирини тажрибада асослаш ва даволашнинг самарали усуллари //Ўзбекистон Врачлар Ассоциацияси Бюллетени. – 2014. – Т. 2. – №. 2. – С. 50-53.

41. Sharipov S. S. et al." ASSESSMENT OF CHANGES IN THE MICROBIOLOGICAL PARAMETERS OF THE ORAL FLUID IN PATIENTS WHO UNDERWENT COVID-19 WITH COMPLETE EDENTULISM BEFORE AND AFTER PROSTHETICS." //NeuroQuantology. – 2022. – Т. 20. – №. 15. – С. 6734-6739.

42. Sharipov, S., et al. "TISH ATROFI TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAKINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANIB TAMAKINI ISTEMOL QILISHDAGI TA'SIRI." FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES 2.14 (2022): 144-156.

43. Ким В. Э., Сафаров М. Т. КОМПЬЮТЕРНЫЙ АНАЛИЗ ОККЛЮЗИОГРАММ У ПАЦИЕНТОВ С ЧАСТИЧНОЙ АДЕНТИЕЙ //Conferences. – 2022. – С. 87-88.

44. Melikuziev K. K., Kim V. E. MATHEMATICAL SUBSTANTIATION OF MODELING THE OCCLUSIVE SURFACE OF TEETH //Conferences. – 2022. – С. 165-167.

45. Kim V. E., Melikuziev K. K. Advantages and disadvantages of cement and screw fixation during prosthetics on implants //Conferences. – 2022. – С. 162-164.

46. Хабилов Н. Л., Ким В. Э., Меликузиев К. К. КОНУСНО-ЛУЧЕВАЯ КОМПЬЮТЕРНАЯ ТОМОГРАФИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ //Conferences. – 2022.

47. Жандарова М. А. и др. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CEMENT AND SCREW FIXATION DURING PROSTHETICS ON IMPLANTS //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. – 2022. – Т. 3. – №. 2.

48. Zhabborovich N. O. et al. Evaluation of three-Point Contact Splint Therapy for Temporo-Mandibular Joint Joint Disorders //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 17-22.

TA'LIMNING TO'GRILIGI INSONNI KOMILLIKKA YETAKLAYDI

Xabilov N. L

Safarov M. T

Rashidov R

Kim V

Sharipov Salim

ORCID 0000-0001-9960-9796.

Toshkent davlat stomatologiya instituti

Annotatsiya: *Inson nihoyatda murakkab, ko'p qirrali va ko'p o'lchamli mavjudot bo'lib, uning mohiyatini anglash yuzasidan turli qarashlar ilgari surib kelinmoqda. Sharq falsafasi tarixida ham inson va ta'lim bosh mavzulardan biri bo'lib kelgan. Mazkur maqolada inson kamolotida ta'limning o'rnini xususida yoritib beriladi. Foydalanilgan adabiyotlar ro'xatida maqola mualliflaridan birini shu kungacha nashir etilgan maqolalar (<https://scholar.google.com>da ko'rish mumkin) ro'yxati berildi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, tarbiya, inson, barkamollik, komillik, ilm, tafakkur.*

Inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'magi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Bunga ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali ham erishish mumkin. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi. Natijada inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi, hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo'ladi. Komil insonni shakllantirish tarbiyaning bir butun, yaxlit ikki yo'nalishi ekanligiga urg'u beradi.

Masalan, Forobiy falsafasida inson butun borliq taraqqiyotining mahsuli sifatida izohlanadi. Mutafakkir insoning barcha olijanob fazilatlarini ilm tufayli ekanligini, inson hayotining mazmuni-baxtli bo'lish va baxtli qilishga intilish, bunga esa faqat ilm va ma'rifat orqali erishish mumkinligini ko'rsatdi. Beruniy va Ibn Sino insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aql va tafakkur tufayli ekanligini isbotlashga harakat qildilar. Abu Homid G'azzoliy insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aqlda emas, balki inson qalbida ekanligini ko'rsatdi. Ulug' mutasavvuf Abduholiq G'ijduvoni insonni "kichik olam" deb hisoblagan.

Avloniyning fikricha, odam tug'ilishidan yomon xulq bilan tug'ilmaydi. Muayyan bir sharoitda yomon tarbiya natijasida ularda yomon xulq paydo bo'ladi va shakllanib boradi. Insondagi qobiliyatni kamolga yetkazish tarbiya bilan amalga oshadi. Agar inson yaxshi tarbiya topib, yomon xulqlardan saqlansa, go'zal xulqlarga odatlanib, voyaga yetsa, u barchaning hurmati va e'tiboriga sazavor bo'ladi. Aksincha bo'lsa, har qanday buzuvchi ishlarni qiladigan, nodon, johil, yovuz bir odam bo'lib yetishadi.

Hayot go'zaldir, - deydilar shoir va mutafakkirlar, lekin hayot inson bilan go'zaldir. Inson go'zalligini belgilovchi asosiy mezon uning ma'naviyligi, ya'ni ahloq va odobi hisoblanadi. O'zbek xalqining "Inson odobi bilan go'zal" degan maqolining mohiyatida chuqur falsafiy ma'no yotadi.

Konfusiy insonni o'z mohiyatini ma'naviy-ahloqiy fazilatlari va kamoloti orqali namoyon etadigan jonzot sifatida talqin etadi. U insonning insonligi o'zidagi har qanday tabiiy ehtiyoj, his va tuyg'uni ma'naviylikka bo'ysundira olishidir. Faqat insondagi ma'naviy mas'ullik ularga nima qilish keragu, nima qilish kerakmasligini o'rgatadi. Shu jihatdan qaraganda insondagi ma'naviylik inson va insonlar faoliyatiga maqsad, yo'nalish va mazmun beradigan omildir.

G'arb ilmida esa insonga, asosan biologik mavjudot, tabiatdagi evolyutsion o'zgarishlarning mahsuli deb qaraldi.

Inson tushunchasiga aniq ta'rif berish uchun uni boshqa biologik mavjudotlardan ajratib turuvchi eng muhim xususiyatlarini aniqlash zarur. Bular qatoriga quyidagilar kiradi. Inson eng avvalo boshqa mavjudotlardan o'zining xotirasi, tafakkuri, tili borligi bilan ajralib turadi. Boshqa mavjudotlardan insonning tub sifatiiy farqini ifodalovchi xususiyatlardan yana biri uning o'z amaliy faoliyatini tartibga sola bilishidir. Shuningdek, inson o'z turmushi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish, yaratish malakasiga ega ekanligi ham ana shunday xususiyatlardan biri hisoblanadi. Inson hayotida mehnat asosiy rol o'ynaydi. Mehnat tufayli inson o'zi yashayotgan tabiatga ta'sir etadi, uni o'zgartiradi, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratadi. Amerikalik olim B.Franklin "Inson mehnat quollarini yaratuvchi jonzotdir", deb ta'riflagan.

Inson ta'lim-tarbiya, mehnat, o'zaro muloqot jarayonida ijtimoiy tajriba, bilim, turli munosabatlar, ahloqiy-ma'naviy meyorlar, siyosiy qarashlar ta'siri ostida faoliyat yuritadi, ularni o'zlashtiradi va shu jarayonda asta-sekin ijtimoiylashib boradi, ya'ni shaxs bo'lib shakllanadi. Natijada insonda irsiy bo'lmagan yangicha fazilatlar paydo bo'ladi. U yaratuvchan mavjudot sifatida faoliyat ko'rsata boshlaydi.

Alisher Navoiy asarlarida komil inson muammosi markaziy o'rinni egallaydi va o'z orzusidagi yetuk shaxsni asarlarining qahramonlari timsolida gavdalantirishga urinadi. U komil inson aqlli, axloqli, bilimli, ijodkor, qobiliyatli, dono, kamtar, insonparvar, saxovatli, sabr-qanoatli, adolatli, muruvvatli, sog'lom, jismonan baquvvat, mard va jasur bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, ilm o'rganish mashaqqatli yumush bo'lib, uni o'rganishda ayrim qiyinchiliklarni yengib o'tishga to'g'ri kelishi, bu yo'lda chidamli, qanoatli, bardoshli bo'lish orqaligina mukammal bilimga ega bo'lish mumkinligini uqtiradi.

Husain Voiz Koshifiyning uqtirishicha, insonni ta'lim-tarbiya orqali qayta tarbiyalash, aqliy qobiliyatini o'stirish mumkin. U o'zining pedagogik qarashlarida bolalarda mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish masalasiga alohida e'tibor beradi. Ota-onalar, muallimlardan bu masalaga jiddiy yondashishlarini talab etadi. Bunda oilaviy hamda tashqi muhit muhim o'rin tutadi. Bolaning to'g'ri so'zli, va'daga

vafodor, yaxshi xulqli bo'lib tarbiyalanishida ichki va tashqi muhitning ahamiyati katta.

Mirzo Ulug'bek Markaziy Osiyo xalqlari ilm-fani va madaniyatini jahon miqyosiga olib chiqqan, pedagogik fikr taraqqiyotiga munosib hissa qo'shgan ulug' siymolardan biri. U avvalo yosh avlodning aqliy va ma'rifiy tarbiyasiga katta ahamiyat berib, ularni dunyoviy bilimlarni egallashga da'vat etadi. Faqat rivojlangan fan va madaniyat inson tafakkurining kamol topishini ta'minlashiga ishonadi. Allomaning uqtirishicha, bolaning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit muhim o'rin egallaydi. Oilada ota-ona ayniqsa, o'qimishli ota-ona o'z farzandlarining haqiqiy inson bo'lib kamol topishiga alohida e'tibor berishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shodiyev N. O'rta Osiyo mutafakkirlarining pedagogik merosi xorij zamonaviy ta'lim texnologiyasida. «Xorijiy ta'limning dolzarb muammolari» mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallari. - Samarqand, 1999

2. Ta'lim tizimida talaba-yoshlarning g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyasi va ularning uyg'unligini ta'minlashning dolzarb muammolari mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Samarqand sh., 2007 y.

3. Ma'naviyat, mafkura va milliy qadriyatlarning kishilar istiqlol ongi va dunyoqarashini shakllantirishdagi roli mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand: SamDU, 1999.

4. www.ziyonet.uz

5. Gaffarov S., Sharipov S. ANALYSIS OF MACRO AND MICROELEMENTS IN TEETH, SALIVA, AND BLOOD OF WORKERS IN FERGANA CHEMICAL PLANT OF FURAN COMPOUNDS //European Medical, Health and Pharmaceutical Journal. – 2014. – T. 7. – №. 2.

6. МУН Т. О. и др. ЯНГИ МИЛЛИЙ ТИШ ИМПЛАНТАТИ КОНСТРУКЦИЯСИНИ ЯРАТИШ ВА ҚўЛЛАНИЛИШИНИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 57-62.

7. Махсумова С. С. и др. ИММУНОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ПОЛОСТИ РТА У ДЕТЕЙ БОЛЬНЫХ ОСТРЫМ ГЕРПЕТИЧЕСКИМ СТОМАТИТОМ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 53-56.

8. Lukmanovich X. N. et al. COVID-19 BILAN O'G'RIGAN TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 152-154.

9. Lukmanovich K. N., Salomovich S. S. METHODS OF SAFETY OF DENTAL PROSTHETIC PRACTICE DURING THE COVID-19 PANDEMUM //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 819-828.

10. Rafiqov K. M. et al. YUQORI JAG'BO'SHLIG'IDA BMP-2 YUKLANGAN KOLLAGENLANIB BO'LGAN IKKI FAZALI KALTSIY FOSFAT TOMONIDAN SUYAK REGENERATSIYASINI TAKOMILLASHISHI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 303-317.

11. Salomovich, Sharipov Salim. "PERIODONTAL TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAKINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANGAN HOLATIDAGI O'ZGARISHLARI." Journal of new century innovations 16.3 (2022): 150-155.

12. Salomovich S. S., Miraziz o'g'li A. M., Yoqubjonovich A. T. TO'LIQ TISH SIZ BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING MOHIYATI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 881-884.

13. Salomovich S. S. et al. COVID-19 BILAN O'G'RIGAN BEMORLAR OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 890-894.

14. Tashpulatova K. et al. Technique for eliminating traumatic occlusion in patients using Implant-supported bridges //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 6189-6193.

15. Иноятлов А. Ш. и др. Тиш қатори ва окклюзион тексликдаги ўзгаришлар ҳамда уларнинг чакка-пастки жаф бўғимига таъсири //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 40-47.

16. Иноятлов А. Ш. и др. Особенности клинических проявлений COVID-19 в ротовой полости //Интегративная стоматология и челюстно-лицевая хирургия. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 37-39.

17. Сафаров М. и др. Влияние несъемных зубных протезов различной конструкции на микробиологические и иммунологические показатели полости рта //Stomatologiya. – 2014. – Т. 1. – №. 1 (55). – С. 18-23.

18. Сафаров М., Мусаева К., Шарипов С. Олинмайдиган кўприксимон тиш протезларининг оғиз бўшлиғи микробиологик ҳолатига таъсири //Stomatologiya. – 2017. – Т. 1. – №. 2 (67). – С. 51-54.

19. Саломович Ш. С. THE INFLUENCE OF REMOVABLE DENTURES ON THE ORAL CAVITY MICROFLORA //Ёш олимлар кунлари тиббиётнинг долзарб масалалари: III. – 2014. – Т. 1. – С. 102.

20. Хабилов Н. Л. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАФ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШ УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ СТОМАТОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 79-85.

21. Хабилов Н. Л. и др. ТИШСИЗ ПАСТКИ ЖАФ СУЯК ТЎҚИМАСИ ТУЗИЛМАЛАРИНИНГ СУЯК ИЧИ ТИШ ИМПЛАНТЛАРИГА АСОСЛАНГАН ОЛИНАДИГАН ПРОТЕЗЛАР БИЛАН ЎЗАРО ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 98-101.

22. Хабилов Н. Л. и др. ЖАҒ ПРОТЕЗЛАРИ ВА ОБТУРАТОРЛАРНИНГ ГИГИЕНИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШНИНГ УСУЛЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 89-91.

23. Хабилов Н. Л. и др. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 150-151.

24. ХАБИЛОВ Н. Л. и др. ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ШИЛЛИҚ ҚАВАТИ ПАТОЛОГИЯСИНИ МАҲАЛЛИЙ ДАВОЛАШ УЧУН АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 63-67.

25. ХАБИЛОВ Н. Л., ШАРИПОВ С. С., АБДУРАХИМОВ З. А. ТЎЛИҚ ОЛИНАДИГАН ПЛАСТИНКА ПРОТЕЗЛАРИНИ МАҲКАМЛАШНИНГ ТУРЛИ УСУЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА ТИШЛАРИ ТЎЛИҚ БЎЛМАГАН БЕМОРЛАРНИНГ ҲАЁТ СИФАТИ ҲАҚДА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 4. – С. 68-74.

26. Xabilov N., Sharipov S. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLARDA OG'IZ BO'SHLIG'I SHILLIQ QAVATIDAGI O'ZGARIZSHLAR //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 139-140.

27. Xabilov N., Sharipov S. ЎСМИРЛАР ТИШ ҚАТОРЛАРИ ВА ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШИГА ТАЪСИРИ //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 5. – С. 139-140.

28. Хабилов Н. Л., Шарипов С. С. ТА 'ЛИМ ИНСОННИ КОМИЛЛИККА УЕТАКЛАЙДИ //ТАЛИМ ФИДОИЙЛАРИ.–2021/4–Т. – Т. 1. – С. 398-401.

29. Хабилов Н., Шарипов С. ОСОБЕННОСТИ ПРИЕМА ПАЦИЕНТОВ ВРАЧАМИ-СТОМАТОЛОГАМИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ НОВОЙ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ (COVID-19) //Збірник наукових праць SCIENTIA. – 2021.

30. Xabilov N., Sharipov S. TO'LIQ ADENTIYASI BO'LGAN BEMORLARNI OLINADIGAN PLASTINKA PROTEZLAR BILAN DAVOLASHNING ASOSIY JIHATLARI //СБОРНИК ТЕЗИСОВ Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы ортопедической стоматологии и ортодонтии. – 2022. – Т. 10. – С. 176-178.

31. Шарипов С. С. и др. ТИШ ҚАТОРИДАГИ АНОМАЛИЯ ВА ДЕФОРМАЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ТАДБИҚ ҚИЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 86-88.

32. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ ДИСФУНКЦИЯСИ ВА ТИШЛОВ АНАМАЛИЯЛАРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 15. – №. 2. – С. 92-94.

33. Шарипов С. С., Ўткирбек А., Абдусатторович А. З. ЎСМИРЛАР ОККЛЮЗИОН САТҲДАГИ ЎЗГАРИШЛАРНИ ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ РИВОЖЛАНИШ ТАЪСИРИГА АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 14. – №. 4. – С. 142-149.

34. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 79-82.

35. Шарипов С. С. и др. ЧАККА-ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ ДИСФУНКЦИЯСИНИ БАРТАРАФ ЭТИШ УСУЛЛАРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 70-73.

36. Шарипов С. С. и др. СТОМАТОЛОГИК ДАВОЛАНИШГА МУХТОЖ БОЛГАН КАТТА ЁШДАГИ БЕМОРЛАРНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ КАСАЛЛИКЛАРИГА МУНОСАБАТИНИ ПСИХОЛОГИК БАҲОЛАШ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 66-69.

37. Шарипов С. С. и др. ЧАККА ПАСТКИ ЖАҒ БЎҒИМИ КАСАЛЛИКЛАРДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 16. – №. 2. – С. 74-78.

38. Шарипов С. С., Хабилов Н. Л. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИНИ ХАФСИЗ САҚЛАШНИНГ УСУЛЛАРИ //EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 845-854.

39. Шарипов С. Хабилов Нигман. COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ ЖАРАЁНИДА БЕМОРЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ АҲАМИЯТИ //Вестник ТМА. – 2021. – Т. 2021. – С. 137-138.

40. Шарипов С. С. и др. ТУРЛИ МАТЕРИАЛЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН ОЛИНМАЙДИГАН КЎПРИКСИМОН ТИШ ПРОТЕЗЛАРИНИНГ ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ҲОЛАТИГА ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 14-20.

41. Шарипов С. С. и др. COVID-19 ВИРУСУ ТАРҚАЛГАН ДАВРИДА ТИШ ПРОТЕЗЛАШ АМАЛИЁТИДА БЕМОРЛАРДАН АЖРАЛГАН СЎЛАКНИНГ ТАЪСИРИ //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 17. – №. 4. – С. 9-13.

42. Шарипов С., Хабилов Н., Алимов Ў А. З. А. COVID-19 TUFAYLI TISHSIZ BEMORLAR OG'IZ SHILLIQ QAVATI TIZIMIDAGI BUZILISHLAR //СБОРНИК ТЕЗИСОВ" АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТОМАТОЛОГИИ" РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ. – 2022. – Т. 10. – С. 188-190.

43. Шарипов С. и др. СТОМАТОЛОГ ШИФОКОРЛАРНИ COVID-19 ВИРУСИДАН ХАФСИЗ САҚЛАШ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 895-898.

44. Шарипов С. С., Саидов А. А., Гаффаров С. А. Кимёвий бўёқларнинг ишчилари оғиз бўшлиғига салбий таъсирини тажрибада асослаш ва даволашнинг самарали усуллари //Ўзбекистон Врачлар Ассоциацияси Бюллетени. – 2014. – Т. 2. – №. 2. – С. 50-53.

45. Sharipov S. S. et al." ASSESSMENT OF CHANGES IN THE MICROBIOLOGICAL PARAMETERS OF THE ORAL FLUID IN PATIENTS WHO UNDERWENT COVID-19 WITH COMPLETE EDENTULISM BEFORE AND AFTER PROSTHETICS." //NeuroQuantology. – 2022. – Т. 20. – №. 15. – С. 6734-6739.

46. Sharipov, S., et al. "TISH ATROFI TO'QIMA KASALLIKLARIGA CHEKUVCHILARNING TAMAKINI QIZDIRISH VOSITALARIDAN FOYDALANIB TAMAKINI ISTEMOL QILISHDAGI TA'SIRI." FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES 2.14 (2022): 144-156.

47. Ким В. Э., Сафаров М. Т. КОМПЬЮТЕРНЫЙ АНАЛИЗ ОККЛЮЗИОГРАММ У ПАЦИЕНТОВ С ЧАСТИЧНОЙ АДЕНТИЕЙ //Conferences. – 2022. – С. 87-88.

48. Melikuziev K. K., Kim V. E. MATHEMATICAL SUBSTANTIATION OF MODELING THE OCCLUSIVE SURFACE OF TEETH //Conferences. – 2022. – С. 165-167.

49. Kim V. E., Melikuziev K. K. Advantages and disadvantages of cement and screw fixation during prosthetics on implants //Conferences. – 2022. – С. 162-164.

50. Хабилов Н. Л., Ким В. Э., Меликузиев К. К. КОНУСНО-ЛУЧЕВАЯ КОМПЬЮТЕРНАЯ ТОМОГРАФИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ //Conferences. – 2022.

51. Жандарова М. А. и др. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CEMENT AND SCREW FIXATION DURING PROSTHETICS ON IMPLANTS //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. – 2022. – Т. 3. – №. 2.

52. Zhabborovich N. O. et al. Evaluation of three-Point Contact Splint Therapy for Temporo-Mandibular Joint Joint Disorders //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 17-22.

ALI QUSHCHI**Sultonov Abdullaziz Jamshid o'g'li***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti II kurs talabasi***Sattorov Firdavs Ulug'bek o'g'li***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix fakulteti talabasi*

Annotatsiya: *Amir Temur nafaqat mohir harbiy sarkarda edi. U o'z davrining ilmi insonlaridan biri bo'lgan. Ilm ahliga alohida hurmatda bo'lgan va ularning erkin ijodi uchun keng imkoniyatlar bergan. Temuriy hukmdorlardan faqat Mirzo Ulug'bekgina ilm ahliga katta e'tibor bergan. Mirzo Ulug'bek Samarqandda shunday ilmiy maskan tashkil etadiki u Samarqand akademiyasi edi. Uahbu akademiyada o'z davrining mashhur alloma va mutafakkirlari yig'ilgan edi. Olimlar ta'sirida yetuk bilim egalari yetishib chiqdi. Ali Qushchi Samarqand akademiyasi ta'limini olgan va uning rivojlanishi, qoldirilgan boy ilmiy me'roslarni saqlashi, Usmonli davlatida astronomiya faniga qo'shgan hissasi hamda G'arb aniq fanlar rivojiga katta hissa qo'shgani bilan o'z nomini tarixga muhladi. Ali Qushchining tadqiqotlari ilohiyot, grammatika, matematika va astronomiya yo'nalishlarida rivojlandi.*

Kalit so'zlar: *Ali Qushchi, olim, astronomiya, matematika, handasa, zij, Ulug'bek, Istanbul, Samarqand, Kirmon, Tabriz, o'nlik, oltmishlik, kasr, musbat manfiy, risola, hisob.*

ASOSIY QISM

"O'z davrining Batlimusi" deb tanilgan Ali Qushchining to'liq nomi Alouddin Ali ibn Muhammad al-Qushchi bo'lib, u Samarqandda tug'ilib o'sgan va XV asrda ilmiy faoliyat ko'rsatgan matematik va astronomlardandir. Uning tug'ilish sanasi ma'lum bo'lmasa-da, XIV asr oxiri — XV asr boshida tug'ilgan deb taxmin qilinadi. U Ulug'bek saroyidagi Muhammad ismli ovchi qushlarga qarovchi bir kishining o'g'li bo'lib, shu sababli unga Qushchi laqabi berilgan. U otasidan yetim qolganidan so'ng Ulug'bekning tarbiyasida bo'lgani bois, Ulug'bek uni o'z «Zij»ining so'zboshisida «farzandi arjumand» deydi.

Ali Qushchi boshlang'ich va shar'iy bilimlarni Samarqand olimlaridan, matematik va astronomik bilimlarni esa Qozizoda Rumiylar bilan Ulug'bekdan oladi. Bir ma'lumotga ko'ra, u yoshligida beruxsat Samarqanddan g'oyib bo'ladi-da, Kermonda biroz muddat mahalliy olimlardan bilim o'rganadi va yana Samarqandga, Ulug'bek huzuriga qaytib kelib, uzr so'raydi, Kermonda yozgan oyning shakllariga taalluqli eng birinchi asarini unga taqdim etadi.

Ulug'bek 1424-yili o'zining mashhur rasadxonasiga asos soladi, ish boshlanishi bilanoq Jamshid Koshiy, bir necha yildan so'ng Qozizoda Rumiylar ham vafot etadi. Shunda Ulug'bek rasadxonadagi qurilish ishlariga va astronomik kuzatishlarga yosh olim Ali Qushchini mutasaddi qilib qo'yadi. Ali Qushchiga ayni bu taxallusni Mirzo Ulug'bek bergan[]

Ali Qushchi umrining ko'p qismini Samarqandda o'tkazadi. Faqat 1449-yili Ulug'bek o'ldirilib, mirzolar o'rtasida ro'y bergan nizodan afsuslanib, asta-sekin bu yerda ilmiy ishlarni to'xtatishga majbur bo'ladi, lekin ulardan haj safariga ruxsat olishga muvassar bo'larkan, bu yerdan Ozarbayjonga ketib, biror muddat Tabrizda turadi. U yerda uni mahalliy hokim Uzun Hasan o'z saroyiga taklif qilib, unga nisbatan katta hurmat va ehtirom izhor etadi. Ali Qushchi hajni bajo keltirgan yo keltirmagani haqida ma'lumotga ega emasmiz. Lekin u o'z safarining pirovardida Usmonli sulton Muhammad II ning saroyiga keladi. Sulton uni juda iliqlik qabul qilib, o'ziga yaqin tutib, doimiy yashash uchun Istanbulda qolishni taklif etadi. Ali Qushchi bu taklifni qabul etadi va sultonning ruxsati bilan yana Tabrizga qaytib borib, u yerda turgan ikki yuzga yaqin qarindosh-urug'lari va yaqinlarini Istanbulga olib keladi. Sulton uni juda zo'r dabdaba bilan kutib oladi.

Ali Qushchi 1472-yil bahoridan boshlab kundalik 200 aqcha moyana bilan Ayo Sofiyo madrasasiga bosh mudarris etib tayinlanadi. Uning qarindoshlari va yaqinlari ham o'zlariga munosib vazifalarga tayinlanadilar. Ali Qushchining tug'ilgan yili aniq bo'lmasa ham, vafot etgan sanasi juda aniq. Bu sana uning qizi tarafidan nabirasi bo'lmish Miram Chalabiyning ushbu forsiy misralarida keltirilgan: Rahnamoyi ilm mavlono Ali Qushchi,

Chun bi-suyi ravzayi rizvon biraft:

Bud zi hijrat hashtsadu haftodu no'h, Ruzi shanba haftumi sha'bon biraft.

Ma'nosi:

Ilm-fan rahnamosi mavlono Ali Qushchi, Jannat gulzori sari yuzlangan vaqt: Hijratdin sakkiz yuz yetmish to'qqizinchi yil, Shanba kuni sha'bonning yettinchi kuni.

Bu yerda keltirilgan hijriy 878-sana, milodiy 1474-yil 17-dekabriga to'g'ri keladi. U Istanbuldagi Abu Ayyub Ansoriy maqbarasida dafn etilgan.

Ayvansarayli Husayn afandi o'z asarida aytganidek: "U Eyüp Sulton maqbarasi haramida dafn etilgan. U 1230-1235 yillargacha bo'lgan, keyin g'oyib bo'lgan". Shunga ko'ra, uning qabri 173-177 yildan beri yo'q. Ali Qushchining ilmiy asarlari Ulug'bek «Zij»idek shuhrat qozonmagan bo'lsa ham, uning ijodi fan tarixida nihoyatda muhim o'rin tutadi. U o'rta asrlardagi Movarounnahrda rivoj topgan aniq fanlar sohasidagi buyuk olimlarning eng so'nggi namoyandasi bo'lishi bilan birga Usmonli turklardagi birinchi eng yirik va ko'zga ko'ringan olim bo'lgan.

Fotih Sulton Mehmed Ali Qushchining bilimiga qoyil qoladi. U unga juda ko'p noz-ne'matlarni taklif qiladi va Istanbulda qolishini so'raydi. Sharq va g'arbning mashhur olim va san'atkorlarini o'zi bilan birga to'plamoqchi bo'lgan Fotihning bu iltimosini Ali Qushchi qabul qildi. Fotihning bu iltimosi elchilik vazifasini bajargandan keyingina amalga oshishi mumkinligini aytadi. Ali Qushchi elchilik vazifasini bajarib, hamma joyda hurmat bilan kutib olinib, Tabrizga qaytadi. Uzun Hasanga ruxsat so'rab Istanbulga qaytishini aytadi. Qabul qilingandan so'ng Istanbulga ko'chib o'tadi. [2] Hozirgi zamon turk tarixchilarining e'tirof etishicha, Istanbulga Ali Qushchi kelguniga qadar «ilmi hay'atda u daraja bir sohib vuqufi mavjud bo'lmagan edi». A.A.Adivar o'z asarida "Usmonli turklarining matematika va astronomiya nuqtai

nazaridan juda yorqin davri Fotih davrida Turkistondan Istanbulga kelgan Alaeddin Ali bin Muhammed Kushchi (Ali Kushchu) bilan boshlanadi”, deydi. Istanbulga Ali Qushchi kelishi bilan bu mamlakatda qisqa muddat ichida astronomiya fani sohasidagi ishlar yo‘lga qo‘yildi va pirovard natijada, Miram Chalabiy va boshqa atoqli zotlar yuzaga keldi.

Lekin u Istanbulda kam vaqt bo‘lgani bois bu yerda yirik ishlarni amalga oshirishning imkoni bo‘lmadi. Biroq shu qisqa muddat ham va umuman uning Istanbulga kelishining o‘zi ham nafaqat Usmonli turk fani tarixida, balki dunyo fanida muhim bir voqea bo‘ldi. Chunki Usmonli turklar 1453-yili Istanbulni fath etganidan so‘ng biroz o‘tmay bu shahar Sharq va G‘arb madaniyatlarining uchrashuv joyi bo‘lib qoldi. Ma‘lumki, o‘sha davrda Yevropada Sharq fani va madaniyatiga qiziqish juda katta bo‘lib, Yevropa Sharqning ilmiy yutuqlarini chanqoqlik bilan o‘ziga singdirayotgan edi. Istanbulga Italiya, Germaniya, Avstriya va Gollandiyadan rassomlar, muhandislar, harbiy mutaxassislardan tashqari astronomiya va matematika mutaxassislari ham to‘plangan edi. Xususan, Germaniyadan hisobdon «kossistlar» kelgan edi. Birinchi bo‘lib Samarqand olimlarining yutuqlaridan ana o‘shalar bahramand bo‘ldilar. Shu tariqa Ulug‘bek va uning «Zij»i haqidagi xabarlar milodiy XV asr oxiridayoq Ovro‘poga yetdi. Bunda esa Ali Qushchining xizmati kattadir.

Ali Qushchi Sulton bilan hamroh bo‘lganida ham ilmiy munozaralar olib borar edi. Hatto Sultonning Uzun Hasanga qarshi yirishida ham unga hamroh bo‘lgan. Safar davomida bu yurishga oid tarixiy asar yozgan. Ali Qushchining o‘z qo‘li bilan yozilgan ishbu asar “Fotih, Muhammediye” nomli asar bilan birlashtirilib, o‘z kutubxonasiga qo‘yilgan.[2]

Ali Qushchining qalamiga mansub asarlar quyidagilardir.

1. «Risola fi-l-hisob» («Hisob haqida risola»). Asar fors tilida 1425-yili Samarqandda yozilgan. U uch qismdan iborat: o'nlik hisoblash tizimi, oltmishlik hisoblash tizimi va handasa. Ali Qushchining bu risolasi o‘rta asrlarda keng tarqalgan bo‘lib, nafaqat Movarounnahr olimlarining, balki butun Yaqin va O‘rta Sharq olimlarining diqqatini o‘ziga jalb qilgan. Chunonchi, yozilganidan 150 yilcha keyin Bahouddin Omuliy (1547—1621) o‘zining «Xulosat ulhisob» nomli asarini yozganida undan foydalangan. Risolaning qo‘lyozmalari O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida, Tojikiston poytaxti Dushanbe shahridagi Firdavsiy nomli kutubxonada, Sankt-Peterburgda, Rossiya akademiyasi kutubxonasida, Mashhadda imom Rizo kutubxonasida, Istanbuldagi (Turkiya) Ayo So‘fiyo kutubxonasida va Oksford (Angliya) universiteti kutubxonasida saqlanadi. 2. «Risoi qusur» («Kasrlar risolasi»). Bu asar ham Samarqandda fors tilida 1426-yili yozilgan., Bu risolaning qimmatini shundaki, unda Ali Qushchi o'nlik kasrlar tushunchasini va o'nlik kasrlar yordamida irratsional kvadrat ildiz chiqarish usulini bayon etadi. Risolaning yagona nusxas Sankt-Peterburgdagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

3. «Risola at-fathiya» («G 'alaba risolasi»). Asar turk sultoni Muhammad II ning Iroq sultoni Azim ustidan g'alaba (fath) qilgani munosabati bilan 1473-yili Istanbulda yozilgan va astronomiyaga bag'ishlangan. Asarning qo'lyozmalari Mashhadda imom Rizo kutubxonasida, Istanbulda Ayo So'fiyo kutubxonasida, Tehron universiteti kutubxonasida, Kembrij universiteti kutubxonasida, Britaniya muzeyida, Berlindagi Germaniya davlat kutubxonasida, Dehlidagi Hindiston universiteti kutubxonasida va Mumbay kutubxonasida saqlanadi.

4. «Risola al-Muhammadiya fi-l-hisob» («Hisob haqida»). Asar arabiy imloda yozilgan hisobga doir eng nodir asarlardan bo'lib, turk sultoni Muhammad II ga bag'ishlangan. Unda o'nlik va oltmishlik hisoblash tizimlaridan arifmetika, algebra, geometriya va trigonometriya masalalari ko'riladi. Asarni muallifning o'zi 1472-yili forsiyga o'g'irgan. Risolaning muhim taraflaridan biri shundaki, unda birinchi marta «musbat» va «manfiy» iboralari hozirgi biz qo'llayotgan ma'noda ishlatiladi. Risolaning ikki qo'lyozmasi Istanbulda Ayo So'fiyo kutubxonasida va Leyden universiteti kutubxonasida saqlanadi.

5. «Risola fi halla ash-shakl al-hilol» («Hilolsimon shakllami o'lchash haqida risola»). Arab tilida yozilgan risola, qo'lyozmasi saqlanmagan.

6. «Sharhi Miftoh al-ulumi Taftazoniy» («Taftazoniyning «Miftoh al-ulum»ining sharhi»). Fors tilida yozilgan risola. Unga mashhur Qozizoda Rumiylar sharh yozgan. Birgina qo'lyozmasi Mashhaddagi imom Rizo kutubxonasida saqlanadi.

7. «Risola dar ilmi hay'at» («Astronomiya ilmi haqida risola»). Asar «Risola dar falakiyot», «Risolayi forsiya dar hay'at» va «Hay'ati forsiy» nomlari bilan ham ma'lum bo'lib, fors tilida bitilgan. Risolada Samarqand maktabi olimlarining astronomiya sohasida erishgan yutuqlaridan guvohlik beruvchi qator ma'lumotlar mavjud. Ali Qushchining shogirdlaridan biri Abulqodir ibn Hasan Ro'yoniy (vafoti 1520) risola haqida bunday deydi: «Men astronomiyaga doir ko'p asarlarni o'rgandim, Shamsiddin al-Koshiy, Husaynshoh Samoniy, Nosiri Sheroziy va Alishoh Xorazmiylarning «zij»larini sinchiklab mutolaa qildim. Lekin Ali Qushchining risolalarini o'qiganimdan so'ng astronomiya sohasidagi barcha anglamagan narsalarim menga ayon bo'ldi». Bu risolaning qo'lyozmalari O'zbekiston Respublikasi FA Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida, Sankt-Peterburgdagi ommaviy kutubxonada, Parij milliy kutubxonasida, Mashhaddagi imom Rizo kutubxonasida, Oksford universiteti kutubxonasida, Britaniya muzeyida, Kembrij universiteti kutubxonasida, Berlinda Germaniya davlat kutubxonasida va Istanbulda Ayo So'fiyo kutubxonasida saqlanadi.

8. «Sharhi «Ziji Ulug'bek» («Ulug'bek «Zij»iga sharh»). Sharh ham «Zij»ning o'zi kabi fors tilida yozilgan. Uni avval Jamshid Koshiy va Qozizoda Rumiylar boshlagan edi. So'ng sharhni Ali Qushchi Istanbulda yakunladi. Bu sharhning qo'lyozmalari Tehran universiteti kutubxonasida, Leyden universiteti kutubxonasida, Parij milliy kutubxonasida hamda Sankt-Peterburg, Dushanbe, Mashhad, Istanbul va Angliyadagi kutubxonalarda saqlanadi.

9. «Sharhi risolai «Tuhfai shohiya» («Shohiy tuhfa» risolasining sharhi»). Mashhur matematik va astronom Qutbiddin Sheroziyning (vafoti 1311) risolasiga sharh, forsiy tilda yozilgan. Qo'lyozmalari Ayo Sofiyo, Oksford universiteti va

boshqa kutubxonalarda saqlanadi. 10. «Sharhi risolai «Sullam as-samo» («Sullam as-samo» risolasiga sharh»). Bunda Ali Qushchi o'zining Samarqanddagi ustodlaridan biri bo'lmish Jamshid Koshiyning «Sullam as-samo» nomli astronomik risolasiga sharh bergan. Qo'lyozmalari G'arbiy Ovro'po va Turkiya kutubxonalarida saqlanadi. 11. «Xitoyнома». Bu risolani Ali Qushchi 1438-yili Ulugbek tomonidan Xitoyga elchilikka yuborilganidan qaytganidan so'ng fors tilida yozgan. U o'zining shaxsiy kuzatishlariga ko'ra Xitoyning iqlimi, tabiati, xitoyliklarning urf-odatlarini bayon etgan. Undan tashqari bu asarda matematika, geografiya bilan birga olam xaritasi ham keltirilgan,

12. «Risolai mantiq» — 1430-yili Samarqandda, fors tilida yozilgan risola. Yagona qo'lyozmasi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

13. «Sharhi tajvidi Xoja» («Xoja «Tajvidi»ning sharhi»). Asar mashhur astronom, matematik va faylasuf Xoja Nasiriddin Tusiyning (1201 — 1274) falsafaga doir «Tajvid» nomli asariga sharhdan iborat. Uni bo'lajak olim 1417-yili Kermondaligida yozgan bo'lib, uning qalamiga mansub ilk asar edi. Asarning qo'lyozmalari Britaniya muzeyida, Mashhaddagi imom Rizo kutubxonasida, Istanbulda Ayo So'fiyo kutubxonasida, Tehran universitet kutubxonasida, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida va Sankt-Peterburgdagi ommaviy kutubxonada saqlanadi. 14. «Risola al-Mufradiya». Arab tilidagi risola, mantiqqa bag'ishlangan. Yagona qo'lyozma nusxasi Leyden kutubxonasida saqlanadi. 15. «Mahbub ul-hamoyil fi kashfil masoyil» («Masalalarni hal qilishning mahbub bo'lganlari haqida»). Risola arab tilida yozilgan bo'lib, 20 bobdan iborat. Har bir bob alohida fanga bag'ishlangan. Birgina qo'lyozmasi Tehron universiteti kutubxonasida saqlanadi. 16. «Risola muta'olliqa bi kalimat at-tahvid» («Tahvid kalimasiga aloqador risola»). Arab tilida yozilgan ilohiyotga doir risola. Qo'lyozmalari Berlin, Rim va boshqa shaharlardagi kutubxonalarda saqlanadi. 17. «Risola tata'llaq bi kuiya» («Umumiyatga aloqador risola») arab tilida yozilgan falsafiy asardir. 18. «Risola al-istiorot». Arab tilida yozilgan mantiqqa doir risola. Ikki qo'lyozmasidan biri Leyden universiteti kutubxonasida, ikkinchisi Sankt-Peterburg ommaviy kutubxonasida saqlanadi. 19. «Sharh ar-risola al-Azudiya» («Al-Azudiya» risolasiga sharh»). «Al-Azudiya» risolasi aslida Izziddin ibn Abdurahim ibn Ahmad Ijijiy (vafoti 1335) tomonidan arab tilida yozilgan bo'lib, uni Ali Qushchi sharhlagan. U tilshunoslikka mansubdir. Qo'lyozmalari Leyden universiteti kutubxonasida, Sankt-Peterburg ommaviy kutubxonasida, Parij milliy kutubxonasida, O'zR F A Sharqshunoslik institutida, Istanbulda Ayo So'fiyo kutubxonasida va Oksford universiteti kutubxonasida saqlanadi.

20. «Al-unut va zavahir fi nazmil javohir» arab tilida yozilgan mantiqiy risola. Ayo So'fiyo va Leyden kutubxonasida ikki qo'lyozmasi saqlanadi. 21. «Risola al-mujas fit-tibb» («Tibbiyotga mansub mo'jaz risola»). Arab tilida. Birgina qo'lyozmasi Ayo So'fiyo kutubxonasida saqlanadi.

22. «Sharh risola al-fiqh» («Fiqh haqidagi risolaning sharhi»). Bu asar islomdagi to'rt mazhabdan biri bo'lmish «Imomi A'zam» mazhabiga asos solgan mashhur imom Abu Xanifa Nu'mon ibn Sobit tomonidan yozilgan «Al-fiqh» risolasiga sharhdir. Asar arab tilida yozilgan va islom huquqshunosligiga taalluqlidir. Qo'lyozmaning birgina nusxasi Qozon universiteti kutubxonasida saqlanadi.

23. «Risola fi hall al-misol al-handasa» («Geometriyaga doir bir masalaning yechilishi haqida risola»). Arab tilida yozilgan bu asarda muallif aylanaga o'tkazilgan urinma hosil qilgan burchak haqida bir teoremani isbotlaydi.[1] Xulosa. Olim hayoti davomida sermahsul ijod qilgan. Ali Qushchining astronomiya va matematikaga oid asarlari ham madrasalarda darslik sifatida o'qitildi. Faqat astronomiya va matematikaga oid asarlar yozmagan Ali Qushchi ilohiyot va falsafa sohalarida ham asarlar yozgan. Dastlab Temuriylar saroyida faoliyat ko'rsakgan olim Usmoniylar imperiyasida davom ettirdi. Olim ikki buyuk saltanatning peshqadam olimi bo'ldi. Ali Qushchining buyuk xizmatlaridan biri bu Mirzo Ulug'bek va uning davridagi ilmiy merosni saqlab qoldi, uni G'arb olamiga ham tanitdi. Usmonli zaminida aniq fanlar rivojiga o'z hissasini qo'shdi. Ali Qushchining butun hayoti va ijodi fan yo'lida sarflandi. U o'z asarlari bilan va ustoz Ulug'bek bilan hamkorligi tufayli o'z nomini tarix sahifalariga abadiy kiritdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. MA'NAVIYAT YULDUZLARI « O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent 2011

2. Yildirim Beyazit universiteti dekani prof. Dr. Ahmet Kankalning Ali Qushchi haqidagi asaridan olindi. Foydalanilgan manbalar:

1. <https://haberlerankara-com>

2. yenisafak.com